

SOUDOBE DĚJINY

4/95

Předplatné na ročník III (1996), tj. 4 čísla:

180,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,

210,- Kč (včetně poštovného) pro instituce.

Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,- Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku III (1996).

Předplatné pro zahraničí:

45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,

60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.

Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,- Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,

Vlašská 9, Praha 1 - Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 245 10 207-8.

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.

Obálka Alena Nievaldová.

Resumé přeložil Derek Paton.

Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1996

SOUDOBÉ DĚJINY

II / 4

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

9595510

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBE DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Vilém Prečan

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala, Jan Měchýř, Derek Paton, Jindřich Pecka,
Vilém Prečan, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdlánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
František Janáček, Praha
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Ela Nauschová

Obsah

Tomáš Pasák, Milan Drápala	Čeští vysokoškolští studenti v Sachsenhausenu a postoj protektorátní správy	495
Oldřich Sládek	Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941	514
Michal Musil	Příběh Háchova politického sekretáře. <i>Josef Kliment před Národním soudem roku 1947</i>	530
<i>Horizont</i>		
Alan Bullock	Diktatura	545
<i>Materiály</i>		
Jindřich Pecka	Maďarští vojáci a české povstání 1945	551
<i>Dokumenty</i>		
Ivana Koutská	Z pozůstalosti Ladislava Rašína	563
Helena Krejčová, Anna Hyndráková	O postoji Čechů k židům. <i>Z politického zpravodajství okupační správy a protektorátního tisku 1939–1941</i>	578
<i>O pramenech</i>		
Pavel Rafaj	Soupis zahraničních pramenů k dějinám Československa 1938–1945	606
Vilém Prečan	Dokumenty sovětské éry v ruských archivech – nový pramen k československým dějinám 1941–1945. <i>Badatelské zkušenosti z let 1994 a 1995</i>	609

<i>Recenze</i>		
Jitka Vondrová	Několik poznámek k tématu „cesta k odsunu sudetských Němců z Československa“	629
Jan Kuklík	O mýtu, legendě a hagiografii	636
Jaroslav Vaculík	O zločinech ukrajinských nacionalistů	641
František Svátek	Bullockovy paralelní životopisy Hitlera a Stalina	644
Věra Břeňová	Výběrová bibliografie slovenských dějin za léta 1990–1994	650
<i>Kronika</i>		
František Svátek	Za Tomášem Pasákem	652
Jan Měchýř	Cizí s cizím aneb znovu o Česku, Slovensku a ČSR	655
<i>Bibliografie slovanských publikací</i>		659
<i>Resumé</i>		667
<i>Obsah ročníku II / 95</i>		678

Autoři čísla

Alan Bullock (1914)

profesor moderních dějin v Oxfordu. Autor řady významných historických prací. Po řadu let spolupracoval s časopisem *The Observer* a v letech 1977–1981 byl i jeho ředitelem.

Věra Břeňová (1935)

pracovala v Národní knihovně ČR v odboru národní bibliografie a katalogizace. Od roku 1994 působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde zpracovává bibliografii k soudobým dějinám.

Milan Drápala (1964)

vystudoval sociologii na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Nyní se zabývá současnými dějinami a kulturní historií. Pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Anna Hyndráková (1928)

pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v oddělení židovských studií. Ve své práci se zaměřuje na osud židů za druhé světové války.

Ivana Koutská (1947)

absolventka Filozofické fakulty UK, odborná pracovníce Encyklopedického ústavu ČSAV do roku 1976, kdy jí bylo znemožněno pracovat v oboru. Od roku 1991 pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Helena Krejčová (1951)

do roku 1990 v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Od roku 1991 pracuje v oddělení židovských studií Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Publikuje na téma českožidovská asimilace, antisemitismus a osud židů za druhé světové války.

Jan Kuklík (1940)

ředitel Ústavu bohemistických studií na Filozofické fakultě UK, docent československých dějin. Zabývá se politickými a kulturními dějinami první a druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava. Vede Letní školu slovanských studií.

Jan Měchýř (1930)

docent Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty UK. Zaměřuje se především na dějiny Československa od konce druhé světové války do současnosti.

Michal Musil (1972)

student pátého ročníku Filozofické fakulty UK. Zabývá se dějinami Protektorátu Čechy a Morava.

Tomáš Pasák (1933–1995)

musel v roce 1970 z politických důvodů opustit katedru československých dějin na Filozofické fakultě UK. Od roku 1990 byl ředitelem Pedagogického muzea J. A. Komenského. V téže roce byl rehabilitován na Filozofické fakultě UK a stal se docentem v Ústavu českých dějin.

Jindřich Pecka (1936)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, docent Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V letech normalizace, kdy mu bylo znemožněno pracovat v oboru, publikoval články a studie v samizdatových *Historických studiích* a v exilových *Listech*.

Vilém Prečan (1933)

je po čtrnáctiletém pobytu v exilu od roku 1990 ředitelem nově založeného Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Zabývá se československými dějinami v evropském kontextu od Mnichova 1938 do současnosti.

Pavel Rafaj (1943)

absolvent Filozofické fakulty UK. Zabývá se výzkumem bohemik v zahraničních archivech a bibliografií archivních pomůcek. Je odborným asistentem sekce archivní správy Ministerstva vnitra ČR.

Oldřich Sládek (1937)

absolvent Filozofické fakulty UK. Zabývá se archivnictvím, dějinami okupačního režimu a odboje za druhé světové války. Je vrchním ředitelem sekce archivní správy Ministerstva vnitra ČR.

František Svátek (1936)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, pracuje na výzkumu politických elit v Československu v letech 1918–1953. Odborník na evropské a české dějiny 19. a 20. století, zajímá se rovněž o dějiny a teorii historiografie.

Jaroslav Vaculík (1947)

je docentem Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Přednáší světové dějiny 17.–20. století. Vědecky se zabývá historií českých minorit v zahraničí.

Jitka Vondrová (1953)

působila do roku 1991 jako archivářka ve Státním ústředním archivu Praha, nyní pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se moderními českými dějinami v letech 1939–1945 a československou krizí 1968–1970.

Čeští vysokoškolští studenti v Sachsenhausenu a postoj protektorátní správy

Tomáš Pasák, Milan Drápala¹

Dne 17. listopadu 1939 zasáhly nacistické bezpečnostní orgány proti českým vysokoškolským studentům v Praze, Brně a Příbrami. České vysoké školy byly uzavřeny, jedenáct Čechů spolu s jedním Slovákem bylo v Ruzyni popraveno. Vybraní studenti byli pro výstrahu zatčeni a deportováni do koncentračního tábora v Sachsenhausenu-Oranienburgu, kde pokračovalo jejich martyrium.²

Studenti internovaní v ruzyňských kasárnách byli kolem páté hodiny ráno 18. listopadu probuzeni křikem esemanů. Bylo jim oznámeno, „že jejich vůdcové byli zastřeleni pro spojení se Židem Benešem a že oni budou odtransportováni, přičemž každý, kdo se pokusí o útěk, bude zastřelen“.³ Z ruzyňského nádraží byli přivezeni vlakem na nádraží v Praze-Bubnech. K jejich soupravě byl připojen zvláštní osobní vlak, který přijel ve směru od Brna se zatčenými studenty brněnských vysokých škol.⁴

Kolem půlnoci z 18. na 19. listopad byli již v Berlíně a kolem druhé hodiny ranní v Oranienburgu: „Těsně před druhou hodinou vlak zpomalil tempo. Uvítal nás nelidský řev a dupot. (...) Bili nás pažbami na chodbách vlaku a vyhodili nás ven, ačkoliv vlak ještě nestál. (...) Z neustálého sezení ve vlaku, bez možnosti pohybu, jsme byli celí ztuhlí hladem a žízni. Mezi jednotlivými ranami jsme padali do blátivých louží, dokud nás další kopance nepostavily opět na nohy. Konečně nás seřadili do desetistupů. (...) Po obou

1 Článek připravil k tisku Milan Drápala z konceptu, který se nachází v pozůstalosti Tomáše Pasáka.

2 *Státní ústřední archiv (SÚA)*, 109/7/60. Též in: PASÁK, Tomáš: *17. listopad 1939*. Faksimilia, s. 180.

3 *Ústřední vojenský archiv (ÚVA)*, f. 38, sign. 173. Protokol ing. V. Weisera 13.4.1944; dále *ÚVA*, vzpomínky, 3741, ing. Jan Tesaf. Srv. *Nepokořené mláď: Vyprávění českých studentů z koncentračního tábora Sachsenhausen*. Usp. František Buriánek. Praha 1971, s. 48.

4 *17. listopad: Odboj československého studentsva*. Praha 1945, s. 68, 139. K tomu NEDBÁLEK, František – HEJL, František: *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*. Brno 1985, s. 47; *ÚVA*, f. 38, sign. 173. Výpověď příslušníka čs. letectva ve Velké Británii o Sachsenhausenu; *ÚVA*, 8129, ing. J. Kratochvíl. Jak byl zajištěn dozor SS při převozu do internace, srv. *SÚA*, 109/7/60. Zpráva Stahleckera ze dne 23.11.1939.

stranách průvodu šla ozbrojená stráž. Na cestu nám svítily světlomety. Kde mohli, ještě po cestě nás bili. Zdálo se mi, že nás od počátku trýzní stále stejná skupina vyvrhelů.

Asi o 2.45 hodin jsme prošli branou v betonových valech za drátěnými překážkami na nádvoří 'Erziehungsstelle'. Byli jsme tedy v koncentračním táboře. (...) Rozdělili nás na skupiny po 100 lidech a jednotlivě jsme chodili do kanceláře k presentaci. Otázky zněly: stáří, obor studia, adresa rodičů, komu má být poslána po smrti urna. Pak nám odebrali cenné věci, včetně civilního oděvu. Následovalo koupání, stříhání vlasů do hola a 'fasování' nové výstroje. Dostali jsme boty, ponožky, košili, placatou čepici a trestanecké pruhované šedomodré uniformy. Vše to trvalo do 6.30 hod. ráno.

Potom nás znovu rozdělili do skupin, nyní po 150; každé skupině byl přidělen tzv. 'Blockführer', který si nás odvedl.⁵

Údaje o počtu deportovaných studentů do Sachsenhausenu se liší. Nejpravděpodobnější je údaj 1095 studentů, obsažený v Heydrichově materiálu z roku 1940.⁶ Tomuto údaji odpovídá také svědectví internovaných studentů: byli umístěni ve třech barácích, ve kterých bylo 900 studentů (v každém baráku 300), a čtvrtý barák byl zpočátku „obsazen“ pouze z poloviny, tj. 150 studenty.⁷ Avšak „zvláštní akce 17. listopad 1939“ měla své pokračování počátkem prosince 1939 v Brně. Zde došlo k novému zatýkání v důsledku demonstrace 17. listopadu. Brněnští studenti byli v počtu 66⁸ deportováni do Sachsenhausenu 10. ledna 1940, když předtím poznali vězňeni na Špilberku, Sušilových kolejích a ve Vídni.⁹

Koncentrační tábor Sachsenhausen-Oranienburg náležel mezi první a zároveň i nejhorší tábory v rámci vyhlazovací politiky nacistického režimu. Byl zřízen v roce 1936, původně jako olympijská vesnice v době konání berlínských olympijských her.¹⁰

5 *Persekuce českého studentstva za okupace*. Praha 1945, s. 94–95; ÚVA, Badatelské středisko. Vzpomínky, 948. František Adamovský.

6 *Archiv Univerzity Karlovy (AUK)*, Jan Opletal, zpráva R. Heydricha K. H. Frankovi ze 16.12.1940. Údaj 1095 internovaných studentů je obsažen ve fonogramu, který zaslal Heydrich Frankovi. Celkově bylo zatčeno 1200 studentů a z toho 1095 bylo transportováno do koncentračního tábora. Údaj 1185 internovaných studentů, který již v roce 1945 zveřejnil Josef Polišenský ve Zprávě o persekuci českého studentstva. In: *17. listopad*. Viz pozn. 4, s. 140, byl převzat do naší odborné literatury (srv. kupř. LITSCH, Karel: 17. listopad. In: *Zprávy Archivu Univerzity Karlovy*, 7. Praha 1985, s. 57; *Sedmnáctý listopad*. Příspěvek k historii persekuce české mládeže za okupace. Usp. Bohdan Rossa. Praha 1959, s. 45 – dále cit. podle jména uspořadatele, aj.). Rovněž se uvádí přibližný údaj „kolem 1200“ internovaných studentů, který zřejmě vychází z úředního vyhlášení v protektorátním tisku (*Venkov*, (21.11.1939), kde se mj. píše, že „jak se z úřední strany oznamuje, bylo v souvislosti s demonstrací 15.11.1939 zatčeno asi 1200 osob a dopraveno do koncentračního tábora“). Tento údaj rovněž přešel do odborné literatury (kupř. BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*, München–Wien 1969, s. 93). Avšak tomuto údaji nevěřilo zpočátku ani předsednictvo ministerské rady, jak je uvedeno v dopise vedoucího jeho koordináčního oddělení H. Masařika vyslanci v Berlíně F. Chvalkovskému ze dne 25.11.1939 („počet jich kolísá mezi 1200 udanými v úřední zprávě a 1800 podle jiných pramenů“), srv. *SÚA*, PMR, 1939, 3767. K tomu též zpráva Stahleckera ze dne 23.11.1939, kde se mj. píše „insgesamt... 1200 Heflinge“. *SÚA*, 109/7/60, též in: PASÁK, T.: *17. listopad 1939*. Viz pozn. 2, s. 180. Po válce byl uveden rovněž údaj 1173. K tomu srv. *Persekuce...* Viz pozn. 5, s. 94.

7 Za informaci jsem povděčen O. Homolovi (10.4.1988), jakož i K. Krátkému (12.5.1989). (Pozn. T. Pasák.)

8 Rovněž údaj o 66 zatčených brněnských studentech není nesporný. Jejich počet se uvádí v rozmezí 63–66. Srv. NEDBÁLEK, F. – HEJL, F.: *Zvláštní akce...* Viz pozn. 4, s. 47–48; *17. listopad 1939*: Po 55 letech. Brno 1994, s. 34 a *AKPR*.

9 *17. listopad 1939*: Po 55 letech. Viz pozn. 8, s. 32–38.

10 *Tamtéž*. Nejrozsáhlejší popis života v KT Sachsenhausenu na základě zkušeností českého studenta podal ve

Půdorys tábora, který zabíral plochu 1,6 km², byl trojúhelníkový, přičemž jedna strana tábora dosahovala až k silnici vedoucí z Oranienburgu do Sachsenhausenu. Celé „barákové město“, kde bylo na 70 dřevěných budov určených k bydlení (původně mělo být v jedné budově umístěno 90–120 lidí, ale postupem doby se počet internovaných zvýšil až na 700), bylo rozděleno na „velký“ a „malý“ tábor. V malém táboře byli věznění Židé a dále tam byly zřízeny též karanténní bloky, kam zpočátku přicházeli, přibližně na několik dní, všichni noví vězni. Mezi malým táborem a izolací byl takzvaný *zellenbau* neboli bunkr. Byla to věznice s vybetonovaným prostranstvím, kde nacisté prováděli na věznicích nejrůznější a nejhroznější tresty. Okolo celého tábora byly postaveny betonové zdi téměř tři metry vysoké, nahoře opatřené pásy ostnatých drátů nabitých elektřinou. Několik metrů pod touto zdí vedl plot z ostnatého drátu, kterým rovněž procházel elektrický proud. Strážní věže byly od sebe vzdáleny každých pětasedmdesát metrů a vyzbrojeny kulometem nebo rychlopalnou puškou a silným reflektorem. Tábor hlídaly oddíly *SS-Totenkopfstandarte*.¹¹

Po druhé straně trojúhelníku se rozkládal *industriehof*, kde bylo kromě dílen též popraviště, krematorium a ještě později i zvláštní budova určená pro popravu sovětských zajatců. Ke třetí straně trojúhelníku přiléhala takzvaná zóna A s domky (vilkami) pro prominentní vězně. Za táborovými baráky, kde se obě odvěsny trojúhelníku sbíhaly, byla zřízena zelinářská zahrada a vepřinec. Když vězeň vstupoval do koncentračního tábora, na průčelích předních baráků stojících v půlkruhu mohl číst následující slova: „Es gibt nur einen Weg zur Freiheit und seine Meilensteine heißen: Gehorsam, Fleiß, Ehrlichkeit, Sauberkeit, Ordnung. Nüchternheit, Opfersinn, Wahrhaftigkeit und Liebe zum Vaterland.“¹² Bylo to stejně cynické jako heslo umístěné v průčelí na vstupní bráně: „Arbeit macht frei.“

Vzhledem k tomu, že se počet internovaných vězňů neustále zvyšoval, bylo v rámci koncentračního tábora zřízeno padesát pobočných táborů s celkovou kapacitou šedesát tisíc vězňů. Některé tábory byly napojeny přímo na továrny, neboť vězni byli pro nacistický režim nejlacinější pracovní silou. Novodobí otroci byli tím nejhorším a nejbrutálnějším způsobem vykořisťování ve prospěch velkoněmecké říše.

Za dobu devítiletého trvání tábora Sachsenhausen-Oranienburg prošlo jeho branami dvě stě tisíc vězňů, z nichž skoro polovina zde zahynula. Na denním pořadu byly nejnynalézavější způsoby vraždění, od usmrcování plynem a na šibenici přes střelení do týla, umlácení anebo zabíjení jedem přimíchaným do potravy či vstříknutým do žil až po smrtící „lékařské pokusy“ na věznicích. Podobně jako Osvětim, Mauthausen, Dachau, Flossenbürg nebo Ravensbrück byl Sachsenhausen jedním z vyhlazovacích táborů smrti.

V blízkosti tábora sídlila nacistická centrála všech koncentračních táborů, která byla součástí správního aparátu SS. Tvořila ji takzvaná inspekce zbraní SS pro koncentrační tábory a dále hlavní hospodářskosprávní úřad SS (WVHA – *Wirtschaftsverwaltungshauptamt SS, Amtsgruppe D – Konzentrationslager*), ve kterém bylo roku 1942 sloučeno

formě autobiografie HOMOLA, Oleg: *Vzpomínky 1939–1942*, 1045 s. ÚVA. Badatelské středisko, Vzpomínky, 3166.

11 ROSSA, B. Viz pozn. 6, s. 56; *Archiv Ústředního výboru Českého svazu protifašistických bojovníků (AÚV ČSPB)*, 17.11.1939.

12 *Tamtéž*. Dále ÚVA, 2967. MUDr. C. Musil.

centrální řízení pro záležitosti koncentračních táborů.¹³ Dne 3. března 1942 vydal totiž Heinrich Himmler, který několikrát navštívil Sachsenhausen-Oranienburg, a to i v době, kdy tam byli ještě někteří čeští studenti, zvláštní výnos k využití práce vězňů pro posílení německého válečného úsilí.

V době, kdy byli do koncentračního tábora v Sachsenhausenu přivezeni zatčení čeští vysokoškoláci, byl jeho velitelem SS-oberführer Loritz, pozdější velitel koncentračního tábora v Rize, který také třetí den internace pronesl ke shromážděným studentům na apelu zvláštní projev. Neopomněl v něm zdůraznit svéráznou myšlenku: „Pamatujte si, že co získáte u nás v táboře za rok, nezískáte za celý život na všech univerzitách v Evropě dohromady.“¹⁴ Kromě něho zde působili a týráním vězňů prosluli SS-sturmbannführer Suhren, SS-obersturmbannführer Oberschmidt a Kamke, SS-hauptscharführer Bugdala a Sorge, v hodnosti Oberscharführera esesáci Krämer, Knitler, Fickert, Schubert, Novacki, Düngräber, Satoff a Kaiser a SS-unterscharführeri Seifert, Zwein a Pelzel. Tito esesáci, z nichž poslední tři pocházeli z okupovaného českého pohraničí (Dolní Lipová, okres Frývaldov, Litoměřice, Lanškroun), se později podíleli na hromadných vraždách sovětských válečných zajatců.¹⁵ Bestialitu vypěstovanou ve zvláštní škole SS a vrozený sadismus si vybíjeli na svěřených vězních. Nejobávanější z nich byl Gustav Sorge, nazývaný též Železný Gustav (Eiserne Gustav), pro něhož fyzické násilí, těžké ublížení na těle a smrt vězně byly zcela běžnou záležitostí. Čeští vysokoškoláci například viděli, jak jednou ranou rozsekl jistému Polákovi rýčem hlavu.¹⁶ Přitom měl dvě dcery, hrával si s nimi, nosil je na ramenou a hrál na housle. Jiný esesák jménem Wilhelm Schubert přišel na studentský blok, postavil se doprostřed místnosti na stoličku a hlasitě prohlásil: „Já jsem váš bůh a vy se mi budete klanět.“ Hned nato vydal povely „k zemi“, „vztyk“.¹⁷ Jindy povolal zase českého studenta, který působil jako saniták u pracovního komanda, aby sešil hlavu jednomu vězni, kterému ji sám předtím rozbil lopatou. V té době mu bylo dvaadvacet let. Od roku 1938 do 1. května 1940, tedy i v době, kdy byli v Sachsenhausenu-Oranienburgu čeští studenti, působil v tomto táboře jako adjutant Rudolf Ferdinand Höss, který byl poté převelen jako velitel do Osvětimi.¹⁸ Do Sachsenhausenu byl odvelen z Prahy také fidič K. H. Franka, který utrpěl při demonstraci 15. listopadu zranění v obličeji,¹⁹ což bylo pro studenta Kuneše Sonntaga veliké překvapení.²⁰

Vězni byli v koncentračním táboře rozděleni do několika kategorií. Každý měl evidenční číslo a pod ním barevný trojúhelník. Barva trojúhelníku označovala druh „provinění“.

13 ROSSA, B. Viz pozn. 6, s. 56; *ÚVA*, 17.11.1939.

14 *Persekuce...* Viz pozn. 5, s. 96.

15 *Tamtéž*, s. 100.

16 SEIDL, Jiří: *Železný Gustav*. In: *Nepokořené mládí*. Viz pozn. 3, s. 93. Dále 17. listopad. Viz pozn. 4, s. 80; *SS v akci*: Dokumenty o zločinech SS. Praha 1959, s. 263.

17 ROSSA, B. Viz pozn. 6, s. 80.

18 *Tamtéž*, s. 58. Jméno nacistického činitele je v literatuře uváděno několika způsoby (Hoesse, Höss, Höß).

19 LEIKERT, Jozef: *Ráno přišla noc*. Bratislava 1989, s. 152.

20 *Tamtéž*. K. Sonntag pracoval v KT v kantýně SS a A. Uhl byl jeho nadřízeným.

Židé	žlutá (červeno-žlutá)
kriminální živly	zelená
práci se vyhýbající a Romové	hnědá
adventisté	fialová
homosexuálové	růžová
političtí vězni	červená ²¹
asociálové	černá

Evidenční číslo musel mít každý vězeň přišito na levé straně blůzy a pláště ve výši prsou a z vnější strany nad kolenem na pravé nohavici kalhot. Čeští studenti nosili pod evidenčním číslem červený trojúhelník, uprostřed trojúhelníku bylo černé písmeno „T“ (Tscheche). Vězni museli mít kapsy na oblečení řádně zašity. Na prsou měli zavěšený takzvaný *brustbeutel* na drobnou peněžní hotovost. Veškerá korespondence musela procházet cenzurním oddělením tábora.

Dne 20. listopadu 1939 směli internovaní studenti napsat domů první nadiktovaný lístek, 22. listopadu byli na apelu poučeni velitelem tábora, že se neposlušnost trestá zastřelením, 29. listopadu byli přestěhováni na bloky číslo 50–53. Vytvářeli kolektiv, jehož sjednocení uspíšila nacistická praxe teroru. Byli v něm zastoupeni funkcionáři, členové nebo jen sympatizanti hlavních předmnichovských politických stran – národní socialisté, sociální demokraté, komunisté, národní demokraté (respektive přívrženci pozdějšího Národního sjednocení), agrárníci, stoupenci živnostenské strany. Nechyběli tu však ani – pochopitelně v menší míře – studenti, kteří v té době sympatizovali s českými fašisty, včetně vlajkařů.²² Sešli se tak zde nedávní protivníci ve studentském hnutí – demokratičtí studenti, kteří před Mnichovem usilovali o protifašistickou frontu, s těmi kolegy, kteří ji odmítali. Ironií osudu bylo, že se u jednoho stolu ocitl například demokratický funkcionář fakultního spolku s jiným studentem, členem organizace Vlajka, který po vzniku Protektorátu Čechy a Morava na něm žádal vydání spolkové pokladny a jmenný seznam levicových studentů.²³ Naprostá většina studentů byla ovšem orientována demokraticky. Ve svém smýšlení byli ovlivněni předmnichovskou činností velkých státotvorných stran, rodinnou výchovou, školním vzděláním i celkovým demokratickým duchem Československé republiky. Sympatizovali s idejemi T. G. Masaryka a Edvarda Beneše a mnozí z nich navzdory zkušenostem z roku 1938 upínali nadále své naděje k Anglii a Francii. Ve svém demokratickém přesvědčení nacházeli oporu v početné skupině českých politiků a intelektuálů z řad spoluvězňů.²⁴ Studentští příslušníci ilegální KSČ v koncentračním táboře internování nebyli, anebo jen zcela ojedinele.

Zpočátku byli čeští studenti izolováni od ostatních vězňů. Byli ubytováni v takzvané židovské čtvrti, kde poznali krutý osud bez soudu k smrti odsouzených obětí norimber-

21 *Persekuce...* Viz pozn. 5, s. 95.

22 ROSSA, B. Viz pozn. 6, s. 87. Nacisté při propouštění nebrali ohled na politickou příslušnost, všichni pro ně byli „nepřátelé říše“.

23 *Tamtéž*, s. 88. K tomu ÚVA. Badatelské středisko, *Vzpomínky*, 1497. Ing. A. Hrbek, *Student v Sachsenhausenu*; ÚVA, Badatelské středisko. *Vzpomínky*, 1160. František Janda, *Sachsenhausen*.

24 *17. listopad 1939: Po 55 letech*. Viz pozn. 8, s. 15–26.

ských zákonů.²⁵ Po několika dnech přešli do jiné části tábora a byli ubytováni v jednotlivých barácích. Zde prožili několik měsíců v internaci, která na první pohled vytvářela zdání mimořádného postavení rukojmí nacistického režimu. Tato doba byla vyplněna nesmyslným execirováním, pochodováním táborem, pořadovým cvičením.²⁶ Později, po 20. dubnu 1940, byli studenti zařazováni do pracovních komand v oblasti hohenzollernského kanálu. Pracovali v cihelně, na stavbách, při vykládání lodí, v přístavních docích, při dobývání pařezů a jinde. Pracovní doba byla deset hodin denně. Nedostatečná strava, zima, hlad, nezvykle těžká práce, fyzické a duševní utrpení, to vše si vybíralo mezi studenty své oběti.

Pokrytecké heslo sachsenhausenské brány „Arbeit macht frei“ znamenalo v překladu vězňů „Arbeit macht kaput“.²⁷ Slabí a hladoví ubožáci v neforemných dřevácích museli v rychlém tempu, za neustálého popohánění esesáků a *vorarbeiterů* nosit nejtěžší břemena, vykládat z lodí písek a padesátikilogramové pytle s cementem. Zastavení nebo menší úleva před předákem nebo stráží SS mohly mít za následek těžké zranění, nebo dokonce umlácení. Vzpomíná Karel Štancl: „Pochodovali jsme do práce Oranienburgem pod kordonem bodáků, proklínající sachsenhausenský kraj, jehož písek a věčný prach nám zalepoval oči a ničil plíce, proklínající Německo, svůj osud a celý svět. Jen to nás posilovalo, že nejen my, ale miliony jiných jsou stejně oloupeny o své mládí, o krásu a o život.“²⁸ Častým způsobem týrání vězňů byl *rollwagen*. Byl to přívěsný nákladní vůz na gumových kolech, který táhlo za popruhy až dvacet vězňů. Vozili na něm písek, cement, cihly a jiný materiál. Vůz s těžkým nákladem zapadal do písku nebo do bláta, což přítomného Gustava Sorgeho pobízelo k dalším tělesným trestům na českých studentech. Pověstný *klinkerwerk* byl nejen donucovací pracovní, ale také místem největšího fyzického utrpení.²⁹ Totéž pojmenování měl průmyslový podnik na kanálu nedaleko tábora, kam vězňové chodili na práci.

Postrachem vězňů se staly apely. Při jednom z nich, v neděli 18. ledna 1940, museli studenti a ostatní vězni stát několik hodin v třicetistupňovém mrazu, jemuž mnozí podlehl.³⁰ Dne 8. února 1940 nařídil *blockführer* von Detzen, aby vězňové studenti, kteří byli ubytováni na jednom křídle baráku 52, byli zaházeni za trest sněhem. U pěti studentů následoval prudký zápal plic a nakonec smrt. Jindřich Vacek tento způsob mučení popisuje následovně: „Ležíme na zemi a třese se zimou. Na *blockführerův* rozkaz jsme zahazováni sněhem. (...) Zakrátko mizíme pod nakupeným sněhem. Pociťujeme tíhu sněhu, který taje teplem našeho těla, v žilách prudce proudí krev a pomalu se dostavuje pocit malátnosti, doprovázený příjemnými pocity. Po hodině je čas k nástupu na apel. Dostáváme rozkaz vstát. Kamarádi z druhého křídla nám pomáhají vyprostit se ze sněhu. Vše se s námi točí, vrávoráme. Vracíme se na blok, kde se rychle dostrojujeme. V promáčených košilích, v krátkých kabátech ze starých vojenských uniforem, v plátěných kalhotách, prokřehlí

25 *Persekuce...* Viz pozn. 5, s. 95.

26 17. listopad. Viz pozn. 4, s. 68; ÚVA, Badatelské středisko, 1000. J. Pekárek, Sachsenhausen.

27 ŠTANCL, Karel: Pohled zpět. In: 17. listopad. Viz pozn. 4, s. 116.

28 Tamtéž.

29 Tamtéž, s. 119. K tomu ROSSA, B. Viz pozn. 6, s. 83; VODIČKA, J.: Koncentrační tábor Sachsenhausen. In: SS v akci. Viz pozn. 16, s. 248; HOMOLA, O.: *Vzpomínky...* ÚVA, 3166.

30 Tamtéž. K tomu DOHNAL, Bedřich: 18. ledna 1940. In: *Nepokořené mládí*. Viz pozn. 3, s. 62.

a mokří nastupujeme na apelplace. Vše na nás mrzne. Po apelu přicházíme na studený blok, nemáme nic na převlečení.“³¹

Tehdejší posluchač Filozofické fakulty Univerzity Karlovy František Buriánek, zatčený v době, kdy připravoval státní závěrečnou literárněvědnou práci, popsal postavení českého vysokoškolského studenta v koncentračním táboře takto: „Když jsme v Sachsenhausenu brzy překonali první reakci, již byl úžas nad dosud ani nepředstavitelnou nelidskostí a zvrhlostí, kterými byla listopadová akce a divadlo, v němž jsme se octli jako spoluhráči, když jsme si zvykli na myšlenku bídné smrti, která na počátku s pocitem naděje a čekání osvobození dávala podrážděný neklid, začal pomalu krystalizovat onen typický realistický postoj českého studenta, jímž se vyrovnal se vším za sebou, kolem sebe i před sebou. Nedívali jsme se pak na svou situaci jako na osobní neštěstí, nýbrž jako na čestný úkol, který nám připadl jako složce národa nejdůležitější a pro nacismus nejnebezpečnější. Věděli jsme, že jsme vybráni za větší kolektivum, za celou inteligenci, za celý národ. V té perspektivě se na nás dívali spoluvězňové skoro všech zemí evropských, jak je tam zanesla barbarská zvůle vítězícího nacismu, v té perspektivě jsme mysleli a jednali i my. Přijali jsme tento boj hrubého násilí se svobodným lidským duchem.“³² Buriánek dále poukázal na význam kolektivu pro zachování lidství jako základního předpokladu přežití útrap v tomto vyhlazovacím táboře: „Ta hrůza, ošklivost, na něž jsme se denně dívali, jež jsme museli den co den, měsíc co měsíc polykat hrdlem, které svíral hnus, neznavily lidskosti nás, syny národa, jehož kultura stála vysoko nad vším, co se v Evropě tehdy dalo, třebaže to byl národ tak malý. Nestali jsme se zvířaty, jež bojují bez ohledu, soucitu a studu o uchování svého ohroženého života. Čeští studenti v KLS [koncentrační tábor Sachsenhausen] jako kolektivum jednotni a ukázněni přinesli do tábora opět kus něčeho nového, vlastně jen ztraceného: kus lidské důstojnosti a kus krásy.“³³

I když Buriánkovy záznamy vycházely z autentických válečných prožitků, nelze opomítnout, že zdůrazňované vědomí vlastní hodnoty se vytvořilo také za určitých objektivních podmínek. Koncentrační tábor byl pro studenty především šokujícím „výchovným zařízením“ velkoněmecké říše a způsob zacházení s nimi odpovídal jejich postavení „rukojmí“. Byli například podřízeni odlišnému dennímu režimu než ostatní vězňové. Mohli však vidět a pozorovat vše, co se zde děje, a nejednou poznali tvrdost vyhlazovacího tábora sami na sobě. Vystavení nacistické zvůli, uprostřed desetitisícové společnosti nejrozmanitějšího složení národnostního, sociálního i společenského, kam byli soustředěni vedle politických vězňů také jedinci hluboce nábožensky založení, blouznivci a vykladači bible, bývalí generálové a šlechtici (včetně příslušníka habsburského rodu d'Este knížete Hohenberga),³⁴ biskupové, ale také homosexuálové, vrazi a jiní asociálové, a nakonec i potrestaní

31 VACEK, Jindřich: Únorové jitro. In: *Nepokořené mládí*. Viz pozn. 3, s. 71. K tomu 17. listopad. Viz pozn. 4, s. 88.

32 BURIÁNEK, František: Duch zůstal nezlomen. In: 17. listopad. Viz pozn. 4, s. 102.

33 Tamtéž. Buriánkův spoluvězeň Dvořák, přítel z filozofické fakulty i z koleje, nadějný žák lingvistického semináře profesora Miloše Weingarta, na následky útrap zemřel. Zatímco Buriánek uvádí jméno Jaroslav Dvořák, J. Jíra je toho názoru, že se jmenoval Vítězslav.

34 V létě roku 1942, když se šířila v táboře úplavice, Hohenberg, syn Ferdinanda d'Este, zachránil život několika českým studentům. Pracoval jako písař v lazaretu koncentračního tábora a tajně českým studentům nosil léky. Srv. MISÁREK, Milan: *My ze Sachsenhausenu*. In: *Studentská kolonie na Letné*: Sborník zpráv, vzpomínek, dokumentů a úvah k 60. výročí založení. Úsp. Jan Havránek. Praha 1982, s. 103; dále HOMOLA, O.:

příslušníci jednotek SS, kteří porušili řád vybrané nordické rasy, si museli čeští studenti najít vlastní cestu, jak vydržet a přežít útrapy koncentráku.³⁵

Ve volných chvílích si zdokonalovali či spíše zpaměti opakovali znalosti získané na vysoké škole a v životě vůbec. Technici se zájmem poslouchali improvizované lékařské přednášky a naopak, právníci zase sledovali odborné výklady o hudbě nebo dějinách českého národa. Se svými básněmi zde začínal Jiří Zádrapa, Rudolf Mertlík zase přednášel o období antiky a české historii. Tajně se tvořily verše, recitovaly básně, skládaly a zpívaly písně. Nebylo vůbec náhodné, že právě poezie – od Ovidia přes Apollinaira, Baudelaira, Puškina až po Dačického z Heslova, K. H. Máchu, Františka Halase, Jaroslava Vrchlického, Jana Nerudu, Jaroslava Seiferta, Viléma Závadu, S. K. Neumanna a jiné básníky – pro studenty zde tolik znamenala. Metaforicky řečeno Strnadlovými slovy: „Byl to chléb vzácné střídy, nesmírně drahé a milé vůně a chuti, chléb poezie.“³⁶ Nic nevedilo, že některé verše básníků neutkvěly vždy přesně v paměti. V koncentračním táboře poezie povzbuzovala a povznášela tajemnou mocí a silou.

Také v písních nacházeli studenti svoji naději a povzbuzení. Povolené písně si přetvářeli vlastním způsobem: „I nám nastane jednou čas, hollarío, holdrío, / svobodní vyjdem z lágru zas, hollarío, holdrío, / potáhnem domů bujaře, / ať v zimě nebo na jaře.“³⁷

Na jaře 1940, když se objevila mezi studenty spála a studentské bloky měly karanténu, ustavil se dokonce pěvecký soubor, jehož dirigentem se stal filozof Karel Štancl.³⁸ Dále v něm účinkovali právníci Miroslav Pilař a Evžen Seyček, medicí Vojtěch Schnurpfeil, Vladimír Raška a Antonín Paldus, studující veterinářství Jiří Volf a filozof Josef Mlček. Soubor dostal označení Sing Sing Boys. Na jeho pořadu byly nejen národní nebo Ježkovy písně z Osvobozeného divadla, ale také trampské evergreeny. Studenti nakonec zpívali nejen česky, ale i německy, francouzsky, polsky, anglicky a španělsky. Zpívala se jak anglická *Tipperary*, tak sovětská píseň *Široká strana*. Jedním z nejpobulárnějších popěvků se stala lidová píseň *Dorflocken*, kterou se studenti naučili od vězňů z Esterwegenu, budujících Sachsenhausen–Oranienburg. Program obyčejně končival písní *Bei mir bist du schön* se slovy: „Možná že za sto let / změni se celý svět / a pak chceme ještě jednou žít.“³⁹ Posléze se tento soubor rozrostl a student filozofické fakulty Marušan nastudoval náročné skladby Dvořákovy, Smetanovy, Křížkovského, Janáčkovy a Foerstrovy.

V roce 1942 bylo povoleno hrát na hudební nástroje. Vznikl tak komorní soubor – smyčcové kvarteto, jehož primariem se stal Bohumír Červinka, středoškolský profesor

Vzpomínky... ÚVA, 3166.

- 35 BOLEK, Arnold: Setkání v koncentračním táboře. In: *Studentská kolonie na Letné*. Viz pozn. 34, s. 108. K tomu HOMOLA, O.: *Vzpomínky... ÚVA*, 3166. Nejhorší zkušenosti vedle SS získali studenti s vrahy a kriminálními zločinci, zvláště pokud zastávali nějakou funkci. Přesto však existovaly čestné výjimky, jako v případě kasaře Maxe, který byl na bloku 52 jako *blockälteste*. Srv. BOLEK, A., s. 110, nebo MAŠEK, Bohumil: Olejárna. Obrácení zeleného Paula. In: *Nepokořené mláďi*. Viz pozn. 3, s. 104.
- 36 *Chléb poezie*: Čítanka z Oranienburgu. Usp. Josef Strnadel. Praha 1984, s. 5. K tomu týž: *Noc je vlak, který jede domů*. ÚVA, Badatelské středisko, 1756.
- 37 ČERVINKA, Bohumír: Hudba utěšitelka smutných a povzbuzovatelka statečných v Sachsenhausenu. In: *Čeští učitelé v protifašistickém odboji 1939–1945*: Sborník studií a vzpomínek. K vydání připravili Karel Čondl, Tomáš Pasák. Praha 1978, s. 330.
- 38 Týž: Hudba – utěšitelka. In: *Nepokořené mláďi*. Viz pozn. 3, s. 166 ad.
- 39 ŠTANCL, Karel: Ještě zní... In: *Nepokořené mláďi*. Viz pozn. 3, s. 164–165.

dějepis. ⁴⁰ Spolu s ním v souboru působili Jan Škorpík a Karel Štancl, cellový part hrál německý vězeň Eberhard Schmidt, původním povoláním učitel, který jako dobrovolník bojoval ve Španělsku proti Frankovým pučistům. Kvarteto hrálo Mozarta, Beethovena, Schumanna, Brahmsa (kvartet c moll), nokturno z Borodina smyčcového kvarteta, Dvořákův „Americký“ kvartet F dur. ⁴¹ Jednotlivé party rozepisovali pod záštitou táborového knihovníka, dalšího německého vězně Karla Schirdewanna, Marušan a Štancl. První veřejné vystoupení se konalo v přijímací síni odvěšovací stanice o Velikonocích roku 1941.

Kultura tak obohacovala duševní život nejen zatčených studentů, ale také ostatních vězňů. Ve scéně *Silvestrovská noc*, předvedené v táboře na bloku 53 v lednu 1942, slova hromadně recitovaná studenty jako by předznamenala jejich další vzdor proti fašismu:

Být v KZ není zásluha, jež do nebes vás zvedá!
 Přes všechny vaše malé sny, jež zněly nám tak směšně,
 přejede doby rychlovlak hlučící v dálku spěšně.
 Dnes nelze toužit po starém a zašlém, po návratu,
 ve všem je třeba začínat, neželet žádnou ztrátu,
 dnes všechny cesty vedou vpřed a žádná, žádná zpátky,
 i když nás čeká mnoho hor a mnohý přechod vratký.
 Půjdem všichni, také vy, až povelí nám osud.
 Tož pěti pevně sevřeme! A pevněji než dosud. ⁴²

Autorem větší části textu *Silvestrovská noc* byl Jiří Hájek. Když po pořadu vystoupil vězněný Němec Fritz Selbmann a když za uvězněné studenty promluvil student Řepa, všichni stáli a zpívali:

Wenn wir marschieren,
 dann leuchtet uns das Licht,
 das Dunkel und Wolken
 strahlend durchbricht.

(. . .)

Du, Volk aus der Tiefe,
 du, Volk aus der Nacht,
 vergiß nicht das Feuer,
 bleib auf der Wacht.

Zpívali společně píseň o světle, které prozařuje temnotu a mraky, zpívali výzvu k lidu, který přichází z hloubky a noci, aby nezapomněl na oheň a zůstal na stráž. Veselá, satirická studentská scéna se tak spojila s německou písní ve slib mezinárodní solidarity. ⁴³

40 ČERVINKA, B.: Hudba – utěšitelka. In: *Nepokořené mládí*. Viz pozn. 3, s. 166. Prof. dr. B. Červinkovi, mému učiteli dějepisu na pedagogickém gymnáziu v Praze, jsem povděčen za cenné informace z KT Sachsenhausen. (Pozn. T. Pasák.)

41 Týž: Hudba utěšitelka smutných... In: *Čeští učitelé v protifašistickém odboji 1939–1945*. Viz pozn. 37, s. 328.

42 BURIÁNEK, František: Do vlastních řad. In: *Nepokořené mládí*. Viz pozn. 3, s. 185.

43 Tamtéž.

S českými studenty byli solidární věznění němečtí komunisté, kteří v době nejtěžší ovládli táborovou samosprávu. Zastávali v ní funkce *lagerältester* a *blockältester*. Z vězněných Němců byli studentům nápomocni Harry Naujox, Werner Staake, Christian Mahler, Fritz Meissner, Edgar Bennert, Martin Schölner, Fritz Selbmann, Hans Siegewasser, Georg Spielmann, Erich Boltze, Willi Bänke, Rudi Wunderlich, Karl Schirdewann, Ernst Schneller, interbrigadista Herbert Tschepe a jiní.⁴⁴ Boj o moc v samosprávě tábora vyvrcholil v roce 1942, kdy se skupina vězněných zlodějů pokusila znemožnit politické vězně na revíru. Počátkem října 1942 byli němečtí komunisté posláni do koncentračního tábora ve Floßenburgu. Nově nastupujícím *lagerälteste* se stal rakouský sociální demokrat, který českým studentům rovněž pomáhal. Jeho spolupracovníkem a zároveň tlumočnickem, který vedl živou a mrtvou kartotéku vězňů, byl Karel Krátký.⁴⁵

Českým studentům se v koncentračním táboře dostávalo navíc morální podpory od vězněných osobností typu Oldřicha Suchého, poslance agrární strany, a Antonína Zápotockého, poslance za KSČ, a dále od vězněných československých vlastenců-demokratů, jako byl Emil Bača, policejní prezident z Ostravy, Ivan Herben, syn Masarykova životopisce Jana Herbena, známý žurnalista Luděk Stránský, Ladislav Pták, kterého komunisté označili za trockistu, Karel Cidlík, okresní hejtman z Místku, B. Pacholík, funkcionář Sokola a ředitel záložny v Přerově, ředitel gymnázia v Křemencově ulici v Praze Šišma,⁴⁶ představený řádu augustiniánů v Praze páter Šubrt. Silnou osobností, která ovlivňovala studenty v demokratickém a masarykovském duchu, byl poslanec Josef Patejdl.⁴⁷ Rovněž věznění komunisté jako Jaromír Dolanský, Jan Vodička, Ivan Sekanina,⁴⁸ Pavel Prokop, František Bílek, Bohuslav Šroubek a Václav Koleno⁴⁹ se snažili studenty morálně podpořit a zmírnit jejich útrapy v koncentračním táboře.

Internovaní studenti nacházeli přátelské zázemí i mezi ostatními českými vězni. Bylo tu totiž vězněno také na padesát českých vlastenců, kteří byli zatčeni v důsledku demonstrací 28. října 1939, a skupina důstojníků bývalé československé armády zatčených při nezdařeném přechodu hranic a jako účastníci odboje v Obraně národa. Dále zde byli drženi rukojmí ze středních Čech (Kolín, Český Brod, Nový Bydžov, Poděbrady) a z jiných oblastí českých zemí, kteří byli internováni po 1. září 1939 v různých německých věznicích a koncem roku 1939 převezeni do Sachsenhausenu. Byli to vesměs učitelé, profesori středních a odborných škol, sokolští funkcionáři, novináři, různí veřejní činitelé z výše uvedených měst, většinou starší lidé, k nimž přibyli později čeští dělníci zatčení pro pracovní sabotáže.⁵⁰

Vězněný kníže Hohenberg, syn Ferdinanda d'Este, pomáhal českým studentům předáváním léků. Někteří studenti (kupříkladu Karel Hodač) navázali spolupráci s Leopoldem Finglem, bývalým ministrem rakouské vlády před rokem 1938. Umožnila to skutečnost,

44 ROSSA, B. Viz pozn. 6, s. 88.

45 17. listopad 1939: Po 55 letech. Viz pozn. 8, s. 27.

46 Tamtéž, s. 24–25.

47 BOLEK, A.: Setkání v koncentračním táboře. Viz pozn. 35, s. 108.

48 ÚVA, Vzpomínky, 7724. O Mandák; ROSSA, B. Viz pozn. 6, s. 92.

49 *Nepokořené mláďá*. Viz pozn. 3, s. 175. V pounorové literatuře byl zcela nehistoricky zatačován do pozadí přínos demokratických činitelů mezi vězni v Sachsenhausenu ve srovnání s komunisty. K tomu PASÁK, Tomáš: 17. listopad 1939. In: *Soudobé dějiny*, č. 2–3 (1994), s. 322–337.

50 *Persekuce...* Viz pozn. 5, s. 98. Dále Čeští učitelé v *profitaštickém odboji 1939–1945*. Viz pozn. 37, s. 328.

že Karel Hodač byl vídeňský Čech a po propuštění doručil vzkaz Finglově rodině do Vídně.⁵¹

Vzájemná solidarita existovala též mezi internovanými českými studenty a profesory krakovské univerzity. Ti sem byli deportováni v počtu 144 dne 28. listopadu 1939, po událostech, které postihly jejich univerzitu 6. listopadu. Tak se setkali v koncentračním táboře pedagogové *Almae matris Jagiellonicae*, kteří zažili vpád nacistů do Polska a jejich brutalitu po polské porážce, s posluchači starší Univerzity Karlovy.⁵² Od roku 1941 tábor přijímal i sovětské válečné zajatce, kteří měli zvlášť zostřený režim a byli masově likvidováni ranou do týla. V takzvané *schießkammer* bylo zastřeleno za jednu noc až 300 sovětských zajatců.⁵³

Naprostá většina českých studentů z „akce 17. listopad“ byla trvale uvězněna v koncentračním táboře Sachsenhausen-Oranienburg. Avšak někteří studenti, především technici-specialisté, byli pro potřeby nacistů převedeni do jiných táborů – do Mauthausenu, Flossenburgu, Dachau, Gusenu, Drögenu i Osvětimi. Některé z nich byly pobočnými lágry hlavních táborů.

Do Dachau odjeli někteří studenti ze Sachsenhausenu 9. dubna 1940. Bylo jich celkem deset (Bernát, Förster, Harmáček, Hodač, Holý, Langhammer, Lepša, Mlynář, Rýška, Tyller). Jedenáctý student Ivan Jirkel přijel do Dachau později, zřejmě místo stavaře Josefa Jandourka, který na bloku číslo 50 onemocněl a 8. května 1940 zemřel.⁵⁴

Studenti, většinou technici, označovaní v táborech jako *bautechniker*,⁵⁵ pracovali na projektování přístupových cest a doplňování stavební projekce. Část studentů se přihlásila do takzvaného komanda Drögen, kde studenti pracovali na dostavbě kasáren SS. Velitelem komanda v Drögenu byl Osche Bugdela, postrach vězňů. Čtyři studenti byli z neznámého důvodu odtransportováni po dostavbě kasáren do Osvětimi (Koukolík, Frýbort, Technik, Prouza). Posledním studentem v Drögenu byl studující práv Dobroslav Černý z Chlumce nad Cidlinou, který byl po Vánocích 1942 převezen do mužského lágru v Ravensbrücku.⁵⁶

Pokud vězeň v táboře Sachsenhausen porušil nařízení, kupříkladu zákaz kouření, byl potrestán takzvanou štráfkou. Přihlášením se do transportu se půlroční trest „štráfkou“ promíjel. Z tohoto důvodu se tři studenti přihlásili na transport do Natzweilera-Struthofu.⁵⁷ V Mauthausenu (pobočný tábor v Gusenu) spáchal sebevraždu Josef Zeman, studující stavební inženýrství v Brně.⁵⁸

Postupem doby, v důsledku namáhavé práce, vysilujících apelů, nemocí (zvlášť nebezpečná byla spála a skvrnitý tyf) a jiných útrap přibývalo mezi studenty obětí. Celkem jich

51 KRÁTKÝ, Karel: Nové svědectví k bilanci studentských obětí. In: *17. listopad 1939: Po 55 letech*. Viz pozn. 8, s. 28.

52 GWIAZDOMORSKI, Jan: *Wzpomnienia z Sachsenhausen*. Kraków 1975, s. 17 ad.; URBAŃCZYK, Stanisław: *Uniwerytet za kolczatym drutem*. Kraków 1946, s. 25 ad. K tomu ROSSA, B. Viz pozn. 6, s. 75; BOLEK, A. Viz pozn. 35, s. 109–110; *ÚVA*. Vzpomínky, BS, 948, František Adamovský, 17. 11. 1939.

53 *Persekuce...* Viz pozn. 5, s. 99–100; *17. listopad*. Viz pozn. 4, s. 110 aj.

54 KRÁTKÝ, Karel: Nové svědectví k bilanci studentských obětí. In: *17. listopad 1939: Po 55 letech*. Viz pozn. 8, s. 28.

55 Tamtéž.

56 Tamtéž, s. 29.

57 Tamtéž.

58 Tamtéž.

zemřelo v Sachsenhausenu a v Mauthausenu 21.⁵⁹ Žádný z nich nebyl sice oběšen ani utlučen k smrti, ale kupříkladu mučení u kůlu se jim nevyhnulo.⁶⁰ Kromě toho byli často svědky největších ukrutností, kterých se nacisté dopouštěli na jiných věznicích. Vše se dělo v souladu s nacistickou zásadou, že neúspěšnější donucovací prostředek je teror.

Vězných českých studentů využívaly nacistické úřady k nátlaku na protektorátní veřejnou správu. Snažily se s osudem studentů politicky manipulovat, aby zvýšily její povolnost vůči okupačnímu režimu. Nacisté totiž poznali, že osud studentů nezůstal českému národu, vládě generála Aloise Eliáše a státnímu prezidentovi Emilu Háchovi lhostejný, a podle toho také jednali. Byl to rys nacistického politického vydírání, „Kuhhandlu“, který začali v okupační politice uplatňovat.⁶¹

Eliášovo a Háchovo snažení o záchranu studentů namohlo z pochopitelných důvodů proniknout na veřejnost, ale v interní diplomacii mělo od počátku programový a koncepční charakter. Oba činitelé se nesnažili zachránit studenty jen jako jednotlivce, ale jako celek.

Jak Eliáš, tak Hácha považovali internované vysokoškolské studenty za „nejlepší větev národa“.⁶² Tomuto přesvědčení podřídili také svůj postup. Cílem jejich snažení bylo propuštění studentů a znovuotevření českých vysokých škol. Zároveň usilovali o zmírnění životních podmínek vysokoškolských studentů v Sachsenhausenu a v jiných táborech či věznicích. Týkalo se to například i studentů uvězněných na Karlově náměstí v Praze, kteří byli zatčeni při demonstraci 15. listopadu 1939.⁶³ Při policejní akci 17. listopadu se nedostali do transportu, ve vězení na Karlově náměstí byli drženi ještě v květnu 1940, ale potom byli převezeni do vězení pražského gestapa v Malé pevnosti v Terezíně.⁶⁴

59 Tamtéž, s. 30.

60 NEDBÁLEK, F. – HEJL, F.: *Zvláštní akce...* Viz pozn. 4, s. 51. Český student byl mučen u kůlu v červnu 1941. Dále ÚVA, BS, Vzpomínky, 948. František Adamovský, 17.11.1939. Hlad vedl studenty k tomu, že na jaře 1941 někteří z nich jedli z neznalosti na rašeliništi kofinky jedovatých rostlin (rozpuku jizlivého) a zemřeli. Údaje o počtu úmrtí se v literatuře liší. Nedbálek a Hejl na s. 51 uvádějí tři úmrtí, KOUKOLÍK, Jaroslav: Tragický omyl. In: *Nepokořené mládež*. Viz pozn. 3, s. 99–100, píše o pěti úmrtích. Tento údaj převzal též BURIÁNEK, František: *Svědectví: Příběhy českých studentů z akce 17. listopad*. Praha 1984, s. 99.

61 PASÁK, Tomáš: *Pod ochranou říše*. Faksimilia, s. 150.

62 *Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR)*, D 1404/41. Spis z 23.3.1941.

63 O počtu zatčených studentů na Karlově náměstí nejsou přesnější zprávy. Podle informací internovaných studentů jich bylo 15 (srv. KRÁTKÝ, Karel: Studenti zatčeni dne 15. listopadu 1939. In: *17. listopad 1939: Po 55 letech*. Viz pozn. 8, s. 40–41), podle záznamů koordinačního oddělení PMR jich bylo 8 (J. Doležal, O. Roubal, J. Střeleček, O. Adamec, E. Burian, B. Dvořáček, St. Kapoun, O. Bartošič – ve vzpomínkách pamětníků Bartošic). K tomu AKPR, D 2833/40. Materiál pro audienci u Neuratha 20.6.1940. Matky vězněných studentů byly u Háchy 15.6.1940. Koordinační oddělení PMR intervenovalo za jejich propuštění 9.5.1940. Viz AKPR, D 2833/40. Záznam ze 7.6.1940. V záznamu se mj. uvádí: „Vi se jen tolik, že ve vyšetřování nejsou a že pravděpodobně se na ně zapomnělo, když ostatní byli převezeni do KT v Oranienburgu.“ Matky je mohly navštívit a zjistily, že studenti neměli pořádné slavníky a že někteří z nich měli úplavici. (Tamtéž.) V žádosti o propuštění studentů napsal Eliáš 9.5.1940 úřadu říšského protektora (Befehlshalter der Sicherheitspolizei): „Soweit dem Ministerpräsidium bekannt ist, wird diesen Studenten keine konkrete Tat zur Last belegt und sich angeblüh auch nicht verhört worden.“ AKPR, D 2833/40, D 3004/40. Opis dopisu z 9.5.1940.

64 KRÁTKÝ, K.: Studenti zatčeni dne 15. listopadu 1939. In: *17. listopad 1939: Po 55 letech*. Viz pozn. 8, s. 41. Ve vzpomínkách pamětníků se mj. uvádí, že o Vánocích 1942 byl propuštěn z Malé pevnosti student Kočí, ale

Na protektorátní vládu a státního prezidenta Háchu se obraceli také rodiče zatčených studentů v obavě o jejich osud a s prosbou o zakročení u okupačních úřadů ve prospěch svých dětí. První žádost přišla na předsednictvo ministerské rady již 21.11.1939, a to od rodičů studentů z Německého (Havlíčкова) Brodu. Mimo jiné se v ní uvádělo:

„Dne 17.11.1939 bylo podle souhlasných zpráv zatčeno mnoho vysokoškoláků. Podepsaní rodičové nemají o svých synech žádných zpráv, a prosí zdvořile, ale naléhavě takto:

I. Žádáme o vyšetření a brzké sdělení

1. jsou-li synové podepsaných rodičů živi

2. jsou-li zdraví

3. kde se nacházejí – to za tím účelem, aby jim bylo možno zaslati alespoň nejnnutnější části oděvů, které by je chránily před zimou a jinými nebezpečími počasí.

II. Žádáme dále, aby vláda protektorátu vymohla u říšské vlády, aby bylo ihned zavedeno řádné vyšetřování se jmenovanými a nevinní aby byli propuštěni.“⁶⁵

Některé žádosti o propuštění studentů přicházely od jednotlivých rodičů, jiné byly podepisovány hromadně.⁶⁶ Mnohdy obsahovaly také přesný údaj, ve kterém koncentračním táboře, v kterém baráku a v jaké místnosti (Stube) se jejich syn nachází.⁶⁷

Zaslané žádosti se soustřeďovaly na několika místech: nejprve v kanceláři státního prezidenta a v úřadě předsednictva ministerské rady, zanedlouho pak v nově zřízeném koordinačním oddělení předsednictva ministerské rady, v jehož čele byl Hubert Masafík. Koordinační oddělení připravovalo také materiál pro intervenci v úřadě říšského protektora.

Přednosta koordinačního oddělení se z příkazu předsedy vlády Eliáše obrátil dne 25. listopadu 1939 na vyslance v Berlíně Františka Chvalkovského a informoval ho, že studenti byli převezeni do koncentračního tábora Sachsenhausen-Oranienburg. V dopise pak pokračoval: „Počet jich kolísá mezi 1200 udanými v úřední zprávě a 1800 dle jiných pramenů. Vláda žádá teď o vydání jejich seznamu a informuje se o tom, co dále je s nimi zamýšleno. Pan předseda prosí Tebe, abys také ze své strany se informoval u příslušných říšských činitelů ve stejném směru, abys uplatnil dle možnosti důvody pro zmírněný postup vůči nim, pro propuštění nevinných a abys také měl možnost být informován o jejich ubytování, stravě, zaměstnání atd.“⁶⁸

toto jméno se nenachází v záznamech PMR ani v seznamu K. Krátkého.

65 *SÚA*, PMR, 1939, 3767. Žádost rodičů z Havlíčkova (Německého) Brodu z 21.11.1939.

66 Kupř. rodiče studentů z Klatov 13.7.1940 mj. napsali: „Podepsaní rodiče vysokoškolských studentů z Klatov a okolí prosí snažně pana státního prezidenta za jeho mocnou přímluvu na patřičném místě, aby jejich synové byli již po tak dlouhé době v cestě milosti propuštěni z koncentračního tábora v Oranienburgu u Berlína!“ Žádost podepsali: J. Buriánek, J. Ůbl, F. Baar, A. Mayer, R. Egner, M. Burián, A. Bohuslavová, A. Bohunek. *SÚA*, PMR, KK, 1940 K 3767. Podáno 13.7.1940. Rodiče z Náchoda 10.6.1940 zase napsali: „Naše předražené děti, naši hodní synové, kteří jen studovali, aby rodičům radost a národu svému čest působili, vzpomínají již sedm měsíců svých ustaraných a duševně i tělesně chřadnoucích rodičů a touží po svobodě z koncentračního tábora v Oranienburgu.“ *SÚA*, PMR, II, 1940, K 3767. Podání rodičů z Náchoda a okolí z 10.6.1940.

67 *AKPR*, A 1120/42; K 675/42. Dopis J. Filsche z 22.7.1942. *SÚA*, PMR, II, 1940, K 3766. Zpráva PMR z 9.4.1940.

68 *SÚA*, PMR, 1939, II, 3767. Dopis Huberta Masafíka Františku Chvalkovskému z 25.11.1939. K tomu *Venkov*, (21.11.1939).

Počátkem roku 1940 získalo koordinační oddělení prostřednictvím kanceláře státního prezidenta žádosti rodičů, které se shromáždily u tohoto protektorátního orgánu, přičemž tyto žádosti byly utříděny podle jednotlivých kolejí.⁶⁹ Zvlášť byli uvedeni studenti zatčení v soukromých bytech. Ačkoli se toto oddělení pokoušelo o vypracování seznamu zatčených studentů, zcela se mu to nepodařilo. Bylo totiž většinou odkázáno na korespondenci zatčených a internovaných studentů, a jak zdůraznilo, vzhledem k tomu, že „všichni rodičové nepiší“, mohlo soupis sestavit pouze v hrubých rysech.

Na úřad předsednictva vlády a na kancelář státního prezidenta se však obraceli s prosbami za zatčené studenty nejen rodiče, ale také faráři,⁷⁰ starostové měst,⁷¹ funkcionáři Národního souručenství i Českého svazu pro spolupráci s Němci⁷² a dále významné osobnosti, jako byl Albert Pražák,⁷³ Rudolf Beran,⁷⁴ Vladimír Klumper,⁷⁵ František Schwarzenberg⁷⁶ a Václav Dědič.⁷⁷ Za některé studenty osobně intervenovali na koordinačním oddělení dokonce Hácha⁷⁸ a Eliáš.⁷⁹

Tyto žádosti, soustředěné a zpracované v koordinačním oddělení úřadu předsednictva vlády, se staly podnětem pro intervence Aloise Eliáše⁸⁰ u K. H. Franka nebo Emila Háchy⁸¹ u Konstantina von Neuratha. Jenom dvě žádosti (jedna hromadná a jedna samostatná) byly zaslány jinam. Dne 30. května 1940 se obrátilo 15 matek dopisem na Adolfa Hitlera,⁸² předtím (9. prosince 1939) se rodiče jednoho studenta obrátili přímo na velení koncen-

69 *SÚA*, PMR, 1940, II, 3797. Zpráva KSP (dr. Říha) koordinačnímu oddělení PMR z 5. 1. 1940 (omylem napsáno 1939).

70 *AKPR*, D 5757/40. Dopis z 19. 11. 1940.

71 *AKPR*, D 3136/40. Záznam z 15. 8. 1940. Žádost Ferdinanda Kavéry, starosty Náchoda, za E. a H. Parmu.

72 *AKPR*, D 3081/41. Informace z 15. 7. 1941; *AKPR*, D 2755/41. Záznam z 23. 6. 1941.

73 *AKPR*, D 75/40. Opis dopisu J. Havelky ze dne 29. 12. 1939 s intervencí A. Pražáka a O. Sommera.

74 *SÚA*, PMR, II, 1940, K 3766. Dopis R. Berana z 13. 12. 1940.

75 *SÚA*, PMR, II, 1940, K 3766.

76 *SÚA*, PMR, II, 1940, K 3766. Podání F. Schwarzenberga z 26. 12. 1940.

77 *SÚA*, PMR, II, 1940. Dopis V. Dědiče Eliášovi ze 4. 6. 1940. Pisatel intervenoval za R. Mertlíka. Za bratry Korbeláře – mediky intervenoval bývalý vyslanec H. Mastný. *SÚA*, PMR, II, 1940, 3767. Záznam ze 17. 5. 1940.

78 *SÚA*, PMR, II, 1940, 3767. Intervence za St. Ehliča a J. Diviše.

79 *SÚA*, PMR, 1940, II, 3766. Intervence za O. Homolu a J. Satorie.

80 *AKPR*, D 2755/41. Záznam z 23. 7. 1941; *AKPR*, D 1594. Dopis Eliáše z 28. 2. 1940; *AKPR*, D 1392/40. Dopis Eliáše ÚRP z 8. 7. 1940.

81 V odpovědi na dopis A. Heřmánské z Prahy-Nuslí ze dne 10. 11. 1940 kancelář státního prezidenta uvedla: „Podepsaná kancelář dovoluje si Vám sdělit k Vašemu dopisu z 10. 11. t. r., že pan prezident učinil všechny vhodné kroky v zájmu celkového příznivého vyřízení otázky internovaných vysokoškolských studentů a že nadále má tuto věc stále na mysli.“ *AKPR*, D 5785/40. Dopis z 25. 11. 1940. V dopise J. Fouskovi z 23. 7. 1941, který upozornil kancelář státního prezidenta jak na osud internovaných studentů, tak Čechů zatčených 1. 9. 1939, stojí: „Obě tyto otázky jsou předmětem stálé péče presidentovy, který o propuštění jak studentů, tak i internovaných v Buchenwaldu znovu žádal při rozmluvě s panem říšským protektorem dne 27. 6. 1941. Rovněž o tuto věc stále se stará vláda a zejména její předseda.“ *AKPR*, D 2755/41. Záznam z 23. 7. 1941.

82 *SÚA*, PMR, II, 1940, kr. 3767. Dopis matek A. Hitlerovi z 30. 5. 1940. Dopis byl zaslán prostřednictvím vyslanectví protektorátu v Berlíně. Obsahuje mj. následující věty: „Es taucht vor unserem Auge das Bild des Führers auf, der sich zärtlich zu den Kleinsten seines Volkes hinneigt und sie für immer in sein Herz schließt... Führer, in demutsvoller Ergebenheit in Ihre weise Entscheidung rufen wir das Herz Ihrer Mutter an um unseren Söhnen die Tore des Konzentrationslagers zu öffnen.“ Dopis nelze v žádném případě pojímat jako projev kolaborace, ale jako snahu matek zachránit své děti. Je v něm patrný i pocit zoufalství.

tračního tábora v Sachsenhausenu.⁸³ Matka jednoho ze zatčených studentů Marie Řepíková v žádosti kanceláři státního prezidenta za svého syna Zdeňka napsala: „Je nespravedlivé trestati děti jen proto, že se narodily českým rodičům.“⁸⁴

Někteří otcové zatčených studentů uváděli, aby pomohli svým dětem, že jsou funkcionáři Českého svazu pro spolupráci s Němci, anebo oznamovali, že do této organizace vstoupili.⁸⁵ Hned po tomto oznámení požadovali propuštění svých synů.⁸⁶

Akce za propuštění studentů probíhala koordinovaně a v regionech byla organizována iniciativními rodiči.⁸⁷ Koordináční oddělení dostávalo podrobné informace jak od jednotlivých rodičů, tak od skupiny otců a matek, jejímž mluvčím byl František Čefovský,⁸⁸ otec dvou synů internovaných v Sachsenhausenu. František Čefovský se skupinou podobně postižených rodičů podal také ústní informaci při osobním jednání s ministerským předsedou Eliášem⁸⁹ a státním prezidentem Háchou.⁹⁰

Nacisté vyhověli některým intervencím za vězněné studenty až po velkých politických ústupcích. První menší skupina vysokoškoláků byla z tábora propuštěna ještě koncem roku 1939.⁹¹ Větší skupina studentů se pak mohla vrátit domů kolem 20. dubna 1940, a to v počtu asi 180. Neurath v té době sliboval Háchovi, že za telegram k Hitlerovým narozeninám, který bude využit i publicisticky, bude propuštěn větší počet studentů, v opačném případě nikdo.⁹² Kolem 1. srpna 1940 bylo osvobozeno asi 18 studentů a koncem téhož roku (21. a 22. prosince, tj. v době, kdy Protektorát Čechy a Morava přistoupil na celní unii s Německem) asi 150 studentů ve třech etapách. O počtech propuštěných studentů vznikaly však nejasnosti. Původně byla v té době známa jména

83 *SÚA*, PMR, II, 3766. Informace z 20.4.1940 k dopisu z 9.12.1939.

84 *AKPR*, R 4530/40. Záznam z 11.5.1940. Obsahuje sdělení M. Řepíkové.

85 *AKPR*, D 109/41. Otec jednoho studenta uváděl, že je místopředsedou Českého svazu pro spolupráci s Němci na sedlečanském okrese. Jiný otec byl členem okrskové skupiny ČSSN v Roudnici. *SÚA*, PMR, II, 3797. Dopis z 3.3.1941.

86 Otec studenta z Plzně napsal okrskové skupině ČSSN dne 30.12.1940: „Dovoluji si Vám zaslati přihlášku do Českého svazu pro spolupráci s Němci. Při této příležitosti ... dovoluji si poprositi, zdali byste mohli laskavě něco udělati pro mého syna.“ *SÚA*, PMR, II, 1940. 3797. Dopis z 30.12.1940. Z dopisu je zřejmé, že smyslem vstupu do ČSSN bylo propuštění vězně z koncentračního tábora.

87 Zatímco v kanceláři státního prezidenta a v úřadě předsednictva ministerské rady byla akce organizovaná (všechny dopisy a žádosti, i od německých úřadů – zde zčásti –, se předávaly koordináčnímu oddělení), v regionech iniciativa rodičů vycházela z ústní informace.

88 *SÚA*, PMR, II, 1941, 3767. Memorandum F. Čefovského z 26.2.1941. Dále *AKPR*, D 5560/40. Záznam z 30.10.1940; *AKPR*, S 4615/42. Záznam z 11.5.1942; *AKPR*, S 4615. Záznam ze 14.2.1942; *AKPR*, D 4541/40. Záznam z 11.9.1940.

89 *SÚA*, PMR, II, 1940. 3767. Záznam z 29.4.1940.

90 *AKPR*, D 2684/41. Záznam o jednání Čefovského s Háchou 19.6.1941; dále *AKPR*, D 2363/41. Záznam ze dne 29.5.1941. Poprvé jednal Čefovský s Háchou 20.11.1940. Kromě toho navštívily Háchu nebo jeho kancelář i jiné deputace rodičů. *AKPR*, K 740/42. Dne 18.2.1942 byli v kanceláři J. Brož, J. Krátká, J. Baudyš v doprovodu vedoucího NS v Jičíně F. Mlejnků.

91 Byla to skupina 33 studentů propuštěných 19.12.1939. Byl mezi nimi též syn děkana Lékařské fakulty UK v Praze.

92 Ze strany Neuratha to bylo politické vydírání. STÁDNÍK, M.: *Paměti*, rukopis, s. 61. Politické prohlášení považovali Eliáš a Hácha za „cár papíru“, kdežto propuštění studentů bylo pro ně zásadní záležitostí. Dále *AUK*, Jan Opletal. Fonogram Heydricha K. H. Frankovi ze 16.12.1940.

pouze 82 propuštěných studentů, avšak Neurath tvrdil, že jich bylo propuštěno 200.⁹³ Nakonec bylo v koordinačním oddělení předsednictva ministerské rady zjištěno, že se jednalo asi o 150 studentů.⁹⁴ Kolem 24. března 1941 po zažehnané takzvané legionářské aféře bylo propuštěno dalších asi 200 studentů. V té době mělo být drženo v koncentračním táboře podle protektorátních údajů ještě asi 550 studentů.

Po březnu 1941 se propouštění studentů na několik měsíců zastavilo. Obnoveno bylo až v době od 19. do 27. ledna 1942, kdy se vrátilo asi 303 studentů.⁹⁵ V tomto aktu se výrazně projevila nacistická politika „cukru a biče“ po nástupu Reinharda Heydricha do úřadu zastupujícího říšského protektora českých zemí, spojená se jmenováním nové protektorátní vlády v čele s Jaroslavem Krejčím dne 19. ledna 1942. Tato vláda se výrazně odlišovala od předchozí vlády „hrdého mlčení“, v jejímž čele stál Alois Eliáš, zatčený 27. září 1941.⁹⁶ Ještě před svým jmenováním do funkce se nový ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec zavázal Heydrichovi, že nepřipustí, aby byly české vysoké školy ještě někdy otevřeny.⁹⁷

Kolem 20. dubna 1942 se vrátilo do svých domovů asi 125 studentů. V aktech protektorátního ministerstva vnitra, které převzalo agendu koordinačního oddělení předsednictva ministerské rady (orgán zanikl nařízením Reinharda Heydricha při jmenování nové protektorátní vlády), je uvedeno, že v koncentračním táboře zůstalo uvězněno ještě asi 125 studentů.⁹⁸ Počátkem roku 1943 (záznam z 23.1.1943)⁹⁹ měli být již všichni studenti propuštěni, až na zbývající čtyři. Poslední student, medik Vojtěch Schnurpfeil, se vrátil domů 11. března 1943.¹⁰⁰ Jeho matka Františka Schnurpfeilová z Hrochova Týnce, která dříve zaslala několik marných žádostí o propuštění, to oznámila dopisem z 28. března 1943 kanceláři státního prezidenta. Mimo jiné napsala: „Prosím o vyslovení nejlubších díky panu státnímu prezidentovi za jeho vzácnou a laskavou pomoc, se kterou se záležitostí studentů ujal.“¹⁰¹

Od vrátivších se studentů získávaly příslušné české orgány zprávy o životě v koncentračním táboře. Měly zjištěno, kdy nacisté zakázali korespondenci studentů s rodiči a kdy vypukly nemoce. V informaci koordinačního oddělení ze dne 17. května 1940 se mimo jiné uvádělo: „V posledních dnech došly zprávy o dalších úmrtích studentů v táboře Oranienburg – prokázány jsou smrt studenta Koláře ze Suchdola nad Lužnicí a Procházky

93 AKPR, D 6652/40. Záznam z 23.12.1940; AKPR, D 6652/40. Záznam z 24.1.1941. Propouštění studentů bylo na vůli nacistů, jak o tom svědčí případ studenta Halašky, který v době internace obdržel „příslušenství USA, a přesto tam (v lágru – TP) pobyl ještě šest měsíců“. Tamtéž.

94 SÚA, PMR, II, 3776.

95 AKPR, S 4615. Srv. BRANDES, D. Viz pozn. 6, s. 136.

96 PASÁK, T.: *Pod ochranou říše*. Viz pozn. 61, s. 370.

97 Týž: Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace. In: *In memoriam Zdeňka Fialy: Z pomocných věd historických*. Praha 1978, s. 224.

98 AKPR, S 4615. Záznam z 11.5.1942.

99 AKPR, S 4615/45, K 63/63. V záznamu ze dne 23.1.1943, který se vztahuje k informaci z 11.1.1943, se mj. píše, že „podle soukromých informací se potvrzuje, že všichni studenti byli propuštěni, a činí se zmínka ještě jen o čtyřech, kteří se dosud nevrátili“.

100 AKPR, K 253/43. Dopis F. Schnurpfeilové z 28.3.1943. Podle nové informace (AKPR, K 45/43) se tehdy nevrátil ještě jeden student z Osvětimi.

101 Tyto žádosti byly zaslány kupř. 7.3.1942, 7.5.1942, 22.7.1942. AKPR, K 253/43. K některým otázkám týkajícím se propouštění studentů srv. PASÁK, T.: *17. listopad 1939*. Viz pozn. 2, s. 221 ad.

z Brna.¹⁰² Dle věrohodných informací se v táboře znovu objevila spála ve větším rozsahu; již prvá epidemie měla za následek četná onemocnění ledvinová, která mimo to byla způsobena nedostatečnou teplotou v zimě. Většina studentů trpí avitaminosou; také se už vyskytl vážný případ pomatení smyslů u jednoho z internovaných.¹⁰³ Stejně tak v podání advokáta Františka Čefovského, které předložil 18. června 1941 Eliášovi, se píše: „Všechny snahy o propuštění studentů selhaly, ač bylo polouředně přislíbeno propuštění všech studentů. (...) Akce je svrchovaně naléhavá, protože jest stále, ba nové rostoucí nebezpečí z prodlení... Poměry internace se neustále zhoršují. Kdežto dříve byli studenti pohromadě v několika blocích, nyní jsou rozděleni po různých blocích mezi různé živly, tím nastala u nich ztráta pospolitosti a homogennosti, což má vliv na jejich psychický stav a fyzickou odolnost. Zhoršené poměry vyživovací v táboře... Obtíž s posiláním balíčků. Nemoce a nebezpečí nákaz. Tragické případy úmrtí. Dlouhotrvající internace má škodlivý vliv na tělesný vývoj při těžké práci, omezené výživě, při nízkém věku studentů.“¹⁰⁴ Některým internovaným studentům nebylo ještě ani 19 let, to však byly výjimky.¹⁰⁵

Studenti se vraceli k rodičům ve velmi zbědovaném stavu. Někteří z nich na následky věznění těžce onemocněli a přes veškerou snahu českého ošetřujícího personálu zemřeli. Na spálu po propuštění zemřel Antonín Hruška z Písku, Josef Jíra, taktéž z Písku, byl léčen na tuberkulózu (v jiném dokumentu stojí, že „chrlí krev“).¹⁰⁶

Student Mačas z Ražice u Písku, trpící těžkou podvýživou, byl neustále ošetřován dvěma lékaři. Stanislav Koula ze Slaného měl zase vnitřní krvácení (chrlení krve a rozklad plic), Čížek a Vlček ze Slaného trpěli úplnou apatií, silným revmatismem a silnou bolestí v oblasti ledvin. V nemocnici v Německém (Havlíčkově) Brodě se léčili Václav Cyrany a Zdeněk Duben, v olomoucké nemocnici Adolf Kaláb. Dále měly protektorátní úřady zprávu o tom, že 15. května 1940 zemřel Václav Hrnčíř.¹⁰⁷

Dlouhodobá internace studentů v koncentračním táboře měla vliv také na psychický a zdravotní stav jejich rodičů. V materiálu kanceláře státního prezidenta se v souvislosti s návratem studentů v prosinci 1940 popisuje mimořádné duševní vypětí v rodinách vysokoškoláků: „Přuběhem internace projevují se u rodičů různé poruchy zdraví, jež zesilují prodlužováním internační doby a v mnohých případech se projevují i katastrofálně. Případů je mnoho a vystupují zvláště markantně v době výročí internace a kolem vánoc. Docházejí zprávy z různých končin o nemocech a úmrtích, jež jsou v příčinné spojitosti

102 NEDBÁLEK, F. – HEJL, F.: *Zvláštní akce...* Viz pozn. 4, s. 54. O tom, že nebyly informace o všech zemřelých v KT, srv. vzpomínku J. NIKLA: „To je tělo Karla Kouřila“. In: *Nepokořené mládí*. Viz pozn. 3, s. 72. Kouřil byl spolužákem Jana Opletala na litovelském gymnáziu.

103 *SÚA*, PMR, 1940, kart. 3767. Spis ze dne 17.5.1940. Zaslán Neurathovi (18082/44/7/40/KO).

104 *SÚA*, PMR, 1941, II, 3767. Slyšení u předsedy vlády 18.6.1941. Eliáš odpověděl, že se „neustále podnikají zákroky za propuštění studentů“. Tamtéž.

105 Kupř. O. Homola měl při zatčení necelých 19 let. Narodil se 31.1.1921 a zatčen byl v bytě svých rodičů 18.11.1939 ve Vucherlově ulici č. 22. *SÚA*, PMR, 1940, K 3776. Žádost div. gen. B. Homoly za jeho syna Olega.

106 *AKPR*, D 5757. Nemoci studentů, 1940. K tomu *SÚA*, PMR, 1940, záznam z 18.8.1940. Zpočátku byl J. Jíra hospitalizován v okresní nemocnici v Písku, kde byl léčen na zápal pohrudnice, potom přešel do ošetřování MUDr. Hada v Písku. Dostával kalciové injekce.

107 *SÚA*, PMR, 1940, II, K 3767. Zpráva PMR ze 14.8.1940. Dále *AKPR*, D 5757.

s internací synů v koncentračním táboře.¹⁰⁸ Zpráva ukazuje nejenom na sebevražedné pokusy v rodinách zatčených studentů, ale i na předčasná úmrtí. Při úmrtí paní Vojtěchové, manželky malorolníka z Oberníka v Holicích, bylo konstatováno: „Podle úsudku lékařů by pravděpodobně ke katastrofě nedošlo, kdyby nebylo mimořádného nervového vypětí z důvodů internace jejího syna.“¹⁰⁹

I po návratu byli studenti pod neustálou policejní kontrolou. Museli se hlásit na gestapu.¹¹⁰ Před propuštěním z koncentračního tábora byli nuceni podepsat zvláštní protokol, který jim předepisoval mlčení o životě v táboře. Zároveň byli varováni před jakoukoli další antifašistickou odbojovou činností.

Propuštění některých studentů vedlo také k přemístění ostatních jejich kolegů v koncentračním táboře. V podstatě do jara 1940 se udržela soudržnost studentů na blocích č. 50–53, ale po 20. dubnu 1940 došlo k menší změně. Blok 50 byl rozdělen mezi bloky 51–53. Dne 23. ledna 1941 byly rozpuštěny všechny studentské bloky a jejich kolektiv byl rozmístěn po celém táboře.¹¹¹

Část vysokoškolských studentů se vrátila ke svým rodičům v době, kdy Heydrich zahájil krvavé represe vůči českému národu a kdy se souhlasem nejvyšších nacistických orgánů rozhodl, že české vysoké školy nebudou již v žádné podobě otevřeny.¹¹² České veřejnosti zůstala tato skutečnost utajena, nicméně v rámci nacistické propagandy bylo propuštění vysokoškoláků prezentováno jako Heydrichovo gesto po jmenování nové protektorátní vlády 19. ledna 1942.¹¹³ Trvalo však ještě 14 měsíců, než v březnu 1943 poslední český vysokoškolák opustil koncentrační tábor Sachsenhausen.¹¹⁴

Rozhodující pro Heydrichovo prohlášení však nebylo jmenování Krejčího vlády, která se svým složením lišila od předchozí Eliášovy vlády, ale již zmíněný Moravcův příslib, že české vysoké školy už nebudou otevřeny.¹¹⁵ Byl to další úder nacistů proti českému národu, který zároveň negoval nacistický výnos o pojmenování české Karlovy univerzity z roku 1940. Heydrichovo úsilí o germanizaci českého prostoru a obyvatelstva postoupilo tak o další krok ke svému cíli.

Po atentátu na Heydricha nastalo pro český národ nejtežší období v celé jeho moderní historii. Zostřený režim v Sachsenhausenu a v jiných táborech¹¹⁶ poté zažili i zbývající

108 AKPR, D 5757/40.

109 Tamtéž.

110 Ojedinelé se někteří studenti nepřihlásili na gestapu, ale na českém policejním ředitelství. Srv. NEDBÁLEK, F. – HEJL, F.: *Zvláštní akce...* Viz pozn. 4, s. 52.

111 SÚA, PMR, 1941, II, 3767. Zápis z 18.6.1941.

112 PASÁK, T.: Organizační a správní změny v českém školství. Viz pozn. 97, s. 223–224.

113 AKPR, K 675/42. Záznam z 20.2.1942. Též AKPR, A 804/42. Tento názor je obsažen i v žádosti matek studentů z východních Čech z 25.2.1942: „K této prosbě nutí nás okolnost, že jak v rozhlase, tak i v denním tisku bylo prohlášení pana zastupujícího protektora gen. Heydricha u příležitosti ustavení nové vlády, že k propuštění dává svůj souhlas.“ Dopis matek J. Krejčímu z 25.2.1942; AKPR, 350/42. Koncept dopisu ministra vnitra ze 14.2.1942.

114 AKPR, K 45/43. Záznam z 18.1.1943; AKPR, K 848/42. Záznam z 30.9.1942 o jednání F. Čefovského v kanceláři státního prezidenta.

115 K činnosti a profilu Emanuela Moravce srv. nepublikovaný článek pro *ČsČH* v roce 1970, zveřejněný až v roce 1992 v časopise *Studentské listy*. PASÁK, Tomáš: K profilu E. Moravce a k otázkám programové kolaborace. In: *Studentské listy*, (1992), č. 4–6.

116 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa: Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945.*

čeští studenti, kteří byli dosud internováni. Úsilí rodičů o propuštění jejich dětí však ani tehdy neochabovalo.¹¹⁷ Do 11. března 1943, až na skutečně ojedinělé případy, byli všichni čeští vysokoškoláci z „akce 17. listopad 1939“ propuštěni.

Jejich život ve staronových podmínkách Protektorátu Čechy a Morava však nebyl jednoduchý a někdy ani méně dramatický. Někteří se zapojili do hnutí protiněmecké rezistence a byli opět zatčeni.¹¹⁸ Ostatní se postupně zbavovali stresů a zotavovali z nemoci a celkového vyčerpání z pobytu v koncentračním táboře. Unikli sice z dosahu strážních věží, apelu a ostnatých drátů, na skutečnou svobodu a dokončení svých studií ovšem museli čekat ještě dlouhé měsíce.¹¹⁹

Praha 1986, s. 226.

117 *AKPR*, S 50/42. Dopis přednosta kanceláře státního prezidenta ministerskému předsedovi J. Krejčímu z 20.2.1942. K novým opatřením po 19.1.1942 srv. dopis ministra vnitra R. Bienerta z 23.1.1942 s označením „entgenommene Protektorsangehörige; Verkehr mit den Reichsdienststellen“. K poslednímu propuštění v Sachsenhausenu srv. *AKPR*, K 253/43. Záznam o propuštění Vojtěcha Schnurpfeila 11.3.1943.

118 HAVRÁNEK, Jan: Studenti Univerzity Karlovy na jaře a v létě roku pětáctýřicátého. In: *Zprávy Archivu Univerzity Karlovy*, 7. Praha 1985, s. 70–135; *17. listopad 1939: Po 55 letech*. Viz pozn. 8, s. 31.

119 Studie navazuje na moji práci *17. listopad 1939*. In: *Soudobé dějiny*, č. 2–3 (1994), s. 322–338. Pro potřeby veřejnosti je připravena k tisku práce *17. listopad a Univerzita Karlova. K otázkám kolaborace a k postoji protektorátní vlády k zatčeným vysokoškolským studentům* srv. PASÁK, Tomáš: Problémy české kolaborace. In: *Dějiny a paměť, odboj a kolaborace za druhé světové války – Cahiers du CEFRES*, č. 6 (1995), s. 25–35.

Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941

Oldřich Sládek

Vztahy československé a sovětské rozvědky patří k nejméně prozkoumanému okruhu otázek z dějin druhé světové války. Příčinou je zejména nedostupnost sovětských pramenů; také materiál československé provenience byl poměrně dlouho blokován. Publicistika a literatura faktu obestřely dějiny bojů na tajných frontách druhé světové války legendami a romantickými představami o přímé závislosti výsledků vojenských operací na výjimečných osobnostech zpravodajských služeb.¹

Prameny, o něž se můžeme opřít, nás vedou k strážlivějšímu pohledu. Jsou to především písemnosti Československé mise v SSSR, protokoly gestapa z výslechů zadržených výsadkářů, poválečné výpovědi pracovníků gestapa a dalších svědků před lidovými soudy, memoáry a dosud nepublikovaný materiál z fondu ministerstva vnitra a slovenské Ústředny státní bezpečnosti (Ústredňa štátnej bezpečnosti – ÚŠB). Konfrontace svědectví z „obou stran barikády“ umožňuje rekonstruovat hlavní obrysy událostí; další posun našeho poznání může přinést až uvolnění archivních fondů sovětské rozvědky a Ministerstva zahraničních věcí SSSR.²

V první vlně výsadků ze Sovětského svazu v roce 1941 byly tři samostatné proudy, a to výsadky organizované moskevským vedením KSČ ve spolupráci s Kominternou, výsadky sovětské zpravodajské služby a výsadek S I Československé vojenské mise v SSSR. Tyto výsadky měly rozdílná poslání a lišily se i organizací výcviku.

-
- 1 Podrobněji o tom viz KURAL, Václav: Vyhrávají špióni válku? In: *Československý voják*, (1967), č. 7.
 - 2 Naléhavost zpřístupnění těchto pramenů konstatoval i vědecký seminář uspořádaný v Praze 2. prosince 1995 u příležitosti ustavení Česko-ruské komise historiků a archivářů. Delegace Ruské federace vedená G. V. Sevostjanovem zahrnula tento úkol do své činnosti. Ukázalo se totiž, že ruská strana blokuje prameny, které ostatní evropské státy uvolňují v zákonem stanovených lhůtách ke studiu.

Příprava výsadků sovětské zpravodajské služby

Po přepadení Sovětského svazu v červnu 1941 se Rudá armáda, decimovaná stalinskými čistkami, dostala do kritické situace. Bleskové tažení německé branné moci a jejich spojenců úspěšně pokračovalo. Značná část sovětských jednotek byla zničena nebo padla do zajetí. Za této situace se sovětská rozvědka pokoušela získat, narychlo vycvičit a vyslat do týlu postupujícího nepřítele skupiny sabotážníků, které by narušovaly dopravní spoje, především železnice, aby se zkomplikovalo zásobování nacistických frontových jednotek a zpomalil jejich postup.

Snaha o získání sabotážníků ovlivnila i vztah k internovaným československým vojákům. Po vypuknutí války sovětská strana při jednáních s československými zástupci upozorňovala, jak hlásil z Moskvy do Londýna plk. Heliodor Píka, že „je nutno co nejvíce působit těžkosti ofenzivní akci německé armády sabotážemi“. O dva dny později svoji zprávu upřesnil: „Sověty přijdou nyní s novými návrhy činnosti, vyslání agentů na Slovensko a Podkarpatskou Rus.“³ Tyto návrhy Píka sice odmítal, ale sovětská strana jeho názory ignorovala. Za situace, kdy se Československá vojenská mise v SSSR začínala teprve formovat (ustavena byla až 2. srpna 1941), nebyli její členové plk. Heliodor Píka, pplk. Ludvík Svoboda ani mjr. Jan Kašpar (Pátý) pro Sověty partnerem.

Vypuknutí války vyvolalo silné vzrušení i mezi Svobodovými vojáky, kteří byli internováni v suzdalském táboře. Skupina komunistů, takzvaných hvězdářů, podala žádost veliteli tábora kapitánu NKVD Korotkovovi o zařazení do Rudé armády. Sovětská rozvědka na ni rychle zareagovala: na počátku července 1941 se v táboře objevila čtyřčlenná komise vedená kapitánem letectva Salzmanem, která vybrala z komunistů „hvězdářů“ vhodné kandidáty pro působení v týlu nepřítele. Zhruba za čtrnáct dní odvezl Salzman spolu s instruktorem Bichejevem⁴ jedenáct vybraných „hvězdářů“ ze Suzdalu do nedaleké osady Schodňa.⁵ Ve vile po maršálu Tuchačevském začala 15. července 1941 základní příprava k nasazení. O několik dní později sem dorazilo dalších deset „hvězdářů“. Z celkového počtu jedenadvaceti bylo dvanáct Slováků a devět Čechů.

-
- 3 *Vojenský historický archiv* (dále jen *VHA*) Praha, 37-104-10, depeše stanice Václav z Moskvy do Londýna z 28. a 30.6.1941. – Bez vědomí české strany vyslala sovětská zpravodajská služba šestičlennou skupinu na území protektorátu již v únoru 1940. Jan Vycpálek, Radoslav Selucký, Jaroslav Lonka, Vladislav Bobák, Miloslav Hůla a Jiří Caláš přešli pěšky sovětsko-maďarskou hranici – nejednalo se tedy o výsadek. Caláš zadrželi hned po přechodu maďarské hranice a předali gestapu. Ostatní členy skupiny gestapo pozatýkalo ve dnech 4.–9. března 1941 v důsledku zraedy konfidenta Bednáře. Skupina pracovala pro pracovníka sovětského konzulátu v Praze Leonida Mochova. – Viz KAVAN, F.: *Komando statečných*. Praha, Magnet 1970. Nověji také GEBHART, J. – KOUTEK, J. – KUKLÍK, J.: *Na frontách tajné války*. Praha, Panorama 1989, s. 343 n. Kavan identifikuje Leonida Mochova, který užíval krycích jmen Rudolf, Orlov, Kalikov, Medveděv, jako Leonida Andrejeviče Michajleva, narozeného 5.11.1915 v Leningradě (s. 126).
- 4 Zpravodajec Bichejev měl v kursu zvláštní postavení. Seznamoval budoucí parašutisty se zásadami a praxí zpravodajské služby a přiděloval jim teritoria působnosti a úkoly, mezi něž patřilo i navazání kontaktů se spolupracovníky sovětské rozvědky na Moravě a na Slovensku. Není vyloučeno, že byl totožný se zpravodajcem, který působil v Praze jako vicekonzul pod jménem L. Mochov. – Srov. BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav: *Zpravodajové generála Píky a ti druzí*. Praha, Merkur 1991, s. 44.
- 5 V literatuře se také uvádí jako „výletní místo Schodnoje“. *Tamtéž*, s. 44. Správně je Schodňa, dnes součást Moskvy.

Velitel kursu kpt. Salzman měl k dispozici několik instruktorů z řad sovětských důstojníků a příslušníků NKVD, kteří skupinu školili. Zpravodajství a k tomu potřebné šifrování a dešifrování důkladně absolvovali jen vybraní velitelé a stejná diferenciacie platila i v oblasti radiotelegrafie. Pro bleskový výcvik radistů byli vybráni Vojtěch Horváth, Vilém Janota, Ján Lazár, a později k nim přibyl ještě Karel Hovůrka. Již při výcviku dostali kufříkové vysílačky a těsně před odletem do akce je vybavili i šifrovacími tabulkami. Všichni se cvičili ve střelbě z pistole na střelnici zřízené ve vile. Nejvíce času věnovali instruktoři zacházení s výbušninami a destrukčním operacím, na teoretické seznámení s výrobou výbušných a zápalných látek však vymezili jen pět dní.

Kurs ve Schodni byl zakončen cvičným seskokem na letišti u Moskvy. Další dva týdny absolvovali „hvězdáři“ v doškolovacím středisku v Pavlovské Slobodě. Na závěr školení je rozdělili do skupin a přidělili jim určitá teritoria. Instruktoři si s každou skupinou domluvili místo mrtvé schránky (*dubok*) a zároveň jí určili místo, datum a hodinu schůzky se spojkou, poznávací znamení partnerů a heslo pro setkání.

Po složení přísahy odletělo dvanáct Slováků „hvězdářů“ s instruktorem Bichejevem na letiště v Brovarech, kde je převzal velitel odbavovacího střediska kapitán Peuzner. Tady je vybavili zbraněmi, sabotážním materiálem, penězi; před odletem do akce dostali všichni falešné doklady, záchytné adresy a hesla pro přijetí.⁶

Zcela odděleně čekalo v Brovarech devět parašutistů „hvězdářů“ s určením pro území protektorátu, rozdělených do tří skupin. Startovali z Brovar večer 30. srpna a 2. září 1941.

Zatímco probíhal výcvik vybraných adeptů, usilovala NKVD a sovětská zpravodajská služba o převzetí celé suzdalské Svobodovy skupiny pro sabotážní, výzvědnou a zpravodajskou činnost na Slovensku a v okupovaných českých zemích. To se jí však nepodařilo.

První výsadek ve službách moskevského vedení KSC

První výsadek ze Sovětského svazu však vyslalo již 10. srpna 1941 moskevské vedení KSC. Výsadkáři Andrej Kaboš a Josef Novák měli navázat spojení s ilegální sítí komunistické strany na Slovensku a podle možností i v protektorátu.

Slovenský komunista Andrej Kaboš emigroval v červnu 1939 přes Polsko do SSSR, kde pracoval až do června 1941 jako stavební inženýr. Začátek zpravodajského výcviku absolvoval ve vile u Moskvy, kterou obývali interbrigadisté ze Španělska, a další čtyři týdny se cvičil jako radiotelegrafista v Moskvě. Po úspěšném ukončení kursu počátkem srpna 1941 se ještě školil v šifrování a dešifrování.

V hotelu Moskva, kde ho ubytovali, navštívil Kaboše člen moskevského vedení KSC Václav Kopecký a sdělil mu jeho úkol: obnovit radiotelegrafické spojení moskevského vedení s vedením komunistické strany na Slovensku. V Moskvě dostal pouze šifrovací pomůcky a informace o přidělených frekvencích a časech vysílání. Vysílačku měl dostat až na Slovensku po navázání spojení s členem I. ilegálního vedení Ludovítem Benadou. Absolvoval dva cvičné seskoky a těsně před vysláním do akce dostal falešné doklady na jméno Ján Schultz a 40 000 slovenských korun.

6 *VHA Praha*, Sběrka dok. armády Slovenské republiky 1939–1945, spisy důvěrné zpravodaj. VPV, č.k. 10/27/19.

Den před odletem ho seznámili s komunistou Josefem Novákem, který měl zřejmě obdobné úkoly v protektorátu. Odpoledne 9. srpna 1941 odletěli z Moskvy na brovarské letiště u Kyjeva, odkud je další letoun přepravil na údajné místo seskoku. Ve dvě hodiny po půlnoci, tedy již 10. srpna 1941, seskočili oba parašutisté místo na Slovensku nedaleko Przyleku, severně od Krakova. Novák, jemuž se neotevřel padák, se namísto zabil. Německé policejní orgány místo seskoku zajistily a gestapo nalezlo při prohlídce mrtvého řadu adres, falešné dokumenty, 4360 říšských marek, 3000 dolarů a 3000 slovenských korun. V okolí bylo rozházeno větší množství letáků s textem rusko-anglické dohody ve slovenštině, které měly předstírat účel akce a zamaskovat tak přítomnost parašutistů.⁷

O vysazení parašutistů z SSSR informovalo gestapo Ústřednu státní bezpečnosti v Bratislavě; pátrání po druhém parašutistovi v Generálním gouvěrnementu nebylo totiž úspěšné. Kabošovi se podařilo dojít přes Krakov a Zakopané až do Liptovského Mikuláše, kde se ukryl a navázal spojení s ilegální sítí KSS. Eudovít Benada byl v té době již ve vězení; od napadení SSSR probíhala na celém Slovensku rozsáhlá vlna zatýkání komunistů. Parašutista se snažil sestrojít vysílačku, ale spojení s Moskvou se mu nepodařilo navázat. Alespoň to tvrdil slovenské bezpečnosti, která ho 16. prosince 1942 zatkla.⁸ První stranická mise na Slovensko a do okupovaných českých zemí tím zcela ztroskotala. Andrej Kaboš zůstal ve vězení až do Slovenského národního povstání, kdy se dostal na svobodu.

Skupiny vyslané sovětskou rozvědkou („hvězdáři“)

Podle poznatků gestapa a abwehru seskočila první skupina „hvězdáři“ ve složení Rudolf Mišutka a Peter Jágrik v noci z 18. na 19. srpna 1941 u Krakova. Měla působit na severozápadním Slovensku; jejich úkolem bylo narušování železnic mezi Žilinou a Novým Mestem nad Váhom a provádění sabotáží ve zbrojních závodech v Dubnici a Považské Bystrici. Když Mišutka krátce po seskoku zjistil, že místo na Slovensku je v bývalém Polsku, přihlásil se polské policii s tvrzením, že ilegálně přešel ze Slovenska. Poláci ho však předali německé policii a Mišutka se bez nátlaku přiznal, že je parašutista z SSSR. Dovedl překvapené policisty na místo seskoku a vydal jim všechny ukryté věci. Po informativním výslechu a zjištění prostoru působnosti ho velitelství bezpečnostní policie a bezpečnostní služby (SD) v Krakově předalo přes Moravskou Ostravu řídicí úřadovně gestapa v Brně. Tady učinil rozsáhlou výpověď o přípravách parašutistů v SSSR a prozradil i údaje o Peteru Jágrikovi.

Brněnské gestapo projednalo se slovenskou Ústřednu státní bezpečnosti v Bratislavě koordinaci postupu v boji proti „padákovým agentům“ z SSSR a *SS-sturmabführer* kriminální rada Wilhelm Herzberger, vedoucí III. oddělení brněnského gestapa, se proto vypravil na Slovensko. Na centrále ÚŠB se uskutečnila 17. října 1941 porada mezi zástupci gestapa, brněnské pobočky *abwehru*, bratislavským důstojníkem *abwehru* (*Abwehroffizier III Preßburg*), slovenským ministerstvem národní obrany a slovenskou státní policií.

7 *VHA Praha*, 55-63-4, přepis *Abwehrstelle* Bratislava ÚŠB, Bratislava z 1.9.1941; *Slovenský národní archiv* (dále jen *SNA*) Bratislava, 203-133-78, protokol s ing. A. Kabošem ze 17.12.1942.

8 *Archiv ministerstva vnitra* (dále jen *AMV*) Praha, 52-61-1, Situační zpráva č. 5 o komunistických rejdech na Slovensku a v Maďarsku z 18.9.1943 a *SNA Bratislava*, 203-133-78, výpověď ing. A. Kaboše ze 17.12.1942.

Výsledkem byla dohoda z 20. října 1941 o spolupráci při potírání parašutistů, podle které mohla úřadovna gestapa v Brně spolu se slovenskými orgány pátrat i na Slovensku.⁹

V souladu s touto dohodou operovalo koncem října a začátkem listopadu na Slovensku sedmičlenné zvláštní komando brněnského gestapa pod vedením Herzbergera a přivezlo s sebou i zatčené parašutisty „hvězdáře“ Vojtěcha Horvátha a Josefa Procházku z druhého výsadku. Gestapo ve spolupráci se slovenskými policisty pozorovalo v několika městech, jako například v Trenčíně a Považské Bystrici, místa, kde se měli v těchto dnech setkat parašutisté, avšak bez výsledku.

V Bratislavě se Herzberger dohodl s komisařem ÚŠB Jurčem, že si ponechá Procházku a Rudolfa Mišutku pošle do Bratislavy, aby hledal v Brvništi u Trenčína svého partnera Jágrika. Podle poválečné výpovědi pracovníka gestapa Rudolfa Königa se Mišutka gestapu mimořádně osvědčil, neboť „sestavil v první řadě obsáhlý seznam čs. důstojníků a vojáků, kteří jsou v internačním táboře v městě Suzdalu. Na základě tohoto seznamu byla značně doplněna kartotéka čs. emigrace... Dále sestavil Mišutka přehled svých schůzek a 'duboků' na Slovensku.“¹⁰

Mišutku odvezli 21. října 1941 k Brvništi, kde žila rodina Petera Jágrika a kde ho skutečně našel. Vypτάval se Jágrika i jeho bratra Eudovíta a švagra Rogy, jak lze získat třaskaviny na vyhození železničního mostu u Púchova. Dostal od nich příslib, že opatří dynamit a provedou destrukci. Zřejmě se také dozvěděl o ilegálně žijícím komunistovi Jozefu Umriánovi, kterého parašutista Jágrík získal pro spolupráci.¹¹

Pod záminkou, že navázal kontakt s bratislavskou ilegální komunistickou organizací, vlákal Jágrika do čekajícího auta, které ho eskortovalo na ÚŠB v Bratislavě. Oba jeho příbuzné i ukrývajícího se Umriána zatkla ÚŠB 6. listopadu 1941 v Jesenicích.

Mišutkova činnost na Slovensku tím neskončila. Jágrík měl navázat spojení se spolupracovníky sovětské zpravodajské služby zahradníkem Juričkou a učitelem Kapišovským, jejichž adresy dostala jeho skupina na konci výcviku. I tuto skutečnost Mišutka prozradil gestapu. A tak v doprovodu brněnských policejních úředníků jel do Bardejova, aby vyhledal Jozefa Juričku. Dne 29. října 1941 ho navštívil, a když – jako parašutista – získal jeho důvěru, vypτάval se na Vasila Kapišovského, který měl mít kufř s vysílačkou. Dozvěděl se o povolání Kapišovského do vojenské posádky v Michalovicích a o převezení kufřu s vysílačkou ke zřizenci okresního soudu Michalu Lackovi, s nímž Mišutku ještě téhož dne Jurička seznámil.

Parašutista vše hlásil Herzbergerovi a Jurčovi na úřadovně gestapa v Prešově. Jeho očitá výpověď vzbudila podezření, a proto ho měl prověřit česky mluvící pracovník gestapa Rudolf König. Společně s Mišutkou zašli k zahradníkovi Juričkovi a k Lackovi, který jim vydal vysílačku, aniž požadoval heslo.¹²

9 VHA Praha, fond 74, sign. 3, Měsíční zpráva za říjen 1941 pražského *abwehru* ze 17.11.1941; SNA Bratislava, 203-122-36, Úřední záznam z 20. října 1941.

10 Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, fond MLS Brno, Rudolf König, Lsp 2/47, výpověď R. Königa ze 3.10.1946.

11 VHA Praha, 55-64-2, přepis ÚŠB MNO v Bratislavě ze 23.2.1942. P. Jágrika odsoudil vojenský soud v Bratislavě k trestu 20 let žaláře.

12 Tamtéž, VPV čj. 49200, k.č. 10/27/20, zápis s Michalem Lackem a s Jozefem Juričkou na policejním ředitelství v Prešově ze 6.11.1941.

Z Bardejova se úředníci gestapa přemístili do Turčianského Svätého Martina, kam byl 30. října 1941 poručík Kapišovský mezitím převelen. Mišutka mu vykládal o seskoku 25 parašutistů a o jejich úkolech. Kapišovský, jehož krycí jméno bylo Kluženko, absolvoval v Moskvě čtýřměsíční zpravodajský kurs a na podzim 1940 se vrátil na Slovensko. V první polovině června 1941 mu sovětská rozvědka dodala vysílačku, kterou pak ukryl v Bardejově. Příchod parašutisty ho proto nijak nepřekvapil. Napsal mu dopis pro bratra Andreje, který učil v Huncovcích v okrese Stropkov, aby doručiteli vydal uschovanou obálku s pomůckami k provozu radiostanice a šifry.¹³

Mišutka a König jeli k Andreji Kapišovskému 3. listopadu, nezastihli ho však, a tak obálku zabavila policie až při jeho zatčení 11. listopadu 1941. Cestou se stavili znovu u Juričky, ale o další vysílačku žádali bezvýsledně: nová návštěva vzbudila Lackovu a Juričkovu nedůvěru. Bylo však již pozdě: dne 5. listopadu je policisté ÚŠB zatkl. Poručíka Vasilu Kapišovského zatkl zpravodajský důstojník slovenské armády v Turčianském Svätém Martině.

Ke „slovenské cestě“ a její další náplni po válce pracovník gestapa Rudolf König vypověděl: „... zároveň Mišutka označil několik osob na Slovensku, které předávaly zbraně připravené pro povstání... Mišutka při tomto pátrání označil také a přímo vyhledal rodiny slovenských parašutistů Matějky, Segeče a Lazára. Ale toto pátrání bylo bez úspěchu, neboť pravděpodobně tito ještě v té době na Slovensku nebyli. Ze Slovenska jsme se vrátili asi po třech týdnech (v listopadu 1941)...“¹⁴

Mišutkova zrada měla tragické následky. Brněnské gestapo s jeho přispěním zničilo další ze skupinek sovětské zpravodajské služby na Slovensku.

Ani druhá skupina parašutistů, které vyslala sovětská rozvědka, nebyla úspěšná. „Hvězdáři“ Jan Segeč a Vojtěch Horváth seskočili v noci z 19. na 20. srpna 1941 místo u Chabence v Nízkých Tatrách asi 50 kilometrů jihovýchodně od Krakova u obce Koszyce. Parašutisté zakopali u Visly kromě zbraní všechnu výstroj i materiál. Do Krakova, kde bylo dohodnuté centrum pro výsadkové skupiny, šli pěšky, protože neměli polské peníze, a i tady je čekalo zklamání. Na přepážce jim manželka Leopolda Otachalíka řekla, že její muž je už měsíc zavřený.¹⁵ A tak se vydali na cestu do prostoru svého působení na východním Slovensku, kam se šťastně dostali. V mrtvé schránce u triangulačního bodu nedaleko Liptovského Mikuláše ukryli šifrovanou depeši s vylíčením svých osudů od seskoku, včetně upozornění, že krakovská přepážka již neexistuje. Podle úmluvy šli 11. září na schůzku

13 *Tamtéž*, protokol s A. Kapišovským ze 12. 11. 1941; *MZA Brno*, fond MLS Brno, R. König, Lsp 2/47, výpověď R. Königa ze 3. 10. 1946, s. 16.

14 *AMV Praha*, 302-418-1, protokol s R. Königem z 23. 10. 1945 a 302-454-32. Mišutka působil jako konfident i na Moravě, kde v roce 1942 prozradil ilegální pracovníky z Brna a z Kyjova, kteří byli v době stanného práva popraveni. Za kriminální činy, které spáchal, byl gestapem zatčen v roce 1943 nebo počátkem roku 1944 a poslán do koncentračního tábora v Osvětimi, kde byl 18. 8. 1944 popraven.

15 *VHA Praha*, Sbírka dok. armády Slovenské republiky, spisy dův. zpravodaj. VPV 1941, protokol z 24. 9. 1941 s Janem Segečem na policejním úřadě ve Zvolenu, inv. č. 22/15, č.k. 22; *AMV Praha*, 302-39-9, Zpráva brněnského gestapa z 23. 9. 1942, čj. III. B 1-683/42 g. uvádí jméno Otalinsky; 302-454-32, výpověď J. Segeče z 27. 9. 1945, ve které uvedl, že v Krakově měli vyhledat byt Leopolda Otachalíka, „který měl být velitelem všech skupin na Slovensku a pravděpodobně udržoval spojení, zasílali po spojkách hlášení a dostávali od něho další pokyny, zjistili jsme, že tento byl před měsícem zatčen...“ Zdá se, že Otachalíkovo posláni parašutista přecenil. Ve skutečnosti se jednalo jen o ústřední přepážku, tj. ilegální adresu pro další spojení.

do parku ve Spišské Nové Vsi, ale spojka nepřišla. Krátce žili v ilegalitě, ale již 23. září 1941 byli zatčeni ve Zvolenu a předáni ÚŠB v Bratislavě. Ústředna o nich informovala brněnské gestapo a zaslala mu i rozsáhlé protokoly z výslechů. Zejména Horváthova výpověď byla obsažná, a proto byl předán do Brna, kde v polovině října doplnil gestapu řadu údajů.¹⁶

Třetí skupina „hvězdářů“, která seskočila v noci z 30. na 31. srpna 1941 v trojúhelníku mezi obcemi Kazanow, Wielgie a Ciepielów u Radomi, byla určena pro české země. Velitel skupiny Vilém Janota, vycvičený i jako radista, měl plnit roli inspektora českých i slovenských výsadkových skupin, jejichž příchod měl následovat. Janota se svým partnerem Josefem Lejskem měli působit na Zlínsku a částečně i na západním Slovensku.

Na cestě z místa seskoku k státní hranici vzbudili parašutisté podezření německých celníků. V železniční stanici Trzebinia mezi Krakovem a Katovicemi se 2. září 1941 snažili vyhnout celní proceduře. Při prohlídce se ukázalo, že jsou ozbrojeni a že jejich doklady jsou falešné. Již na celnici se přiznali, že jsou parašutisté z SSSR. Potom byli předáni řídicí úřadovně gestapa v Katovicích, kde při výslechu prozradili další dvě skupiny, čtvrtou a pátou, které letěly stejným letadlem. Byly to výsadky Jana Restela a Karla Hovůrky. Místo jejich seskoku však neznali, protože sami byli vysazeni jako první. Mezitím vojáci německé 201. brigády našli u Radomi ukryté padáky a vojenští letci objevili zásobník s trhavinami, municí a výstrojí u nedalekého Ciepielowa.¹⁷

Katovické gestapo zaujaly dva dopisy, které našli u Janoty. Emigrant Kysela v nich vyzýval svého bratra Václava z Kláštera Hradiště nad Jizerou a Václava Novotného z Mnichova Hradiště ke spolupráci v boji proti okupantům. Tyto dopisy měl Janota předat, až dostane pokyn z Moskvy, což byla závažná konspirační chyba.

Parašutisté „hvězdáři“ měli za úkol vyhledat a do 1. října 1941 nahlásit do Moskvy plochy pro přistání vzdušných výsadků na Slovensku. Tuto informaci obdržela od *abwehru* v Krakově Německá vojenská mise na Slovensku a předala ji *abwehru* v Praze a ve Vídni. Závěrečnou zprávu katovického gestapa z 12. září 1941 dostala na vědomí také úřadovna v Brně, protože se týkala moravských výsadkových skupin. Do Brna byli předáni i oba parašutisté. Jejich výpovědi značně rozšířily poznatky německých policejních úřadů o výsadcích z SSSR.

Viléma Janotu si na žádost *abwehru* „vypůjčil“ od gestapa i velitel pražské rádiové zaměřovací služby npor. Kosch, který se zabýval vysíláním a šifrovacími klíči. Možnosti rádiové protihry s moskevskou centrálou Kosch zamítl, i když Janota byl ochoten v tomto

16 *AMV Praha*, 302-39-10, výpovědi J. Segeče a V. Horvátha z 27.9.1941 a V. Horvátha ze 17.10.1941; 302-454-32, výpovědi V. Horvátha a J. Segeče z 27.9.1945. V. Horvátha odsoudil krajský soud v Bratislavě k 20 letům vězení. BENČÍK, A. – KURAL, V.: *Zpravodajové...* Viz pozn. 4, na s. 50 mylně datují zatčení obou parašutistů dnem 5. října 1941.

17 *AMV Praha*, závěrečná zpráva gestapa Katovice z 12.9.1941. Srov. s výpovědi V. Janoty ze 7.10.1941 – *Státní ústřední archiv* (dále jen *SÚA*) *Praha*, 110-10-56. BENČÍK, A. – KURAL, V.: *Zpravodajové...* Viz pozn. 4, s. 53–54. Autoři tuto skupinu vůbec neuvádějí a další dvě vysazené skupiny chybně člení. Podle výpovědi zatčených parašutistů, které se nacházejí v *Archivu ministerstva vnitra* v Praze, byli ve čtvrté skupině Jan Restel, Eduard Janošec, Ferdinand Čihánek a Josef Vodička a v páté Karel Hovůrka, Josef Procházka a Rudolf Koloničný.

směru spolupracovat. Podle Kosche by protihra zatím nebyla úspěšná.¹⁸ Poznatky Kosche o systému šifrování, dešifrování, frekvencích a volacích znacích využilo gestapo později při organizaci protihér se sovětskými zpravodajci.

Po seskoku Janoty a Lejska vysadil letoun po půlnoci 31. srpna 1941 u Kazanowa i obě zbývající skupiny, celkem sedm parašutistů „hvězdářů“.

Velitelem čtyřčlenné skupiny byl Jan Restel, jeho zástupcem Eduard Janošec a členy Ferdinand Čihánek a Josef Vodička. Všichni prošli rychloškolením v sabotážní činnosti. V Moskvě jim určili prostor působení na Olomoucku, kde měli mimo jiné zapálit sklady oleje u Horních Moštěnic a poškodit transformátor v Dluhonicích. Všem parašutistům se podařilo bez problémů přistát asi 70 kilometrů východně od Varšavy. S úspěchem absolvovali i přesun. Na Moravě, kam dorazili v první polovině září, je však gestapo na základě poznatků z polských Katovic už očekávalo. Zrada Ferdinanda Čihánka, který se na konci září dobrovolně přihlásil na olomouckém gestapu a předal tamější služebně řadu poznatků o přípravě výsadkářů, podrobnosti o vysazených parašutistech i záchytné adresy skupiny, vedla ve dnech 1. a 2. října k dopadení ostatních členů skupiny.

Čihánkova výpověď se týkala i páté skupiny, která seskočila rovněž 31. srpna 1941 u Kazanowa východně od Radomi. Jejím velitelem a současně radistou byl Karel Hovůrka, členy Josef Procházka a Rudolf Koloničný. Určeným prostorem působení byla střední Morava (Kroměříž, Holešov, Brno, Slavkov, Kunovice). Měli se zaměřit na sabotáže, především ve zbrojních podnicích. Pro předávání zpráv byla skupina vybavena vysílačkou.

Výsadek se po seskoku rozdělil. Hovůrka se sešel s Procházkou až na moravském území, krátce pobývali v Přerově, kde se s nimi náhodně sešel Čihánek, upozornil na ně gestapo a sám se také zatýkání Hovůrky v Přerově zúčastnil. Při přestřelce, ke které při zatýkání 1. října došlo, byl Hovůrka zastřelen.¹⁹ Následovalo zatýkání té části ilegální sítě, s níž přišel Čihánek do styku. Parašutistu Josefa Procházku zatklo gestapo 18. září. Na jeho odhalení ve Střílkách se Čihánek podílel již jako novopečený konfident.

Rudolf Koloničný se probíjel přes polské území sám. Přes Zakopané prošel až do Trstené, kde ho 8. září 1941 zadržela slovenská stráž za nedovolený přechod hranic. Koncem října ho předali do protektorátu, kde se úředníkům pohraniční stanice gestapa přiznal, že je parašutista. Následovala eskorta k řídící úřadovně gestapa v Brně, kde se setkal s Josefem Procházkou. Jejich výpovědi doplnily další části mozaiky, která už podávala gestapu velmi podrobný obraz o přípravě, jmenovitě složení a místech vysazování parašutistů.²⁰

18 *SČ:1 Praha*, 110-10-56, zpráva ze 7.10.1941. L. Kosch svými závěry potvrdil i zjištění podřízeného pracovníka *Schutzpolizei* Andreho, který v Brně vyslyšel parašutistu 29. září 1941 společně s důstojníky brněnské pobočky *abwehr*.

19 *Zemský archiv* (dále jen ZA) *Opava*, MLS Olomouc, Kurt Rauner, Ls 176/46, protokol z 12.11.1945, č. 3-6. BENČÍK, A. – KURAL, V.: *Zpravodajové...* Viz pozn. 4. Tvrzení autorů, že Čihánek prozradil gestapu nejen záchytnou adresu skupiny na Antonína Kosa z Lužice u Hodonína, ale i Metoděje Uherka z Vacenovic u Kyjova, nepotvrdila výpověď pracovníka brněnské gestapa R. Königa z 23.10.1945 (*AMV Praha*, 302-418-1, protokol z 23.10.1945) a z 30.11.1946 (*MZA Brno*, MLS Brno, 2/47) ani výpověď kriminálního komisaře Franze Schauschütze v protokolu z 10.9.1946 (*AMV Praha*, 52-1-393). Uherkovu adresu gestapo získalo až na základě výpovědi parašutisty T. A. Paltschika (Palčíka) v roce 1943.

20 *AMV Praha*, 302-39-10, výpověď J. Procházky v Olomouci ze 7.10.1941 a výpověď R. Koloničného z 29.10.1941 v Hodoníně.

Výsadek Československé vojenské mise (S 1)

Ve snaze vyjít vstříc sovětskému tlaku vybrali plk. František Hieke, krycím jménem Stoj, a pplk. Ludvík Svoboda sedm československých vojáků pro náročné poslání v týlu nepřítele. S jejich výcvikem a vysazením generální štáb Rudé armády souhlasil. Výsadek s krycím názvem S 1 tvořili Štefan Andraščík, Josef Krejčířik, Ludvík Kratochvíl, Bohuslav Němec, František Brauner, František Ryš a Jan Kasík. Dne 30. června 1941 je převezl plk. Hieke do vily Puškino nedaleko Schodně, kde začal jejich intenzivní výcvik.²¹

Příprava československých vojáků skupiny S 1 skončila na konci srpna 1941. I když byla rychlá, výcvik byl dokonalejší než sovětský. Prošli nejen důkladnější zpravodajskou přípravou, ale i instruktáží o varovném systému při vysílání radistů, kteří se dostali pod kontrolu nepřítele.

Výsadek S 1 měl působit v Bratislavě a okolí a skládal se z velitele a současně radisty četaře Ludvíka Kratochvíla, četaře Štefana Andraščíka a desátníka Josefa Krejčířika. Na letišti v Brovarech u Kyjeva se k nim připojil ještě „hvězdář“ Oldřich Komberc, který patřil k Hovůrkovu výsadku, ale pro přetížení letadla z 30. srpna musel čekat na další let. Po seskoku na Slovensku chtěl Komberc projít na Moravu a spojit se se svou skupinou.

Vysazení Andraščíkovy skupiny, tvořící první část výsadku S 1, se mělo uskutečnit u Prešova. Za bouře se však letoun odchytil o více než 100 kilometrů směrem na jih a letci skupinu vysadili 2. září v půl druhé v noci nad maďarským městem Miskolc. První seskočil Krejčířik; dopadl na nádražní budovu a zabil se. Za ním následoval Andraščík, který přistál s těžkým zraněním uprostřed Miskolce, kde ho maďarští četníci okamžitě zatkli. Krátkou dobu zůstal na svobodě jen Kratochvíl, který dopadl mimo město. Když zjistil, že je v Maďarsku, vydal se na sever. Časně ráno 4. září ho však zadržel maďarský četník. K odhalení parašutisty přispěla neuvěřitelná chyba zpravodajské centrály, která ho vybalila neplatným dokladem. Pas byl „vydán“ 18. 12. 1941, tedy až čtvrt roku po akci!²² Z četnické stanice ho převezli zpět do Miskolce, kde identifikoval mrtvého Oldřicha Komberce, jemuž se při seskoku neotevřel padák.²³

Maďari Kratochvíla po informativním výslechu předali řídicí úřadovně gestapa ve Vídni a ta ho 15. září předala do Brna. Parašutista ve své výpovědi uvedl, že v Budapešti pomohl

21 *Tamtéž*, 22-12-8. Ze starší literatury viz zejména SVOBODA, Ludvík: *Z Buzuluku do Prahy*. Praha 1963. Autor se zabývá pouze výsadkem S 1, a to jen tou částí, která operovala krátkou dobu na Moravě a zasáhla do osudů jeho rodiny. Podrobněji o historii skupiny S 1 viz RICHTER, K. – KOŽNAR, V.: *Výsadek S 1*. Praha 1988. Vlastně poprvé a takřka v úplnosti o parašutistech z SSSR píší autoři BENČÍK A. – KURAL, V.: *Zpravodajové...* Viz pozn. 4. Dokládají zpravodajskou spolupráci mezi českou a sovětskou stranou s důrazem na osobnost Heliodora Píky. Neměli však k dispozici archiválii z *Archivu ministerstva vnitra* v Praze, které v některých směrech celkový obraz doplňují a upřesňují. (Část tohoto materiálu byla později delimitována *Slovenskému národnímu archivu* v Bratislavě, zejména fond 203.) Z tohoto důvodu uvažovali o spojení Josefa Nováka s Restelovou skupinou. Ve skutečnosti se však jednalo, a to včetně s ním vysazeného Andreje Kaboše, o parašutisty vyslané moskevským vedením KSČ k posílení spojení s domácím ÚV KSČ a ÚV KSS. Když Novák a Kaboš neuspěli, přišla na řadu další stranická mise ve složení Karel Černocký a Ladislav Zrza. Ani o nich se Benčík s Kuralem nezmiňují.

22 *VHA Praha*, 55-63-4, přepis Německé vojenské mise na Slovensku ÚŠB z 9.9.1941. BENČÍK, A. – KURAL, V.: *Zpravodajové...* Viz pozn. 4. V práci je uvedeno (s. 51–52), že Kratochvíl přistál ve městě, což je v rozporu s jeho výpovědí.

23 O. Komberc seskočil v prostoru Užhorodu; letci se domnívali, že jsou už nad východním Slovenskem.

Němcům, „kteří se rozhodli [jeho] vysílačkou zavolat Moskvu“ a spojení skutečně navázali.²⁴

Kratochvíl jmenoval brněnské úřadovně přes 30 lidí, které poznal v Suzdalu nebo v parašutistickém výcvikovém středisku. Od poloviny září 1941 tak brněnské gestapo například vědělo o Arnoštu Langerovi, který seskočil až 25. března 1943, a o Miroslavu Sasákovi z výsadku z 26. na 27. dubna 1943. Mezi jmenovanými byli i Bohuslav Němec, František Brauner, František Ryš a Jan Kasík. Prozradil i prostor jejich působení na Moravě. Brněnské gestapo si tím ujasnilo, co znamenal nález padáků se štítky „NKVD, SSSR“ z 13. září 1941 u Dřínova.

Druhá část výsadkové skupiny československých vojáků S 1 seskočila totiž 10. září 1941 na Moravě u Dřínova. Tvořili ji npor. Němec, čet. Ryš, čet. Brauner a svob. Kasík. Skupina navázala spojení se sítí Obrany národa a Petičním výborem „Věrní zůstaneme“ (PVVZ) a operovala na Přerovsku, Kroměřížsku a Ostravsku. Nějakou dobu se parašutisté skrývali u Ireny Svobodové, manželky velitele československé vojenské jednotky v SSSR.

O tom, co vedlo k likvidaci celé skupiny, vypovídal po válce pracovník ostravského gestapa Karl Hintringer: „V době, kdy u naší úřadovny bylo vyraženo příslušníky organizace Národní odboj, že tato organizace navázala spojení s parašutisty, přišel na oddělení III naší úřadovny dálkopisný záznam z Olomouce, že ze SSSR bylo vysláno na území protektorátu asi 4–5 parašutistů, kteří seskočili z letadla nad Polskem. Pak odešli pěšky na Moravu.“²⁵

Gestapo se na základě výpovědí konfidenta Čihánka a výslechů zatčených přechovávatelů rozjelo za Ryšovým bratrem Rudolfem, jenž výslech nevydržel a prozradil, že u něj parašutisté byli, jak se jmenují, a nakonec přijal i nabídku konfidentství. Jeho úkolem bylo dodat ostravskému gestapu hledané parašutisty.²⁶

Dne 31. října vydal Rudolf Ryš npor. Němce na schůzce v kavárně Fénix a o čtyři dny později Františka Braunera. Na základě nerozvázně pořizovaných písemných poznámek se gestapo dostalo i na stopu vedoucí k úkrytu Jana Kasíka v Otrokovicích. Rudolf Ryš vylákal parašutistu na cestu vlakem do Ostravy, při které ho 6. listopadu gestapo zatklo.²⁷ Kasík bez mučení vypověděl prakticky vše, co věděl, a přijal i konfidentský závazek. Gestapo ho předběžně pověřilo vypátráním posledního ze skupiny, Františka Ryše.

Kasík předpokládal, že hledaného najde u Ireny Svobodové. Tam se však střetly zájmy dvou služeben, olomoucké a ostravské. Na stejném místě se totiž objevil i Čihánek, kterého odbojáři odhalili, a tak Irena Svobodová i s dětmi raději opustila ohrožený byt a přešla do ilegality. Mezi ostravskou a olomouckou úřadovnou gestapa došlo ke sporu ohledně nasazení konfidentů na Irenu Svobodovou, který se vlekl až do listopadu, kdy brněnská úřadovna rozhodla, že záležitost dořeší Ostrava.

Ostravské gestapo na základě výpovědí zrádců i výslechů zadržených parašutistů a jejich podporovatelů 26. listopadu 1941 proti odbojářům zasáhlo. Po rozsáhlém zatýkání v Kroměříži a Ostravě byly organizace Obrana národa a PVVZ v těchto oblastech zničeny.

24 *AMV Praha*, 302-39-10, protokol L. Kratochvíla z 15.9.1941.

25 *ZA Opava*, MLS Ostrava, Karl Hintringer, Ls 190/47, protokol z 12.11.1946. Organizaci, kterou Hintringer označil jako Národní odboj, byl ve skutečnosti Petiční výbor „Věrní zůstaneme“ (PVVZ).

26 SVOBODA, L.: *Z Buzuluku...* Viz pozn. 21, s. 34–35.

27 *ZA Opava*, MLS Ostrava, Karl Hintringer, Ls 190/47, protokol z 12.11.1946.

Parašutista František Ryš unikl a byl vypátrán až 12. května 1942 brněnským gestapem; poslední člen skupiny S 1 zemřel na popravišti v Kounicových kolejích 29. května 1942 i se svou manželkou.²⁸ „Odměnu“ si vysloužil za svou činnost i jeho bratr Rudolf: popravili ho téhož dne.

Gestapu při likvidaci skupin vyslaných ze Sovětského svazu pomohla spíše souhra náhod a selhání některých členů výsadků než vlastní odborná kriminalistická práce, omezená na „zostřené výslechy“ parašutistů a jejich podporovatelů. Výsadky přišly na Moravu za krajně nepříznivých podmínek. Na základě příznání ilegálního pracovníka Trumpeše, zatčeného 1. října 1941, proniklo gestapo do severomoravské sítě PVVZ, a tak se dozvědělo o parašutistech.²⁹ Jakmile se podařilo jednotlivé parašutisty identifikovat, bylo pátrání snadné. Parašutisté navíc příliš nedbali na pravidla konspirace a často se zdržovali u svých příbuzných. Nebezpečný byl i pobyt u rodiny Svobodových, neboť gestapo vědělo o Svobodově emigraci.

Konfidenti z řad parašutistů předali gestapu první údaje o výcviku a přípravě v Sovětském svazu i o systému radiotelegrafického spojení skupin. Těchto znalostí gestapo využilo později pro boj s další vlnou výsadků.

Bezpečnostní policie v protektorátu využila při potírání parašutistů a jejich podporovatelů stanného práva, i když třetím Heydrichovým výnosem byl v některých okresech 1. prosince 1941 civilní výjimečný stav zrušen. Šéf brněnské úřadovny gestapa a zároveň předseda stanného soudu Nölle odsuzoval podle ustanovení výjimečného stavu i osoby z území oberlandrátů Olomouc, Zlín a Moravská Ostrava, kde již neplatil.³⁰ Také devět zadržených parašutistů a 25 přechovávatelů odsoudil Nölle 22. prosince 1941 podle stanného práva k trestu smrti. Odsouzení nebyli popraveni okamžitě, ale posláni do koncentračního tábora Mauthausen. Na základě rozhodnutí šéfa bezpečnostní policie a SD Heydricha nesměli parašutisty popraviti bez jeho předchozího souhlasu. A tak čekali na smrt až do 7. května 1942, kdy politické oddělení gestapa dostalo pokyn k okamžité exekuci.

Připravené výsadky sovětské zpravodajské služby

Brněnské gestapo soustředilo také údaje o posledních dvou skupinách „hvězdářů“, které ještě čekaly na letišti Brovary. V první byl velitelem Karol Zábrodský, zástupcem velitele Jozef Mačalka, radistou Gustáv Horváth a Jakub Slámka. Měli působit na západním Slovensku v oblasti mezi Trenčínem a Žilinou. Druhá skupina se skládala z velitele a radisty Jána Lazára, zástupce velitele Viliama Holéczyho a členů Ondreje Hagyáryho a Rudolfa Matějky. Tento výsadek byl určen pro oblast Nízkých Tater. Úkoly byly v podstatě totožné – sabotážní a zpravodajská činnost.

28 BENČÍK, A. – KURAL, V.: *Zpravodajové...* Viz pozn. 4. Tvzení autorů o osudu parašutisty Františka Ryše na s. 71, že gestapáci „při výslechu ubili jeho ženu a posléze i jeho“, je třeba poopravit. K smrti je odsoudil předseda stanného soudu *SS-sturmbannführer* vládní rada Hermann Ebert. Viz *SÚA Praha*, 325-4-6; *MZA Brno*, 100-329-10/20 – protokol o popravě a rozsudky stanného soudu.

29 GRŇA, J.: *Šest let na domácí frontě*. Brno 1968, s. 108–112. Podrobněji viz také LEHÁR, L.: Gestapo a odbojová skupina PVVZ. In: *Historie a vojenství*, (1968), č. 6–7, s. 1035–1045.

30 *AMV Praha*, 114-3-17, zpráva R. Heydricha M. Bormannovi č. 10 (1941).

Pro rychlý vývoj bojových událostí a bleskový postup německých jednotek k jejich vyslání na Slovensko už nedošlo. Krátce před 19. září 1941, kdy padl Kyjev, byli zbývající parašutisté evakuováni na polní letiště v obci Varva u Priluk (asi 180 kilometrů od Kyjeva). Ústup sovětské armády další výsadkové operace znemožnil. Kapitán Bichejev před odletem do Moskvy parašutistům sice slíbil realizaci akce, ale prostor, ve kterém se nacházeli, se dostal do německého obklíčení. Velitel odbavovacího střediska kapitán Peuzner předal zbylé parašutisty jednotce majora Zajceva, se kterou pěšky ustupovali, postupně se však oddělili a vydali se sami na Slovensko. Mačalka a Hagyáry se při zadržení ve městě Lubny úspěšně vydávali za slovenské dělníky a dostali od německého velitelství v Berezani propustku na cestu do Kyjeva. Pak putovali do Lvova a odtud je velitel německé jednotky poslal do Prešova, kde byli 24. října 1941 zatčeni.

V trojici se na východ probíjeli parašutisté druhé skupiny Lazár, Holéczy a Matějka. Při pokusu přejít u Charkova přes frontu se Matějka ztratil a zbylé dva „hvězdáře“ zajali 18. září 1941 němečtí vojáci u města Lubny. Holéczy ze zajateckého tábora uprchl a cestou do Varvy se opět setkal s Matějkou, jenž ve Varvě zůstal, zatímco Holéczy se rozhodl jít domů na Slovensko. V Žitomiru se přihlásil slovenským vojákům a byl eskortován do Prešova. Tam jeho cesta 28. října 1941 skončila.

Ve dnech 27. až 30. října 1941 všechny tři podrobně vyslechli na prešovské pobočce policejního ředitelství ÚŠB a protokoly z výslechů poslali do Bratislavy. Centrála ÚŠB je postoupila řídicí úřadovně gestapa v Brně, kde se jimi podrobně zabýval Herzberger a jeho oddělení.³¹

Z dochovaných dokumentů se dá vysledovat i osud dvojice z první skupiny, velitele Karola Zábrodského a radisty Gustáva Horvátha. Oba se pod jmény Karel Zaoral a Augustin Hájek dostali v září 1941 do německého zajetí u Pirjatínu. Tvrdili sice, že jsou v SSSR na práci, ale ruští zajatci prozradili Němcům jejich poslání, a proto byli předáni pražskému gestapu. Odtud je po týnu eskortovali řídicí úřadovně v Brně, kde je Mišutka identifikoval. Podle rozsudku stanného soudu byli 22. prosince 1941 předáni gestapu. To je spolu s dalšími odeslalo 13. ledna 1942 do koncentračního tábora v Mauthausenu. Bez soudu tímtež transportem jeli z Brna Andraščík a Kratochvíl z výsadku S 1.³²

31 *Tamtéž*, 302-39-10, protokoly A. Hagyáryho z 27.10.1941, J. Mačalky z 28.10.1941 a V. Holéczyho z 30.10.1941. Podle výpovědi Holéczyho z 10. září 1945 odsoudil Krajský soud v Bratislavě Segeče na doživotí, Horvátha na 20 let káznice, Holéczyho a Mačalku na 15 let káznice. Rozsudkem Hlavního soudu v Bratislavě byly 10. ledna 1943 rozsudky změněny u Segeče na 12 let, Horvátha na 10 let, Holéczyho a Mačalky na 8 let. O. Hagyáry dostal od vojenského soudu v Bratislavě 10 let (*AMV Praha*, 302-454-32). Parašutisté byli vězněni v Bratislavě a v Leopoldově až do 5.2.1945, kdy byli převezeni do koncentračního tábora v Mauthausenu; tam se dočkali osvobození.

32 BENČÍK, A. – KURAL, V.: *Zpravodajové...* Viz pozn. 4. Autoři na s. 70 uvádějí: „Podle údajů účastníků, kteří přežili, a podle vzpomínek příbuzných byli 7. a 14. května 1942 popraveni všichni čeští parašutisté i desítky jejich spolupracovníků. Na rozdíl od nich nemuseli kalich hořkosti vypít až do dna slovenští účastníci – Andraščík, Kratochvíl, Zábrodský, G. Horváth a další, neboť v poslední chvíli předstoupil před odsouzence nastoupené k popravě vyšší muž v uniformě SS a po přečtení jejich jmen jim poručil odstoupit. Později se dozvěděli, že jim prezident slovenského státu Tiso udělil milost...“ Je nezbytné se kriticky vyjádřit k uvedeným faktům. Dne 22. prosince 1941 „odsoudil“ Nölle k trestu smrti 9 parašutistů vyslaných z SSSR a 25 jejich spolupracovníků. Jeden z nich, J. Beneš, uprchl v lednu 1942 z brněnského policejního vězení, a tak se zachránil. Ostatní byli 13. ledna 1942 převezeni do koncentračního tábora v Mauthausenu, kde byli 7. května 1942 popraveni. Na ně navázala poprava skupiny, kterou odsoudil brněnský stanný soud 13. ledna 1942. Další

Druhý výsadek moskevského vedení KSČ

Druhá stranická mise parašutistů byla vysazena v této vlně jako poslední. Z 24. na 25. listopadu 1941 seskočila u nyní polské obce Jablonka, tehdy v okrese Trstená. Jednalo se o bývalého tajemníka komunistické strany v Bratislavě Karola Černockého a komunistu Ladislava Zrzu. Oba měli falešné doklady; Černocký na jméno Ján Horváth a Zrza na jméno Josef Langer. Zrzu zastřelili četníci při zatýkání 26. listopadu, když mu selhala zbraň. Černockého alias Jána Horvátha dopadli za tři dny na nádraží v Trstené. Odtud ho ÚŠB převezla do vazby v Bratislavě. Gestapo při výslechu zjistilo jen to, že parašutisté startovali z Moskvy a po mezipřistání a dotankování pohonných hmot pokračovali v letu. Seskok měl být zamaskován shozem letáků v polštině. Černocký se přiznal pouze k tomu, že chtěl navštívit známé komunisty na Slovensku, odmítl však prozradit pravé jméno zastřeleného kolegy.³³

Z následujících šetření ÚŠB vyplývá, co bylo příčinou zatčení Černockého. U Zrzu našli četníci domovský list vystavený obecní radou v Žilině, na němž bylo pořadové číslo 15097/39. Při zpřísněné kontrole zadržela hlídka na nádraží v Trstené náhodně Černockého, jehož doklad měl pořadové číslo 15079/39 a byl vystavený rovněž obecní radou v Žilině. Při osobní prohlídce našli četníci u zadrženého nabitý revolver a řadu věcí ruského původu. Při vyšetřování přiznal, že se jmenuje Karel Černocký a že byl tajemníkem komunistické strany na Slovensku.

Později ještě doznal, že v srpnu 1940 utekl z věznice Okresního úřadu v Banské Bystrici a přešel ilegálně přes Maďarsko do SSSR. Zatajil však, že absolvoval speciální stranické školení, a také to, že patřil do okruhu zahraničního vedení KSČ a KSS v Moskvě. Jeho vyslání zorganizovalo moskevské ústředí, aby posílilo oslabené vedení komunistické strany na Slovensku. Ladislav Zrza měl obdobné poslání v protektorátu.

Černocký svůj pravý úkol úspěšně zapřel a neidentifikoval ani Zrzu. Slovenské orgány ho proto považovaly za „padákového strelca a sabotážníka“. Domnívaly se, že oba byli vysláni na Slovensko, „aby tu sledovali a riadili činnosť sem vyslaných parašutistov“. Utvrdily je v tom i výpovědi Mišutky, který měl najmout vhodný byt pro dvě důležité osoby.³⁴ Černockého věznili v Bratislavě až do roku 1945, kdy ho zařadili do transportu vězňů do koncentračního tábora v Mauthausenu. Cestou zahynul u Melku při náletu spojeneckých letců.

popravená skupina 24 osob byla odsouzena brněnským stanným soudem k smrti 20. ledna 1942. Tímto způsobem vyřešila brněnská řídicí úřadovna gestapa všechny dosud neuzavřené případy a vykonala rozsudky smrti vynesené od 22.12.1941 do 20.1.1942. Dne 14. května 1942 se již žádné popravy „parašutistů i... jejich spolupracovníků“ v Mauthausenu nekonaly. Parašutisté K. Zábrodský a G. Horváth byli „odsouzeni“ 22.12.1941 pouze k předání gestapu, stejně jako Š. Andraščík a L. Kratochvíl (viz *AMV Praha*, 302-39-9, Zpráva úřadovny gestapa v Brně, IIIB 1 - 682/429 z 23.9.1942). Dne 13. ledna 1942 byli převezeni z Brna do koncentračního tábora v Mauthausenu. Souhlas k tomu dal Hlavní říšský bezpečnostní úřad (RSHA). Ani jeden z nich nebyl odsouzen k smrti, a tak „jím prezident slovenského státu Tiso“ nemohl „udělit milost“. Tyto případy spadaly výhradně do kompetence gestapa. Andraščík, Kratochvíl a Zábrodský zůstali v Mauthausenu až do konce války. Horváth byl 8. listopadu 1942 převezen do Dachau, kde se dočkal osvobození. (*AMV Praha*, 302-454-32, výpovědi G. Horvátha a K. Zábrodského z 10. září 1945).

33 *VHA Praha*, 55-63-5, dokumentace k zastřelení J. Langra a zatčení K. Černockého z listopadu a prosince 1941.

34 *Tamtéž*, 55-64-2, zpráva přednosta ÚŠB Státnímu zastupitelství v Bratislavě ze 17.2.1942.

I druhý pokus zahraničního vedení KSČ posílit domácí ilegální vedení KSČ a KSS v listopadu 1941 ztroskotal. Až do jara 1943 se podobné akce už neuskutečnily.

Vyhodnocením zkušeností z první vlny výsadků ze Sovětského svazu se zabývala i exilová vláda v Londýně, a to po radiotelegrafických konzultacích s domácími odbojovými organizacemi v protektorátu i na Slovensku. Na základě rozboru neúspěchů a odmítavého stanoviska domova k vyslání většího počtu parašutistů rozhodl exilový ministr obrany generál Sergej Ingr, „aby počet parašutistů vysílaných z Anglie byl omezen“, a současně uložil veliteli československé vojenské mise v SSSR plk. Píkovi: „Bude třeba, abyste podobné stanovisko hájil i vůči sovětským orgánům...“³⁵ Toto rozhodnutí se za situace, kdy domácí odboj nebyl ještě postižen gestapem a dokázal udržovat radiotelegrafické spojení s Londýnem, zdálo zcela správné. Zakrátko však bylo třeba tento postoj revidovat.

Ingr vystihl příčiny sovětského tlaku, když Píkovi sděloval: „... těžká vojenská situace SSSR nutí je hledat pomoc všude, všemi prostředky a případně i bez ohledu na to, co bude později...“³⁶ Jeho hodnocení vycházelo ze ztrát parašutistů, kteří byli nedostatečně vycvičeni, na nichž však sovětské straně za dané situace nezáleželo. Proto Píka dostal 26. září 1941 od Ingra rozkaz, aby podobné sovětské „požadavky usměrňoval a vhodným způsobem omezoval s ohledem na zájem naší československé věci.“³⁷

O tři dny později se Ingr k tomuto hodnocení vrátil a telegrafoval Píkovi: „Dostali jsme z domova obšírnou zprávu z naprosto bezpečného pramene o výsledku vysazování parašutistů na Moravě a na Slovensku. Celkově je jasno, že akce úplně selhala. Část parašutistů se zabila při seskoku pro technické nedostatky padáku, zbytek byl až na tři... zajat německými orgány. Pokud byli tito parašutisté zatčeni na Slovensku, byli předáni gestapu do Prahy a do Vídně... Mám jasný dojem, že parašutistické akce prováděné z SSSR na naše území byly nedokonale připraveny po stránce technické, taktické i konspirační. Byly provedeny ve zbytečně velkém rozsahu, a to bez ohledu na zájmy a přání naší domácí organizace... Pokračováním takovéto činnosti, která praktického významu vůbec nemá, jsou ohrožovány nejen obdobné a důkladně připravené akce odsud z Anglie, nýbrž přímo i bezpečnost a činnost naší domácí organizace. Považuji za nanejvýš naléhavé, abyste v tomto smyslu příslušné sovětské kruhy informoval a pokračování této činnosti zamezil...“³⁸ Také ze Slovenska zřejmě přišla zpráva dokládající ohrožení, které způsobila řada adres nalezených u parašutisty Josefa Nováka.

Šéf československé vojenské mise v SSSR na nepřímou výtku, že akcím nezabránil, odpověděl 5. října, že s jeho souhlasem bylo vysláno jen sedm parašutistů, a to dvě části skupiny S 1, jedna na Slovensko a druhá na Moravu.

Hodnotíme-li prvou vlnu výsadků z SSSR na území bývalého Československa, ať již je vyslala sovětská rozvědka, moskevské vedení KSČ nebo Československá vojenská mise v SSSR, musíme konstatovat, že skončila naprostým krachem. Ani jediná ze skupin nesplnila své poslání.

35 *Tamtéž*, 22-12-8, depeše 23.–26.9.1941.

36 *Tamtéž*.

37 *Tamtéž*.

38 *Tamtéž*.

Z třiatřiceti vysazených parašutistů byli dvacet tři zatčeni, tři zahynuli při seskoku, dva byli zastřeleni při zatýkání, jeden se dobrovolně přihlásil gestapu a tři zůstali neznámí ještě na území SSSR. Tři z nich – Ferdinand Čihánek, Jan Kasík a Rudolf Mišutka – se stali konfidenty. Delší dobu zůstal na svobodě jediný – Andrej Kaboš.

Z výsledků zadržených parašutistů získalo gestapo nejen podrobný obraz o jejich výcviku, ale také mnoho údajů o vojácích, kteří v SSSR tvořili základ československé vojenské jednotky. Velitel rádiové zaměřovací služby npor. Kosch zjistil řadu detailů o způsobech šifrování sovětské zpravodajské služby, volacích znacích, provozu vysílače, frekvencích i využití vysílání moskevského rozhlasu k jejich změně. Vyslýchaný parašutista Ludvík Kratochvíl dokonce uvedl i systém varování v případě, že by vysílal pod nátlakem.³⁹ Kosch sice dospěl k závěru, že „Kratochvíl ohledně udržování spojení neříká plnou pravdu“, přesto tyto informace byly pro *abwehr*, který si v tomto směru výslech vyžádal, nesmírně cenné.⁴⁰ Bylo možné je využít nejen při výslechu zatčených parašutistů, ale i v budoucnu při přípravě rádiových protihér.⁴¹

V roce 1941 gestapo ani *abwehr* nezahájily žádnou protihru, protože příprava na ni nebyla zatím dostatečná. U Kratochvíla se sice dozvěděli o systému varovných znaků, ale velitele a radistu druhé části výsadkové skupiny S 1 Karla Hovůrku zastřelili při zatýkání, takže nové poznatky nezískali. Protokoly z výsledků parašutistů – agentů sovětské rozvědky žádné zmínky o varovných signálech při vysílání neobsahují.

Chceme-li zhodnotit první vlnu výsadek ze Sovětského svazu na území bývalého Československa, postačí zopakovat slova generála Ingra: „... byly nedokonale připraveny po stránce technické, taktické i konspirativní“.⁴² Jediným účelem byla pomoc Rudé armádě, a to za každou cenu. Po této stránce však výsadky naprosto ztroskotaly. Po stránce zpravodajské byly výsledky rovněž katastrofální. V roce 1941 radiotelegrafické spojení se zahraniční moskevskou centrálou nebylo vůbec navázáno. Nedostatečná konspirace měla negativní důsledky pro domácí odboj, a navíc došlo k vyzrazení některých částí sítě sovětské zpravodajské služby v protektorátu a na Slovensku.

Rovněž záměr pomoci ustupující Rudé armádě sabotážemi vyzněl naprázdno. Prakticky všechny skupiny přišly při seskoku o destrukční materiál a k jeho výrobě se už nedostaly. Také snaha moskevského vedení KSČ o posílení domácího ilegálního vedení komunistické strany v českých zemích a na Slovensku selhala. Chabý výcvik, vadná výstroj, organizační bezradnost, neschopnost leteckých navigátorů a výrobců krycích dokladů, a konečně i nevhodný výběr osob pro akce vyžadující ocelové nervy a pevný charakter jen dokresluje celkový neúspěch první vlny výsadek z SSSR v létě a na podzim roku 1941.

39 Telegrafista měl k depeši připojit skupinu čísel 5-4-3-2-1. Kromě toho bylo možné změnit kontrolní znamení volajícího „vic?“ a volaného, který měl odpovědět „tum!“.

40 *SÚA Praha*, 110-10-56, výpověď L. Kratochvíla z 2.10.1941.

41 Nacisté pro ně užívali odborné označení *Funkspiele* nebo *GV-Spiele – Gegenverkehrspiele*.

42 *Tamtéž*.

Přehled první vlny výsadků vyslaných ze Sovětského svazu

Poř. č.	Organizace výsadku	Velitel a členové	Prostor působení	Datum a místo seskoku
1	Moskevské vedení KSC	Josef Novák Andrej Kaboš	Slovensko	10.8.1941 u Przyleku severně od Krakova
2	Sovětská rozvědka („hvězdáři“)	Rudolf Mišutka Peter Jágrik	Slovensko	z 18. na 19.8.1941 u Krakova
3	Sovětská rozvědka („hvězdáři“)	Jan Segeč Vojtěch Horváth	Slovensko	z 19. na 20.8.1941 místo u Chabence u obce Koszyce jiho- východně od Krakova
4	Sovětská rozvědka („hvězdáři“)	Vilém Janota Josef Lejsek	západní Slovensko a severový- chodní Morava	z 30. na 31.8.1941 mezi obcemi Kazanow, Wielgie a Ciepielów
5	Sovětská rozvědka („hvězdáři“)	Jan Restel Eduard Janošec Ferdinand Čihánek Josef Vodička	Olomoucko	z 31.8. na 1.9.1941 u Kazanowa
6	Sovětská rozvědka („hvězdáři“)	Karel Hovůrka Josef Procházka Rudolf Koloničný	střední Morava	z 31.8. na 1.9.1941 u Kazanowa
7	Čs. vojenská mise (S 1 – 1. část)	Ludvík Kratochvíl Josef Krejčířík Štefan Andraščík	Slovensko	z 31.8. na 1.9.1941 místo u Prešova v maďarském Miskolci
8	Čs. vojenská mise (S 1 – 2. část)	Bohuslav Němec František Ryš František Brauner Jan Kasík	Přerovsko Kroměřížsko Ostravsko	10.9.1941 u Dřínova na Moravě
9	Moskevské vedení KSC	Karel Černocký (alias Ján Horváth) Ladislav Zrza (alias Josef Langer)	Slovensko	z 24. na 25.11.1941 u polské obce Jablonka
10	Sovětská rozvědka („hvězdáři“)	Karol Zábrodský Jozef Mačalka Gustáv Horváth Jakub Slámka	západní Slovensko	výsadek se neuskutečnil; padl do německého zajetí
11	Sovětská rozvědka („hvězdáři“)	Ján Lazár Viliam Holéczy Ondrej Hagyáry Rudolf Matějka	Nízké Tatry	výsadek se neuskutečnil; padl do německého zajetí

Příběh Háchova politického sekretáře

Josef Kliment před Národním soudem roku 1947

Michal Musil

„Slavný národní soude, docent dr. Kliment je zrádce, docent dr. Kliment je zločinec, docent dr. Kliment je nacistický zločinec, takovým způsobem obžaloba Vám vylíčila mého mandanta...“¹

Touto větou zahájil Klimentův žák advokát JUDr. Janda svou řeč, jíž se pokusil před Národním soudem obhájit právního historika Josefa Klimenta, bývalého politického referenta prezidenta Česko-Slovenska a později Protektorátu Čechy a Morava Emila Háchy. On a bývalý přednosta kanceláře státního prezidenta Emila Háchy August Popelka byli obžalováni z toho, že „propagovali a podporovali fašistické a nacistické hnutí a tiskem, rozhlasem a na veřejných shromážděních obhajovali nepřátelskou vládu na území republiky i jednotlivé nezákonné činy okupačních velitelství..., přičemž činnost obou byla předsevzata za okolností zvláště přitěžujících a v úmyslu, aby rozvrátili mravní, národní a státní vědomí československého lidu, zejména také československé mládeže“.²

Národní soud shledal 27. února 1947 Josefa Klimenta vinným ve smyslu obžaloby a odsoudil jej – ne sice k trestu smrti, jak chtěl národní prokurátor – ale k doživotnímu vězení, pozbytí „občanských ctí navždy“ a konfiskaci veškerého majetku.³ Byl to v podstatě nejvyšší trest vynesený v okruhu obžalovaných z protektorátní správy.

Josef Kliment nebyl historickou osobností prvního řádu. Lze ho však považovat za pozoruhodného svědka Protektorátu Čechy a Morava a v jistém smyslu za zvláštní prototyp chování mnoha českých občanů té doby.

Právě na základě jeho aktivit v době okupace a následného procesu se autor tohoto textu pokouší načrtnout Klimentův obraz a znovu prozkoumat jeho vinu i důvody tak vysokého rozsudku. Činí tak ovšem s vědomím, že jde spíše o první krok k dalšímu kritickému zkoumání Klimentovy osobnosti. Omezení této práce jsou dána jednak rozsa-

1 *Archiv Národního muzea*, pozůstalost Josefa Klimenta (dále jen ANM), kart. 2, sign. 32; JUDr. Josef Janda: Obhajoba, s. 1.

2 ANM, kart. 1, sign. 25; Obžalovací spis, s. 2.

3 ANM, kart. 2, sign. 43; Rozsudek nad Josefem Klimentem, s. 2.

hem časopiseckého článku, jednak faktem, že téma není příliš zpracováno: Josef Kliment je dosud znám spíše zběžně, jako kolaborant ražení Emanuela Moravce.⁴ Dokumenty Národního soudu a záznamy soudního líčení přitom nebyly dosud plně zpřístupněny. Nejvýznamnějším pramenem při tomto zkoumání je proto především rozsáhlá pozůstalost uložená v archivu Národního muzea, obsahující i záznamy a dokumenty z líčení před Národním soudem. V pozůstalosti jsou – kromě materiálů z procesu a předběžných výsledků – i dva dosud nevydané memoárové texty: *Dvacet let v úřadovnách Emila Háchy (1925–1945)* napsal Kliment většinou ještě ve vězení. Tyto první paměti jsou jakýmsi neúplným konceptem pro rozsáhlé dějiny působení Emila Háchy v čele druhé republiky a protektorátu, dokončené až v roce 1972, které nesou název *U obětovaného prezidenta*. Autor používá jako prameny oba memoáry – ovšem s vědomím, že *Dvacet let...* je starší a není, na rozdíl od druhého textu, tolik poznamenán Klimentovým kritickým (a někdy také sebekritickým) přístupem, který může v rámci daného tématu zavádět. Dalšími prameny jsou Klimentovy novinové články a publikace.

Josef Kliment se narodil 24. června 1901 v Německém (Havlíčkově) Brodě. Jeho otec byl významným českým etymologem. Necelých osm měsíců po vzniku Československé republiky s vyznamenáním maturoval. V listopadu 1924 pak ukončil úspěšně studium na právnické fakultě Univerzity Karlovy. Rok poté se stal koncipistou českého zemského správního výboru a 1. května 1928 získal místo sekretáře Nejvyššího správního soudu. Někdy v té době se také poprvé setkal s Emilem Háchou, tehdy prvním prezidentem tohoto soudu.

Kliment si od poloviny 20. let zvyšoval svůj příjem častým publikováním. Národní prokurátor později nalezl již v jeho raných textech fašizující sklon; článek ve *Studentských obzorech* v roce 1924 měl obsahovat „reakční a fašizující glorifikace dr. Kramáře“, což byl „otec české reakce a fašizujících elementů“.⁵ Od té chvíle byl prý celý Klimentův veřejný život přípravou na to, aby v něm fašismus a nacismus nalezl „nejvýraznějšího a věci fašismu nejoddanějšího představitele z řad české inteligence“.⁶

Jako příklad Klimentovy inklinace k fašismu uvedl národní prokurátor i jeho účast na Henleinově manifestaci v České Lípě, aniž by ovšem sdělil, že ji navštívil společně s Hubertem Ripkou a vydavatelem *Demokratického středu* dr. Zdeňkem Chytilým, který zahynul

4 Například Václav Černý vzpomíná na „případ docenta Klimenta“ a celé „jeho skupiny historiků“, v jejichž hlavě údajně tkvěla představa středověké říše německého jazyka a unikly jim přitom „rozdíly“ s Hitlerovou říší. Podle Černého byla Klimentovým problémem nenávisť k Masarykovi a láska k Pekařovi. ČERNÝ, Václav: *Pláč koruny české*. Londýn 1985, s. 167, 442, 443. Zatímco Černý zařadil na jednom místě svých vzpomínek Klimenta do jedné řady s šéfem Háchovy kanceláře ministrem Jiřím Havelkou, Ladislav Feierabend činí mezi Havelkou a Klimentem podstatný rozdíl. Na Klimenta je třeba dát si pozor – dohodl se prý Feierabend společně s Havelkou. FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky I*. Brno 1994, s. 155, 195. Prokop Drtina, který napsal, že právě Feierabend pomohl po válce Havelkovi od trestu, částečně popisuje průběh soudu s Klimentem a Popelkou. Jinak Klimenta jednoznačně neodsuzuje. DRTINA, Prokop: *Československo můj osud*: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek 1, kniha 2, Emigraci k vítězství. Praha, Melantrich 1991, s. 274–275. Retribuční soud se přitom konal v době, kdy byl Drtina ministrem spravedlnosti.

5 ANM, kart. 1, sign. 25; Obžalovací spis, s. 32.

6 Tamtéž, s. 36.

v posledních dnech války v Terezíně.⁷ Obžaloba dokonce neopomněla zmínit, že v článku Pro lepší poměr úřadů k občanstvu zaútočil na tehdejší ministerstvo zahraničních věcí.⁸

Ve skutečnosti lze Klimentův předválečný politický profil poměrně jasně odvodit podle listů, v nichž publikoval – tedy podle *Národní politiky*, *Národních listů* a *Demokratického středu*. Kliment kritizoval tehdejší československý stranický systém a byl členem Společnosti pro svobodné volby. V přednášce *Demokracie a stát* stran označil Československo za „korporativní stát, jenž spočívá na korporacích žijících mimo zákon“. Těmito korporacemi jsou politické strany, s nimiž podle Klimenta zákonodárce v ústavě nepočítal a které „tedy také ani zdaleka zákonem neupravil“.⁹ Přednášející proto navrhl zákaz tzv. reversu, jehož prostřednictvím mohla politická strana prakticky kdykoli odvolat poslance zvoleného na své kandidátní listině. Nadhodil i otázku stavovské reprezentace, kterou by „bylo možno akceptovat jakožto vhodný doplněk reprezentace individuální“. Kliment se domníval, že ve správné demokracii nemá platit „hlas lidu, hlas boží“.¹⁰ Věřil spíše v hlas vybraných, osvícených lidí¹¹ a jeho pojetí státu je, řekněme, konzervativní. Ve své kritice moci politických stran však nijak nevybočil z dobových úvah mnoha jiných politiků i publicistů.

Klimentovy politické názory byly zřetelně ovlivněny jeho zájmem o právní historii, jíž se začal zabývat už za svých studií. Za svého pobytu v Paříži v letech 1921 a 1922 napsal studii o normanském zvykovém právu. Krátce po promoci pracoval jako náhradní asistent v historickoprávním oddělení semináře Karlovy univerzity. V roce 1930 získal titul docenta „pro dějiny práva v území republiky Československé“.¹² Referentem habilitační komise byl slavný právní historik, profesor Jan Kapras. Kliment patřil spolu s Václavem Vaněčkem k nejnadanějším Kaprasovým žákům.¹³ Kariéru právního historika a úředníka Nejvyššího správního soudu však koncem 30. let zasáhlo – jako ostatně kariéru mnoha československých občanů – zhoršení mezinárodněpolitické situace, které mělo na osudy Československa mimořádný vliv.

Kliment se sice nadále zabýval historií práva a v roce 1938 publikoval knihu pro mládež *Sto dvacet dní s poselstvem krále Jiřího*, jako politický publicista však stěžejí mohl ve svých textech pominout tehdejší situaci. Články z doby před Mnichovem nebude Klimentovi připomínat jenom obžaloba, ale i samotný Národní soud, který je zahrne do odůvodnění rozsudku.¹⁴ V těchto člancích se vyslovil pro smírné řešení česko-německého problému; zvýšením vlivu německého obyvatelstva v oblastech státní správy by podle jeho mínění nebyl stát oslaben, ale naopak posílen.¹⁵ Kliment například obhajoval oprávnění Runci-

7 ANM, kart. 2, sign. 32; JUDr. Josef Janda: *Obhajoba*, s. 2. Totéž potvrzuje i DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek 1, kniha 1, Přes Mnichov do emigrace*. Praha, Melantrich 1991, s. 95.

8 ANM, kart. 1, sign. 25; *Obžalovací spis*, s. 32–33.

9 KLIMENT, Josef: *Demokracie a stát stran*. Praha 1933, s. 16.

10 *Tamtéž*, s. 3–4.

11 *Tamtéž*, s. 15.

12 Srv. *Archiv UK*, Personálie pedagogických pracovníků, kart. 13, Kliment Josef 1929–1947 (dále jen *Archiv UK*).

13 Kliment byl považován za jednoho z Kaprasových nástupců v oboru právní historie. Viz KUTNAR, František: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. Díl 2. Praha 1978, s. 388–389.

14 ANM, kart. 2, sign. 43; *Rozsudek nad Josefem Klimentem*, s. 5.

15 Srv. *Národní politika*, (26.6.1938), s. 1.

manovy mise s odůvodněním, že Československo přijalo po válce závazky vůči menšinám, které vyplývají z mezinárodních dohod. Tím se ČSR v otázce menšin do jisté míry vzdala své plné suverenity v této věci a velmocí mají právo jejich plnění kontrolovat.¹⁶ Klimentovy názory nepochybně konvenovaly s míněním jeho tehdejšího nadřízeného Emila Háchy, který vystupoval ve správních sporech s podtextem česko-německého soupeření smírně, ve prospěch německých stanovisek, a vysloužil si za to i ostrou reakci části tisku.¹⁷

Ostatně Národní soud by asi nesoudil tyto texty, nebyť Klimentovy osudové známosti s Háchou. Jeho zvolení prezidentem pomnichovského Česko-Slovenska přijal Josef Kliment společně se svým výše postaveným kolegou Jiřím Havelkou s radostí.¹⁸

29. prosince 1938 Kliment nastoupil na místo politického sekretáře prezidentské kanceláře. A právě on (vzhledem k fámě, že si Němci nepřejí, aby Háchu provázal při jeho spěšné návštěvě Německa ministr Jiří Havelka) odjel 14. března 1939 zvláštním vlakem do Berlína. Protože byl, na rozdíl od Havelky, pouze úředníkem kanceláře, nezúčastnil se jednání a z oken budovy československého velvyslanectví pozoroval noční přesuny vojenské techniky. 16. března byl na Pražském hradě svědkem toho, jak „Hitler vítá Háchu“ a „informuje“ jej o zřízení protektorátu.¹⁹

19. března vyšel Klimentův článek *Obnovuje se svatá říše římská*. Právě tento text se stal jedním z ústředních bodů obžaloby, právě toto tvrzení – Klimentem mnohokrát rozváděné v přednáškách i protektorátním tisku – bylo podle Národního soudu i obžaloby jedním z nejjasnějších důkazů jeho viny.

Problematikou „svaté říše římské národa německého“ se Josef Kliment zabýval již při své habilitaci. Tehdy tvrdil, že spojení českého státu s říší bylo volnější, že římský císař představoval ve středověkém myšlení nejvyšší hlavu světa, nikoli „normálního“ panovníka – jakými byla třeba německá knížata.²⁰ Článek *Obnovuje se svatá říše římská*, který se někdy považuje i za jakýsi program protektorátní reprezentace,²¹ není v zásadním protikladu ke Klimentovým teoriím vyjadřovaným před 15. březnem. Zmíněný článek oznamuje znovuuštění svaté říše římské národa německého, do níž má patřit i řada neněmeckých celků: Češi se stávají prvním národem, „který se svěruje ochraně velkého Německa“. Současně se však zdůrazňuje přední postavení Čechů v této říši: „...český národ byl první z neněmeckých celků, který vstoupil do svaté říše. A proto také se stal český stát nejprve částí svaté říše mezi všemi neněmeckými národy. Římský císař Karel IV. uzákonil také ve Zlaté bule výslovně, že české království jest nejvznešenějším údem svaté říše...“²²

Kliment tento text vždy hájil a tvrdil, že tím chtěl Němcům zdůraznit autonomní postavení českého státu uvnitř nadnárodní, a tedy i „nadaněmecké“ svaté říše, místo, které

16 Srv. *Národní politika*, (7.8.1938), s. 2.

17 *ANM*, kart. 22, sign. 619. *Dvacet let v úřadovnách Emila Háchy (1925–1945)*, s. 42–43, případně *ANM*, kart. 23, sign. 622; *U obětovaného prezidenta*, Díl 1, s. 28 n.

18 TOMÁŠEK, Dušan – KVAČEK, Robert: *Causa Emil Hácha*. Praha 1995, s. 8.

19 Celé líčení březnových událostí viz *U obětovaného...* Viz pozn. 17, s. 125–183.

20 KLIMENT, Josef: *Orgány zahraničních styků v českém státě před Bílou horou*. Praha 1929, s. 13. Tento výklad potvrzuje i posudek habilitační komise. Viz *Archiv UK*.

21 Srv. TESAR, Jan: *Vlastenci a bojovníci*. In: *Listy*, (20.3.1969). Vycházelo na pokračování vždy na poslední neoznačené, v pořadí však šestnácté straně.

22 *Národní politika*, (19.3.1939), s. 1.

vůbec neznamenalo pozici integrální součásti Německa.²³ I za protektorátu psal, že „příklad nadnárodní a nadstátní“ říše je „zavazující pro oba národy“.²⁴ Podle něho šlo o záchranu národa. Toto vysvětlení není zcela liché; jeho argumentace, jakkoli je plná iluzí tehdejší doby, má opravdu motiv národní sebeobrany. Teorie o svaté říši římské musí být chápána v kontextu tehdejší atmosféry, kdy se nejenom mezi reprezentanty politické a intelektuální elity, ale i v širokých vrstvách obyvatelstva revidovaly samy základy, na nichž dosud stála československá státnost.²⁵ Volání po univerzalistické svaté říši římské navíc není vůbec pronacistické: nacismus sám o sobě byl hluboce antiuniverzalistický.²⁶

Klimentova publicistická činnost, po válce odsouzená, se až na výjimky²⁷ omezuje na teorii o svaté říši římské a na obhajobu Háchy a jeho politiky. Jeho texty se svou dikcí skutečně liší od článků aktivistických novinářů, přestože vycházely „vedle sebe“. V prosinci 1944 akcentoval Kliment v *Přítomnosti* Háchovu připomínku autonomie, jeho dřívější vyjádření naděje, že „s vítězným mírem přijde také k plnému uplatnění zásada, že Protektorát Čechy a Morava se spravuje jako svébytná jednotka svými vlastními orgány“.²⁸ Argumentace, s níž hájil Háchu, je prakticky táž, kterou pak používal i při psaní svých pamětí: „Rozhodno zůstává pouze, že snaha zachrániti a neriskovati životy milionů byla a jest v naprosté shodě s vůlí žijící české generace.“²⁹

Kliment se obhajoval také tím, že psal „mezi řádky“, pro cenzuru, tak aby bylo zjevné jeho vlastenecké smýšlení, což dokládal například textem z roku 1943: „Kdyby budoucí mírová říše zamýšlela nás bezprávně podmaniti, nedovolila by nám dnes připomínati si společnou starou minulost Němců a Čechů ve svaté říši římské národa německého...“³⁰

Na adresu londýnského exilu nacházíme v Klimentových člancích spíše polemiky než útoky. Například tvrdil, že ztrátu suverenity ve starém slova smyslu předpokládají i některé emigrantské kruhy. Zatímco však jeho teorie svaté říše předpokládala spojení s Německem, exil prý uvažoval o Východě. Kliment si pak trpce stěžoval, že „zrádci národa jsou jen domácí politikové“.³¹

Faktem rovněž je, že aktivisté Klimentovy vize o svaté říši římské přinejmenším zdaleka tolik neakcentovali. Přední aktivistický novinář Emanuel Vajtauer v jednom místě jinak celkem pochvalného článku o Klimentově činnosti s koncepcí svaté říše polemizoval, ale zdůrazňoval spíše takzvanou novou Evropu: „Dějiny se ovšem nikdy neopakují ve staré formě, tedy ani dějiny Říše... V době středověké říše se mluvilo sice o vládě nad celým

23 Nejpreciznější Klimentovo vysvětlení viz *U obětovaného...* Viz pozn. 17, s. 200–208.

24 *Přítomnost*, (8.3.1944), s. 1.

25 Srv. TESAŘ, Jan: *Vlastenci...* Viz pozn. 21.

26 Srv. *tamtéž*. Stanovisko, že nacismus je protiuniverzalistický vysvětluje – s Klimentovou myšlenkou jako celkem ovšem polemizující – SOBOTA, Emil: *Glossy 1939–1945*. Praha 1946, s. 8–11.

27 Kliment přiznával, že několik jeho článků bylo diktováno hrůzami heydrichiády a tlakem Němců. Viz *ANM*, kart. 23, sign. 625; *U obětovaného prezidenta*. Díl 2, s. 129. Některé texty podepsané jeho jménem později označoval za padělky. Za Moravcův padělek například označuje krátkou glosu podepsanou svým jménem v *Přítomnosti*. Autor hájí německé hospodářské kontrolory, „muže s aktovkou“ tím, že v územích obsazených Rudou armádou nechodí muži s aktovkou, ale s revolverem. Srv. *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 126.

28 *Přítomnost*, (1.12.1944), s. 1.

29 *Tamtéž*.

30 *Přítomnost*, (1.7.1943), s. 1.

31 *Tamtéž*.

světem, ale skutečnost byla jiná. Argument světovlády byl vzat z arzenálu židovsko-křesťanského... Pod vlajkou světovlády se dostává lidstvu vlády feudálních sil bankovních a monopolních společností surovinových, ovládaných povětšinou Židy.³²

Na otázku, proč tyto texty psal, se Kliment odvolával na své úřední povinnosti³³ a argumentoval tím, že Hácha odkazoval žadatele o příspěvek většinou právě na něj.³⁴ Podle Havelky se psaní článků pokládalo za Klimentovu povinnost, přestože nebylo – aspoň v době jeho působení – explicitně v úředním rozvrhu.³⁵

Není tedy nelogické tvrzení, že Kliment hrál úřednickou roli jakési veřejné tváře Emila Háchy. Jako úředník Háchovy kanceláře měl ostatně na starost i český tisk, rozhlas a film,³⁶ ale také politické organizace.³⁷ Jako politický referent (později jen „referent“)³⁸ koncipoval Háchovy proslovy „všeobecné povahy“. Tuto úlohu měl po celou dobu svého působení v kanceláři státního prezidenta.

Kliment obhajoval po válce úřední povinnosti i členství v přípravném výboru Českého svazu pro spolupráci s Němci³⁹ a v Lize proti bolševismu. Existenci svazu ovšem hájil také jako takovou s tím, že byla organizací vzniklou na základě Háchovy koncepce, Němcům se nikdy nelíbila a po druhé heydrichiádě byla zrušena.⁴⁰ Svou funkci místopředsedy v Lize však vykládal v podstatě především jako posláni „úředního delegáta“, i když dodával, že „i ona“ ztratila u Němců původně dobré jméno.⁴¹

Argumentací o plnění úředních povinností se však již nedal obhajovat jeden z nejtěžších důkazů, kterým prokuratura v roce 1947 dokazovala Klimentovu zradu: totiž udělení ceny Nadace hlavního města Prahy na paměť Reinharda Heydricha 4. června 1943.

„Přes všechnen odpor, který jest zaznamenán i v příslušném spise kabinetní kanceláře,“ vysvětloval po válce Kliment, „nebylo v mých silách zabránit, aby radniční německá frakce... neudělila mi cenu, která byla pro mne nejtrapnější událostí mého života, zejména proto, že nesla jméno nadace Heydrichovy a že byla cenou peněžitou. Stal jsem se tu prostě obětí snah nazývati kdejakou akci jménem Heydricha. Této ceremonii jsem se

32 *Tamtéž*, s. 3–4.

33 Srv. *ANM*, kart. 1, sign. 23 a); Moje činnost od roku 1938, s. 3.

34 *U obětovaného...* Viz pozn. 17, s. 76, 78.

35 *ANM*, kart. 1, sign. 26 e); Průvodní řízení při líčení s Josefem Klimentem 19.2.1947, Výpovědi svědků, s. 7. Kliment prohlašuje, že jeho povinnost činit vlastní tiskové projevy byla dokonce v roce 1942 výslovně jmenována v úředním rozvrhu agendy jeho referátu, který byl předložen Frankově kanceláři. *ANM*, kart. 1, sign. 36; Závěrečné slovo Josefa Klimenta, s. 2. Kliment později tvrdil, že soud se dopustil justičního omylu, když neuznal, že do jeho referátu patřilo i psaní článků. Viz *U obětovaného...* Viz pozn. 17, s. 75.

36 Srv. *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 160. Kliment později vyzdvihoval, že za protektorátu se nenatočil ani jeden propagandistický filmový snímek. Ve věcech tisku svaloval odpovědnost na příslušný odbor úřadu říšského protektora. Skutečnosti zřejmě bude, že rozdíl mezi filmem a tiskem byl dán spíše různou povahou obou médií a v neposlední řadě i osobními vlohami příslušných německých referentů. Srv. *U obětovaného...* Viz pozn. 17, s. 83–86.

37 Podle Klimenta do jeho agendy údajně patřila i pacifikace Vlajky. *ANM*, kart. 2, sign. 29; Vývodní návrhy k obžalobě, s. 20.

38 Za Heydricha byl přivlastek „politický“ škrtnut. Proto zřejmě národní prokurátor mylně tvrdil, že Kliment byl Háchovým osobním tajemníkem. *U obětovaného...* Viz pozn. 17, s. 75.

39 *ANM*, kart. 1, sign. 26 b); Výpověď Josefa Klimenta z 13. a 14.2.1947, s. 4. Potvrzuje to i Havelka. *ANM*, kart. 1, sign. 26 e); Průvodní řízení při líčení s Josefem Klimentem 19.2.1947, Výpovědi svědků, s. 6.

40 Srv. *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 126.

41 Srv. *tamtéž*, s. 672–673.

podrobil na základě rozhodnutí dr. Háchy, jenž dobře viděl nebezpečí plynoucí z opaku pro celé postavení jeho kanceláře.⁴²

Retribučnímu soudu předložil doklady, že celou částku – tedy 100 000 korun – složil u notáře a nikdy nepoužil.⁴³ Prohlašoval, že i přes udělení této ceny nebyl poměr Němců k němu nijak příznivý. V pamětech dokonce píše, že soudu bylo předloženo svědectví o existenci seznamu lidí z tzv. Háchova okolí, který si s sebou do Prahy přivázel zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich.⁴⁴ Tito lidé, mezi nimiž byl i Kliment a přednosta kanceláře Popelka, měli být popraveni. (Shodou okolností se Kliment a několik dalších úředníků kanceláře státního prezidenta dozvěděli o atentátu na zastupujícího říšského protektora dříve než K. H. Frank.⁴⁵) Také šéf pražského *Sicherheitsdienst* Jacobi prý prohlásil, že Kliment je „nebezpečná hlava Čechů“.⁴⁶

Ve skutečnosti však vztah Němců přímo ke Klimentově osobě (čímž ponecháváme stranou fakt, že nacisté s ním mohli kalkulovat ještě v rámci onoho celkového „Háchova okolí“) zřejmě nebyl natolik negativní, jak by jej on sám chtěl po roce 1945 vidět. Frank ve své výpovědi učiněné ve vězení řadí Klimenta ne sice mezi výrazně spolehlivé spolupracovníky, ale rozhodně k lidem, na něž bylo možné se obrátit.⁴⁷

Po válce zdůrazňoval jako důkaz své „národně záchrané“ aktivity i rozsáhlou a třeba říci často úspěšnou intervenční činnost.⁴⁸ Do Eliášova zatčení měl Kliment intervence na starost jen částečně: připravoval Háchovi protestní memoranda a podklady pro jednání s Němci, při nichž byly vznášeny stížnosti vůči některým represím. Individuální intervence měl ovšem na starost justiční referát.

Teprve v roce 1942 získal do své kompetence veškerou intervenční činnost, a to na dva roky – do svého odchodu k Nejvyššímu správnímu soudu.⁴⁹ Při retribučním řízení však byly předloženy dokumenty, že intervenoval i po roce 1944. V pozůstalosti je uloženo zhruba několik desítek – podle Klimenta jen menší množství – poděkování za intervence nebo potvrzení datovaná nejen po květnu 1945, ale i před ním.⁵⁰ Kliment koncipoval intervenci za Ladislava Rašína,⁵¹ intervenoval za Ivana Sekaninu,⁵² obdržel i děkovný dopis od Petra Bezruče, který jej odmítl považovat za kolaboranta.⁵³ Zachoval se také Frankův podrážděný vzkaz, v němž vyjadřuje své rozhořčení a žádá Klimenta, aby upustil

42 ANM, kart. 2, sign. 36; Závěrečné slovo před Národním soudem, s. 8.

43 *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 58\5.

44 Existenci tohoto seznamu zdůrazňuje Kliment ve všech svých dalších textech. Srv. *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 40\5.

45 *U obětovaného...* Viz pozn. 27, s. 110.

46 ANM, kart. 2, sign. 35 b); Josef Kliment: Závěrečná obhajoba, s. 6. *U obětovaného...* Viz pozn. 27, s. 102.

47 Srv. *Zpověď K. H. Franka*. Praha 1946, s. 100.

48 Obžaloba kritizovala fakt, že Kliment žádal propouštění vězňů s odůvodněním, že to prospěje Němcům. V kopii textu obžaloby, kterou obdržel Kliment, je k této pasáži rukou připsána poznámka: „Měl jsem tedy říci, že propouštění Čechů je v neprospěch Němců?“ ANM, kart. 1, sign. 25; Obžalovací spis, s. 117.

49 Srv. *Zpověď let...* Viz pozn. 17, s. 61, 39\4. Přesný rozvrh práce v prezidentské kanceláři viz *U obětovaného...* Viz pozn. 17, s. 71.

50 Například ANM, kart. 2, sign. 39 a); dopis dr. Čadíka.

51 ANM, kart. 2, sign. 39 a); dopis JUDr. Appela.

52 ANM, kart. 1, sign. 29; Vývodní návrh k obžalobě, s. 23.

53 Dopis cituje v plném znění Kliment ve svých pamětech. ANM, kart. 24, sign. 628; *U obětovaného prezidenta*. Díl 3, s. 13.

od dalších intervencí, protože to nepatří do kompetence prezidenta Nejvyššího správního soudu.⁵⁴

I své jmenování šéfem Nejvyššího správního soudu 7.4.1944 a odchod z prezidentské kanceláře označil Kliment za důkaz toho, že se mezi Němci netěšil dobré pověsti a že ho Frank chtěl odstavit.⁵⁵ Též obžaloba připustila, že k jeho odchodu z prezidentské kanceláře došlo proti Háchově vůli.⁵⁶ Přestup ke správnímu soudu však mohl souviset i s iluzemi, které velká část protektorátní reprezentace – včetně Klimenta – před koncem války sdílela, iluzemi, že konec okupace proběhne stejně jako předávání moci v roce 1918 a že bude v podstatě vyhlášen generální pardon. Místo v soudnictví mohlo být z tohoto hlediska považováno za nejbezpečnější.

„Při posuzování druhé světové války jsem se,“ přiznával ve svých pamětech Kliment, „dopustil velké osudové chyby, které zůstala ušetřena hlavně generace mladší, nepamatující již Rakousko. Stále jsem viděl události této druhé světové války očima převratu z roku 1918, zejména když mnoho věcí bylo tak nápadně podobných. Vše se ovšem odehrálo pod mnohem větším tlakem a s daleko krutšími oběťmi... Ničím novým se nezdály ani rozhorlené vzájemné výhrůžky mezi vedením domácím a zahraničním, naopak se zdálo, že za první světové války byly tyto výhrůžky již od začátku rozhorlenější.“⁵⁷

Právě v této souvislosti zřejmě musíme rozumět i fakt, že se stal v březnu 1945 místopředsedou tzv. Národní rady české⁵⁸ (i když jej tam již za působení v Nejvyšším správním soudu jmenoval – údajně bez jeho vědomí – Moravec⁵⁹). Platí to i pro jeho tzv. protiněmeckou deklaraci z 27. 4. 1945,⁶⁰ již chtěl podle vlastních slov zabránit tomu, aby se území Čech a Moravy stalo bojištěm, a v níž sdělil Frankovi, že musí předat moc českým orgánům. Hlavní, Hitlerem vyhlášený důvod ustavení protektorátu, tedy „prospěš pro míru a sociálnímu blahu všech“, totiž nebyl naplněn, a proto pomíjí i platnost okupace jako takové. Kliment prý současně Franka varoval před nějakou „novou formou protektorátu“, zdůraznil, že „patříme košické vládě“, a jak sám uvedl, po „celou noc s ohledem na německé zatýkání nocoval mimo byt“.⁶¹

5. května ráno dal Josef Kliment příkaz k likvidaci německých symbolů v Nejvyšším správním soudu.⁶² Téhož dne se podle svých pamětí setkal s bývalým předsedou protek-

54 „Darüber hinaus scheint es mir nicht zu lhren jetzigen Kompetenzen zu gehören, eine derartige Interventionstätigkeit zu betreiben.“ („Nadto se mi nezdá, že by do Vaší nynější kompetence patřilo provozování takové intervenční činnosti.“) *ANM*, kart. 2, sign. 38 a).

55 Frank to prý prohlásil při konfrontaci s Klimentem, k níž došlo před komisí národního prokurátora. *ANM*, kart. 1, sign. 26 a); Výpověď Josefa Klimenta z 13.2.1947, s. 20.

56 *ANM*, kart. 1, sign. 25; Obžalovací spis, s. 106.

57 *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 73/3.

58 Národní rada česká, v prvních letech protektorátu instituce jednoznačně retardačního charakteru kryjící odbojovou činnost, po atentátu na Heydricha zkompromitována oficiálním aktivismem. 26. dubna 1945 vydala provolání vyzývající obyvatelstvo k vyčkání konce války. Současně v ní i na konci války existoval směr, který byl napojen přímo na odboj. Její předseda profesor Drachovský byl 2. října 1944 zatčen gestapem a vyšetřován pro podezření z odbojové činnosti. Po svém propuštění v Pankráci 6. května 1945 se neúspěšně pokoušel kontaktovat předsedu ČNR Alberta Pražáka.

59 *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 71/3.

60 *ANM*, kart. 1, sign. 26 a); Výpověď Josefa Klimenta z 13.2.1945, s. 22.

61 *ANM*, kart. 2, sign. 37; Moje protiněmecká deklarace z dubna 1945. Viz také *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 72/1.

62 *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 73/5.

torátní vlády Krejčím, který se ho ptal, kdo bude vítat prezidenta Beneše, zda předseda protektorátní vlády Bienert či jiní zástupci české protektorátní reprezentace. Když mu Kliment odpověděl, že pro protektorátní činitele jsou připraveny zvláštní soudy, odvětil prý Krejčí, že to je dobře a že tak dostane příležitost vše řádně vysvětlit.⁶³ Den po osvobození Prahy, 10. května 1945,⁶⁴ začal Josef Kliment normálně úřadovat ve správním soudu. Na druhý den dostal vzkaz, aby se dostavil na pražské policejní ředitelství, a bezprostředně tak učinil. Ve vězení zůstal patnáct let...

Pro lepší pochopení Klimentova místa v protektorátní reprezentaci jsme zatím záměrně ponechali stranou jeden důležitý faktor – jeho vztah k lidem, kteří chtěli s nacisty spolupracovat zcela programově, k aktivistům. Již jsme naznačili rozdíl, který se projevoval aspoň v tónu textů. Kliment sám pochopitelně spojení s aktivisty popíral. Před soudem tvrdil, že Moravec 6. prosince 1944 ve veřejném projevu označil – s jasnou narážkou proti němu – taktiku připomínání svatě říše římské za historické spekulantství, které zavinilo atentát na Heydricha.⁶⁵ Ve svých pamětech píše, že udělení Heydrichovy ceny bylo vlastně jakýmsi trestem aktivistů a Franka, snahou připoutat si ho. (Prý se tehdy rozhodovalo, zda půjde do vězení, nebo dostane cenu.)⁶⁶

Důležitá jsou svědectví jiných. Háchův bratr Theodor psal v prohlášení k soudu, že státní prezident mluvil před Klimentem „otevřeně“ na rozdíl od Moravce, před nímž musel být opatrný. Theodor Hácha uvedl, že ho bratr před Moravcem „varoval a vyjádřil se, že je darebák, který to myslí doopravdy“.⁶⁷ Ministr protektorátní vlády řídící Háchovu kancelář a odvolaný v dubnu 1941 na Frankův nátlak Jiří Havelka potvrdil, že Kliment věděl o jeho spojení s londýnským exilem prostřednictvím Bořka-Dohalského.⁶⁸ Pracovník prezidentské kanceláře Emil Sobota, popravený těsně před koncem války pro odbojovou činnost, ve svých poznámkách čtených před Národním soudem v roce 1947 výslovně popřel, že by Kliment byl zrádce. Podle Soboty byl sice politicky naivní, ale nezradil ani jednoho Čecha, naopak intervenoval s rizikem vážných nepřijemností a miloval národ „svým malověrným způsobem“.⁶⁹

Kliment prostě – jako úředník Háchovy kanceláře – nemohl být na jedné lodi s aktivisty. Stežji třeba mohl spolu s nimi kritizovat v roce 1940 Národní souručenství, jehož existenci

63 *Tamtéž*, s. 73/3.

64 V „konečné verzi paměti“ Kliment pomíjí, že by 10. května začal úřadovat, a tvrdí, že 11. května si vzal dovolenou. Lze se domnívat, že jde o záměrné zkreslení. Kliment totiž za den bezprostředně „následující“ po 9. květnu považuje 11. květen. Srv. *U obětovaného...* Viz pozn. 53, s. 50–51. S iluzemi, které měl Kliment a protektorátní reprezentace koncem války, zcela souhlasí i informace, že začal 10. května úřadovat, jako kdyby se „nic nestalo“.

65 *ANM*, kart. 2, sign. 29; Vývodní návrhy k obžalobě, s. 18.

66 Moravcův tajemník prý Klimentovi při udělení ceny řekl: „Měl jste býti potrestán a dostal jste cenu.“ *ANM*, kart. 1, sign. 26 b); Výpověď Josefa Klimenta z 13.2. a 14.2.1947, s. 7. Viz také *U obětovaného...* Viz pozn. 53, s. 11.

67 *ANM*, kart. 2, sign. 39 e); Ing. Theodor J. Hácha: Prohlášení.

68 *ANM*, kart. 1, sign. 26 c); Průvodní řízení při líčení s Josefem Klimentem 19.2.1947. Výpovědi svědků, s. 6.

69 *Svobodné noviny*, (19.2.1947), s. 2. Přestože v letech 1945–1948 vyšly dvě knihy Sobotových vzpomínek, tato pasáž není ani v jedné z nich. Existenci této poznámky potvrzuje ve svých vzpomínkách i sám Kliment. Srv. *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 39/5.

hájil jeho nadřízený Hácha. Nebyl člověkem Moravcova typu a zřejmě si uvědomoval, že bezvýhradná spolupráce s Němci je problematická. Nasvědčuje tomu fakt, že kromě zmíněného „uložení“ částky z Heydrichovy ceny si Kliment po celou dobu války vedl dva archivy – jeden veřejný a druhý tajný.⁷⁰ Lze možná říci, že Kliment se spoluprací s nacisty obětoval, aby zachránil národ,⁷¹ zatímco aktivisté – jako například Moravec – zachraňovali národ, aniž by svou aktivitu shledávali jakkoli problematickou.

Klimentova oběť se pochopitelně neshodovala třeba s Eliášovou a nebyla také určena jasnou vizí obnovení samostatného státu.⁷² Neshodovala se dokonce ani s obětí mnohem rozporuplnější postavy, s obětí Havelkovou, s jeho často urputnou snahou co nejvíce zmírnit a zpomalit důsledky okupace.⁷³ Havelka také měl v roce 1940 podle redaktora ilegálního časopisu *V boj* Antonína Pešla sdělit londýnskému exilu svůj nesouhlas s některými Klimentovými aktivitami.⁷⁴

Z Klimentových poválečných vzpomínek lze vyčíst, že osobně nejbližší mu byli ti, kteří se do popředí dostali po odchodu Eliáše a Havelky, lidé jako předseda vlády Jaroslav Krejčí či ústřední vedoucí Národního souručenství Jan Fousek,⁷⁵ tedy jakási „druhá garnitura protektorátní reprezentace“. Představitelé této skupiny nepatřili mezi aktivisty, na rozdíl od nich většinou získali postavení v protektorátní správě již po 15. březnu 1939. Největšího vlivu a nejvyšších funkcí dosáhli až po Heydrichově nástupu, kdy ovšem také přijali, i když s určitou nechutí, vstup předního činitele českých aktivistů Moravce do protektorátní vlády. Kliment patřil organicky právě do této „druhé garnitury“.

Klimentovou obětí bylo, jak říkal jeho nadřízený Hácha, „polykání ropuch“,⁷⁶ tanec s Němci, který se s různou intenzitou a s různými záměry a výsledky snažilo tančit mnoho příslušníků protektorátní reprezentace. Kliment – na rozdíl od Eliáše i od Havelky – počítal s dlouhodobým začleněním českých zemí do říše.⁷⁷ Ale, obrazně řečeno, s největší pravděpodobností věděl nebo aspoň tušil, že „polyká ropuchy“ právě pro „záchranu národa v rámci říše“.

Rozdíly v pohnutkách protektorátních úředníků přirozeně nemohly proniknout k řadovým občanům. Jediným „spojením“ mezi Klimentem a širší veřejností byly články, které publikoval v tisku. V některých lze skutečně objevit myšlenky „mezi řádky“, nalézt je tam však mohli jenom ti, kteří je tam hledat chtěli. Ani odbojoví pracovníci, ani občané

70 Například *U obětovaného...* Viz pozn. 17, s. 82. Totéž potvrzuje *ANM*, kart. 1., sign. 23 c), Výslech Josefa Klimenta 2.8.1945.

71 Kliment za války JUDr. Jandovi řekl: „Někdo se musí obětovat, aby národ nebyl vybit.“ *ANM*, kart. 2, sign. 33; Pointa obhajoby. Rukopis.

72 Srv. PASÁK, Tomáš: K politickému profilu Emanuela Moravce. In: *Studentské listy*, roč. 2, č. 6 (1991), s. 16.

73 TOMÁŠEK, Dušan – KVAČEK, Robert: *Causa...* Viz pozn. 18, s. 72.

74 OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (vyd.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943: Acta occupationis Bohemiae & Moraviae*. Díl 2. Spolupráce československé emigrace na západě s domácím odbojem, její vztah k tzv. protektorátní vládě a germanizační politika okupantů. Praha 1966, dokument č. 384, s. 513.

75 Srv. například *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 48/4 a 48/5.

76 Přímou Klimentovi Hácha řekl: „Polykáme ropuchy všichni, polykám je já, polyká je moje úřednictvo a ujišťuji Vás, že vše bude smazáno, jakmile budu mít příležitost Benešovi vysvětlit, co to bylo za hrůzu, v níž jsme žili a proč jsme to podnikali.“ *ANM*, kart. 1, sign. 26; Výpověď Josefa Klimenta z 13.2.1947, s. 3.

77 TOMÁŠEK, Dušan – KVAČEK, Robert: *Causa...* Viz pozn. 18, s. 72.

protektorátu k ničemu takovému neměli důvod. Zvláště po teroru heydrichiády se Klimentovy jnotaje hledaly jenom velmi těžko.

Protektorátní tisk dodával jeho textům jednoznačně „kolaborantský“ kolorit. V červnu 1943 prohlásil Kliment, že středověká říše nebyla normálním státem a Čechy byly tehdy neněmeckým celkem. Pronesl to však ve chvíli, kdy dostal již zmíněnou cenu Reinharda Heydricha, přibližně rok po vyhlazení Lidic a krvavé likvidaci části odboje. A jeho projev obsahoval také tato slova: „Nejzajímavější na tomto poli jest, že nepřátelé Říše, kteří zahájili válku ve jménu zachování ohrožené suverenity malých národů a států, prohlašují naopak dnes odstranění malých států a rekonstrukci Evropy za svůj válečný cíl.“⁷⁸

Kliment si tak vysloužil mezi širší veřejností protektorátu velmi špatnou pověst, která se pochopitelně donesla i k exilové reprezentaci.⁷⁹ Exil pak prostřednictvím zahraničního vysílání zpětně přenášel negativní hodnocení Klimentovy osoby domů. Jan Masaryk například v březnu 1944 v českém vysílání BBC prohlásil: „Starý, zetlelý a rozčfesený Hácha jmenoval Klimenta prezidentem Správného soudu. Klimenta nebude soudit správný soud. Bude ho soudit soud velmi náhlý. Hlídejte si ho, aby vám v poslední chvíli neupláchl.“⁸⁰

Kliment dokázal zahalit své náarážky do tónu, který „vyhovoval“ aktuální situaci. V jeho textech z různých dob vždy nacházíme schopnost vcítit se do dobových argumentačních klišé. V obhajobách u Národního soudu odkazoval na Masaryka, Eliáše, Ernesta Denise,⁸¹ a ustavení Národního souručenství a zrušení pluralitních politických stran vysvětloval tím, že „například v SSSR vůbec není politických stran v pravém slova smyslu“.⁸² O sobě tvrdil, že je „spravedlivým Čechem a demokratem oddaným ideálům a vedení dr. Edvarda Beneše“.⁸³ V žádosti o revizi rozsudku z 6. června 1948 se ale odvolával zase na jiné „veličiny“ – na Rudé právo a stěžoval si na postup národněsocialistického ministra Drtiny.⁸⁴

Více těch, kdo Klimenta poznali, se shodovalo v tom, že nebyl příliš statečný.⁸⁵ Kliment to ostatně alespoň jednou přiznal sám – v první rukopisné verzi konceptu závěrečného slova před soudem. Upřímnost této pasáže, která svědčí i o jiných stránkách jeho osobnosti, překvapila zřejmě i samého autora, takže buď v dalších verzích zmínil vyznění, nebo některé věty dokonce vynechal: „Vše přicházelo bez jakéhokoli mého plánu, tím méně zločinného... Byly jen jednotlivé projevy tísne, z nichž jeden vyvolával druhý. Víím,

78 *Národní politika*, (5.6.1943), s. 3.

79 *Dokumenty...* Viz pozn. 74, dokument č. 424, s. 575. V depeši odboje 1. října 1940 je Kliment uváděn na jednom místě s Havelkou: „... a všichni Havelkové, Klimentové a Mrazíkové a podobní se diví, zač budou jednoho dne pověšeni a proč se jim tak hrubě vyhrožuje.“ Autorem depeše byl vedoucí představitel Obrany národa Josef Balabán. Srv. GEBHART, Jan – KOUTEK, Jaroslav – KUKLÍK, Jan: *Na frontách tajné války*. Praha 1989. s. 278.

80 MASARYK, Jan: *Volá Londýn*. Praha 1990, s. 205. Masaryk se přitom před tímto projevem choval ve svých rozhlasových vystoupeních k protektorátní garnituře shovívavě a napadal především Moravce. Srv. *tamtéž*, s. 141, 168.

81 *ANM*, kart. 1, sign. 22 a): Klimentovy poznámky pro policejní výslechy. Rukopis.

82 *ANM*, kart. 1, sign. 29; Vývodní návrh k obžalobě, s. 8.

83 *Tamtéž*, s. 7.

84 *ANM*, kart. 2, sign. 45; Žádost o prominutí zbytku trestu. Rukopis.

85 *ANM*, kart. 2, sign. 40; Prohlášení Jiřího Havelky. Nepublikované poznámky Emila Soboty čtené v průběhu procesu viz *Svobodné noviny*, (19.2.1947), s. 2.

že na tlak tísňe reagují lidské povahy různým způsobem. Patřil jsem k těm, kdo za jedinou možnost považovali sklonit se dočasně před násilím a nešetřit slovy tam, kde nebylo jiných zbraní. Víím, že každý, kdo za svobodu bojoval, má právo odmítnout tento postup jako nestatečný. Já však jsem měl příliš rád vše živé a hrozil jsem se myslet, že by vše, co kol sebe vidím, mohlo být zničeno úderem nesmírné přesily. Zejména, když jsem zblízka viděl Hitlera, uvěřil jsem, že jest schopen nejšílenější hrozby.⁸⁶

Josef Kliment byl inteligentní a vzdělaný český úředník, který se bál právě oněch nejšílenějších hrozeb Němců. Strach a malověrnost se spojily s jeho znalostmi právní historie a práva vůbec. Sám sobě zdůvodňoval, že „chtěl i s nepřítelem bojovat na půdě práva veřejně přípustnými prostředky“, že šlo o „elementární diplomacii slabých“.⁸⁷ Současně ovšem i tuto činnost zlehčoval odkazy na své postavení loajálního úředníka.⁸⁸

Ve své funkci, v kličkování, v onom sebeobětování se tak zapletl do jinotajů, cest menšího zla a práva „klamat nepřítele“,⁸⁹ až o sobě možná sám ztratil přehled. Jeho osobnost prostě nevydržela konflikt s hrubou dobou.

Otázkou však je, zda právě a jenom toto bylo důvodem tak přísného rozsudku. Nelze v této souvislosti pominout rozdíly, jež se při informování o Klimentově a Popelkově procesu projevily v tisku. Relativně podrobně a ve věcném tónu psaly o procesu Peroutkovy *Svobodné noviny*. *Lidová demokracie* se soudem příliš nezabývala. *Rudé právo* sice informovalo zaujatě, nikoli však rozsáhle a nezdálo se, že by na procesu mělo nějaké zvláštní zájmy. Legionářské *Národní osvobození* psalo pochopitelně také zaujatěji.

Nejobširněji se ovšem soudu věnoval list Československé strany národněsocialistické – *Svobodné slovo*. Den před zahájením procesu otiskl deník na své straně komentář *Intrikán a prospěchářský slaboch*. Jeho autor opakoval domněnku obžaloby,⁹⁰ že Josef Kliment měl ambice stát se prezidentem protektorátu. Velmi tvrdým slovníkem byl odsuzován především zesnulý Hácha,⁹¹ otevřeně se psalo o tom, že souzen je „Háchův duch“: „Tady na lavici obžalovaných sedí... politický duch jeho 'státního prezidentství', celá jeho 'státnická koncepce' udělená od těch, jimiž se tak rád dal ovládati.“⁹²

Snad ještě pozoruhodnější je text, který vyšel 27. února 1947, tedy v den vnesení rozsudku, ve *Svobodném zítřku* – tiskovém orgánu Ústředního a výkonného výboru Československé strany národněsocialistické. Pravidelný komentář označený třemi hvězdičkami, který měl zjevně vyjadřovat redakční stanovisko, začíná poměrně příkrým hodnocením bývalých protektorátních struktur. V textu nebyl nikdo jmenován, přesto však je nepochybné, že jeho autor měl v některých pasážích zcela jistě na mysli Klimenta.

„Takto mluvili ti,“ psal *Svobodný zítřek*, „kteří skutečně na německou stranu přešli, kteří aktivismus dělali z přesvědčení a kteří byli nenáviděni a jimž se slibovaly po válce nejhorskí tresty. Cenu hromadného vraha Reinharda Heydricha jako odměnu za propagaci říšské

86 ANM, kart. 2, sign. 35 a), Josef Kliment: Závěrečná obhajoba, s. 1. Rukopis.

87 *Dvacet let...* Viz pozn. 17, s. 72/3.

88 *Tamtéž*, s. 150.

89 ANM, kart. 2, sign. 35 a), Josef Kliment: Závěrečná obhajoba, s. 1. Rukopis.

90 ANM, kart. 1, sign. 25; Obžalovací spis, s. 105.

91 *Svobodné slovo*, (13.2.1947), s. 1.

92 *Tamtéž*. Ve svých pamětech připouští i Drtina, že obžalování Kliment a Popelka „snímali vinu těch, za kolaborační systém nejodpovědnějších..., jako byl dr. Emil Hácha“. DRTINA, Prokop: *Československo můj osud*. Svazek 2, kniha 2, Rok 1948 – Únor 1948. Praha, Melantrich 1992, s. 274.

myšlenky sotva dostal od Němců někdo proto, že by jeho činnost byla Němce mrzela a byla jim škodila. Tu cenu jistě dostal jen ten, kdo německé válce proti českému národu byl velmi užitečný i platný – i když třeba při tom mohl zachránit tu a tam nějaký český život nebo nějakou maličkou věc!⁹³

Komentář se posléze pustil i do ostrého útoku proti obhajobě, když označil její postup za „bezostyšnou drzost“, která „sama o sobě zaslouží potrestání...“⁹⁴ V závěru pak *Svobodný zítřek* doslova radil soudcům: „Na jedné straně nejasné důvody, proč někteří skuteční viníci nejsou stíháni s takovou důrazností, s níž by stíháni být měli, na druhé straně z tohoto dvojího lokte vznikající shovívavost části veřejnosti k nejprůhlednější lži, již se obhajují skuteční kolaboranti a zrádci... Porušujeme-li tentokráte výjimečně svou zásadu nepsat o válečné vině, která se právě projednává, abychom neovlivňovali ničím soudce z lidu, činíme tak tentokráte jenom proto, že vidíme skutečné nebezpečí, které by mohlo národu vzniknout z pochybného a na cestě zavedeného skončení restrikce. Nemí vyhnutí: soudci z lidu tentokráte rozhodují, zda měl pravdu ten, kdo přijímal Heydrichovu cenu, či ten, kdo obdržel Heydrichovu sekeru... Každý jednotlivý člen lidového tribunálu si musí být vědom, že o této otázce rozhoduje.“⁹⁵

Josef Kliment tvrdil, že text psal sám ministr spravedlnosti Prokop Drtina, člen národněsocialistické strany, blízký spolupracovník prezidenta Beneše v dobách Mnichova i londýnského exilu.⁹⁶ Ať už tomu bylo jakkoli, jen stěží lze vyvracet Klimentovo tvrzení, že šlo o pokus národních socialistů ovlivnit soud, pokus, který v tehdejší atmosféře tzv. národní očisty nemohl být zcela neúspěšný.

Zdá se tedy, že národní socialisté měli mimořádný zájem na tvrdém rozsudku. Drtina a s ním i strana, k níž patřil, se totiž v létě 1946 – několik měsíců před zahájením procesu s Klimentem – dostali pod tlak části veřejného mínění, když obhajovali – podle komunistů i části nekomunistické veřejnosti⁹⁷ – příliš mírný rozsudek s některými členy protektorátní vlády. Kromě toho mohla být důvodem tvrdého postoje i snaha zahladit skutečnost, že Edvard Beneš udržoval za války s Háchou kontakt.⁹⁸ Hácha však byl mrtev a odsoudit Jiřího Havelku, který věděl o Eliášově odbojové činnosti a kterého věznili Němci, nebylo únosné. Z Háchova okruhu zůstal v podstatě jenom – za první republiky nepřítel probeňšovský – Josef Kliment, známý navíc domácím obyvatelstvu, odboji i londýnskému exilu především svými publicistickými texty, které pro nezastřeného čtenáře vyznívaly jako obhajoba bezvýhradné kolaborace s Němci.

Lze tedy vyslovit domněnku, že spíše než o soud s bývalým politickým sekretářem protektorátního prezidenta šlo právě o proces s politickým duchem Háchova „státního prezidentství“ jako takovým, proces, který nepostrádal dobového přístupu (například

93 *Svobodný zítřek*, (27.2.1947), s. 1.

94 *Tamtéž*.

95 *Tamtéž*, s. 3.

96 ANM, kart. 2, sign. 45; Žádost o prominutí zbytku trestu. Rukopis.

97 Srv. DRTINA, Prokop: *Československo můj osud*. Svazek 2, kniha 1, Emigraci k vítězství. Praha, Melantrich 1992, s. 657–658.

98 Autor zmíněného komentáře ve *Svobodném zítřku* výslovně bagatelizuje kontakty mezi Londýnem a protektorátní vládou a prezidentem: „... zásadou londýnského vedení bylo, že to, co dělá protektorátní vláda a její orgány, podnikají na svou vlastní zodpovědnost.“ *Svobodný zítřek*, (27.2.1947), s. 1.

využívání anonymních dopisů označovaných žalobou za „soud lidu“⁹⁹) ani ideologické pokřivenosti (viz tvrzení žaloby, že Kramář byl reakční element, či výrok, že „Klimentova činnost je příznačná“ tím, že se zabýval materií pojednávající o těch místech českých dějin, která nejsou dobou „jeho rozvoje a výrazu jeho pokrokových sil“).¹⁰⁰

Kliment prošel za dobu svého věznění Pankrác, Bory, Mírov, Leopoldov a Valdice.¹⁰¹ Ve věznicích se setkal s řadou lidí z různých politických táborů. Kromě bývalého velitele pražského povstání generála Kutlvašra a jeho bývalého německého protivníka generála Toussainta¹⁰² osobně poznal Prokopa Drtinu, ministra spravedlnosti z doby svého soudu,¹⁰³ národního prokurátora Tržického, který zpracovával jeho obžalobu, Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského.¹⁰⁴ Ve Valdické věznici organizoval osmiletou střední školu.¹⁰⁵

Kliment byl odsouzen i v právní historiografii. Jeho dřívější kolega z Kaprasova okruhu Václav Vaněček zmínil v roce 1953 v práci *České právnictví za kapitalismu* Klimenta třikrát a vždy v negativním světle. Jeho styky s Háchou byly určující i pro hodnocení jeho vědeckého působení. „Kolem Háchy“ se to podle Vaněčka hemžilo „právníckými kariéristy, nohsledy a zrádci“: „... Snad nejhorší byl případ dr. J. Klimenta a dr. J. Krejčího, obou univerzitních učitelů, z nichž první ve své ochotě sloužit ‘říšské myšlence’ dosáhl nakrátko až postavení Háchova nástupce ve funkci prezidenta Správního soudu a druhý se stal napřed ministrem spravedlnosti a pak ministerským předsedou tzv. protektorátu...“¹⁰⁶

Až 29. května 1960 byl Klimentovi na základě amnestie prominut zbytek trestu a navracena čestná občanská práva. Po neúspěšných pokusech získat místo v ČTK vystřídal několik zaměstnání, pracoval i jako odborný poradce u filmu,¹⁰⁷ mimo jiné byl krátce zaměstnán i v podniku Čištění města.¹⁰⁸ Od roku 1961 pracoval jako skladový dělník v družstevním strojírenském podniku. 19. července 1968 se znovu bez úspěchu snažil získat místo v Ústavu státní architektury přijal jeho nabídku vypracovat „menší srovnávací studii“.¹⁰⁹

Po celá 60. léta se pokoušel publikovat,¹¹⁰ avšak do srpna 1968 mu vyšly pouze krátké texty či dopisy podepsané zkratkou jména, případně iniciálami (v roce 1961 otisky *Zemědělské noviny* jeho zprávu podepsanou zkratkou pod názvem Film usvědčuje revanši-

99 ANM, kart. 1, sign. 25; Obžalovací spis, s. 55.

100 Tamtéž, s. 35.

101 ANM, kart. 2, sign. 46 b).

102 Tamtéž, kart. 22, sign. 613; Klimentovy poznámky k pobytu ve vězení.

103 DRTINA, Prokop: *Československo...* Viz pozn. 92, s. 658.

104 *U obětovaného...* Viz pozn. 53, s. 58, 68.

105 ANM, kart. 2, sign. 48.

106 VANĚČEK, Václav: *České právnictví za kapitalismu*. Praha 1953, s. 175. Srv. též s. 167, 171.

107 Viz ANM, kart. 1, sign. 14 a), b), c), d).

108 ANM, kart. 1, sign. 15 b).

109 Tamtéž, kart. 1, sign. 15 f).

110 Tamtéž, kart. 1, sign. 13.

sty.¹¹¹⁾ Teprve v listopadu 1968 vyšel v časopise *Politika* jeho dopis signovaný plným jménem, v němž obhajoval protektorátní reprezentaci.¹¹² „Do šuplíku“ psal poznámky k různým heslům i historické práce, například *Jiřího krále zápas o renesanci světa, Hvězdy a jedy – Scénický obraz z počátku české renesance*. V jeho pozůstalosti je i text *Půl století bulharského zahradníka na Vltavě a pražská urbanizace*.

Začátkem 70. let dokončil již zmíněné paměti *U obětovaného prezidenta*, které podávají mimo jiné i jedinečný popis představitelů německé okupační správy. Kliment však především – tentokrát s jistou hořkostí a zjevně i s vědomím sovětského vpádu roku 1968 – obhajoval postup svůj, Emila Háchy i mnoha jiných postav české historie: „Stále ale musíme počítat s tím, že patetičtí doktrináři nejrůznějších národů včetně našeho nepřestanou našemu opuštěnému národu vyčítat, že nenechal v mnichovském roce 1938 nebo v Hitlerově ‘vítězném roce 1939–1940’ (díky obětavému Háchovu vedení) alespoň polovinu žijící generace vytlouci a druhou po světě rozptýliti, anebo nepřestanou velikost malého národa měřit podle toho, kolik životů beznadějně promarnil.“¹¹³

Kliment asi nikdy – kromě oné zmíněné chvíle, kdy psal první verzi své obhajoby – nepřemýšlel o tom, zda se svou činností za protektorátu neprovinil přinejmenším v politickém smyslu, zda jeho postup opravdu nebyl malověrný. Naopak, považoval své odsouzení za nespravedlivé. Když se ucházel o práci hotelového zřízence hotelu Flora v Praze, v příloze k přihlášce – ve vlastním životopise – psal: „...chci řádnou fyzickou práci prokázati, že se cítím platným účastníkem nového našeho budovatelského úsilí a že jsem nikdy nebyl nepřítelem lidu... Krom toho ještě připravuji na základě své dokumentace zrušení celého tehdejšího rozsudku.“¹¹⁴

Docent dr. Josef Kliment zemřel v zapomenutí 4. října 1978.

111 *Zemědělské noviny*, (11.5.1961), s. 2.

112 *Politika*, (7.11.1968), s. 41.

113 *U obětovaného...* Viz pozn. 27, s. 2.

114 *ANM*, kart. 1, sign. 15 b); Vlastní životopis Josefa Klimenta, s. 2.

Diktatura¹

Alan Bullock

Diktatura je jedním z klíčových pojmů definujících specifickou zkušenost 20. století. Samo slovo, dosti staré, označovalo v dobách římské republiky úřad, jemuž byly za stavu nouze na šest měsíců svěřovány mimořádné kompetence. V moderní době se stalo pojmem pro neomezenou osobní moc, dosaženou nikoli legitimně, ale státním převratem, jako tomu bylo v případě Napoleona. Teprve po 1. světové válce však diktatura přestala být považována za anomálii a stala se běžnou formou vlády, jejíž zákonem neomezená moc byla vykonávána jedincem nebo malou skupinou. Nalézáme ji v mnoha podobách před 2. světovou válkou a po ní nejenom v Evropě, ale i v Asii, Latinské Americe, na Středním Východě a v postkoloniální Africe.

Ve dvacátých letech 20. století měl tu čest být prvním fašistickým diktátorem Mussolini. Hledáme-li však příklad nejrozvinutější *otevřené* diktatury, musíme se zabývat Hitlerem a nacionálněsocialistickým Německem. To však nestačí. Hitlerovu diktaturu musíme srovnat s nejrozvinutějším typem *skryté* diktatury, se Sovětským svazem pod Stalinovou nadvládou. Touto formou diktatury totiž byly výrazně ovlivněny nejen Rusko po Stalinově smrti a režimy jeho satelitů, ale byla vzorem také pro Mao Ce-tunga a ostatní komunistické vůdce.

Srovnání Hitlera se Stalinem má zvláštní význam pro Německo, připomínající si 50. výročí konce 2. světové války; rok 1945 totiž současně přinesl porážku jednoho a triumf druhého diktátora, obojí na účet Německa.

Ve vzestupu obou mužů nebylo nic osudově nevyhnutelného. Až do svých čtyřiceti let zůstával Hitler na okraji německé politiky a také Stalin se stal generálním tajemníkem komunistické strany ve svých 42 letech. Stalinovi poskytla šanci nečekaná smrt teprve čtyřiapadesátiletého V. I. Lenina, otevírajíc mu cestu k boji o nástupnictví. Hitlerovi zase neočekávaně nabídla šanci hospodářská krize let 1929–1932.

1 S laskavým svolením autora publikujeme překlad článku, který vyšel německy v listu *Die Zeit*, (10.2.1995), č. 7 a jehož anglický originál nám autor poskytl. Na s. 644 tohoto čísla časopisu uveřejňujeme recenzi Bullockova díla *Hitler a Stalin: Paralelní životopisy*. František Svátek zde srovnává jeho anglické, německé a české vydání a informuje o autorovi.

Hitler měl výhodu v tom, že si vlastní stranu sám vytvořil. Již v roce 1925 prohlásil: „Já, jen já sám musím vést hnutí a nikdo mi nebude diktovat podmínky, neboť jsem to já, kdo nese odpovědnost“ (řeč v Mnichově 27. února 1925). Nacionálněsocialistická strana Německa (NSDAP) byla první masovou pravicovou stranou v německé historii. Její největší devizou byla Hitlerova schopnost davového řečníka a také organizace strany – na počátku 30. let se NSDAP rozšířila do všech německých vesnic a městeček stejně jako do velkých měst. Mnozí se domnívali, že pokud Hitler nevyhraje volby, využije ke státnímu převratu jednotek SA. Hitler však porážku v ulicích od německé armády nemínil riskovat. Jeho taktikou bylo zachovat zdání „legality“, přičemž kombinoval *hrozbu* pučem se *slibem* podpory mas. Tak nakonec dosáhl toho, že byl ze strany vládnoucího establishmentu akceptován jako partner. Takovou taktikou se mu podařilo nečekaně zvítězit v lednu 1933.

Na rozdíl od Hitlera si Stalin svou vlastní stranu nevytvořil. Ta byla již dílem Lenina a Říjnové revoluce. Obdobou Hitlerova dlouholetého zápasu o úspěch ve volbách byl Stalinův boj o nástupnictví po Leninovi v letech 1924–1929. Nerozhodovaly však lidové masy, za jejichž reprezentanty se oba prohlašovali, ale probíhal v uzavřeném světě schůzí ústředního výboru komunistické strany a stranických sjezdů. Stalin byl dost chytrý na to, aby získal před ostatními náskok svými prohlášeními o Leninově nenahraditelnosti a požadavky kolektivního vedení. To mu umožnilo obvinít ty, kteří s ním nesouhlasili, z „vytváření frakcí“ a v případě Trockého (což byla předem jasná volba) i z „bonapartistických ambicí“. Taktikou vzájemného rozeštvávání ostatních kandidátů na vedoucí funkci se Stalinovi v roce 1929 podařilo nejen porazit, ale i vyhnat z politbyra pět jeho původních členů (včetně Trockého a Bucharina). Šest zbývajících milostivě ve vedení strany trpěl.

Oba, Stalin i Hitler, uskutečnili svou „revoluci shora“ s takovou rychlostí a krutostí, které opozici ohromily. Stalin se snažil zkolektivizovat ruské zemědělství za jeden, maximálně za dva roky tím, že se 25 milionů zemědělských usedlostí sloučilo do 24 tisíc zemědělských družstev vlastněných a kontrolovaných státem. Výsledkem byl sociální rozvrát nepředstavitelného rozsahu – vyžádal si 12–15 milionů lidských obětí. Útok na ruské zemědělství postupoval ruku v ruce s neméně ambiciózním pětiletým plánem modernizace ruského průmyslu, který si vytyčil stejně nespelnitelné cíle a nebral ohled na život lidí. V lednu 1934 vyslechl mimořádný sjezd spolu s vyčerpaným národem Stalinovo vyhlášení, že „marxismus dosáhl úplného vítězství na jedné šestině světa“.

Hitler stejně jako Stalin věděl, že jeho revoluce musí mít na své straně státní moc. Jeho revoluce nedosáhla rozměrů Stalinovy diktatury, nakonec však měla stejně hrozivé důsledky. Šest měsíců mezi 30. lednem a červencem 1933 ukázalo, co měl Hitler na mysli. Zatímco hnědé košile, naverbované jako pomocné policejní síly, nastolily v ulicích vládu teroru, byla většina Říšského sněmu donucena „legálně“ suspendovat ústavu. Následovalo rozpuštění všech politických stran (včetně vládních partnerských) kromě NSDAP. Převzetí moci nacisty završily volby 12. listopadu 1933, v nichž jednotná kandidátka („führerova kandidátka“) získala 95% podporu v prvním ze série plebiscitů, které výstižně popsal K. D. Bracher jako diktaturami „preferované prostředky pseudolegálního a pseudodemokratického sebeschvalování“.

Oba muži si přisoudili jakýsi osudový význam, historickou roli, což nejen posilovalo jejich vůli, ale obrnilo je i proti jakémukoli pocitu viny nebo výčitkám svědomí ze strašlivých

hrůz a obětí, které způsobili. Byly však mezi nimi i velké rozdíly. Stalin byl rezervovanější a Hitler okázalejší, Stalin pracoval v zákulisí, Hitler si liboval ve světlech ramp. Stalin více kalkuloval, Hitler byl hazardér. Gruzinec byl zkušeným administrátorem, který se uměl přinutit k systematické, pravidelné práci, Rakušan zase přirozeným politikem-umělcem, který nenáviděl rutinu.

Manipulace s vlastním *image* patřila k Hitlerovým nejdůležitějším politickým přednostem. Mnoho Němců to vedlo k víře, že Hitler je víc než politik, že je spasitelem, nabízejícím Německu záchranu. Hitler sám tomu uvěřil. Byla to kombinace vypočítavosti a víry, která z něho učinila tak efektivního populárního vůdce.

Z Hitlerova charismatu Stalin neměl nic a přesvědčení o svém poslání musel skrývat, aby nezavdal příčinu nepřátelskému postoji ostatních členů politbyra vůči něčemu takovému, co by bylo kultem osobnosti. Avšak po roce 1929 uměle vytvořený „stalinský kult“ nepřestajně představující Stalina jako něco víc než lidskou bytost, vytvářel zároveň i jinou fikci: že jde o spontánní hold ruského lidu, který je nepříjemný člověku, jenž z lidu vzešel a nežádá si ničeho jiného než sloužit lidu a straně jako její generální tajemník.

Strana se stala nástrojem, jehož prostřednictvím Hitler i Stalin dosáhli svých cílů. Hovořit však o Stalinově sovětském Rusku a Hitlerově Německu jako o státech jedné strany může být zavádějící, i když jde o formálně správné tvrzení. Oba dali jasně najevo, že strana, byť nezbytná, si nemůže dělat iluze o tom, že nahradí stát a bude vydávat příkazy. Když Röhm s hnědými košilemi oddílů SA začal otevřeně hovořit o druhé revoluci, která dokončí revoluci první a která SA umožní nahradit německou armádu, použil Hitler takového násilí, že nenechal nikoho na pochybách, kdo bude pánem situace.

V sovětském Rusku vytvořil tajnou policii již Lenin, který také bez váhání používal teroru proti opozici vůči bolševické straně. Stalinovou inovací bylo, že tyto prostředky obrátil proti straně samotné. Neochota stranických vůdců následovat tuto Stalinovu cestu při potlačování kritiků jeho programu, který si vyžádal tolik lidských životů, probudila Stalinovu vrozenou podezřívavost a vedla k mimořádné sérii monstrprocesů a čistek v letech 1936–1939. Pod záminkou, že chrání stranu a Leninovu tradici, Stalin zdecimoval svou vlastní generaci komunistických vůdců, kteří Lenina znali a spolupracovali s ním, a nahradil je nastupující mladší generací Chruščova a Brežněva, která neznala Lenina ani žádného jiného vůdce, kromě Stalina.

Když si pro sebe Hitler vybudoval autoritativní pozici, rozhodl se nedopustit, aby byla institucionalizována a definována. Výmarská ústava nebyla nikdy formálně ničím nahrazena. Jediným ústavním základem nacistického režimu byl zmocňovací zákon, dávající vládě právo vydávat zákony. Poté, co se kabinet scházel stále méně často a po únoru 1938 už vůbec ne, zbýval jen Hitler; zákony byly brzy nahrazeny dekrety.

Hitler se nezajímal o každodenní administrativní záležitosti vládnutí a přenechal dostatek pravomocí ostatním nacistickým vůdcům – Göringovi, Himmlerovi, Goebbelsovi a Leyovi. Měli takovou volnost, že si vybudovali vlastní mocenská centra, která pak zápasila jak mezi sebou, tak s existujícími ministerstvy o vládu nad dalšími sférami. Výsledek je často popisován jako „autoritativní anarchie“, „permanentní improvizace“ či

„administrativní chaos“, což se velmi liší od představy monolitního státu, kterou měl o nacistickém Německu okolní svět. Takový stav ovšem Hitlerovi vyhovoval, neboť mu umožňoval zasahovat, kdykoli se mu zachtělo, a udržovat tak státní úředníky ve stále nejistotě o svých úmyslech. Současně státní správu obcházel i ustavováním zvláštních orgánů pro úkoly, které pokládal za naléhavé. Nejmocnějším z nich se stal úřad vzniklý sloučením policie, gestapa a Himmlerových SS. Policejní funkce a potlačovatelská moc státu se tak dostala do rukou orgánu, který ústava vůbec neznala a který byl odpovědný pouze samotnému Hitlerovi. Ve skutečnosti tak vytvořil stát ve státě.

Jako jeden z prvních politiků Hitler pochopil význam propagandy a psychologie davu. Strana, dělnictvo, školství, kultura i sport (olympijské hry v roce 1936) byly naverbovány do služby režimu, takže – slovy Roberta Leye – „lidem zůstalo soukromí pouze ke spánku“. Ve spojení s terorem propaganda zplodila syndrom „udělej to, nebo...“, fenomén donucovacího nátlaku, a to jak v Německu, tak v sovětském Rusku. V roce 1937 měly tři hlavní německé koncentrační tábory pouze 10 000 vězňů, ale 4000 dozorců.

Na rozdíl od Hitlera, který nenáviděl administrativu a na dlouhá období se vzdaloval z kancléřství, Stalin z Kremlu odjížděl jen výjimečně a vyžadoval, aby byl svým sekretariátem o všem informován. Stejně jako Hitler však byl rozhodnut nedopustit, aby jeho moc byla definována a vymezena přesnými pravidly. I pro Stalina byla efektivita moci spojena s jeho libovolným a nepředvídatelným rozhodováním na jakékoli úrovni, kterou si právě vybral, od špiček po nejnižší příčky byrokratického aparátu. Čistky v komunistické straně rozšířil na Rudou armádu a námořnictvo, ministerstva, znárodněné podniky a na oblast kultury. Při zatýkání, vymýšlení komplotů, organizování poprav a gulagů se nespolehal na stranu nebo na státní orgány, ale na tajnou policii – NKVD či KGB. Byla pro Stalina stejným nástrojem jako SS a gestapo pro Hitlera. Tajná policie byla odpovědná pouze Stalinovi, fungovala mimo právní řád a mohla používat všech forem teroru, včetně mučení a vražd. Příznačné pro Stalina bylo, že i sama tajná policie byla objektem čistek: ti, kdož vysílali a mučili, věděli, že příště mohou být oběťmi sami.

Spojení propagandy a teroru rozuměli stejně dobře v Berlíně i v Moskvě. Na uzavření Sovětského svazu před ostatním světem, aby jeho obyvatelé mohli být přesvědčováni, že se mají lépe než kdokoli jiný a že žijí v socialistickém ráji, byly vynakládány obrovské sumy. Čistky však přesto pokračovaly a Stalin učinil strach permanentním rysem života v Sovětském svazu. Nikdo se nemohl cítit bezpečný, bez ohledu na to, jak vysokou funkci zastával.

Stalin a Hitler usilovali o to, aby jejich moc byla vázána na jejich osobu, a nikoli na úřad, který zastávali. Nepřipouštěli žádné protivníky. Jako vůdce německého národa spojil Hitler úřad hlavy státu, vlády, strany a nejvyššího velitele armády. Teprve fakt, že vůdcem byl právě Adolf Hitler, dával úřadu autoritu, stejně jako funkci generálního tajemníka v Sovětském svazu dávala do roku 1941 důležitost osoba Stalina. Jediným rozdílem bylo, že Stalin to skrýval, zatímco Hitler to otevřeně přiznával.

Uvedené skutečnosti neznamenají, že oba diktátoři rozhodovali o všem – to by ani nebylo možné –, ale oba mohli rozhodnout o čemkoli, co si zámánili, a to bez varování, konzultací, nebo aniž byl nutný souhlas někoho dalšího. Stalin ani Hitler samozřejmě nenesli výlučnou odpovědnost za všechna rozhodnutí, zločiny a chyby, k nimž v tomto

období došlo. Na fungování režimu se podílely miliony mužů a žen v Sovětském svazu a v Německu, a také kolaboranti v okupovaných zemích. V celém hierarchicky uspořádaném aparátu zneužívaly svoji moc tisíce „malých Hitlerů“ a „malých Stalinů“, aniž by čekaly na pokyn shora. Stejně si počínali i Hitlerovi a Stalinovi nejbližší spolupracovníci.

Domnívám se nicméně, že Stalinova a Hitlerova odpovědnost byla větší a jiná. Stalin, stejně jako Hitler v případě holocaustu, dbal na to, aby jeho role v čistkách byla utajena, avšak podle důkazů, které v dubnu 1989 uveřejnila *Pravda*, „Stalin nejen že o nich věděl, ale přímo je organizoval a řídil. Dnes je tento fakt prokázán.“ Dalším důkazem, který citoval Chruščov, je svazek o 383 stranách, na nichž je zaznamenáno 40 000 rozsudků smrti podepsaných Stalinem a Molotovem. Mnohé z nich se týkaly osob, které oba osobně znali.

V knize *Mein Kampf* vyhlásil Hitler svůj program vytvoření rasistické říše na Východě na účet slovanských *untermenschen*, aniž by však uvedl jakýkoli časový horizont nebo plán agrese. Hitler byl hráč a oportunist, ale nikdy svůj konečný cíl ze zřetele nepustil. V roce 1939 se jak Hitlerovi, tak Stalinovi hodilo, aby uzavřeli německo-sovětský pakt. Nemůže být jasnějšího důkazu o důvěře ve vlastní moc, když bez konzultací s kýmkoli na sebe vzali riziko otevřené změny politiky, se kterou se do té doby identifikovali – Hitler s obranou evropské civilizace před komunismem a Stalin s antifašistickým tažením.

Zatímco Hitlera začal sovětsko-německý pakt stále více rozčilovat, Stalin použil veškerou svou moc, aby jeho trvání prodloužil. Tváří v tvář záplavě důkazů o soutěďování německých sil k invazi do Ruska nepřestal věřit, že Hitler před rokem 1942–43 nezaútočí, a naopak byl přesvědčen, že se ho západní mocnosti snaží zmást, aby protiopatřeními Hitlera k útoku vyprovokoval. Až do noci na 22. červen 1941 ruským generálům nedovolil, aby začali s obrannými přípravami. Právě tuto noc německá armáda s třemi miliony vojáků překročila hranice a zastavila se až na předměstích Moskvy a Leningradu. Obsadila Ukrajinu a do února 1942 zajala tři miliony sovětských vojáků. Většina z nich nevydržela kruté zacházení a zemřela. To byla cena za Stalinovu umíněnost.

Hitlerovo odmítání naslouchat se prodražilo ještě více. Nechal armádu, aby organizovala útok na Rusko, ale rozhodnutí o něm učinil sám, bez konzultací nebo diskusí. Když se nevydařil jeho původní riskantní tah, začal se osud obracet proti německým úspěchům. Místo aby se stáhl do defenzivy, Hitler zvýšil sázku zbytečným vyhlášením války USA a obnovením ofenzivy na východní frontě. Tím, že své obtíže znásobil brutální politikou v okupovaných zemích, odmítl roli osvoboditele od Stalinova útluaku. Nesnažil se ani hledat cestu, aby se Stalinem uzavřel kompromisní mír, který by mu zajistil ovládnutí Evropy včetně Ukrajiny, Běloruska a Pobaltí. Místo toho nechal své armády po dva a půl roku po porážce u Stalingradu ustupovat krok za krokem tisíc kilometrů od Volhy až k Berlínu, bez ohledu na lidské oběti a následky, které to mělo pro Německo a Evropu.

Útok na Rusko umožnil Hitlerovi sloučit jeho strategické a ideologické cíle – vytvoření rasistické říše na Východě a dosažení „konečného řešení židovské otázky“, které směřovalo nejen proti židovské populaci Polska a Ruska, ale proti veškeré židovské populaci v Evropě.

Stejně jako nechal organizaci invaze do Sovětského svazu v rukou své armády, přenechal Hitler Himmlerovi, Heydrichovi a SS zorganizování „konečného řešení“. Pouze jediný člověk mezi nacistickými vůdci však měl takovou imaginaci – jakkoli zvrácenou –, aby přišel s tak grandiózním a bizarním plánem: nikoli Himmler nebo Göring, ale Hitler. Lze-li určit datum, kdy Hitlerova představa o „konečném řešení“ přestala být pouhým snem a mohla se zdát uskutečnitelná, byl to rok 1941. Invazí do Ruska se stával skutečností i jeho další fantastický projekt – životní prostor (*Lebensraum*) a říše na Východě.

Hitler zemřel vlastní rukou, poražen, ale bez lítosti, stále přesvědčen o smyslu svého poslání. Litoval pouze toho, že neměl dostatek času je uskutečnit. Stalin vyšel z války vítězně, ale stejně jako Hitler neviděl žádný důvod k tomu, aby své názory změnil. Nadále byl přesvědčen, že ruskému lidu je možné vládnout pouze pomocí síly a strachu a že pouze on je tím mužem, který ví, jak toho dosáhnout. Po ohromných ztrátách, největších ze všech evropských národů, hledali Rusové naději v hluboké a rozšířené víře, že život po válce bude jiný a že po všech obětech se represivní režim, pod nímž žili, uvolní. Stalin je brzy z této iluze vyvedl. Ve chvíli jeho smrti bylo podle odhadů v lágrech asi 12 milionů vězňů a další čistky související s odhaleným „spiknutím lékařů“ byly na cestě.

Stále jsou na světě lidé, pro něž diktatura neztratila svou přitažlivost. Stačí však porovnat následky, které měl rok 1945 pro Německo a pro Rusko, abychom viděli, že diktatura je kočičí zlato.

Německý národ musel zaplatit za porážku ve válce, do které ho vedl Hitler, příliš vysokou cenu. Avšak poté, co se obyvatelé západního Německa zbavili nacistické diktatury a spojenecké okupace, dosáhli během čtyřiceti let nevídané stability a prosperity. Rusové utrpěli ještě větší ztráty než Němci, aby dosáhli v této válce vítězství. To jim však žádnou radost nepřineslo. Stalinova diktatura byla obnovena a po ní následovala diktatura kolektivního vedení. I když nebyla zosobněna jedním vůdcem, odsoudila lidi v Sovětském svazu a východní Evropě k pětáctyřiceti letům bídy, které skončily kolapsem, z něhož se státy bývalého Sovětského svazu stále nemohou vzpamatovat.

Žádná forma vlády není prosta chyb. 20. století však dalo Západu a lidem v bývalém komunistickém světě, včetně Číny a Ruska, nepochybnou lekci o tom, že diktatura, byť krátkodobě může mít zdánlivé výhody, po delším čase prokazuje, že je větším neštěstím než jakákoli jiná forma vlády.

Z angličtiny přeložil Jan Kuklík

Maďarští vojáci a české povstání 1945

Jindřich Pecka

*A fasizmus elleni közös
Harcban elesett magyar
Katonák emlékére*

*Na památku maďarských vojáků
padlých ve společném boji
proti fašismu*

(Památník maďarských vojáků,
Koloděje nad Lužnicí)

Počátkem roku 1945 se české země staly doslova křižovatkou národů, jejichž příslušníci tudy procházeli s číslы vězňů, válečných zajatců či s distinkcemi nejružnějších branných sil. Byly mezi nimi i početné jednotky maďarské armády. Podléhaly sice německému velení, ale jejich situace byla v závěru války značně odlišná od postavení, v jakém se ocitla německá *wehrmacht*. Odlišný byl také jejich vztah k symptomům českého povstání. Maďarské útvary postupující přes Moravu do Čech neměly už zájem pokračovat ve válce po boku Německa a projevilo se to na jejich vojenské kázni i na vztahu k českému odboji a revolučním národním výborům. V některých případech vystoupily dokonce na straně českého povstání. Přesto ale zůstává tato jejich role stranou badatelského zájmu a v literatuře o letech 1944–1945 je glosována pouze na okraji výkladu o velkých vojenských operacích.¹

1 Pokud u nás existuje literatura o maďarské armádě v závěrečné fázi války, pak se téměř výhradně týká jen těch jednotek, které vznikly na osvobozeném území a postupovaly společně s Rudou armádou, jako 1. železniční divize a 3. železniční spojovací armáda. – Viz MUCS, Sándor: Účast maďarských technických oddílů v boji proti německému fašismu na území Československa. In: *Historie a vojenství (dále jen HaV)*, (1970), č. 2, s. 256–266. Náznaky maďarské rezistence jsou u nás zpracovány jen ve slovenské literatuře. Viz např. VIETOR, M.: Robotnicke hnutie na slovenskom území, okupovanom horthyovským Maďarskom (1938–1945). In: *Historický časopis*, (1962), č. 3; OLEXA: *Kríza horthyovského fašizmu počas Slovenského národného povstania*. Bratislava 1963. O úloze ustupujících maďarských jednotek v jižních Čechách viz PECKA, J.: Maďarští vojáci na území jižních Čech v roce 1945. In: *Jihočeský sborník historický* (dále jen

Maďarská armáda prošla za sedm let od roku 1938, kdy Maďarsko vyhlásilo všeobecnou brannou povinnost,² několika ofřesy a proměnami. V listopadu 1940 přistoupilo Maďarsko k „Paktu tří“ a osudově spojilo svou zahraniční politiku s Německem. Znamenalo to především účast ve válce. Když ale byla v roce 1942 na východní frontě zničena celá 2. armáda (150 000 mužů), objevily se v Maďarsku první známky nespokojenosti s vedením války a v dalších letech prudce poklesla vlna sympatií k Německu. Oficiální vládní kruhy začaly hledat cesty z nerovného spojení. Avšak v rozhodující chvíli, 19. března 1944, překročila náhle *Wehrmacht* maďarské hranice.³ Německo tak otevřeně demonstrovalo svou moc a své postavení ve vojensko-politickém paktu. Horthy vyhověl německému tlaku a místo Miklóse Kállaye jmenoval ministerským předsedou dosavadního vyslance v Berlíně Döme Sztójaye. Představitelé okupační správy⁴ podřídili své kontrole maďarské branné síly a donutili jejich velení, aby přesunulo 1. armádu na Ukrajinu. Po srpnovém povstání v Rumunsku si okupanti vynutili na Maďarech všeobecnou mobilizaci a nasazení 2. a 3. armády na frontu. Ale to už i sám Horthy odepřel spolupráci. Odvolal Sztójaye a zahájil jednání s představiteli antifašistického hnutí. V říjnu dokonce vydal rozkaz, aby maďarské jednotky na východní frontě zastavily boj. Avšak maďarští fašisté z řad Šípových křížů, kteří dodávali německé okupaci zdání legality, rozpoutali nový teror. Uvěznili Horthyho a rychle se zbavovali svých odpůrců. Tento stav trval vlastně až do února 1945.⁵

To už sovětská vojska hluboko prolomila německou obranu a 13. února donutila budapeštskou posádku ke kapitulaci. Do zbývajících prostorů Čech a Moravy se stahovaly ustupující jednotky německé *Wehrmacht* s podřízenými částmi maďarské armády. Maďaři

JSH), (1971), č. 2; PECKA, J.: Maďarská rapsodie. In: *Jihočeská pravda*, (12.5.1972). Několik drobných článků věnoval regionální tisk pobytu maďarských jednotek v Týně nad Vltavou: *Výběr z prací členů historického klubu Jihočeského muzea v Českých Budějovicích* (dále jen *Výběr*), roč. 9, č. 2 (1972); *Jihočeská pravda*, (6. a 10.5.1972). O činnosti těchto vojsk ve východních Čechách viz zejména *Východní Čechy 1961: Vlastivědný sborník prací o přírodě, dějinách a hospodářství východních Čech*. Pardubice 1961, s. 227–231; *Vlastivědný sborník okresu Svitavy*, 1985, s. 8–9; NEPRAŠ, J.: *Litomyšlsko v odboji*. Svitavy 1987, s. 102–108. Díkce těchto prací, publikovaných v 70. a 80. letech, nese určité stopy ideového akcentu na „bratrství ve zbrani“ v rámci Varšavské aliance, ale jejich faktografická hodnověrnost tím zpravidla není dotčena.

- 2 Původně měli podle trianonské smlouvy ze 4.6.1920 tvořit maďarskou armádu jen vojáci z povolání. Ve 30. letech však začalo Maďarsko tuto smlouvu porušovat a v roce 1938 ji zcela odmítlo, když vyhlásilo všeobecnou brannou povinnost. Tato armáda se pak účastnila i obsazování slovenského pohraničí. – POTĚMKIN, V. P. a kol.: *Dějiny diplomacie: Diplomacie v období přípravy druhé světové války 1919–1939*, III. Praha, Svoboda 1949, s. 38; *Právněhistorické studie*, (1964), č. 10, s. 158 aj.
- 3 V nacistických dokumentech figuruje tato akce pod krycím názvem *Fall Margarethe I*. Podrobněji o tom viz GÖRLITZ, W.: *Der zweite Weltkrieg 1939–1945*, II. Stuttgart 1952, s. 379; *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*, IV/1. Frankfurt/M. 1961, s. 233–237; PINTĚR, J.: Zvláštnosti okupace Maďarska německými fašisty a jejich vliv na hnutí odporu. In: *Nacistická okupace Evropy*, 1/2. Praha, Naše vojsko 1966, s. 202 n.; SLÁDEK, O.: *Spálená země*. Praha, Naše vojsko 1980, s. 130.
- 4 Především velitel okupačních jednotek maršál Weichse, SS-Obergruppenführer Otto Winkelmann jako vyšší vedoucí SS a policie v Maďarsku a německý zplnomocněnec SS-Standartenführer Edmund Wesenmayer. – *Kriegstagebuch*... Viz pozn. 3, s. 827; GOSZTON, P.: *Endkampf an der Donau 1944–1945*. Wien 1969, s. 34; PINTĚR, J.: Zvláštnosti... Viz pozn. 3, s. 202.
- 5 Maďarská vláda, ustavená v osvobozeném Debrecíně, podepsala 20. února 1945 v Moskvě příměří. První nabídku na příměří učinilo horthyovské Maďarsko už 15. října 1944, ale nacisté tehdy přinutili Horthyho, aby ji odvolal. – PINTĚR, J.: Zvláštnosti... Viz pozn. 3, s. 206 n.

se netajili svým odporem k prohrané válce a často neskrývali ani své opovržení vůči spojenci, s nímž setrvávali ve svazku jen ze setrvačnosti a z přinucení.

Projevilo se to už v jaselejské operaci, kdy na velitelství československého armádního sboru docházely zprávy, že maďarské jednotky „nevyvíjejí v bojích žádnou horlivost“⁶ a množí se dobrovolné přechody do zajetí. Jeden takový případ popisuje ve svých memoárech Ludvík Svoboda:⁷ „Maďarští vojáci se dali ochotně zajmout. Při výslechu na štábu praporu... kromě jiného uvedli, že jim fašisté už nevěří, že u každé maďarské rotě je jeden hitlerovský feldvébl a že jejich jednotky už netvoří samostatný svazek, nýbrž jsou zařazeny mezi jednotky německé. Jeden ze zajatců dokonce tvrdil, že by jeho velitel... i s celou rotou přešel k nám... Sám se... nabídl, že by se pro velitele vrátil a přivedl ho i s rotou... Náčelník štábu praporu... se rozhodl zajatce propustit. Maďarský voják se skutečně vrátil. Nepřišel sám. Přivedl celou rotu i s velitelem.“

Celkem tehdy přešlo do zajetí 2485 maďarských vojáků, z toho 109 důstojníků.⁸ Za Slovenského národního povstání vznikl také maďarský partyzánský oddíl o síle asi 800 mužů, v jehož čele stál velitel organizátorské skupiny Hlavního štábu partyzánských oddílů S. Nogrady.⁹ Přesto ještě značné maďarské síly zůstávaly ve svazku s německými částmi ustupujícími na západ.

Od počátku února 1945 procházely od slovenských hranic podél Vlárý přes Uherský Brod celé kolony maďarských vojáků. První dorazila do Uherského Brodu 5. února a na několik dnů zastavila další postup. Od 10. února pak táhly jejich kolony přes toto město dnem i nocí,¹⁰ jen některé oddíly zabíraly na moravské straně budovy škol ke kratšímu či delšímu ubytování.¹¹ Už 16. února dostalo gestapo první zprávy o partyzánském přepadu maďarské hlídky u obce Racková na Holešovsku a v Kašavě u Zlína, kde partyzáni získali 17 pušek, 157 nábojů, 4 pistole s 20 náboji a nejrůznější výstroj.¹² Další incidenty přešetřovali úředníci gestapa v Ludslavicích, v obci Diváky¹³ a později i na jižní Moravě ve Vranovicích na okrese Břeclav a jinde.¹⁴

Na základě těchto zpráv odeslal 23. února K. H. Frank generálplukovníku Heinricimu do Frýdku dálnopis:¹⁵ „Jelikož jsou mi dále běžně hlášeny výtržnosti a rozklad maďarských jednotek dislokovaných na území Moravy, jakož i jejich odzbrojování bandity [partyzány], prosím o dálnopisnou zprávu, co jste ze své strany proti tomu až dosud podnikl a jakých úspěchů jste docítil. V případě, že v co nejkratší době nebude v těchto houfech zjednan pořádek, podniknu příslušné kroky u Vůdce.“

6 SVOBODA, L.: *Z Buzuluky do Prahy*. Praha 1961, s. 320.

7 *Tamtéž*, s. 320–321.

8 *Osvobození Československa Rudou armádou 1944–1945*, II. Praha 1965, s. 225.

9 NOGRADY, S.: *Lekce z dějin*. Praha 1967, s. 16–20; ASMOLOV, A. N.: *V týlu wehrmachtu*. Praha 1983, s. 256.

10 KONEČNÝ, Z. – MAINUŠ, F.: *Kronika osvobození Jihomoravského kraje*. Brno 1962, s. 21.

11 *Tamtéž*, s. 85.

12 *Státní ústřední archiv Praha* (dále jen *SÚA*), 110-4-90, dálnopis z 19.2.1945. – Maďarské hlídky patřily k 2. ženijnímu oddílu 16. divize 1. maďarské armády. Podrobnosti o pohybu těchto jednotek ve Slušovicích a v okolí Zlína viz také ÚV Svazu bojovníků za svobodu (SBS), dokumentační oddělení, soutěž 1960/51.

13 *SÚA*, 110-4-96. Denní hlášení inspektora pro střežení tratí na Moravě č. 16/45.

14 KONEČNÝ, Z. – MAINUŠ, F.: *Kronika...* Viz pozn. 10, s. 25.

15 *SÚA*, 110-4-90, dálnopis ze dne 23.2.1945.

O čtyři dny později odeslal Frank nový dálnopis týkající se maďarských vojsk, tentokrát přímo na OKW. Požadoval, aby „nepřístupnosti“ Maďarů postihovaly vojenské stanné soudy. Situaci charakterizoval celkově takto:¹⁶ „Na Moravě jsou t.č. dislokovány velké jednotky maďarských ozbrojených sil. Kázeň, nálada a chování se nedá vůbec popsat, a nemá-li být ohrožen klid a pořádek, nesmí se tento stav už déle trpět. Bolševističtí bandité a české obyvatelstvo se denně vyzbrojují z maďarských zbraní. Je třeba provést co nejstřížší zákrok.“

Německé velení si uvědomovalo nespolehlivost maďarských jednotek a z obav, aby nepřecházely do sovětského zajetí, je v únoru a březnu vyčleňovalo z operační činnosti a posílalo na zákopové práce.¹⁷ Přesto ještě v březnu 1945 se československé jednotky střetávaly při postupu přes Velkou a Malou Fatru na Moravu také s dvěma pluky maďarské pěchoty, začleněnými do svazku 320. divize německé *wehrmacht*.¹⁸ V té době přeběhlo jednotlivě nebo v malých skupinách několik desítek maďarských vojáků k československé jednotce u Liptovského Mikuláše.¹⁹ Později nabýval jejich přechod do zajetí hromadného charakteru. Tak ve dnech 6.–7. dubna přešla do zajetí v prostoru Horná Štubňa téměř celá 24. pěší divize.²⁰ Jednotky, které německé velení stáhlo do týlu, ustupovaly přes Moravu hlouběji do Čech, jen útvary 27. maďarské divize a 1. horské střelecké brigády zasáhly počátkem dubna do obranných bojů proti 7. gardové armádě 2. ukrajinského frontu.²¹ Ale ještě v dubnu se objevili zajatí maďarští vojáci v partyzánské skupině „Josef Hybeš“ pod velením kapitána Antona Řepka.²² V Bučovicích na Vyškovsku nesplnila maďarská jednotka rozkaz k vyhození mostu přes Litavku, neustoupila s Němci a vzdala se Rudé armádě.²³ Začátkem května došlo k odzbrojování maďarských vojáků na cestě z Jaroměřic do Blatnice a v dalších obcích jižní Moravy. Partyzánská skupina „Lenka-Jih“, operující v prostoru Moravských Budějovic, získala takto kromě jiné výzbroje i 10 děl.²⁴

Na Českomoravské vysočině byly ještě počátkem května rozmístěny jednotky 14. a 26. maďarské střelecké divize, které předávaly zbraně partyzánům, kapitulovaly před jejich veliteli a zejména těžkými zbraněmi významně zasáhly při odrážení německých obrněných kolon v Herálci a Jimramově.²⁵ Svědectví místních kronik a pamětníků se zcela jednoznačně shodují, že k bilanci partyzánského hnutí na jaře 1945 významně přispěly maďarské zbraně: „přímo v masovém měřítku se provádělo odzbrojování maďarských jednotek“.²⁶

16 SÚA, 110-4-90, dálnopis ze dne 27.2.1945.

17 *Osvobození Československa...* Viz pozn. 8, s. 219.

18 SVOBODA, L.: *Z Buzuluku...* Viz pozn. 6, s. 367.

19 *Tamtéž*, s. 360.

20 *Osvobození Československa...* Viz pozn. 8, s. 225.

21 *Tamtéž*, s. 223.

22 *Vojenský historický archiv Praha* (dále jen *VHA*), evidenční skupina II. odboje, „Josef Hybeš“. *Srov. Hlas revoluce* (dále jen *HR*), (1984), č. 16, s. 7.

23 KONEČNÝ, Z. – MAINUŠ, F.: *Kronika...* Viz pozn. 10, s. 67 n.

24 *VHA*, evidenční skupina II. odboje, „Lenka-Jih“ a „Třešť-Žižka“. *Srov. také VESELÝ-ŠTAINER: Cestou národního odboje*. Praha 1947, s. 284; *HR*, (1984), č. 16, s. 7.

25 *Osvobození Československa...* Viz pozn. 8, s. 362 n.

26 ONDROVČÍK, J.: *Partyzánská válka*. In: *HR*, (1980), č. 11, s. 8.

V dubnu 1945 se těžiště ústupu maďarských vojsk přeneslo na západ od českomoravského rozhraní, a to ve dvou hlavních proudech: do východních a jižních Čech.²⁷ Z hlediska přehlednosti je účelné sledovat východní i jižní trasu zvlášť.

Koncem dubna dosáhla úplného vyzbrojení partyzánská skupina „Igor“ na Chrudimsku odzbrojením maďarských jednotek v Leštině, Řepníkách, Zdislavi, Miřetíně, České Rybné a v Luži.²⁸ Také v Nových Hradech získala počátkem května partyzánská skupina Nikolaje Savenka z Budislavi zbraně, když přepadem školní budovy a zámku odzbrojila větší jednotku maďarského vojska.²⁹ Přibližně ve stejné době zaznamenal kronikář v Nedvězí, že do obce přišel oddíl Maďarů, který se choval k Němcům „opovržlivě“.³⁰ Od 1. května projíždělo okresem Svitavy poměrně velké množství maďarských jednotek a na několika místech poskyto účinnou pomoc místnímu obyvatelstvu proti ustupujícím formacím *wehrmachtu*. Jeden takový případ zachytila kronika Dolního Újezda:³¹ „... 5. května přijeli Maďaři... Tuto noc přijelo i německé vojsko na Rovinku, které bylo opité a chtělo zapalovati, v čemž jim maďarští vojáci zabránili.“

Když 5. května vystoupily na veřejnost dosud ilegální nebo právě vzniklé revoluční národní výbory,³² vytvářely ozbrojené národní stráže (revoluční gardy), jejichž výzbroj pocházela v mnoha případech od maďarských oddílů, které při odzbrojování nekladly odpor. Tak tomu bylo i ve východočeských obcích Korouhev, Oldříš, Jimramov, Sebranice, Stěblová, Moravany, Leština, Tupadly, Trhonice, Poříčí, Hluboká (u Skutče), Perálec, Krouna, Telecí a jinde.³³

Dne 6. května složila zbraně maďarská jednotka v Krouně a umožnila tak místní partyzánské skupině zabránit postupu vlasovců od Poličky, kteří měli pod vedením gestapáka Schulze potlačit povstání v Krouně a uvolnit ústupovou cestu na západ.³⁴ O den později v 15.30 uzavřel Revoluční národní výbor v Litomyšli dokonce protokolární dohodu o spolupráci s místním velitelstvím maďarské armády.³⁵ Určitý pocit uklidnění a bezpečí vnesla přítomnost maďarských vojsk i do ostatních míst východních Čech. K datu

27 To neznamená, že maďarští vojáci v ostatních oblastech nebyli. Jejich pohyb zaznamenali kronikáři v okolí Prahy, na Benešovsku, Rakovnicku, Nymbursku, Plzeňsku, Březnicku aj. – DOLEŽAL, J.: *Jediná cesta*. Praha 1966, s. 272 n. Setkali se s nimi 26.4.1945 i američtí vojáci v Chebu (VÁCLAVÍK, Z.: *Jediná hvězda domov*. Třebechovice pod Orebem 1946, s. 17). V severních a západních Čechách však nebylo maďarských jednotek tolik jako na hlavních ústupových trasách.

28 HR, (1984), č. 18, s. 7.

29 HR, (1978), č. 31, s. 5. Viz též NEPRAŠ, J.: *Litomyšlsko...* Viz pozn. 1, s. 103; *Vlastivědný sborník okresu Svitavy*, 1985, s. 8–9.

30 *Přímým pohledem*: Květen 1945 ve východočeských kronikách. Hradec Králové, Kruh 1985, s. 257.

31 *Státní okresní archiv* (dále jen *SOA*) Svitavy, ObÚ Dolní Újezd, Obecní kronika II, s. 52 n.

32 Podrobněji o tom viz PECKA, J.: K sociálnímu složení revolučních národních výborů na počátku roku 1945. In: *JSH*, 1992, s. 70–77.

33 FRAJDL, J. – KMONÍČEK, J.: *Květen 1945 ve východních a severovýchodních Čechách*: Sborník dokumentů. Východočeské nakladatelství 1965, s. 219–223; HR, (1978), č. 19, s. 7, č. 46, s. 5; NEPRAŠ, J.: *Litomyšlsko...* Viz pozn. 1, s. 101–106.

34 FRAJDL, J. – KMONÍČEK, J.: *Květen 1945...* Viz pozn. 33, s. 224.

35 *VHA*, evidenční skupina II. odboje, „Stalin“. Srov. také *Přímým pohledem...* Viz pozn. 30, s. 252. K podobné dohodě došlo mezi velením partyzánského oddílu Stalin a maďarskými jednotkami v Jarošově, Chotěnově a ve Vidlaté Seči. – Viz *Vlastivědný sborník okresu Svitavy*, 1985, s. 8 n.

7. května se například v kronice obce Svatouch píše:³⁶ „Směrem od Čachnova přichází klidný partyzán Míša se dvěma maďarskými důstojníky, majorem a plukovním lékařem. Jsou od štábu maďarské divize tábořící na Budislavsku a potvrzují nám, že uzavřeli s našimi partyzány dohodu, dle které celá jejich divize dává se do služeb majora Orla a zítra nastoupí pochod k nám do Svatouchu a Svatky...“

Maďarští vojáci v duchu této dohody skutečně zasáhli v konfliktu s německými jednotkami; ještě 9. května zastavili maďarští dělostřelci početnou kolonu *wehrmachtu* u Českého Herálce. Velký pohyb maďarských sil vzbudil pozornost sovětských letců, kteří podnikli útok na Svatku. Partyzánskému štábu se však podařilo pomocí vysílačky upozornit, že se nejedná o německé vojsko, a sovětské letectvo posunulo akce na silniční provoz mezi Žďárem a Žďírcem.³⁷

V některých obcích (například v Žehušicích) předávali Maďaři zbraně národním výborům až po odchodu německých posádek (8. a 9. května), ale i to mělo v době nejistoty, kdy do příchodu osvobozeneckých vojsk zbývalo ještě několik dní, svůj význam.

Na jižním směru ustupovaly maďarské kolony přes Vysočinu dvěma hlavními proudy: jednak na Tábor, Milevsko a Písek, jednak po linii Jindřichův Hradec, Třeboň, České Budějovice, Český Krumlov. Od února do počátku května tak vznikaly maďarské posádky v Týně nad Vltavou, v nedalekém Březi, v Kolodějích nad Lužnicí, Radosticích u Trocnova, v Bavorově, Hluboké nad Vltavou, Chlumci, ve Vodňanech, v Prachaticích, Strakonících, Písku, Mirovicích a jinde. Konec války je zastihl také v Jílovicích, Křemži, Rájově, Zlaté Koruně, v okolí Českých Budějovic a Lomnice nad Lužnicí. Na mnoha místech, jako v Humpolci, Strakonících nebo v Písku, Maďaři ochotně prodávali zbraně nebo je vyměňovali za potraviny. V Kolodějích nad Lužnicí například vyměnili dva maďarští vojáci 17 nábojů do kulometu za půl bochníku chleba. Německý velitel je dal za to zbičovat a nakonec zastřelit. Podle svědectví kronikáře museli popravu vykonat sami Maďaři. Za zády jim přitom stáli němečtí vojáci s odjištěnými samopaly pro případ, že by se maďarská četa vzepřela rozkazu.³⁸

Když přišel 4. května do Čížové maďarský oddíl, doprovázelo jej ještě sedm příslušníků SS. Avšak o den později, po prvních signálech povstání, jej nacisté ponechali svému osudu.³⁹ Typický průběh těchto událostí zachytil čimelický kronikář:⁴⁰ „V hostinci Na Knížecí jsou ubytováni vojáci maďarské národnosti – k těm se jde nejdříve s výzvou o složení zbraní. Maďaři tak učinili po ujištění, že se jim nic zlého nestane. Zbraně a munice rozdány členům bojové skupiny, a v dalším sledu byly postupně odzbrojeny hlídky vojenské na nádraží a ve vápence, jakož i němečtí vojáci ubytovaní u p. Krázla

36 *Přímým pohledem...* Viz pozn. 30, s. 143.

37 *VHA*, evidenční skupina II. odboje, „Pluk gen. Svobody“. Srov. *HR*, (1980), č. 9, s. 8.

38 Oběma maďarským vojákům (Milos Gergely a Lajos Dubo) byl v Kolodějích 9.5.1972 odhalen pomník. POZSONYI, T.: *Hanok emlékek*. Budapest 1969, s. 237–253; SOMOGYI, M.: Stalo se v jižních Čechách. In: *Tvorba*, (1971), č. 20, s. 16; LANDÍK, K.: Pomník maďarských vojáků v Kolodějích. In: *Výběr*, roč. 9, č. 2 (1972), s. 112.

39 *SÚA*. Sbirka staničních knih, Čížová (1945); ObÚ Čížová, Obecní kronika, květen 1945; DOLEŽAL, J.: *Jediná cesta*. Praha, Naše vojsko 1966, s. 271.

40 ObÚ Čimelice, obecní kronika (1945). Srov. PECKA, J.: *Konec války v jižních Čechách*. Jihočeské muzeum České Budějovice (dále jen JČM) 1970, rkp., s. 180.

v pohostinství... a v rakovickém mlýně... Vojenskou situaci v Čimelicích řídil poručík v záloze K. Schwarzenberg.“

Podle líčení Karla Schwarzenberga⁴¹ patřili tito maďarští vojáci k oddílu cyklistů, který se ubytoval ve dvorech v Koloredově a ve Stražovicích jižně od Mirotic. „Když pak 5. května odpůldne byli z Mirotic vypuzeni Němci...“, píše Karel Schwarzenberg, „tu nám došlo hlášení, že ve Stražovicích statkář přemluvil tamější Maďary, aby se nejen k nám přidali, nýbrž ctí a darem nám věnovali, to jest jako zajatce nám odevzdali, tamější Němce... Hned pátého večer jsem se ujal velení nad těmito Maďary a nařídil jim hlídkovat, zda nejdou Němci od Blatné, to jest z Brd... Šestého ráno jsem zajel do Koloredova a vykládal tamějším Maďarům, jak se věci mají – zejména, že Uhry mají novou vládu... Maďari tedy řekli, že chtějí při svém praporu zůstat do konce a přestali jsme na tom, že zůstanou v klidu v Koloredově, kde nikomu na překážku nebyli.“

V této situaci přišlo asi 150 maďarských vojáků do Mirovic. Byli sem posláni se skupinou Slováků na žádost Todtovy organizace jako pracovní síly na rekonstrukci nádraží. Ubytovali se ve škole. „Spali v hromadách na chodbě, utrmácení, špinaví, hladoví.“⁴² V Týně nad Vltavou se dala maďarská jednotka o síle více než 200 mužů k dispozici revolučnímu ONV. Jeho místopředseda Karel Landík o tom po letech řekl:⁴³ „S Maďary jsme byli ve stálém spojení. Jejich přítomnost nás naplňovala pocitem jistoty a bezpečnosti. S velitelem maďarských jednotek kromě koordinace bojových akcí jsme jednali i o otázkách zásobovacích. Velmi jsme si cenili výzbroje, kterou Maďari předali tehdy vzniklé národní gardě.“

Ještě 5. května složili zbraně maďarští vojáci v Netolicích⁴⁴ a za dramatických okolností v Rájově. Mezi jednadvacátou a dvaadvacátou hodinou však byla tato obec napadena jednotkou SS. Skupina šesti maďarských vojáků se postavila na stranu obránců rájovského mostu a v nerovném boji pět z nich padlo. Byli to Pál Bense, Matyás Berkes, Michály Bergely, György Krivjanek a velitel Lajos Balazs. Šestému se podařilo uprchnout do lesa.⁴⁵

V sobotu 6. května kapituloval větší počet Maďarů před revolučními národními výbory v Popelíně, v několika obcích na Písecku a v okolí Blatné. Jen část exponovaných maďarských důstojníků prchala společně s Němci dál na západ. Obecní kronikáři zaznamenali například zvěsti o tom, že prachatickou tratí prchal už koncem dubna maďarský generální

41 Soukromý archiv autora – dopis ze 17.2.1972, kterým Karel Schwarzenberg reagoval na autorův článek o maďarských vojácích v *JSH* (viz pozn. 1).

42 MÚ Mirovice, Obecní kronika, květen 1945.

43 OV SBS Č. Budějovice, Vzpomínky č. 113 (K. Landík); SOMOGYI, M.: Stalo se... Viz pozn. 38, s. 16. Srov. také *Výběr*, roč. 9, č. 2 (1972), s. 112. Poněkud nadnesený tón vltavotýnského pamětníka i maďarského publicisty je dán tím, že oba se k tématu vyjadřovali v době, kdy v Týně nad Vltavou a v nedalekých Kolodějích probíhaly oslavy československo-maďarského přátelství – *Jihočeská pravda*, (6. a 10.5.1972) –, ale základní fakta tím nebyla porušena. V noci z 5. na 6. května 1945 nabídla maďarská jednotka o síle asi 200 mužů služby revolučnímu národnímu výboru. O den později se k nim přidaly další maďarské jednotky, nad nimiž pak převzali velení údajní ruští partyzáni. Jeden z nich (por. Kombikov) byl po příchodu Rudé armády identifikován jako vlasovec a podle výpovědí pamětníků zastřelen. – PECHA, M. – ŠMÍD, S. – VONDRA, V.: *Protifašistický odboj na Československu*. České Budějovice, OV ČSPB 1986, s. 178.

44 JČM, F/čn. 3509.

45 *SÚA*, AÚDS, 1945/488; *SOKA* Č. Krumlov, ObÚ Rájov, Obecní kronika II a. Srov. také ŠVEC, V.: Události v malé obci Rájov. In: *Československo 1918–1968*. Č. Krumlov 1968, s. 79 n; PECKA, J.: Maďarská rapsodie... Viz pozn. 1.

štáb.⁴⁶ Dne 6. května napadli také američtí letci u Nišovic vlak, v němž se pod znakem červeného kříže pokoušeli o únik němečtí a maďarští prominenti. Na trati zůstalo 13 mrtvých.⁴⁷ Zvláště mnoho zvěstí kolovalo o transportu svatoštěpánského pokladu, jehož stopy končí v tehdejší odtrženém území jižních Čech nedaleko Kaplice.⁴⁸

V neděli 7. května dorazily do Bechyně maďarské kolony o síle jedné divize. Po dohodě s národním výborem věnovali Maďaři místní gardě 150 pušek, dva kulometry a 5000 nábojů.⁴⁹ Téhož dne přijela do Holubova maďarská dělostřelecká baterie. V obecní kronice o tom čteme:⁵⁰ „Tato jednotka byla přijata jako záruka klidu a míru. Po navázání spojení národního výboru a velitelství odboje s vedením jednotky bylo jasné, že si velitelé uvědomují, do čeho byli ve svazku německé armády zavlečeni. Po vyjednání spolupráce... se obě složky dohodly na zajištění osad Holubova a Krásětina společnou obranou.“

V tu dobu byly už všechny ústupové cesty doslova přecpány vojskem. Jen s velkými obtížemi se dostala maďarská kolona v nočních hodinách 8. května do Třeboně.⁵¹ Následujícího dne se na silnici u Lejčkova střetli Němci s Maďary o přednostní právo na další postup. Náhodný výstřel vyvolal domněnku, že kolona je napadena partyzány, a výsledkem bylo 24 padlých občanů z blízkého okolí.⁵²

Maďarská armáda, kterou zastihl konec války na našem území, přestala existovat. Její příslušníci sledovali už jen jeden cíl – vyjádřila ho maďarská jednotka, která přišla 9. května ve 14.20 do Třeboně: „Pochodovat domů, do Maďarska.“⁵³ Skutečnost, že se Maďarsko stalo koncem války spojencem protihitlerovské koalice, vedla k tomu, že zbytky jeho armád rozptýlených v zajateckých táborech na českém území byly už koncem května vyčleněny a postupně odsunuty.⁵⁴ Rájovský kronikář o jejich odchodu napsal:⁵⁵ „20. května 1945 v 10 hodin dostali Maďaři rozkaz se připravit na cestu, v 11 hodin je Američané naložili na tři nákladní auta a odvezli pryč, snad do Rakous, vojíni s vozy a koňmi pak jeli za nimi. Maďaři zde zanechali po sobě dobrou pověst.“

Můžeme tedy říci, že v postoji maďarských vojáků k českému povstání převládl nakonec racionální kalkul vyvolaný tragickými zkušenostmi s německým spojencem i tím, že na osvobozeném území Maďarska působila už nová protifašistická vláda. Svou roli tu nepochybně sehrála i snaha o přijatelné postavení v poválečném vojensko-politickém účtování.

46 *SOka* Prachatice, MÚ Pt, Kronika města Prachatic, květen 1945.

47 ObÚ Bohumilice v Čechách, Obecní kronika, květen 1945.

48 VÁROŠ, M.: *Osudy zlatých pokladov*. Bratislava 1967, s. 179 n.

49 Podle sdělení účastníků květnového povstání v Bechyni ředitele školy L. Vlhy a poručíka V. Malého.

50 ObÚ Holubov, Paměti obce Holubova, květen 1945.

51 Soukromý archiv M. Plzákové, Třeboň. – Zpráva špkt. Františka Plzáka pro posádkové velitelství v Třeboni o převratových událostech.

52 Podrobněji o tom viz JÍRA, J.: *Lid v odboji*. Havlíčkův Brod 1960, s. 122; *Leskovice*: K 20. výročí leskovických událostí. Pelhřimov 1965, s. 41 n; SLÁDEK, O.: *Krycí heslo svoboda*. České Budějovice 1967, s. 255.

53 Cit zpráva špkt. F. Plzáka – viz pozn. 51.

54 Velké množství maďarských vojáků bylo soustředěno v prozatímním táboře u Vitějovic na Prachaticku. Převážně však byli internováni bez většího dohledu v hospodářských objektech obcí, kde je zastihl konec války. Podle mezinárodních úmluv spadali do kompetence vlád, jejichž armády je zajaly. Proto také příslušná vojenská velitelství rozhodovala o jejich repatriaci.

55 *SOka* Český Krumlov, Kronika obce Rájov II, s. 68.

Jen ojediněle se maďarští vojáci postavili proti domácímu odboji, když například 2. března 1945 zadržela jejich hlídka dva partyzány (K. Vetoslava a M. Bilasze) a předala je *jagdkommandu* v Uherském Hradišti.⁵⁶ Dne 23. dubna použili Němci proti partyzánské obci Prlov maďarského důstojníka, který byl asi týden v partyzánském táboře jako zajatec. Podařilo se mu uprchnout a přivést na stopu partyzánů německé vojsko. Usvědčoval pak ty, které poznal, a sám je týral a bil holí. Výsledkem této akce bylo šestnáct upálených, tři oběšených a dva zabití partyzáni.⁵⁷ Dramatický průběh mělo odzbrojení maďarské jednotky v Horním Újezdě u Litomyšle, kde si střetnutí vyžádalo na obou stranách několik zranění.⁵⁸ Také v Nové Vsi na Českobudějovicku zahynuli v přestřelce dva čeští občané.⁵⁹ Jiný případ popisuje kronikář města Bavorova, kde byla ubytována spolu s jednotkou SS také skupina Maďarů a několik Slováků, „kteří byli ochotni s námi bojovat proti Němcům, ale v posledním dnu nás zradili. Tehdy mohl přijít o život Vojtěch Samek, který se s nimi vypravil pro zbraně do Dívčic. Maďaři to tam udali a jen svou duchapřítomností se zachránil.“⁶⁰ K vážné ozbrojené srážce domácího odboje s Maďary došlo ve Strakonících. V přestřelce na nádraží padl český dobrovolník Ladislav Kubíček, Maďaři měli dva mrtvé a několik raněných. Nakonec, jako ve většině případů, složili zbraně.⁶¹

I přes tyto stinné stránky byla ve vztahu maďarských vojáků k českému povstání určující střídavá snaha o neutrální postoj a různě odstupňovaná podpora revolučních sil. V některých případech se přímo postavili na jejich stranu se zbraní v ruce.

Přehled míst, v nichž došlo k většímu pohybu maďarských jednotek (1945):⁶²

Místo	Okres	Oblast
Babice	Uherské Hradiště	JM
Batelov	Jihlava	JM
Bavorov	Strakonice	JČ
Bechyně	Tábor	JČ
Benátky	Svitavy	VČ
Benešov nad Černou	Český Krumlov	JČ
Biskoupky	Brno-venkov	JM
Blatná	Strakonice	JČ
Blatnice	Třebíč	JM
Blovice	Plzeň-jih	ZČ

56 *SÚA*, 110-4-96, denní hlášení inspektora pro střežení tratí na Moravě č. 16/45.

57 *HR*, (1984), č. 16, s. 7.

58 *Vlastivědný sborník okresu Svitavy*, 1985, s. 8.

59 Jihočeské muzeum České Budějovice, V 62 990/1-38.

60 *SOKA* Prachatic, MÚ Bavorov, *Kronika* (1945), s. 234 n.

61 *SOKA* Strakonice, Přehled podzemní činnosti ilegální skupiny Předvoj-Prokop Holý a Niva, dosud bez sign.

62 Identifikace uváděných lokalit odpovídá správním poměrům z roku 1960. Význam zkratk: JČ – jižní Čechy, JM – jižní Morava, SČ – severní Čechy, SM – severní Morava, STČ – střední Čechy, VČ – východní Čechy, ZČ – západní Čechy.

Březí	České Budějovice	JČ
Březnice	Příbram	STČ
Bučovice	Vyškov	JM
Budislav	Svitavy	VČ
Čachnov	Chrudim	VČ
Černá nad Orlicí	Rychnov nad Kněžnou	VČ
Černice	Český Krumlov	JČ
Červený Kostelec	Náchod	VČ
Česká Rybná	Chrudim	VČ
České Budějovice	České Budějovice	JČ
Český Herálec	Žďár nad Sázavou	JM
Český Krumlov	Český Krumlov	JČ
Čimelice	Písek	JČ
Čížová	Písek	JČ
Desná	Svitavy	VČ
Diváky	Břeclav	JM
Dívčice	České Budějovice	JČ
Dolní Roveň	Pardubice	VČ
Dolní Újezd	Svitavy	VČ
Domamil	Třebíč	JM
Dvorec	České Budějovice	JČ
Herálec	Žďár nad Sázavou	JM
Hluboká	Chrudim	VČ
Hluboká nad Vltavou	České Budějovice	JČ
Holice	Pardubice	VČ
Holubov	Český Krumlov	JČ
Horazďovice	Klatovy	ZČ
Horní Borek	Benešov	STČ
Horní Újezd	Svitavy	VČ
Hrušky	Vyškov	JM
Humpolec	Pelhřimov	JČ
Cheb	Cheb	ZČ
Chlumec	Český Krumlov (?)	JČ
Chotěnov	Svitavy	VČ
Chrást	Plzeň-sever	ZČ
Jaroměřice nad Rokytnou	Třebíč	JM
Jarošov	Svitavy	VČ
Javorníček	Ústí nad Orlicí	VČ
Jílovice	České Budějovice	JČ
Jimramov	Žďár nad Sázavou	JM
Jince	Příbram	STČ
Jindřichův Hradec	Jindřichův Hradec	JČ
Kaplice	Český Krumlov	JČ
Kašava	Zlín	JM
Kbely	Praha-východ	STČ

Koloděje nad Lužnicí	České Budějovice	JČ
Koloredov (dvůr)	Písek	JČ
Korouhev	Svitavy	VČ
Krásetín	Český Krumlov	JČ
Krouna	Chrudim	VČ
Křemže	Český Krumlov	JČ
Lejčkov	Tábor	JČ
Leština	Chrudim	VČ
Libušín	Kladno	STČ
Litomyšl	Svitavy	VČ
Loděnice	Beroun	STČ
Lomnice nad Lužnicí	Jindřichův Hradec	JČ
Louny	Louny	SČ
Ludslavice	Kroměříž	JM
Luže	Chrudim	VČ
Milevsko	Písek	JČ
Mirotice	Písek	JČ
Mirovice	Písek	JČ
Miřetín	Chrudim	VČ
Moravany	Chrudim	VČ
Moravské Budějovice	Třebíč	JM
Nedošín	Svitavy	VČ
Nedvězí	Svitavy	VČ
Netolice	Prachatice	JČ
Nišovice	Strakonice	JČ
Nová Cerekev	Pelhřimov	JČ
Nová Ves	České Budějovice	JČ
Nová Ves	Písek	JČ
Nové Hrady	Chrudim	VČ
Oldříš	Svitavy (?)	VČ
Perálec	Chrudim	VČ
Písek	Písek	JČ
Poděbrady	Nymburk	STČ
Polička	Svitavy	VČ
Polom	Přerov	SM
Popelín	Jindřichův Hradec	JČ
Poříčí	Svitavy	VČ
Prachatice	Prachatice	JČ
Prlov	Vsetín	SM
Přerov	Přerov	SM
Přímětice	Znojmo	JM
Racková	Zlín	JM
Radostice	České Budějovice	JČ
Rájov	Český Krumlov	JČ
Rakovník	Rakovník	STČ

Rovinky	Trutnov	VČ
Řepníky	Chrudim	VČ
Sebranice	Svitavy	VČ
Skuteč	Chrudim	VČ
Slušovice	Zlín	JM
Stéblová	Pardubice	VČ
Strakonice	Strakonice	JČ
Strážovice	Písek	JČ
Svitavy	Svitavy	VČ
Svratka	Žďár nad Sázavou	JM
Svratouch	Chrudim	VČ
Tábor	Tábor	JČ
Telecí	Svitavy	VČ
Těšice	Hodonín	JM
Trhonice	Žďár nad Sázavou	JM
Trhová Kamenice	Chrudim	VČ
Trhové Sviny	České Budějovice	JČ
Třeboň	Jindřichův Hradec	JČ
Třešť	Jihlava	JM
Tupadly	Kutná Hora	STČ
Týn nad Vltavou	České Budějovice	JČ
Uherský Brod	Uherské Hradiště	JM
Včelná	České Budějovice	JČ
Vidlatá Seč	Svitavy	VČ
Vitějovice	Prachatice	JČ
Vizovice	Zlín	JM
Vodňany	Strakonice	JČ
Volary	Prachatice	JČ
Vranovice	Břeclav	JM
Zástřizly	Kroměříž	JM
Zdislav	Chrudim	VČ
Zlatá Koruna	Český Krumlov	JČ
Žehušice	Kutná Hora	STČ
Žiželice	Louny	SČ

Z pozůstalosti Ladislava Rašína

Ivana Koutská

Deníky, motáky a korespondence Ladislava Rašína¹ z let 1939–1945 patří do řady dokumentů svědčících o významu československého demokratického odboje a psychické síle osobností, které jej reprezentovaly. O představitele nekomunistického odboje však ani odborná veřejnost po čtyřicet let nejevila zájem, o publikaci jejich děl nikdo neuvažoval. V povědomí veřejnosti dodnes – bohužel i na Západě – dominuje jako hlavní představitel československého odboje Julius Fučík a jeho *Reportáž, psaná na oprátce*.² Přitom je zřejmé, že toto svědectví, navíc literárně přepracované,³ nebylo jediným dílem vzniklým v nacistických věznicích ani jediným rukopisem hodným uveřejnění.

Měla jsem dosud možnost seznámit se s autentickými dokumenty v pozůstalosti Ladislava Rašína a ing. Vladimíra Grégra. Oba autoři, ač zcela odlišných povahových vlastností, mají mnoho společného: nezdůrazňují vlastní zásluhy, netrpí sebelítostí, spíše se snaží hledat i humorné stránky života (viz například příhodu z Berlína, kdy se po vynesení rozsudku smrti Ladislav Rašín ptal svého přítele a spolužáka JUDr. Vladimíra Štěpánka, odsouzeného pouze k dvouletému trestu vězení, zda by si to nechtěl „prohodit“).⁴ V jejich textech se neobjevuje líčení gestapáckých výslechů s bitím a mučením – tedy pasáže, které ve Fučíkově reportáži patří k těm nejemocionálnějším. (O tom, že ani nekomunističtí

1 Ladislav Rašín se narodil 22. června 1900 v Praze; syn dr. Aloise Rašína, významného čs. politika, jednoho z „mužů 28. října“, tvůrce finanční politiky státu. Po ukončení právnické fakulty pokračoval v advokátní praxi zděděné po otci. Od poloviny dvacátých let činný v Československé národní demokratické straně, 1935–1939 poslanec národního shromáždění. Hlavní představitel českých nacionálně orientovaných politiků, sdružených kolem revue *Národní myšlenka*. Patřil k těm politikům, kteří od počátku poukazovali na ohrožení republiky politikou Henleinovy Sudetoněmecké strany. V září 1938 stanul v čele Výboru na obranu republiky, byl jedním z politiků, kteří 30. září žádali prezidenta Beneše, aby nepřijal mnichovský diktát. Po odjezdu prezidenta do exilu uznal, že jedině Edvard Beneš může být vůdcem odboje v zahraničí, a dal se plně do jeho služeb. Byl jedním z „pětky“ představitelů politických stran sdružených v odbojovém Politickém ústředí.

2 *Gedenkstätte Plötzensee*. Berlín 1972, posl. vydání 1982, s. 27.

3 FUČÍK, Julius: *Reportáž, psaná na oprátce*. První úplné, kritické a komentované vydání. Připravili František Janáček, Alena Hájková. Praha, Torst 1995, 347 s.

4 CEBE-HABERSKÝ, Jaroslav: *Dům mrtvých*. Praha 1946, s. 32.

vězňové neunikli trýznění, se však dozvídáme z jiných svědectví.) Pokud se o těchto metodách sami zmiňují, pak například v souvislosti s taktikou, kterou při výsleších volili: vydržet mučení co nejdéle, vyrozumět z otázek, o čem gestapo již ví, a potom vypovídat pokud možno jen o těchto známých skutečnostech.

Texty z pozůstalosti Ladislava Rašína jsou úzce spjaty s osudy jedné z prvních českých odbojových organizací – s Politickým ústředím, které bylo se souhlasem prezidenta Edvarda Beneše založeno v červenci roku 1939.⁵

Poté co byl dne 22. listopadu 1939 v Brně zatčen JUDr. Ferdinand Richter, u něhož byly nalezeny poznámky ze schůzky konané dne 18. listopadu 1939 u dr. Bohumila Kratochvíla, byli představitelé i nejbližší spolupracovníci Politického ústředí (JUDr. Prokop Drtina, gen. Bedřich Neuman, JUDr. Jaroslav Cebe, Ivan Herben, dr. Bohumil Kratochvíl, JUDr. Zdeněk Mejstřík, ing. Vladimír Grégr, dr. Bohumil Laušman, prof. Vladimír Klecanda) bezprostředně ohroženi. Skrývali se a připravovali na útěk do zahraničí. Dr. Ladislavu Feierabendovi, JUDr. Adolfu Procházkovi a ing. Jaromíru Nečasovi se útěk zdařil. Ladislav Rašín se po varování skrýval v Lázních Bělohrad – bohužel však poté, co jeho manželka utrpěla těžký úraz hlavy, přijel do Prahy, kde byl 13. prosince 1939 zatčen. Věznili ho na Pankráci a vyslyšali v Petschkově paláci.

Od počátku svého uvěznění se snažil – jako jeho otec v rakousko-uherských věznicích – popsat všechny události, změny prostředí, své pocity a myšlenky. Deníkové záznamy neskryval, směl je mít u sebe, proto se faktům souvisejícím úzce se zatčením a procesem vyhýbal, popsal však věcným, strohým, právníckým stylem vše, co se každý den událo. I přes tuto zcela pochopitelnou opatrnost snadno rozpoznáme velký rozdíl v brutalitě vyšetřovací vazby v protektorátě a v Německu. Po převozu z Prahy do Drážďan 13. června 1940 nacházíme zápis: „A tak po tomto vlídném a překvapivém uvítání jsem po dlouhé době volně vydechl. Je tu zcela jiné ovzduší než v Praze.“⁶ Největší část deníků pochází z období od 26. června 1940 do procesu, které strávil v berlínské věznici Alt Moabit; najdeme zde líčení mechanismu nelidské, strohé vězeňské mašinerie, ale i opatrné zmínky o krásné a humánní pomoci vrchního sekretáře Felixe Hasericka, který se o vězně staral a všemožně jim pomáhal.⁷ Deníky končí zápisem z 15. prosince 1941.

Další část pozůstalosti tvoří motáky z Plötzensee, berlínského vězení, kde odsouzceni čekali na popravu. Jsou to texty člověka čekajícího na smrt, přesto však stále plného odvahy a naděje. S přesností líčí zcela nepochopitelnou hrubost a sadismus některých dozorců. Motáky obsahují již více informací a detailů včetně dramatického vyličení chvíle, kdy byla Ladislavu Rašínovi v listopadu 1942 udělena milost.

Z kázníc Kaisheim (kam byl převezen 15. prosince 1942) a Dietz (od 2. července 1944) se dochovaly německy psané a cenzorem orazítkované dopisy Ladislava Rašína jeho bratrovi Miroslavovi. Týkají se hlavně chodu advokátní kanceláře.

5 Politické ústředí, jedna z prvních odbojových organizací, bylo založeno jako širší politický sbor sestávající ze známých politiků a veřejných činitelů. Řídící „pětka“ (Přemysl Šámal – předseda, Ladislav Rašín – zástupce strany národnědemokratické, Ferdinand Richter – strana národněsocialistická, Ladislav Feierabend – strana agrární, Adolf Procházka – strana lidová, Jaromír Nečas – sociální demokracie), toto tajné ústředí, mělo koordinovat práci všech demokratických odbojových skupin v protektorátě.

6 Dokument č. 1.

7 KOUTSKÁ, I.: Případ sekretáře F. Hasericka. In: *Literární noviny*, (7.9.1995).

Posledními dokumenty jsou dvě zprávy, kterými českoslovenští styční důstojníci ukončili pátrání po Ladislavu Rašínovi. Dne 19. března 1945, těsně před osvobozením káznice Dietz, byl Rašín převezen do věznice Frankfurt nad Mohanem – Preungesheim. Podle sdělení očitých svědků ještě sám nastoupil do auta, ve Frankfurtu však už je opustil na nosítkách. Druhý den ráno zemřel.

Deníky, dva linkované sešity formátu A5 v černých deskách, psané černým inkoustem, zahrnují období od zatčení do procesu. Po vynesení rozsudku smrti se podařilo soudním úředníkům zachránit je před zničením.

Motáky z Plötzensee, tužkou psané deníkové záznamy na zažloutlém papíře, vynesl z vězení advokát JUDr. Hans Surholt.

Na závěr jsem zařadila strojopisnou Zprávu o hledaném.

Vybrané dokumenty pocházejí z pozůstalosti, která je majetkem paní Jany Rašínové, dcery Ladislava Rašína.

Uvěřejňujeme pouze výběr z dochovaných materiálů, neboť vzhledem k jejich rozsahu není možné je v časopise publikovat všechny. Dokumenty č. 1–3 zachycují jak běžné události vězeňského života (popis věznic, cel, změny prostředí, chování úředníků a dozorců, osobní postřehy a pocity), tak i osudové chvíle (zatčení, zatykač, doručení obžaloby, svědectví o procesu Ferdinanda Richtera, udělení milosti).

1

13. prosinec 1939–14. prosinec 1941. – *Výběr z deníků Ladislava Rašína pořázených v nacistických věznicích.*

13. prosince [1939, Pankrác]

Pracoval jsem v kanceláři. Byl poslední den lhůty k podání odvolacího sdělení ve výpovědní věci zřízence Živnobanky Kvasničky. Spěchal jsem, abych diktát rychle dokončil a mohl jet za Malenkou,¹ která ležela v Podolském sanatoriu s otřesem mozku, který utrpěla více jak před týdnem, a rychle se zotavovala. Bylo asi půl páté odpoledne, když se otevřely dveře a vstoupili dva mladíci. Byl jsem právě na cestě ze svého pokoje do hlavní kanceláře. Obrátil jsem se na ně s otázkou, co si přeji, jeden z nich odpověděl, že chtějí mluvit s dr. Rašínem. Na moji odpověď, že já jsem dr. Rašín, představili se jako tajná státní policie, povytáhli z kapsy jakési medailony, jimiž se legitimovali, a vyzvali mne, abych šel s nimi. Otázal jsem se, zda mohu něco dodiktovat, nedovolili, zeptal jsem se, zda si mohu vzít v bytě kabát a klobouk, ani to nedovolili. Místo toho mne upozornili, že kdybych se pokusil o útěk, budou střilet. A tak jsem šel bez klobouku a bez kabátu, oběma v patách následován Žitnou ulicí na Karlovo náměstí, kde jsme nastoupili do autodrožky a jeli do Bredovské ulice, kde v Petschkově paláci bylo sídlo gestapa. Cestou mladík, který vedl slovo, podotkl, že se jedná o krátký výslech a že se hned vrátím. Odpověděl jsem, že v tom případě nechápu, proč jsem si nemohl vzít kabát a klobouk.

V Bredovské ulici zavedli mne do kancelářské místnosti, kde bylo více úředníků, vyzvali mne, abych si sedl, mladík, který mne přivedl, usedl k psacímu stroji a cosi psal. Po chvíli mne zavolal a sdělil mně, že jsem zatčen. Na moji otázku proč, odpověděl, že se to hned dozvím. Opět jsem seděl, minuty pomalu utíkaly, nikdo si mne nevšímal. Po delší chvíli vyzval mne jiný úředník, abych vyndal vše z kapes a položil na stůl. Učinil jsem tak, potom

mne prohledal, zda v kapsách nic nezůstalo, a zase se nic nedělo. Konečně mne vyzvali, abych si stoupl do kouta, tváří ke zdi. Stál jsem. Ztratil jsem pojem času, ale byl jistě již večer.

Po delší době byl jsem vyzván, abych šel do blízkého pokoje. Tam u dvou psacích stolů, z nichž každý byl v jiném rohu pokoje, seděli dva zřejmě vyšší úředníci. Jeden z nich, blondýn kulatého obličeje sedící u stolu vlevo, obrátil se na mne náhle, bez jakéhokoli úvodu s otázkou: „Kde je pan Laušman?“² Podivil jsem se této otázce a odpověděl, že to nemohu vědět, mé styky s ním nebyly tak důvěrné, abych věděl, v který čas se kde nachází. Na to druhý úředník, hubený brunet sedící u stolu v pravém rohu, se zeptal, zda znám Klecandu.³ Domníval jsem se, že myslí generála. Teprve po chvíli se nedorozumění vysvětlilo. Zda znám Šámala?⁴

„Ano, je to náš starý přítel rodiny.“ Tak se otázky střídaly a týkaly se schůzek, k nimž jsem byl pozván Nečasem.⁵ Po chvíli blondýn přestal klásti otázky, odešel z pokoje, po chvíli se vrátil, opět odešel. Konečně výslech skončil.

Byl jsem opět odveden do kancelářské místnosti, mé věci byly mně navraceny, byl jsem vyzván, abych si přepočítal peníze, vyslechnut, který klíč ve svazku klíčů k čemu patří. Klíče a pas nebyly mně vráceny. Opět jsem stál obličejem ke zdi. Za nějakou dobu, bylo asi 11 hodin v noci, po opětovné výstraze, že bude po mně stříleno, kdybych se pokusil o útěk, šel jsem v doprovodu dvou úředníků dolů a autem jeli jsme na Pankrác.

V trestnici byly mně odebrány všechny věci, i šle a kravata, sepsány a z přijímací kanceláře jsem šel do příkazané cely č. 171.

Dozorce dal mně prostěradlo, povlak na polštář, ručník a utěrku, nechal chvíli svítit světlo, abych si mohl ustlat postel. Uložil jsem se v koutě na slavníku ležícím na zemi a za chvíli usnul, v myšlenkách u Malenky a ve starostech, jak na ni zpráva o mém zatčení působila. Brzy byl jsem ale opět probuzen, přinesli mně kabát a klobouk. Soudím z toho, že ještě v noci byla u nás patrně prohlídka.

[. . .]^a

18. února [1940, Pankrác]

Dnes je výroční den taťkovo⁶ smrti. Vzpomínám, že před 24 lety byl také ve vězení ve Vídni a všechno šťastně přestál. Počítám, že tenkrát mu bylo 49 let, byl tedy o 10 let starší, než jsem dnes já. A přece začal žít život znovu. Mamince⁷ bylo tehdy 39, byla tedy ve stejném věku, jako je dnes Máňa. A najednou mi napadá, že nejsem již mladík, že nejsem tak mlád, jak jsem stále cítil, ale že jsem již hodně v druhé polovici svého života. Napadlo mi najednou, že i maminka stárne, že překročila šedesátiny, a pojímá mě úzkost při myšlence, že by ji mohla potkati nějaká nemoc a já že bych již neměl možnost a příležitost všechno to dobré, co mně udělala a dělá, oplatiti a vynahraditi. Je mně líto, že ve dnech své svobody při vši velké lásce k ní jsem se jí snad přeci nevěnoval tak, jak jsem měl v její osamocenosti, a slibuji vám, sobě i Bohu, že to vše napravím a vynahradím. Naši jsou dnes asi v sanatoriu, jako každoročně. Jak je asi mé drahé mamince, bylo těch ran osudu, které musela snést, již příliš mnoho.

[. . .]^b

4. června [1940, Pankrác]

Ráno k výslechu, který byl v poledne skončen. Při ukončení bylo mně sděleno, že jsem vzat do vyšetřovací vazby, a byl mně na moji žádost vydán zatykač. Brzy prý budu

převezen patrně do Berlína. „Der Ermittlungsrichter des Volksgerichtshofes, z. Zt. Prag, 4. Juni 1940, Gesch. Nr. 8J 557/39 z 556 b/40. Haftbefehl: Der am 22. Juni 1900 in Prag geborene Rechtsanwalt Dr. jur. Ladislav Rašín, Protektorats-Angehöriger, wohnhaft gew. in Prag II., Žitná Nr. 6, III. Stock, ist zur Untersuchungshaft zu bringen. Er wird beschuldigt, als Protektoratsangehöriger zusammen mit anderen im Jahre 1939 im Gebiete des Protektorats Böhmen und Mähren fortgesetzt durch ein und dieselbe Handlung 1) ein hochverräterisches Unternehmen mit anderen verabredet zu haben, 2) ein hochverräterisches Unternehmen vorbereitet zu haben, wobei die Tat darauf gerichtet war, zur Vorbereitung des Hochverrats einen organisatorischen Zusammenhalt herzustellen und aufrechtzuerhalten. Verbrechen nach § 82 I., 83 II., III. Ziff. 1, 47, 73, St.G.B. Er ist dieser Straftat dringend verdächtig. Da ein Verbrechen den Gegenstand des Verfahrens bildet, ist Fluchtverdacht kraft Gesetzes zu vermuten. Gegen diesen Haftbefehl ist das Rechtsmittel der Beschwerde zulässig. gez. Rehse, Landgerichtsrat.“^c

Mám to tedy nyní černé na bílém, nebo spíše černé na červeném, a vím, na čem jsem. [. . .]^d

13. června [1940, Drážďany]

Ráno ještě za tmy byli jsme probuzeni, dostali jsme snídani a brzy na to seřadil se transport v chodbě, která vede k německému oddělení. Po dlouhém stání byl vyvolán Šámal, Richter,⁸ Cebe⁹ a já a byli jsme postaveni stranou. Potom přes dvůr pod našimi okny, kolem pekáren na dvůr u brány, kde bylo několik autokarů a četa policie. Každý z nás čtyř byl posazen do jednoho auta.

Tak právě po šesti měsících vazby nastoupil jsem za ranního šera cestu do neznáma. Autokary jely na Hyberské nádraží, vjely dovnitř, kde na vedlejší koleji byl připraven vagon třetí třídy. Z nás čtyř byl každý posazen do jiného oddělení, já seděl ve velkém společném oddělení. Po nějaké době vhrnulo se do vagonů větší množství lidí, mezi nimi i Krat,¹⁰ který si sedl vedle mě. Ostatní byli transport z Pardubic, který přenocoval v Praze. Mnoho důstojníků, úředníci dráhy a pošty, sokolští činovníci. Naše souprava stála dlouho na vedlejší koleji, potom byla připnuta k rychlíku a zatažena na nádraží. Záclyony byly zataženy, peron oživil, první cestující nastupovali. Kolem 8. hodiny vlak vyjel z nádraží. A tak jsme ujížděli podél Labe k Drážďanům.

Cesta ubíhala příjemně, za stálého povídání, kouření a jídla. Pardubičtí žili v mnohem lepších poměrech než my v Praze. Měli s sebou cigarety, jídlo, mohli čísti noviny, a tak měli spoustu novinek. I my mohli jsme si cestou koupiti jídlo, pivo a cigarety.

Asi ke druhé hodině přijeli jsme do Drážďan, byli jsme seřazeni na peroně a potom vojenskými auty odvezeni do vězení v Mathildenstrasse. V tmavé chodbě jsme znovu stáli před přijímací kanceláří, my čtyři opět stranou. Procedura hrozně dlouho trvala, my čtyři byli jsme voláni jako poslední. Po zjištění nacionálií odevzdali jsme cenné věci a peníze a byli jsme posláni do cel. Ze zvyku postavil jsem se na chodbě tváří ke zdi, a tu se za mnou ozval hlas: „U nás nestavíme ke zdi.“ *Hausarbeiter* v trestaneckém obleku, takto major, jehož jméno jsem zapomněl, se mne ujal, zavedl mne s druhým *hausarbeiterem* ing. Papírníkem k strážmistroví, kde jsem odevzdal ostatní věci, a na to mne odvedli do cely v druhém patře. Poučili mne hned o zvyklostech a předpisech. Smí se kouřit, oni chodí s kahanem zapalovat dvakrát denně, z knihovny dostanu knihy, smím číst české i německé noviny, také *Rodokaps* nebo jiný týdeník. Strava ucházející, ale málo. Zacházení slušné.

A tak po tomto vlídném a překvapivém uvítání jsem po dlouhé době poprvé volně vydechl. Je tu zcela jiné ovzduší než v Praze.

[. . .]^e

26. června [1940, Alt Moabit, Berlín]

Moje objednávka věcí z kantýny byla mně navracena s poznámkou, že nemám peníze. Patrně peníze z Drážďan dosud nepřišly. Je to pro mne zklamání.

Vězení je velká čtyřpatrová budova, do pěticipé hvězdy stavěná. Podél dveří do cel vedou železné pavlače, takže prostředek je od stropu až do přízemí, nad nímž je drátěná síť, volný. Podlaha pavlačí je železná, mřížkovaná, takže i podlahou je vidět z poschodí do poschodí. Chodby ústí do velké ústřední haly, do jejíhož přízemí vede několik schodišť mezi jednotlivými paprsky hvězdy. Jednotlivá křídla vězení jsou označena písmeny A až E. Budova je stavěna z červených neomítnutých cihel.

Má cela je ve čtvrtém poschodí křídla A, asi 5 m dlouhá a asi 2,5 m široká, obsahu 25 metrů. Čistá, jako ostatně celé vězení je úzkostlivě čistě, podlaha hnědě natřena, stěny do dvou třetin opatřeny olejovým nátěrem. Okno velké, dolejší dvě třetiny zaskleny neprůhledným sklem, hořejší třetina, která je sklápěcí ventilací, má sklo průhledné. Okno nepůsobí dojmem zamřížovaného, neboť mříže jsou do něho zapuštěny tak, že je rozděleno v malé tabulky, jako to bývá v dílnách nebo továrnách. U okna na zdi police s džbánem na vodu, sklenicí, hrnkem, talířem a miskou. Dále umývadlo s miskou na mýdlo. Pod tím tři oddělení, prostřední tvoří uzavřenou skříňku. V jednom oddělení kartáč na šaty a boty a kartáček na krém na boty, dřevěná nádobka s pískem na čištění, sáček na šití, v druhém oddělení „knihovnička“, ve skříňce „spížírníčka“: slánka z pálené hlíny, doska na maslo, prkýnko na maso, lžice, nůž a vidlička (které se večer odevzdávají a ráno je opět dostáváme). Pod polici je věšák. Na téže stěně je sklápěcí postel a v rohu u dveří těleso ústředního topení. Na druhé stěně sklápěcí stůl a sklápěcí lavička, které se na noc sklopí, nad stolem lampa zacloněná papírem, aby vrhala světlo jen dolů, v rohu u dveří klozet, nespachovací, který se dvakrát denně (ráno a odpoledne) dost vydatně zvenčí splachuje. Nade dveřmi je výklenek s ventilací, která vede na chodbu a která v teplých dnech se zvenčí otvírá. Všechno, stěny, nábytek i dveře, je bledězeleně natřeno. Mezi dveřmi na futře visí pytlík s hadříky na čištění, lopatka, hadr na prach, smetáček, hadr na zem, v rohu u ústředního topení stojí štanďlík, u klozetu visí štětka na čištění klozetu.

Do okna se mi dívá koruna javoru, jinak vidím vysoký tovární komín od kuchyně a z věžeňských pekáren, odkud je ráno, v poledne a večer slyšeti rachocení vozíků, na kterých rozvážejí džbány s jídlem. Dále je viděti vlevo střechy soudní budovy a v pozadí jakousi kopuli, vpravo jiné trakty zdejšího věžeňského komplexu, kde je ještě jedno vězení pro ženy, správní budova, nemocnice atd.

Má cela je obrácena k severu, slunce do ní nepřijde, jen časné ráno, hned po východu slunce osvětlují jeho první paprsky stěnu nad mou postelí.

Zvenčí zaléhá ke mně dost hluku, na dvoře v kuchyňském komplexu běží od časného rána často celý den jakýsi motor a je slyšet protivný štěkot psů z věžeňského psince, neboť v noci psi hlídají na dvorech. Z dálky je slyšet tramvaje i vlaky a pískání lokomotiv a sirény jakoby lodí. Snad je tu nablízku nějaký průplav.

[. . .]^f

22. listopadu [1940, Alt Moabit, Berlín]

Noc klidná, ale celou jsem ji prožděl. Radostné vzrušení z návštěvy našich bylo přílišné, myšlenka stíhala myšlenku, vzpomínka vzpomínku. Myslím na děti a dělám plány do budoucnosti: Mrzutá nálada posledních dnů je pryč a je vystřídána náladou snad až příliš růžovou.

Tentokrát přišel pro mne dozorce již v 8.30, ohlásil mně číslo, které si mám pamatovati, zavedl mě do ústřední haly, kde jsem čekal, až se shromáždili ostatní k soudu předvolaní (celkem čtyři), a na to jsme prošli křídlem A a spojovací chodbou do starého vězení a další chodbou do soudní budovy. Na chodbě u psacího stolu sedí dva dozorcí, jednomu z nich hlásím jméno a číslo (tentokrát 40), které jsem si měl pamatovat, dozorce napíše mně číslo na cedulku, kterou mně vydá, poznamená můj příchod do knihy, načež projdu dveřmi a za roh do jiné chodby, kde opět hlásím číslo a jméno, opět se zapíše můj příchod a na to jsem zavřen do malé cely s lavicí s rozměrem dvakrát dva metry. Čas se nekonečně vleče. Víím, že budu museti čekati nejméně hodinu a každou chvíli odhaduji, kolik minut již asi uplynulo. Šerá cela se pomalu jasní, konečně podle světla usuzuji, že je již asi půl desáté, a tu již také zarachotil klíč v zámku, dveře se otvírají a já vesele vykračuji, tentokrát do pokoje 212, a usadím se na staré známé místo mezi dvěma psacími stoly, za širokou sklápěcí deskou.

A tak opět povídáme a opět hoduji: bažant, uzenny jazyk, rostbeft, chléb a housky s máslem, Sachrův dort, moučník s pařížským krémem, znamenité koláče Mániny maminiky, jablko, a zapjím cognacem. Návštěva trvala tentokrát hodinu a dvacet minut, takže jsme si mohli hodně popovídati. Malenka přinesla mně konvalinky, které ale musela si opět vzítí. Snad mně také přinesou štěstí a dá Bůh, že se splní brzy všechny Malenčiny naděje. Má drahá maminka mně nabídla, že by za mne zaplatila moji hypotekární zápůjčku. Je tak neskonale dobrá ke mně, ale vzdor tomu je nutno vše dobře uvážiti, a já bohužel, jsa úplně odříznut od světa, nemohu dobře posoudit, zda by to bylo výhodné, či nikoliv. Bohužel nic netrvá na světě věčně, a tak i tentokrát nastalo nám loučení. Zs nejméně šest dlouhých neděl se neuvídíme. A tak odnášel jsem si s sebou do cely ty nejkrásnější dojmy a vůni konvalinek.

Při obědě jsem byl odvolán k zdravotnímu radovi, který mne velmi vlídně přijal a na moji žádost mně přislíbil opět přilepšení ke stravě. Vyptával se mne, proč zde jsem, je-li nás více, ptal se na Krkonoše a na Janské Lázně, kde chce strávití zimní dovolenou. Po čtyřech nedělích, kdy vyprší předpis přilepšení, mám se hlásiti u lékaře a znovu žádati, což bude povoleno.

Oběd: brambory s treskou.

Večeře: chléb, zavařenina, káva.

[. . .]⁸

25. listopadu [1941, Alt Moabit, Berlín]

Dopoledne jídlo a sdělení, že maminka s Malenkou mají obtíže při povolení cesty, stále ještě prý jim nebyla vydána propustka. Jsem tím celý rozrušený, bylo by to pro mne kruté, kdyby nepřijely ještě před přeličením. Holič mne přišel oholit pro ztřejší výslech.

26. listopadu [1941, Alt Moabit, Berlín]

V osm hodin ráno přišel dozorce a odvedl mne dolů do haly, kam postupně byli přivedeni také ostatní, kteří jedou k lidovému soudu jako svědci nebo obžalovaní. Vidím

a slyším hlásiti jména: Richter, Cebe, Mejstřík,¹¹ Šmíd,¹² prof. Uher,¹³ ještě jeden profesor, kteří jsou všichni jako svědci v Richterově procesu, a plk. Kotík,¹⁴ Všetička,¹⁵ Jelínek¹⁶ a Gardavský¹⁷(?), kteří jsou žalováni v jiném procesu. Pak prošli jsme křídlem E a spojovací chodbou přešli do správní budovy, kde jsme v kanceláři (kde nás při samém příchodu sem přijali a naše nacionále sepsovali) dostali každý balíček jídla (dvakrát dva krajíce chleba pomazaného margarínem a 4 kolečka salámu). Potom jeden z nás dostal velkou nádobu s černou kávou a nastoupili jsme do vězeňského vozu: Richter, Všetička a ještě jeden do malých cel, ostatní do společného oddělení.

Po krátké jízdě vůz zastavil, vystoupili jsme na jakémsi dvoře a sešli po schodech do sklepa, tam byli všichni jednotlivě zavřeni do cel, já, Richter a prof. Uher seděli jsme v místnosti s několika policejními úředníky. Po krátkém čekání byli jsme všichni odvedeni nahoru po širokém schodišti a širokými, čistotou zářícími chodbami a usazeni ve velké soudní síni. V auditoriu sedí vojáci, samí mladíci, patrně nějaká důstojnická škola. Po levé straně jest zábradlí, za nímž sedí Richter, před zábradlím u stolku jeho obhájce. V 9.15 vstupuje senát, dva soudci v rudých talárech, dva SA a jeden SS, všichni v uniformách. Jsme vyvoláni jmény, předstupujeme, jsme předsedou poučeni, že musíme mluvit pravdu, ale že jako obvinění můžeme odpověď odepřít, kdyby nám to bylo na škodu. Na to jsme opět odvedeni do sklepa a tentokrát jsem také já zavřen do „cely“.

Jde zřejmě o bývalý sklep, který byl jen tomuto účelu nouzově přizpůsoben. Místnost je proto velká sice, ale bez denního světla, malá ventilace vede do jakési šachty, kudy ale neproniká ani paprsek světla, na zdech visí pavučiny, na zemi plno špíny a smetí, stěny zejména u okna vlhké, plísni pokryté skvrny. V cele je stůl a rozviklaná židle. Zdi jsou popsány jmény: samí Češi, několik málo Poláků a Němců a u každého jména počet roků, na které byl kdo odsouzen do káznice. Nacházím jméno ing. Papírnicka, kterého jsem potkal v Drážďanech a který dostal podle „záznamu“ 2 roky. Jinak také verše, různé povzbuzující průpovědky, ba i humor tu a tam probleskne: „jenom klidně a zhluboka dejchat...“ nebo „my se dočkáme, když jen chvilku počkáme“. V tomto prostředí matně osvětleném elektrickou žárovkou pomalu plynou hodiny. Po poledni se otvírá cela, vstupuje kdosi, kdo se mně představuje jako gen. Všetička. Je prý polední přestávka. Ale za chvíli se znovu otvírají dveře a jsem opět odveden do vlídnější místnosti, kde jsem byl zpočátku a kde je již Uher a kam za chvíli je přiveden Richter. Jdu si pro studenou černou kávu, kterou jsme si přivezli z Moabit, přikusuji k tomu chleba a čekáme dál.

Konečně zazvoní telefon, policejní úředník přijímá rozkaz, aby nás všechny přivedl nahoru, a tak jdeme zas širokými chodbami a usedáme tentokrát na chodbě a čekáme na předvolání. Nejdřív je volán Šmíd, pak Uher a zanedlouho na to já. Po zjištění nacionální otázky, zda znám Richtera, jaký účel měly naše schůzky, dotazy ohledně krycích jmen, co bylo jednání s gen. Neumannem.¹⁸ Mám dojem, že mé odpovědi nikoho nezajímají, nanejvýš reaguje na mne předseda posměškem. Richterův obhájce klade ještě otázku o předmětu schůzky 18.11. a tím je výslech skončen k mému velkému překvapení, poněvadž nechápu, proč jsem byl vlastně volán. Po mně je volán k výslechu Cebe, i on je za chvíli zpět, na to volá dozorce policejního úředníka (jednoho z těch, kteří mne vyslychali v noci po mém zatčení) a hlásí, že ostatní již nebudou vyslychání, že můžeme být odvedeni. Nemohu to všechno pochopit a srovnat si v hlavě. Za své patnáctileté praxe jsem tak rychlé souzení neviděl, a jde přece o věc, kde se může jednat o život člověka. Všechny naše výslechy byly pouhou formalitou. Jsem opět zavřen, tentokrát do jiné cely,

stejně, jako byla ta první, jen s tím rozdílem, že zde nelze otevřít okno, takže trávím dlouhé hodiny ve ztuchlém vzduchu a pochmurném okolí, které působí značně depresivně.

Když schýlilo se již hodně k večeru, otvírá se cela, vracejí se důstojníci, jejichž proces byl odročen na zítřek k vynesení rozsudku. A tak zas sedím ve vlídnější místnosti a pro ukrácení času prohlížím stará čísla jakýchsi obrázkových časopisů. Je asi 6.30 hod., když přichází Richter, na rukou pouta, zjevně značně rozrušený. Soud odebral prý se k poradě, rozsudek bude vynesen ještě dnes. Hovoříme s policejním úředníkem a krátíme si tak pomalu plynoucí čas. Neuplynula snad ani hodina, zvoní telefon, a Richter je opět odveden nahoru. Hovoříme dále, já dokonce mohu kouřit doutník, který mně policejní inspektor nabídl. Ten dělá pomalu přípravy k odjezdu, volá policejní vůz a vězení, aby nám otevřeli bránu, a v osm hodin nastupujeme do vozu, kam přivádějí přímo Richtera, stále s pouty na rukou. Rozsudek smrti!

V Moabit opět do přijímací kanceláře, kde si zaznamenají náš návrat, a temnými chodbami do zatemněné haly, kde jen blýskají paprsky nočních svítlen dozorců, jinak světla všude zhasnuta nebo zatemněna. Jsme postupně posíláni do svých cel, jen Richter zůstává v hale: do své cely se již nevrátí, bude mu přikázána cela jiná. Jsem jako rozbítý, duševně i tělesně utýraný. Teď tedy vím, co to je lidový soud, a mohu si představit, co asi čeká mne i všechny ostatní.

[. . .]^h

12. prosince [1941, Alt Moabit, Berlín]

Opět u soudu, kde jsem byl znovu pohoštěn řed. Š.¹⁹ a pí C.,²⁰ zakouřil si, vypil kávu a zapil cognacem.

V novinách řeč *führera*. Německo a Itálie vypověděly válku USA. Středoamerické státy vypověděly válku Japonsku. USA ztratily svoji nejmodernější letadlovou loď. Zdá se, že brzy bude celý svět ve válce. Bude to prodloužení, nebo zkrácení války? Kdož to dnes ví?

Na východní frontě bylo k 1. prosinci ruských zajatců 3 806 865, zničených nebo ukořistěných tanků 21 391, děl 32 541, letadel 17 322. Na německé straně padlých ve vojsku 158 775, zraněných 563 082, pohřešovaných 31 191, v letectvu 3231 – 8453 – 2028, v námořnictvu 310 – 232 – 115, tedy celkem padlých 162 314, raněných 571 767 a pohřešovaných 33 334, což je, pokud se týče padlých a zraněných, asi dvakrát tolik jako v bitvě na Sommě.

V noci se mně zdálo o domově, hlavně o mém kloučkovi, kterého jsem viděl jako živého před sebou: jel v dětském žebříňáku a plakal a volal na mne: „Tatíčku, ty už mne nemáš rád.“ Můj drahý klouček, jak bych Tě neměl rád. Všichni, všichni jste ve dne v noci v mých myšlenkách. Ze sna mne vyburcovala rána: otevřelo se okno a prorazilo zatemnění. Je to dobré, či zlé znamení? Otevírá se mně, nebo se otevře vězení? A co znamenal asi krvavý západ slunce, když tu byla maminka s Malenkou, tuším 4. prosince? Bylo to japonské slunce a válka s Japonskem?

Marně čekám na Dembitzského,²¹ doufal jsem, že přijde dnes, ale marně. Snad tedy zítra.

13. prosince [1941, Alt Moabit, Berlín]

Dnes ještě jednou na rozloučenou u soudu. Po návratu [jsem] četl noviny a studoval obžalobu. Dembitzki stále nejde, jsem z toho již nervozní a netrpělivý.

Včera večer se vrátil od soudu po třídním líčení soused kpt. Reindl, dostal on a tři jiní po osmi letech káznice a ostatních asi 15 obžalovaných po třech letech vězení. Je to v souvislosti s aférou Schmoranze.

Dnes uplynuly právě dva roky od mého zatčení a hlavní přelíčení bude po dvou letech a dvou dnech.

14. prosince [1941, Alt Moabit, Berlín]

Dembitzki nepřišel včera ani dnes. Buď tedy vůbec nepřijede, anebo je to vzácná bezohlednost.

Přečetl jsem ještě jednu žalobu, dal do pořádku všechny své věci a pro všechny případy spakoval kufr.

Jinak jsem klidný a vzpomínám na domov. Malenka a Mirek²² jsou asi již v Praze, tak budou všichni pohromadě.

^a První dojmy z vězení, vybavení cely, popis vězeňského života na samotce na Pankráci, záznamy výslechů u komisaře Pfitsche, Štědrý den, vzpomínky na děti, návštěva manželky. 18 rukopisných stran.

^b Návštěvy manželky, matky, syna, dojmy z dopisů, kontakty se spoluvězni – Ivan Herben, Antonín Zápotocký, úvahy o životě, záznamy výslechů, stížnosti na nedostatek jídla, učení němčiny. 26 rukopisných stran.

^c „Vyšetřující soudce lidového soudu toho času v Praze, 4. června 1940, č.j. 8J 557/399 z 556 b/40. Zatykač: 22.6.1900 v Praze narozený advokát JUDr. Ladislav Rašín, protektorátní státní příslušník, bývalé bydliště Praha 2, Žitná 6, 3. patro, budiž dán do vyšetřovací vazby. Je obviněn, že se jako protektorátní státní příslušník spolu s dalšími osobami v roce 1939 na území Protektorátu Čechy a Morava soustavně dopouštěl 1. velezrádného jednání v dohodě s jinými; 2. přípravy velezrádného jednání, přičemž čin byl zaměřen k organizační přípravě velezrady. Trestné činy podle § 82 I, 83 II, III, odstavec 1, 47, 73 státního trestního zákona. Dr. Rašín je z tohoto trestného činu důvodně podezřelý. Protože je předmětem řízení zločin, lze podle zákona předpokládat nebezpečí útěku. Proti tomuto zatykači je možno se odvolat. Podepsán Rehse, soudce zemského soudu.“

^d Návštěva zubního lékaře, oznámení transportu. 2 rukopisné strany.

^e Zlepšení podmínek ve věznici v Drážďanech: slušné zacházení, procházky v zahradě, čtení novin, knih, práce. 21. června 1940 převoz do Berlína. 11 rukopisných stran.

^f Život v Alt Moabit – denní režim, čtení knih a novin, objednávky cigaret, jídla a toaletních potřeb v kantýně, lékařská prohlídka, koupání pod sprchou, žádosti o balík, čekání na návštěvu a dopisy, četba *Národních listů*, psaní adres na prospekty, 8.8.1940 návštěva manželky, vycházky na dvoře, letecké poplachy, bombardování Berlína, dopisy, zprávy o dětech, srovnávání údajů z českých a německých novin o probíhajících bojích, návštěva manželky, zhoršení kvality stravy, stížnosti na hlad, zostření režimu, spravování ponožek, přišívání knoflíků, delší pracovní doba. 68 rukopisných stran.

^g Zákaz kouření, zhoršování stravy, zadržení dopisu, letecké poplachy, bombardování Berlína, Štědrý den 1940, záznamy o četbě, studium Englišovy knihy *Soustava národního hospodářství*, žaludeční potíže, zpráva o smrti Přemysla Šámala, zatemnění, večery bez světla, výpisky z novin, přilepšení na stravě – pomoc vrchního sekretáře Felixe Hasericka, setkání s vyslancem Jínou. Srpen 1941 – noví vězňové, návštěvy manželek spoluvězňů, znepokojení nad situací v protektorátě po nástupu Reinharda Heydricha, zatčení a poprava generála Eliáše, zprávy z ruské fronty, doručení žaloby za velezradu, příchod obhájce, porada s advokátem, práce na obhajobě, rozsudek nad Schmoranzovou skupinou, doručení obsílky ke svědectví v Richterově procesu, návštěva faráře. 144 rukopisných stran.

^h Návštěva JUDr. Zorky Černé, paní Pešlové, čekání na advokáta a na návštěvu manželky a matky. 5 rukopisných stran.

- ¹ Marie Rašínová, manželka Ladislava Rašína. Deprimována nebezpečím, které hrozilo jejímu manželovi, a těžkým zdravotním stavem svého otce, byla sražena tramvají a utrpěla těžký úraz hlavy. Byla hospitalizována na německé Schlofferově chirurgické klinice. Ladislav Rašín se vrátil z Lázní Bělohrad a zařídil její převoz do Podolského sanatoria. Zasloužila se o udělení milosti, po celou válku manžela navštěvovala a dopisovala si s ním. Až do své smrti v roce 1990 uchovávala pozůstalost JUDr. Ladislava Rašína.
- ² Bohumil Laušman, sociálnědemokratický politik. Po prozrazení Politického ústředí pátrala po něm a po prof. Vladimíru Klecandovi německá policie a hlídala jejich byty. Na jejich dopadení byla vyspána odměna, oběma se však podařilo včas uprchnout do zahraničí. Bohumil Laušman byl za války členem Státní rady v Londýně, 1944–1945 členem vládní delegace pro osvobozené území.
- ³ Prof. Vladimír Klecanda, historik, tajemník Politického ústředí 1939, 1940–1945 člen Státní rady v Londýně, komentátor BBC. Vojtěch Vladimír Klecanda, generál, ruský legionář.
- ⁴ JUDr. Přemysl Šámal, kancléř prezidentů T. G. Masaryka a Edvarda Beneše, představitel Maffie za 1. světové války, předseda Politického ústředí, zatčen 26.1.1940, obviněn z velezrady, vězněn v Alt Moabit, Berlín. Zemřel na jaře 1941, před procesem s Ladislavem Rašínem, v němž měl být také souzen.
- ⁵ Ing. Jaromír Nečas, sociálnědemokratický politik, ministr, člen exilové vlády v Londýně. Od května 1939 předseda Nejvyššího cenového úřadu, člen Politického ústředí. V lednu 1940 se mu podařilo uprchnout.
- ⁶ JUDr. Alois Rašín, jeden ze zakladatelů Československé republiky, první ministr financí, tvůrce finanční a hospodářské politiky státu. Postřelen atentátníkem, zemřel 18.2.1923 v Podolském sanatoriu. Za svého života byl dvakrát vězněn a odsouzen za údajnou velezradu (v letech 1893–1895 a 1915–1917).
- ⁷ Karla Rašínová, vdova po Aloisu Rašínovi, matka Ladislava Rašína. Přestála manželovo věznění i odsouzení, její zásluhou byl změněn trest smrti Ladislava Rašína na 15 let káznice.
- ⁸ JUDr. Ferdinand Richter, právník, poslanec strany národněsocialistické, jeden z hlavních představitelů Politického ústředí. Zatčen 22.11.1939 v Brně jako první z PÚ. Byly u něj nalezeny zápisky pořízené na schůzce Politického ústředí, která se konala 18.11.1939 v bytě Bohumila Kratochvíla v Nosticově paláci na Malé Straně. Vězněn nejprve na Špilberku, posléze na Pankráci, v Drážďanech a Alt Moabit v Berlíně. 25.11.1941 odsouzen za velezradu k trestu smrti, roku 1942 mu byl spolu s Ladislavem Rašínem a Jaroslavem Cebem trest změněn na 15 let káznice. Po roce 1945 byl ostře napadán, že zavinil zatčení ostatních členů Politického ústředí.
- ⁹ JUDr. Jaroslav Cebe-Haberský, právník, blízký příbuzný Přemysla Šámala, jeho nejbližší spolupracovník v Politickém ústředí, zatčen 1940, vězněn a odsouzen, posléze omilostněn spolu s Ladislavem Rašínem. Autor knihy *Dům mrtvých*, Praha 1946.
- ¹⁰ Dr. Bohumil Kratochvíl, u něhož se konala schůzka 18.11.1939, byl zatčen 14.12.1939, v procesu s Ladislavem Rašínem, Jaroslavem Cebem, Vladimírem Štěpánkem a prof. Peškou odsouzen k 15 letům káznice.
- ¹¹ JUDr. Zdeněk Mejstřík, advokát, roku 1942 odsouzen spolu s Vladimírem Grégrem k trestu smrti za přípravu velezrady, roku 1943 popraven.
- ¹² Čeněk Šmíd, spolupracovník Politického ústředí, popraven 1942.
- ¹³ Prof. Jan Uher, pedagog a sokolský činovník, blízký spolupracovník Ferdinanda Richtera, jeden z představitelů odbojové organizace Obrana národa na Moravě, 20.11.1939 byl zatčen, 1942 odsouzen k trestu smrti a popraven.
- ¹⁴ Plukovník Ladislav Kotlík, člen odbojové skupiny generála Všetěčky. Roku 1941 odsouzen k smrti, 1942 popraven.
- ¹⁵ Generál Bohuslav Všetěčka, ruský legionář, zemský velitel vojenské odbojové organizace Obrana národa na Moravě, roku 1940 zatčen, 1942 popraven.
- ¹⁶ Kapitán Kazimír Jelínek, člen odbojové skupiny generála Všetěčky, roku 1941 odsouzen k smrti, 1942 popraven.
- ¹⁷ Kapitán Jaroslav Gardavský, člen odbojové skupiny generála Všetěčky, roku 1941 odsouzen k smrti, 1942 popraven.
- ¹⁸ Generál Bedřich Neumann, ruský legionář, představitel a zakladatel odbojové organizace Obrana národa a její zástupce v Politickém ústředí. Roku 1940 se mu podařilo uprchnout do zahraničí a stal se náčelníkem štábu hlavního velitelství čs. branné moci v Londýně.

¹⁹ Ředitel Jedlička, blízký přítel Ferdinanda Richtra, spolupracovník brněnské skupiny generála Luži. V době věznění Ladislava Rašína v Alt Moabit se zasloužil o zlepšení životních podmínek českých politických vězňů.

²⁰ Paní Cebeová, manželka Jaroslava Cebe.

²¹ JUDr. L. A. Dembitzki, německý advokát, obhájce Ladislava Rašína. Podle názoru rodiny i samého Rašína nevěnoval obhajobě dostatečnou péči. Po procesu proto na jeho místo nastoupil JUDr. Hans Surholt. Dembitzki přesto rodinu Rašínových roku 1945 žádal, aby podala svědectví o službách, které prokázal českému odboji. Jeho žádost paní Karla Rašínová odmítla.

²² JUDr. Miroslav Rašín, bratr Ladislava Rašína, advokát a diplomat. Ke konci války vedl bratrovu advokátní kancelář. Jeho zásluhou byly nalezeny pozůstatky Ladislava Rašína na hřbitově ve Frankfurtu nad Mohanem.

2

9. říjen–24. listopad 1942. – *Motázky Ladislava Rašína z posledního období v Plötzensee.*

9. října [1942]

Dostali jsme práci, odřezáváme známky. Prý to jsou německé dopisy. Zacházeli jsme s nimi poněkud neuctivě a větší porci naházeli do záchodu, který se ve sklepě tak důkladně ucpal, že to vyplavilo vězně pod námi. Dozorce – „básník“ nás tam odvedl, abychom utírali. Uprosil jsem ho, aby přimhouřil oko a nic z toho nedělal. Slíbil, jinak prý alespoň pět dní vězení. Čtyři vězni tři hodiny spravovali.

13. října [1942]

Richter¹ měl návštěvu. Jedl a pil, ale mně nepřinesl ani nenechal přinést ani kousek.

23. října [1942]

Po dlouhém a netrpělivém čekání dostal jsem dnes mamincin a Malenčin² dopis. Byl jsem již plný starostí. Dozorce „dědek“ se vzteká, že máme přídávky.

27. října [1942]

Po obědě odvedli notáře Jaroše³ z č. 115. Popravy jsou nyní již večer a nebožáky, kteří jsou na řadě, odvádějí po obědě.

28. října [1942]

Včera popraveno 12 lidí, mezi nimi prý 7 Čechů, patrně moravská skupina Uhrova.⁴

1. listopadu [1942]

Vážení: 69 kg (kalhoty, podvlékačky, vesta, vlněná kazajka). Nad námi je Mejstřík.⁵ Domlouvá se s naším sousedem a je celý vyplašený popravami. Nám to již zevšednělo. Člověk zvykne na vše, i na šibenice. Naproti v č. 107 je Grégr⁶ a v č. 116 s plk. dr. Heslerem i Cebe. Hezký den – přítel⁷ má službu.

3. listopadu [1942]

Zas popravy 14 mužů, jedna žena. Hlásil jsem se k přednostovi a žádal o povolení k zaslání přebytečných věcí domů. Povoleno.

5. listopadu [1942]

Milé překvapení, přišel dopis od maminky.

6. listopadu [1942]

Koupání. Pak jsme se zase pohádali o podvlékačky, chtěl by vždycky vybírat sám ty lepší a delší. Neměl pravdu, poněvadž z těch hadrů, které nám dávají, vždycky střídavě vybírá

jeden a příští týden druhý. Přestal mluvit, a tak tedy zas nemluvíme ani slovo. Večer zas poprav. Venku mlhavé počasí, stromy opadaly, ale dosud celkem teplo, takže můžeme míti dnem i nocí otevřené okno.

10. listopadu [1942]

Minulý týden bylo 36 poprav. Američané jsou v Africe. To konečně R.⁸ rozvázalo jazyk, a tak zase mluvíme. Přítel má tento týden službu v poledne u nás, a tak se denně přejídáme. Venku již zima, ve dne máme zavřeno, ale v noci stále otevřené okno. U přednosta žádal o povolení novin a osvobození od pitomé práce. Poslední nepovolil, nelze prý to, ohledně novin mám se obrátit na *oberreichsanwalta*.^a

11. listopadu [1942]

Psal *oberreichsanwaltovi* a *Surholtovi*,⁹ aby intervenoval ohledně novin, ale hlavně ohledně návštěvy maminky¹⁰ a Malenky. Odebrali nám zrcátko!

13. listopadu [1942]

Venku sněhový poprašek a zima, také v cele zima, téměř se netopí, ale je to snesitelné.

16. listopadu [1942]

Psal jsem Malence, těším se na návštěvu.

19. listopadu [1942]

Bylo mně sděleno, že *oberreichsanwalt* mně povolil odebírat *Völkischer Beobachter*. Dostal jsem dopis od Malenky ze 17.11. s radostnou zprávou, že návrh na milost¹¹ byl již podepsán. Ještě prý nějaké formalty.

20. listopadu [1942]

V poledne čekáme na náš dietní oběd, Richter v ruce misky na kaši, já hrnky a talíře na zeleninu. Za dveřmi jakési šoupání nohou, pak zarachotil klíč v zámku, dveře se otvírají, Richter s miskami se žene ven, ale hned zas uskočí, do cely k nám strčí Cebeho,¹² celého rozrušeného, za ním se vhrnou do cely tři civilisté a na chodbě ve dveřích zůstane stát kpt. Witt.¹³ Jeden z civilů, vychrtlý, v brýlích, zlého a pronikavého pohledu, přísného vzezření, učiněný Robespierre, rozevře akt v rudém obalu a začne zjišťovat Cebeho nacionálie. Je mně jasno – přišli nám sdělit udělení milosti. Ale Richter je celý rudý rozčilením, žíly naběhly, je přesvědčen, že nám jdou oznámit výkon rozsudku. Rovněž tak Cebe. Místo toho oznamuje úředník, který se skutečně tváří, jako by nám přinášel smrt a ne život, udělení milosti. Cebe odchází, na řadu přichází Richter a konečně já. „Sie heißen Rážin?“ „Jawohl!“ „Vorname?“ „Ladislav.“ „Geboren?“ „Am 22.6.1900.“ „Wo?“ „In Prag.“ „Sie wurden mit Urteil des Volksgerichtshofes vom 17. Dezember 1941 wegen Vorbereitung zum Hochverrat und Begünstigung des Feindes zum Tode verurteilt?“ „Jawohl.“ „Ich teile Ihnen mit, daß der Justizminister auf Grund der Bevollmächtigung des Führers und im Einvernehmen mit dem Reichsprotektor Sie zu 15 Jahren Zuchthaus begnadigt hat.“ „Danke für die Mitteilung.“ „Haben Sie mich verstanden?“ „Jawohl.“ „Soll ich es Ihnen übersetzen lassen?“ „Danke, es ist nicht nötig.“^b

Na to udělal čelem vzad, oba fámulové, patrně tlumočník a zapisovatel, se usmáli, ale ve tváři dotyčného úředníka se nepohnul ani sval a neobjevil se ani zákmit citu. Stroj.

Tak tedy milost, a černá na bílém. Zas budu moci myslet na budoucnost, a to vše díky Malence a mamince a jejich nesmírné práci, péči a starosti. Celé odpoledne chodili gratulanti. Přišel kpt. Witt, náš přítel, který ze samé radosti nás nechal oholit, službu mající

dozorce [. . .]^c atd. I pan přednosta přišel se žertem na rtech: „Alle drei Juristen? Also gut geschwindelt! No jedenfalls ich gratuliere,^d a podal nám ruku, pohovořil a hned nabídl, že nám pošle dopisní papír, abychom mohli psát domů. Pár dní asi prý zůstaneme zde, pak přijdeme do jiné budovy a konečně do jiné káznice. Večer dlouho povídali. Richter jáásá, nemůže se z překvapení vzpamatovat, neměl ani tušení, poněvadž jsem nic neprozradil. Z radostného rozrušení v noci málo spal. A tak vyplnila se slova žalmu: „Padne jich po boku Tvém tisíc, ale k Tobě se to nepřiblíží.“ Myslím, že skutečně za těch jedenáct měsíců bylo zde popraveno na 1000 lidí.

21. listopadu [1942]

Také saniták kpt. Pfahl přišel blahopřát, což se stalo slovy: „Was nu?“^e Ale myslel to dobře a poděkoval jsem mu, že nám v posledních měsících tak přál. Hlásil jsem se k *oberlehrerovi*. Když mně vydával francouzský slovník a sešity, které mně Malenka poslala, dal do všeho razítka knihovny. Anticipoval moji smrt a doufal, že to knihovna stejně podědí. Musí mně teď dát potvrzení, že je to můj majetek.

22. listopadu [1942]

Hlásil jsem se k přednostovi o povolení návštěvy mamince a Malence.

23. listopadu [1942]

Službu má u nás Halmeke, kterému říkáme hulvát. Žádal jsem o *zeitungszettel*^f při otevření cely. Ani slovem neodpověděl. Opakoval jsem žádost při kávě. Zas žádná odpověď. Při vodě mně řekl: „Bei mir gibts keine Zeitungsbestellung.“ Pak cosi řečnil a ptal se, odkdy mám povolení a nač. Odpověděl jsem: „Zum Lesen.“ To ho dožralo a rozvzteklilo: „Das weiß ich, daß nicht zum Fressen.“^g A vůbec, abych nebyl drzý atd.

Na procházce poprvé po jedenácti měsících bez pout. Jak jinak se to chodí a dýchá! Chodíme v malém kole hned u vchodu. Kamarádi kývají a gratulují posunky. Grégr na mne volal: „Nestyďte se za to.“ Má stále humor, je to statečný hoch.

24. listopadu [1942]

Znovu jsem žádal o *zeitungszettel*. Zas žádná odpověď. Ráno u přednosta [. . .]^h

^a Vrchní státní zástupce.

^b „Jmenujete se Rašín?“ „Ano.“ „Jméno?“ „Ladislav.“ „Narozen?“ „22.6.1900.“ „Kde?“ „V Praze.“ „Byl jste odsouzen rozsudkem lidového soudu 17.12.1941 za přípravu velezrady a napomáhání nepříteli k smrti?“ „Ano.“ „Sděluji vám tímto, že ministr spravedlnosti vám na základě zplnomocnění Vůdce a se souhlasem říšského protektora udělil milost a trest vám byl změněn na 15 let káznice.“ „Děkuji vám za vaše sdělení.“ „Rozuměl jste všemu?“ „Ano.“ „Nemám vám to nechat přeložit?“ „Děkuji, to není třeba.“

^c Nečitelný text.

^d „Všichni tři právníci? Dobře vymyšlené! Každopádně blahopřeji.“

^e „Co teď?“ Ladislav Rašín, který se během vazby zdokonaloval v němčině, použil berlínského dialektu a místo „nun“ napsal „nu“.

^f Povolení k četbě novin.

^g „Nemám povolení dávat vám noviny.“ ... „Ke čtení.“ ... „To vím, že ne k žrádlu.“

^h Dokument náhle končí.

¹ Dr. Ferdinand Richter, viz dok. č. 1, pozn. 9.

² Marie Rašínová, viz dok. č. 1, pozn. 1.

³ Notář Josef Jaroš, popraven v Plötzensee 27.10.1942.

- ⁴ Skupina Uhrova – viz dok. č. 1, pozn. 14.
⁵ JUDr. Zdeněk Mejstřík, viz dok. č. 1, pozn. 12.
⁶ Ing. Vladimír Grégr, architekt, zatčen na jaře 1940, roku 1941 odsouzen k trestu smrti za přípravu velezrady a pomoc při útěku Ladislava Feierabenda, popraven v únoru 1943.
⁷ Dozorce, který pomáhal vězňům.
⁸ JUDr. Ferdinand Richter.
⁹ JUDr. Hans Surholt, německý advokát, právní zástupce Ladislava Rašína a Vladimíra Grégra, vynesl z vězení jejich rukopisy.
¹⁰ Karla Rašínová, viz dok. č. 1, pozn. 7.
¹¹ Žádost o milost byla podána k říšskému protektorovi, protektorátnímu prezidentu a říšskému ministru spravedlnosti. Matka a manželka použily všech svých známostí, aby docílily udělení milosti. Do jednání bylo zapojeno i vyslanectví protektorátní vlády v Berlíně, osobně JUDr. Chvalkovský. Dosud není vyjasněno, která z intervencí byla rozhodující.
¹² JUDr. Jaroslav Cebe, viz dok. č. 1, pozn. 10.
¹³ Hlavní strážmistr v Plötzensee.

3

1945, 13. srpen, Frankfurt nad Mohanem. – Zpráva majora dr. L. Riegra, československého hlavního styčného důstojníka ministerstva ochrany práce a sociální péče Praha, o hledání pozůstatků zesnulého JUDr. Ladislava Rašína.

[. . .]^a

Věc: Hledaný dr. Ladislav Rašín

Pokračovali jsme v pátrání osob, které jsou hledány, rozhlasem a podařilo se nám zjistit, že dlouho hledaný

Dr. Ladislav Rašín

syn zesnulého ministra financí dra Aloise Rašína, zemřel dne 20. března 1945 v 6.10 ve věznici Frankfurt/M – Preungesheim.

Dr. Ladislav Rašín, známý pražský advokát, narodil se 22.6.1900 v Praze, náboženství evangelické, poslední bydliště Praha 2, Žitná 6, jeho matka Karla Rašínová, roz. Jánská.

Dle připojeného úmrtního listu zemřel dr. L. Rašín na plicní tuberkulózu.

Zahájili jsme ihned jednání s prvním st. návladním, jakož i s různými jinými funkcionáři zdejšího zemského soudu a trestnice Preungesheim. – Všichni byli toho názoru, že smrt dra Rašína byla způsobena, resp. zaviněna žalářováním, a není vyloučeno, že brutální jednání gestapáků urychlilo neb přímo způsobilo jeho smrt.

Prosíme Vás, pane majore, abyste naše hlášení podal rádiem našemu repatriačnímu úřadu v Praze a současně si od nich vyžádal, aby nám pražský rozhlas tuto zprávu potvrdil, a rovněž nám rozhlasem oznámil, že naše úřady v Praze obdržely seznamy popravených důstojníků. – O těchto seznamech se rozepisujeme v naší příští zprávě.

Přikládáme úmrtní list dra Rašína (*Sterbefallanzeige*), který jsme si dali úředně potvrditi.

Kpt. R. Wolfler, Kpt. J. Pumperka

[. . .]^b

^a Předtištěné záhlaví a označení věci, jméno autora zprávy.

^b Vlastnoruční podpisy.

Postoj Čechů k židům

Z politického zpravodajství okupační správy a protektorátního tisku v letech 1939–1941¹

Helena Krejčová, Anna Hyndráková

Jedním z bílých míst v moderní české historii jsou otázky spjaté s postojem Čechů k židům v době okupace. Česká společnost byla polarizována v široké škále: od těch, kteří židům pomáhali s nasazením vlastního života, přes ty, kteří jim prokazovali každodenní drobnou pomoc, vedoucí alespoň k jistému usnadnění jejich údělu – až po mnohé, jež situace židů převážně či vůbec nezajímala nebo ji nevnímali, a konečně k těm, kteří židům v lepším případě život znepříjemňovali, či dokonce je udávali a snažili se z různých důvodů přispět k jejich likvidaci. Někteří jako přesvědčení antisemité, jiní ve snaze získat židovský majetek, další proto, že se jim hodil jakýkoli prostředek k budování vlastní kariéry. Mimoto je třeba uvědomit si, že postavení protektorátu se lišilo od ostatních okupovaných území, jak na to poukázal již v 60. letech například Jan Tesař.²

-
- 1 Autorky tohoto textu důsledně dodržují rozdílné psaní velkého a malého začátečního písmena ve slově „žid“. Až do 21.6.1939, kdy byly v Protektorátě Čechy a Morava zavedeny norimberské zákony, se většina židovské populace z Čech psala s malým počátečním písmenem. Z 117 551 obyvatele židovského vyznání se pouze 30 002 osoby hlásily k židovské národnosti, byly tedy Židy. (Viz: *Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930*, Praha, Státní úřad statistický 1934.) Zbývající dvě třetiny byli čeští či němečtí asimilanté – tedy Češi a Němci židovského vyznání. I ti se však po zavedení norimberských zákonů stali Židy. Také tím bylo zvýrazněno jejich vyřazení ze společnosti. Ke kodifikaci velkého počátečního písmene došlo v *Pravidlech českého pravopisu* z r. 1941, vydaných z rozkazu Emanuela Moravce. V současné době opět rozlišujeme psaní velkého a malého písmene podle toho, zda se jedná o vyjádření konfese nebo národnosti. Proto velké počáteční písmeno používáme pouze ve dvou případech – píšeme-li o sionistech a v překladech a citacích z materiálů vzniklých v době okupace. V ostatních případech používáme malé písmeno, a to i v situacích, kdy hovoříme o židovské populaci z Čech jako celku. Jinou možnost zvolil vrchní rabin dr. Richard Feder, který v knize *Židovská tragédie: Dějství poslední*. (Kolín, 1947) použil zdvojení „židé a Židé“. Ve všech svých předchozích i pozdějších publikacích však i on používal důsledně malé písmeno.
 - 2 TESAŘ, J.: K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v r. 1939. In: *Historie a vojenství*, roč. 17 (1969), č. 1.

O tom, že vztahy Čechů k židům nelze pojímat jako všeobecně nepřátelské, že realita byla z mnoha důvodů spíše opačná, jednoznačně svědčí mimo jiné i dva dosud nezveřejněné dokumenty z října 1941, které otiskujeme jako přílohu tohoto článku. Jejich průkaznost by mohla být relativizována tím, že pocházejí z doby vypjatého teroru proti Čechům, spojeného s příchodem Reinharda Heydricha do Prahy, ale tato teroristická odvetná opatření se připravovala již v létě 1941, tedy před Heydrichovým nastoupením do funkce zastupujícího říšského protektora. Můžeme je zpochybňovat také tím, že v říjnu 1941 se u nás začalo rozbíhat „konečné řešení židovské otázky“ a říšské nacistické vedení protektorátu mělo eminentní zájem na tom, aby jeho realizace probíhala klidně. Bylo by však nutné tyto podklady, které protektorátní velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby³ Horst Böhme připravil pro Heydricha, a Heydrichův výnos vůbec vypracovávat, kdyby nebyl vztah Čechů k židům z nacistického hlediska skutečně znepokojivý? Pokud by se totiž jednalo pouze o okrajovou záležitost, bezpečnostní služba, bezpečnostní policie a hlavně gestapo by si s takovou situací lehce poradily.

Názor, že vypracování těchto dokumentů bylo objektivně opodstatněné, podporují i situační – denní, měsíční a výroční – zprávy z let 1939–1941, které pro úřad říšského protektora připravovalo vedení SD⁴ v Praze. Tyto dokumenty nelze ovšem přeceňovat, protože příslušní úředníci měli zájem zdůvodnit potřebnost své další činnosti v protektorátě, aby se vyhnuli službě na frontě. Na druhé straně jsou poměrně kompletním celkem a vypovídají o skutečnostech, ke kterým jiné dokumenty chybějí.

Pro rok 1939 jsme měly k dispozici pouze 27 denních zpráv v rozmezí 9.9.–23.10.1939 a zprávu výroční. K roku 1940 8 měsíčních zpráv⁵ a celkovou výroční zprávu. K roku 1941 také 8 měsíčních zpráv,⁶ ale pro zmapování situace do konce října lze využít i tištěných a archivních dokumentů říšské i protektorátní provenience.

Zpravodajství o židech, o jejich situaci a postavení v protektorátě byla v těchto zprávách vždy věnována jedna samostatná kapitola, která se mimo jiné dotýkala několika stabilních témat: protižidovských opatření, přeškolení, vystěhování, chování židů označovaného jako drzost, a vzájemných vztahů Čechů a židů. Poslední dva oddíly spolu úzce souvisely, neboť údajná drzost vůči okupační moci by nebyla možná bez alespoň tichého souhlasu či podpory Čechů; lze ji tedy chápat také jako vyjádření českého odporu. Všechny uváděné materiály byly přísně tajné, určené jen k osobní služební potřebě.

Je ovšem třeba mít na zřeteli, že tyto policejní zprávy jsou pouze jednou ze sond do dané problematiky. Sledují jen dílčí část celého složitého komplexu otázek spjatých se vztahy Čechů a židů v protektorátním období. Je v nich prezentován jistě tendenční pohled německé okupační správy na postoje a chování židovské populace u nás v období od vzniku protektorátu do zahájení deportací na podzim roku 1941 a na to, jak byly těmito projevy ovlivňovány česko-židovské vztahy. Vzhledem k tomu, že nacistická úřední místa sledovala židovskou problematiku s obzvláštní citlivostí, prizmatem nacistického pojetí židovské otázky a jejího řešení, se tedy nejedná o pohled zcela objektivní, přesně odpovídající konkrétní společenské situaci v zemi.

3 Befehlshaber der Sicherheitspolizei (SiPo) und des Sicherheitsdienstes (SD).

4 Sicherheitsdienst d. RF-SS, SD-Zentralstelle f. Böhmen u. Mähren.

5 Chybí leden, únor, březen a prosinec 1940.

6 Leden až srpen.

Česko-židovské vztahy pohledem situačních zpráv

Z denních zpráv z podzimu roku 1939 vyplývá, že „řešení“ židovské problematiky činilo německým okupačním úřadům potíže a v mnoha případech se nevyvíjelo podle jejich představ. V počátcích to byli především sami židé, kteří se v mezích svých možností stavěli okupační správě na odpor a nepřijímali postupně zaváděná protizidovská opatření zcela pasivně.

Zpočátku šlo především o židovské obchodníky, kteří přednostně obsluhovali Čechy na úkor Němců, případně poskytovali Čechům úvěry.⁷ Někteří židovští majitelé odmítali předat německé armádě svá nákladní auta a stávalo se, že je raději převáděli na své známé či na protektorátní četníky. Byl dokonce zaznamenán případ, kdy se majitelé vyjádřili, že spíše své auto nechají havarovat, než by ho vydali.⁸ Rádiopřijímače, které měli povinně odevzdávat, často darovali svým českým přátelům či zaměstnancům.⁹ Přesto mnozí židé z obav, aby nebyli označeni za hlavní představitele nepřátelské šeptané propagandy, což uváděly dané zprávy jako jeden z velkých židovských prohřešků,¹⁰ své přijímače raději dobrovolně odevzdávali.¹¹ Postupně zaváděná protizidovská opatření, jako například zákaz vycházení po 20. hodině či zákazy vstupu do veřejných místností a prostranství označených nápisy „Židům vstup zakázán“, židé hojně překračovali a obcházel. Tuto skutečnost denní zprávy také podrobně mapovaly.¹² Židovští lékaři a advokáti, kteří byli ve výkonu svých povolání omezováni, příslušné zákazy překračovali a věnovali se svým pacientům a klientům zadarmo.¹³ Jako členové Národního souručenství židé často nosili na veřejnosti členské odznaky.¹⁴ Všechny tyto projevy byly ve zprávách označovány za drzé či vyzývavé židovské chování; situační zprávy tímto konstatováním často začínaly.¹⁵ Mnohé ze zpráv však také zaznamenávaly údajnou česko-židovskou jednotu¹⁶ a vyjadřovaly pohoršení nad přístupem protektorátních úředníků a českých četníků, kteří v mnoha případech nejen umožňovali židům protizidovská nařízení přestupovat, ale svým rozhodováním a postoji přispívali i k jejich obcházení.¹⁷ Povinné označování obchodů za neárijské vedlo mnohé Čechy k tomu, že takto označené podniky vyhledávali; židovským obchodníkům tak stoupal odbyt, a proto často kvalifikovali nařízené označení spíše jako výhodu.¹⁸

Nemělo by ujít pozornosti, že v této době bylo v jedné ze situačních zpráv zachyceno i následující vyjádření sympatií k židům z německé strany: „Ve Vlašimi vzbudilo rozruch,

7 Archiv ministerstva vnitra Praha (dále AMV), 114-9-94, denní zprávy z 9.9., 15.9. a 9.10.1939. Veškeré situační zprávy (včetně námi citovaných) jsou v originále v němčině, označené jako *Tagesbericht*, *Monatsbericht* apod.

8 AMV, 114-9-94, denní zprávy z 9.9. a 13.10.1939.

9 AMV, 114-9-94, denní zpráva z 9.9.1939.

10 AMV, 114-9-94, denní zprávy z 9.9. a 13.9.1939.

11 AMV, 114-9-94, denní zpráva z 20.9.1939.

12 AMV, 114-9-94, denní zprávy z 20.9., 25.9. a 17.10.1939.

13 AMV, 114-9-94, denní zpráva z 15.9.1939.

14 AMV, 114-9-94, denní zpráva z 20.9.1939.

15 AMV, 114-9-94, např. denní zprávy z 9.9. a 20.9.1939.

16 AMV, 114-9-94, např. denní zprávy z 9.9., 13.9. a 14.10.1939.

17 AMV, 114-9-94, např. denní zprávy z 15.9., 18.9. a 13.10.1939.

18 AMV, 114-9-94, denní zprávy z 13.9. a 9.10.1939.

že německý kníže Auersperg nadále povolil Židům vstup do svého zámeckého parku, zatímco české obchody a hostince, stejně jako kino 'Sokol', jim už přístupné nejsou.¹⁹

O tom, že jak příslušníci českých fašistických skupin, tak jejich protižidovské postoje byly českou společností málo akceptovány, svědčí následující záznam: „Na Žižkově navštívil příslušník Vlajky kavárnu označenou nápisem 'Židům nepřístupno', a protestoval tam proti přítomnosti dvou Židů. Vedoucí kavárny mu odpověděl, že spíše by měl podnik opustit příslušník Vlajky, a předal ho policii. Na české policejní strážnici prý tomuto vlajkaři natloukli.“²⁰

Svým způsobem pozoruhodná je nejen nesystematičnost textové struktury těchto podrobně vypracovávaných denních zpráv, ale i to, jak nenápadným, zběžným způsobem referovaly o významných dobových politických událostech: „Ve značném počtu překračují Židé zákaz vstupu do hostinců. Neobvyklá drzost Židů se však přece jen zmírnila díky opatření, které je odeslalo na určitý druh nucených prací do Polska.“²¹

Ve zprávách, o nichž referujeme, nejsou zmiňovány pouze Praha a velká města; vyplývá z nich, že k projevům sympatií a k vyjadřování české a židovské sounáležitosti docházelo na celém území protektorátu, *de facto* všude, kde židé žili. I to je však logické. Na malých místech, vesnicích, maloměstech, kde spolu po desetiletí žili židé a Češi jako sousedé a „viděli si do talíře“, nebylo možné zpřetrhat ze dne na den vzájemné osobní vazby (je pravdou, že v mnoha případech i negativní). Spíše by to bylo možné očekávat ve větších městech a v metropoli, ale i tam z mnoha důvodů (soucítí, sympatie, morálka, přátelství, odpor k německé okupační moci atd.) se nepodařilo prosadit protižidovské nálady v širokém spektru české veřejnosti.

Reflexe vzájemných vztahů mezi Čechy a židy je samozřejmě také součástí výroční zprávy za rok 1939. Svou výpovědní hodnotou je v mnoha ohledech cennější (podobně jako měsíční zprávy) než zprávy za jednotlivé dny; nejen potvrzuje údaje v nich obsažené, ale sumarizuje nejdůležitější okruhy problémů, na které se soustřeďovala německá policie v protektorátě, a zároveň ji upozorňuje, nač má v budoucnosti zaměřit pozornost.

Ilustruje to následující příklad: „Očekávali proti sobě okamžitá ostrá opatření, ta však nepřišla, kromě obstavení všech židovských kont, deposit a zákazu převodu majetku. V důsledku toho ochabla snaha o vystěhování, neboť majetek musel být ponechán v zemi. Rozšířil se názor, že bude možno žít i za Němců a více vydělávat. Tento názor byl podpořen také tím, že český antisemitismus nesehrál velkou roli. Ani výnos říšského protektora o židovském majetku z 21.6.1939, v němž byl stanoven pojem Žid podle říšskoněmeckých zásad, nebyl brán vážně a jako pokyn k vystěhování. Později muselo být vystěhovalectví omezeno německou stranou, aby nebylo ohroženo vystěhovalectví z Východní marky a Říše. (...) Přesto je snaha po vystěhování stále nedostatečná. Je to způsobeno především přátelským vztahem Čechů k Židům. Solidarizuje se hlavně inteligence a usnadňuje jim tak jejich postavení. Více nakupují v židovských obchodech, Židé se zúčastňují české spolkové činnosti (Sokol). Česká policie přehlíží židovské přestupky, Češi rozšiřují, že kdo se zúčastní arizace, je zrádcem národa. Židé se zúčastňují české protiněmecké ilegální

19 AMV, 114-9-94, denní zpráva z 25.9.1939.

20 AMV, 114-9-94, denní zpráva z 18.9.1939.

21 AMV, 114-9-94, denní zpráva z 17.10.1939. „Určitý druh nucených prací v Polsku“ se týkal odchodu prvního ze tří transportů z Moravské Ostravy do Niska nad Sanem.

činnosti. Dokud měli Židé rádia, šířili šeptandu. Židé se také účastní národních oslav (Husovy, Václava). Namlouvají Čechům, že po nich přijdou na řadu oni, a proto je Češi mají bránit. Při sčítání lidu v roce 1930 se asi třetina Židů hlásila k německé národnosti, nyní se však považují za české Židy. Stejně jako Češi doufají v porážku Německa a znovunabytí svých práv.

Až v poslední době byla jejich dobrá nálada narušena výnosem říšského protektora o uzavření textilních a obuvnických obchodů a zákazem podomního obchodu a řemesla. Nechtějí však své pozice opouštět dobrovolně, jen pod nátlakem.²²

Lze-li s jistou nadsázkou říci, že v roce 1939 to byli spíše židé, kteří veřejně a okázale „demonstrovali“ svou jednotu s Čechy, situace se logicky v roce 1940 změnila a byli to již Češi, kteří v těchto vzájemných vztazích „převzali iniciativu do svých rukou“.

V měsíčních zprávách za rok 1940 je tato skutečnost bedlivě sledována a zachycována v širokém spektru projevů.²³ Můžeme se tu dovědět o projevech sympatií, jako například při návratu zbytku deportovaných do Niska: „V Moravské Ostravě panuje rozruch v souvislosti s návratem transportu, který byl vypraven 18. října do Niska nad Sanem. Vládou odsunutí Židé se vrátili poté, co byl tábor v Nisku generálním guvernérem rozpuštěn. Byli vítáni bouřlivými pozdravnými scénami, kterých se zúčastnili také Češi. Vzápětí se také rozšířila pověst, že dojde k všeobecné revizi odsunu Židů.“²⁴

Zprávy poukazyvaly dále na českou liknavost při arizaci židovského majetku, která byla několikrát kvalifikována jako velmi špatná, a na nedodržování a obcházení protizidovských nařízení z české strany.²⁵ Jednalo se o vědomé překračování německých a protektorátních zákonů a vyhlášek Čechy, mnohdy jistě s vědomím všech následků.²⁶ Díky nejednotné úpravě vyhlášek a nařízení vznikly mezery, které umožňovaly židům nedodržovat je, a to za podpory Čechů a českých úředních orgánů.²⁷

Navzdory zákazům mohli židé leckde navštěvovat kina, divadelní představení, veřejná zařízení, restaurace včetně výletních hostinců, parky a sportovní zařízení, v tomto případě nejen jako diváci, ale leckdy a leckde jako aktivní sportovci. Při fotbalových utkáních docházelo mezi nimi a českými fašisty dokonce k pŕtkám.²⁸ Příkladným svědectvím uvedených skutečností může být tato zpráva: „Obtížný víkendový příliv Židů se projevuje ve stále větším měřítku, zvláště v okolí Prahy. V lázních Luhačovice (OL Lžm) byla Židům pro pobyt vyhrazena Španělská zahrada, jeden z nejkrásnějších parků. V této sezóně jim byla navíc zpřístupněna hlavní promenáda před léčivými prameny. Žádný lázeňský dŕm nenese nápis „Židé nevitáni“, a tak se musejí lázeňští hosté, mezi nimi mnozí Němci z Říše, mlčky smířit s přítomností Židů.“²⁹

Stížnosti na to, že němečtí příslušníci byli nuceni mnohokrát s židy komunikovat, často v nevědomosti, že se jedná o „nečistou rasu“, dokládá i následující konstatování: „Na

22 *AMV*, 114-9-21, výroční zpráva za r. 1939.

23 *AMV*, např. 114-9-48, 114-9-19, 114-9-20, 114-9-28, měsíční zprávy za duben, srpen, září, říjen a listopad 1940.

24 *AMV*, 114-9-48, měsíční zpráva za duben 1940.

25 *AMV*, 114-9-48 a 114-9-19, měsíční zprávy za duben a srpen 1940.

26 *AMV*, 114-9-48, 114-9-18, 114-9-30 a 114-9-19, měsíční zprávy za duben, květen, červen a srpen 1940.

27 *AMV*, např. 114-9-30, 114-9-19 a 114-9-28, měsíční zprávy za červen, červenc, říjen a listopad 1940.

28 *AMV*, 114-9-18, měsíční zpráva za květen 1940.

29 *AMV*, 114-9-30, měsíční zpráva za červen 1940.

různých místech nejsou ještě hostince a hotely Židům zakázány, i když se tam nalézala německé vojsko. Často došlo k tomu, že němečtí vojáci seděli se Židy u téhož stolu a z neznalosti, že jsou to Židé, se s nimi srdečně bavili.³⁰

Nedodržovala se ani nákupní doba pro židy, leckdy jim čeští obchodníci dokonce dávali přednost a řezníci některým prodávali kvalitnější maso, mnozí dostávali dodávky potravin až do domu. V odpoledních hodinách, kdy židé nesměli nakupovat, obstarávali pro některé z nich nákupy jejich árijští přátelé na poukázky, které nebyly označeny písmenem „J“.³¹ Zde je nutné upozornit na to, že se jistě nejednalo o všechny české obchodníky a všechny české židy, ale že k těmto jevům docházelo opakovaně. Také je třeba vzít v úvahu, že se v protektorátě hospodářská a zásobovací situace neustále zhoršovala a židé byli postupně vylučováni z přídělů některých druhů potravin i spotřebního zboží (to jim bylo navíc často odebíráno).

Docházelo i k tomu, že české úřady židy preferovaly (často před Němci),³² ve zprávách se množily stížnosti na pasivnost českých úředníků³³ i na to, že sami překračují a nedodržují některá nařízení, například oběžník ministerstva vnitra o zákazu styků se židy.³⁴ Podobné nařízení vydalo i Národní souručenství, avšak opět s minimálním výsledkem: „Z Chrástu (OL Pardubice) se hlásí, že z nového zákazu Národního souručenství, podle kterého se jeho členové mají vzdát veškerého styku s Židy, si Židé dělají legraci. Každému známému při setkání říkají: 'Nemluvte se mnou, nejsem rasově čistý.'³⁵

Aby se židé vyhnuli nasazení v pracovních táborech, nechávali se mnohdy najímat k práci a ubytovávat u českých sedláků.³⁶ Česká klientela stále hojně vyhledávala židovské lékaře, přestože již neměli právo vykonávat praxi.

Také v roce 1940 byli židé označováni za hlavní šířitele šeptané propagandy,³⁷ jejich počínání bylo kvalifikováno jako drzé a vyzývavé a vždy se zdůrazňovalo, že je to umožněno přátelskými vztahy Čechů k nim. Svědčí o tom i výroční zpráva za rok 1940: „Hlavními nositeli Německu nepřátelské propagandy byli Židé, kteří se snažili vzbudit na české straně soucit neustálým poukazováním na utlačování Čechů a Židů. Přátelský vztah z české strany jim umožňuje překračovat a obcházet německá nařízení. České policejní orgány je pronásledují pouze na německý nátlak.“³⁸

Pozitivní vztah Čechů k židům, zaznamenaný na přelomu let 1939 a 1940, v následujícím roce nejen trval, ale ještě se vystupňoval. Pro německou okupační moc se tyto vztahy stávaly v průběhu roku 1941 skutečným problémem a potenciální brzdou při uskutečňování postupně vypracovávaného „konečného řešení židovské otázky“. Údaje o přátelských vztazích Čechů k židům a o jejich postupném utužování se stávají v měsíčních zprávách roku 1941 pravidlem.³⁹ Již v lednové zprávě je možno se dočíst: „Zesílení českého odporu

30 AMV, 114-9-30, měsíční zpráva za červen 1940.

31 AMV, např. 114-9-19 a 114-9-20, měsíční zprávy za srpen a září 1940.

32 AMV, 114-9-48, 114-9-19 a 114-9-20, měsíční zprávy za duben, červenec a září 1940.

33 AMV, 114-9-20, měsíční zpráva za září 1940.

34 AMV, 114-9-28, měsíční zpráva za listopad 1940.

35 AMV, 114-9-28, měsíční zpráva za říjen 1940.

36 AMV, 114-9-28, měsíční zpráva za říjen 1940.

37 AMV, např. 114-9-48, 114-9-19 a 114-9-28, měsíční zprávy za duben, srpen a říjen 1940.

38 AMV, 114-9-25, výroční zpráva za rok 1940.

39 AMV, 114-9-21, 114-9-27, 114-9-26, 114-9-23, 114-9-32, měsíční zprávy za leden, únor, březen a květen 1941

je motivováno zahraničně politickými nadějemi. Od toho se odvozuje i nálada a důvěřivost protektorátních Židů. Přelom roku byl pro Čechy příležitostí, aby si ujasnili další postavení Židů v hospodářství. Zvláště známé osobnosti společenského a hospodářského života, stejně jako vyšší duchovní hodnostáři, daly průchod svému sepětí se Židy. Češi jim nejen přáli štěstí, ale písemně je ujišťovali, že se i v novém roce za ně budou zasazovat podle svých nejlepších sil.⁴⁰

Následující zprávy konstatují, že vedle významných osobností takto postupovala hlavně inteligence,⁴¹ úředníci,⁴² učitelé, četníci a řemeslníci, kteří brali židy do učení a jako tovaryše, i příslušníci venkovských pospolitostí.⁴³ Zejména na venkově se obyvatelstvo, většinou v plném počtu, zúčastňovalo židovských pohřbů. Ty se tak mnohdy stávaly demonstrací proti okupační moci – zvláště v případech, kdy na nich byli přítomni příslušníci Národního souručenství, často ozdobeni stranickými odznaky.⁴⁴ Drobní obchodníci nadále v mnoha případech dávali židům při nákupech přednost, podobně jako v předcházejícím roce.⁴⁵

Stejně jako přátelské chování Čechů k židům zaznamenávaly měsíční zprávy v roce 1941 pravidelně také překračování protižidovských nařízení židy.⁴⁶ Docházelo k případům, že židovští lékaři ošetřovali své pacienty v ordinacích českých kolegů.⁴⁷ Během kontrol, zda dodržují protižidovská nařízení, byli mnozí židé přistiženi při jejich překračování a obcházení, což vedlo k jejich zatýkání. Nacistické policejní složky zároveň upozorňovaly ve svých zprávách na skutečnost, že malé tresty a pokuty židy od nedodržování zákonů neodradí.⁴⁸ Bylo také zaznamenáno, že zesílily židovské styky s marxisty a legionáři.⁴⁹

Negativní vztah mnoha Čechů k příslušníkům českých fašistických organizací se vyhrocoval a leckdy se projevil i na veřejnosti: „Na taneční zábavě v Grandhotelu ve stejném městě [Slaný] udeřil uniformovaný četník v přítomnosti dvou Židovek do obličeje člena Vlajky a nazval ho árijským oslem. (...) Protižidovská propaganda, kterou dosud prováděli příznivci Vlajky a fašisté různých směrů, nyní na mnoha místech úplně mizí. Jejich svépomocná opatření, kterých byl značný počet, jsou nyní vzácnější.“⁵⁰

Z uvedeného citátu vysvítá, že německá policie konstatovala nejen selhání českého fašismu v židovské otázce, ale že zároveň upozorňovala na jeho zanedbatelný vliv na české

a SÚA, ÚŘP-II, kart. 32, měsíční zpráva za duben 1941.

40 AMV, 114-9-21, měsíční zpráva za leden 1941.

41 AMV, 114-9-21, měsíční zpráva za leden 1941.

42 AMV, 114-9-27, měsíční zpráva za únor 1941 a SÚA, ÚŘP-II, kart. 32, měsíční zpráva za duben 1941.

43 Tamtéž.

44 AMV, 114-9-21 a 114-9-32, měsíční zprávy za leden a květen 1941.

45 AMV, 114-9-26 a 114-9-24, měsíční zprávy za březen a červenec 1941 a SÚA, ÚŘP-II, kart. 32, měsíční zpráva za duben 1941.

46 AMV, 114-9-21, 114-9-27, 114-9-26, 114-9-23, 114-9-32, 114-9-24, měsíční zprávy za leden, únor, březen, květen, červen, červenec a srpen 1941 a SÚA, ÚŘP-II, kart. 32, měsíční zpráva za duben 1941.

47 AMV, 114-9-21 a 114-9-27, měsíční zprávy za leden a únor 1941.

48 SÚA, ÚŘP-II, kart. 32, měsíční zpráva za duben 1941.

49 Tamtéž.

50 AMV, 114-9-27, měsíční zpráva za únor 1941.

a židovské společenství. Bylo to jistě důležité zjištění, že německá okupační správa nemá na jaře roku 1941 s výjimkou zjevných kolaborantů, jejichž vliv na obyvatelstvo byl okrajový, v podstatě žádnou významnější korporaci, o kterou by se v českém prostředí mohla při realizaci protizidovských opatření opírat.

V rámci sledování židovské problematiky se roku 1941 objevuje zcela nová oblast – mapování židovských reakcí na mezinárodní události. V souvislosti s válečnými neúspěchy příslušníka Osy Itálie, s vývojem na jihovýchodě Evropy, a hlavně s válkou mezi Němcem a SSSR policie konstatovala, že všechny tyto události nejen vzbuzovaly velké naděje, ale že se díky nim stupňoval i český a židovský odpor vůči okupační moci.⁵¹ Židé již nebyli pouhými šířiteli šeptané propagandy,⁵² ale po vypuknutí toužebně očekávané války se SSSR společně s Čechy na veřejných prostranstvích ve všech větších místech protektorátu spontánně a bouřlivě diskutovali. V den vypuknutí války i bezprostředně poté byla zaznamenána nebývalá židovská účast na bohoslužbách v synagogách. Některé z nich byly ve zprávách označovány jako přeplněné.⁵³ I tato skutečnost zřejmě vedla k tomu, že na počátku října⁵⁴ byly židovské synagogy a modlitebny uzavřeny. Šíření zpráv domácí proveniencí či z londýnského a moskevského rozhlasového vysílání vyvolávalo u okupační moci určité znepokojení. Dávala je do souvislosti s událostmi (sabotáže, stávky atd.), ke kterým docházelo spontánně na území protektorátu v létě 1941: „Opětne bylo v různých okresech pozorováno, že právě Židé jsou původci a hlavními nositeli zneklidňujících a nepravdivých zpráv. Jsou to oni, kdo posiluje odbojného ducha Čechů.“⁵⁵

Tato poslední známá měsíční zpráva zároveň zaznamenává, že výše uvedené skutečnosti vedly v poslední době k celé řadě protizidovských akcí SA a wehrmachtu – za účasti některých Čechů. Prováděly se domovní prohlídky k zajištění zásob potravin v židovských domácnostech, mnohé židovské synagogy a modlitebny byly násilně zbořeny (převážně na Moravě). Těchto akcí se účastnily i civilní osoby, které při této příležitosti odnášely předměty vnitřního zařízení. „Na zásah státní policie však byly tyto předměty opět zajištěny.“

V předloženém materiálu lze vystopovat zřetelný posun v chování obyvatelstva. Nejdříve to byli především sami židé, kdo se svým postojem a počínáním stavěli na odpor nacistické okupační moci. Tím mimo jiné podporovali i české odbojové snahy, na nichž se ovšem často také osobně podíleli. Ve svém naprosto jasném, ostatně přirozeném protiněmeckém postoji (ať šlo o snahu převádět majetek do českých rukou či o podporu českých národních snah), demonstrovali sounáležitost s českým prostředím. V průběhu roku 1940, v souvislosti s postupujícími, stále více restriktivními protizidovskými nařízeními se ve spojení obou zmíněných skupin obyvatelstva stávali určující silou Češi. A v roce 1941, jak narůstal protiššský odpor a odbojové hnutí, jak se množily sabotáže a stávky, stala se solidarita s pronásledovanými židy pro mnoho Čechů výrazem jejich odporu proti okupační moci. Bylo by však zjednodušené chápat tyto očividně se stupňující

51 *AMV*, 114-9-21, 114-9-27, 114-9-26, 114-9-23, 114-9-32, měsíční zprávy za leden, únor, březen, květen a červen 1941 a *SÚA*, ÚŘP-II, kart. 32, měsíční zpráva za duben 1941.

52 *AMV*, 114-9-27 a 114-9-32, měsíční zprávy za únor a červen 1941.

53 *AMV*, 114-9-32, měsíční zpráva za červen 1941.

54 Výnos zastupujícího říšského protektora R. Heydricha z 2.10.1941.

55 *AMV*, 114-9-24, měsíční zpráva za srpen 1941.

sympatie Čechů k židům pouze jako demonstraci. Je nepochybné, že soucit a jistý druh identifikace s židy u určité, stěží přesně rozlišitelné části české společnosti, snaha mnoha Čechů skutečně židům pomoci, stávaly se pro nacistickou okupační správu reálným problémem. Okupační úřady považovaly za nevyhnutelné tyto sympatie zlomit; posloužit k tomu mělo i zastrašení českého obyvatelstva, a to nejen vyhlášením stanného práva, během něhož byly stovky Čechů i židů popraveny či odvezeny do koncentračních táborů, ale i neustálým propagandistickým ovlivňováním a psychickým terorem, jak se to dělo v protektorátním tisku na podzim roku 1941.

Česko-židovské vztahy během počátečních příprav „konečného řešení židovské otázky“

Přípravy k zastrašovacími akcím byly učiněny již v létě, jak o tom vypovídají archivní materiály z července až října roku 1941. I tyto materiály lze rozdělit do několika skupin podle témat, jimiž se zabývají: veřejné označení židů, pracovní nasazení židovských specialistů a řešení otázky židovské zaměstnanosti vůbec a mnohá další protizidovská opatření. Dokumenty, jež o tom podávají svědectví, jsou součástí jednoho jediného konvolutu, věnovaného „konečnému řešení židovské otázky“ v protektorátě. Příprava tohoto řešení v té době nejen značně pokročila, ale začínala se již ve své konečné fázi realizovat. Už v létě bylo v Berlíně v Hlavním říšském bezpečnostním úřadu (RSHA-IV b4) o konečném řešení v hrubých rysech rozhodnuto a byly dlouhodobě naplánovány jeho jednotlivé kroky. Tehdy už bylo pravděpodobně známo přesné datum pověstné Heydrichovy porady o „konečném řešení“ a o zřízení ghetta Terezín i o jeho funkcích, která se pak odbývala v Praze 10.10.1941.

Pro hladký průběh příprav deportací a jejich realizaci bylo považováno za nutné izolovat židy od ostatní společnosti, vyvolat k nim odpor (to byl úkol především pro protektorátní tisk) a sympatizující část české společnosti zastrašit tak, aby deportace mlčky přijala a nijak je nenarušovala. Mnozí z těch, kteří se židy sympatizovali, tomuto teroru nakonec z pochopitelného strachu podlehli.

V dopise K. H. Franka z 30. července 1941 vedoucímu říšské kanceláře Hansu Lammersovi o naléhavosti potřeby veřejného označení židů se také zmiňují přátelské vztahy Čechů k židům: „Označení Židů v protektorátě je politickým příkazem. Jeho provedení je z hlediska uklidnění protektorátu o to naléhavější, oč kritičtější je zásobovací situace, v jejímž důsledku nálada českého obyvatelstva upadá. Nositeli protiněmecké propagandy jsou Židé. Jejich označením dojde k nucenému oddělení od českého obyvatelstva, ztíží se výměna ilegálních zpráv a vytváření Říši nepřátelské nálady. Označení Židů vyvolá antisemitské nálady nezanedbatelné části českého obyvatelstva.“⁵⁶

V oběžníku říšského protektora z 31. července 1941 adresovaném zemským radům, kterým se potvrzovalo, že plná kompetence ve věci protizidovských nařízení je přenesena na velitele bezpečnostní policie a bezpečnostní služby, byly vztahy Čechů a židů také zmíněny: „Bylo přitom zcela opomenuto [tj. při vydávání protizidovských nařízení místními orgány], že k dozoru nad dodržováním je k dispozici jen protektorátní exekutiva,

56 MILOTOVÁ, J. – KÁRNÝ, M.: Od Neuratha k Heydrichovi. In: *Sborník archivních prací*, roč. 39, č. 2 (1989), dokument č. 19. Tištěné dokumenty jsou uvedeny v jazyce proveniencce, tedy v němčině.

kteřá nemůže počítat s podporou obyvatel vzhledem k prožidovskému postoji velké části Čechů. Takové zákazy jsou nejen neúčinné, ale často i směšné.⁵⁷

Pozoruhodnou zmínku o rozdílnosti mezi postavením židů v protektorátě a v říši nalezneme v záznamu státního podsekretáře Burgsdorffa ze 16. srpna 1941 o veřejném označení židů: „Úřední župní vedoucí Schröter mi na moje dotazy ohledně svého podnětu sdělil, že jednání Židů vede trvale k potížím, že ještě dnes navštěvují hostince a parky, do kterých mají přístup zakázán. Přicházejí tak do užšího styku se členy strany [Parteigenossen], než to bylo možné v Říši, kde se Židé chovali mnohem disciplinovaněji. Kromě toho je pozorován stále přátelštější vztah mezi Židy a Čechy.“⁵⁸

V dálnopisu K. H. Franka z 20. srpna 1941 o označení protektorátních židů adresovaném von Neurathovi byly tyto vztahy zdůrazněny opět: „Prosím o souhlas k okamžitému označení protektorátních Židů páskou na rukávě. Židovská drzost denně roste. Ustavičné překračování našich židovských nařízení je na denním pořádku. Ze všech stran docházejí hlášení, že Říši nepřátelská činnost Židů roste od hodiny k hodině. Tvoří hloučky ve veřejných lokálech, restauracích a kavárnách, přestože do nich mají zakázaný vstup. Diskutují také s českými kruhy o zprávách z nepřátelského rozhlasu a štvou obyvatelstvo.“⁵⁹

Také zpráva z 25. srpna 1941 o nasazení židovských specialistů určená vedoucímu skupiny pro pracovní a sociální záležitosti v Úřadu říšského protektora Demmlerovi se zmiňuje o vztahu mezi Čechy a židy: „Vzhledem k všeobecně přátelskému postoji vůči Židům ze strany Čechů existuje podezření, že čeští zaměstnavatelé obcházejí pracovní úřady a zaměstnávají Židy. (...) Mimoto musí být, podle mého soudu, ještě prověřováno, zda je ten který specialista pro podnik skutečně potřebný. Jinak by bylo lehce možné, že by některý český zaměstnavatel zaměstnal nějakého Žida, jen aby mu usnadnil situaci a uchránil ho od manuální práce. Především se však musí dbát na to, aby jednotliví Židé při tomto výjimečném nasazení nepřišli do styku s nežidovskými zaměstnanci.“⁶⁰

19. září 1941, po pravidelné poradě Wolframa von Wolmara se šéfredaktory protektorátního tisku, zaznamenal pracovník tiskového odboru prezidia ministerské rady Mechl: „V této souvislosti nutno se zmínit d ů v ě r n ě o tomto případu: V jisté továrně na čokoládu na Moravě oznámil jeden ze zaměstnanců několik dní před tím, než vstoupilo v platnost nařízení o označování Židů, že toto nařízení nabude účinnosti 19. září, tedy dnes. Nato se dostavila část arijského zaměstnanectva této továrny do práce se židovskou hvězdou ze sympatie k Židům. Pánové, to jest taková ostudná hanba pro český národ, že netřeba se vůbec o ní šfítí.“

Mohu vám říci jen jedině – a žádám vás, abyste to sdělili čtenářstvu, nezmiňujíc se o tomto případu – že s lidmi, kteří budou spatřeni ruku v ruce se Židy anebo se dokonce budou veřejně chlubit svými sympatiemi k těmto označeným Židům, musí býti nakládáno jako s každým Židem, to jest nedostanou lístek na oděv ani kuřivo, nebudou smět navštěvovati veřejné místnosti a instituce a budou rovněž označeni židovskou hvězdou. Žádám, abyste tento požadavek vznesli do všech důsledků v českém tisku, aby každému

57 Tamtéž, dokument č. 20.

58 Tamtéž, dokument č. 32.

59 Tamtéž, dokument č. 34.

60 *AMV*, 114-184-5.

zašla chuť zadávat si se Židem. V této souvislosti jest nutno také ostře varovati obchodníky, kteří se ještě odvažují přátelskou a kolegiální formou promlouvat se Židy, označené Davidovou hvězdou, a dávati jim přednost při obsluhování anebo prodávati jim mimo dobu stanovenou pro nákup Židů. Žádám, aby toto varování bylo učiněno s veškerým důrazem.“⁶¹

Návrh projevu R. Heydricha o řešení židovské otázky v protektorátu určený pro tiskovou konferenci 2. října 1941 vypracoval Horst Böhme. Heydrich sice tento materiál na tiskové konferenci nevyužil, ale ponechal si jej jako podklad pro poradu 17.10.1941, na níž byla plánována budoucnost protektorátu.⁶²

Sám Hitler, dobře informovaný o situaci v protektorátě, se během oběda 6. října 1941, kdy jedním z jeho hostů byl velitel wehrmachtu na území protektorátu generálmajor Toussaint, zmínil o vztazích židů a Čechů takto: „Z protektorátu musí být odstraněni všichni Židé, a to nikoli do Generálního gouvernementu, ale rovnou dále na východ. Nelze to však v současnosti provést, protože armáda klade velké požadavky na dopravní prostředky. S protektorátními Židy musí zmizet také Židé z Berlína a Vídně. Především Židé jsou všude vedoucí silou při rozšiřování nepřátelských zpráv ve všech vrstvách obyvatelstva. Kdyby se Češi ani potom neuklidnili, musel by vůdce změnit statut protektorátu.“⁶³

10. října uspořádal Heydrich další tiskovou konferenci, která následovala bezprostředně po tajné poradě v jeho úřadě s nejvyššími nacistickými představiteli okupační moci a Adolfem Eichmannem o „konečném řešení židovské otázky“ a o zřízení ghetta Terezín. Na této tiskové konferenci informoval zástupce tisku o připravených deportacích a upozornil i na „negativní“ české postoje k židům: „Prvních 5000 Židů opustí protektorát pravděpodobně v nejbližších týdnech. (...) Myslím, že většina obyvatelstva protektorátu toto opatření pochopí a uvítá. Avšak pro ty, kteří z důvodů opozičních nebo z nedostatečného porozumění soudí, že by se měli zjevně nebo tajně stýkat se Židy nebo jim vyjadřovat své sympatie, vyhrazuji si uplatnit výše naznačená opatření i proti nim. To znamená izolaci a vysídlení.“⁶⁴

Již zmíněná porada vedoucích německých činitelů v protektorátě, konaná u Heydricha 17. října 1941, se pochopitelně věnovala také postojům Čechů k okupační moci: „O těchto plánech nesmí na veřejnost proniknout ani nejmenší maličkost. Účastníci jednání na to budou zvláště upozorněni. Velitel bezpečnosti spolu s vedoucím oddělení IV předloží poznámku pro tisk, která bude informovat o evakuaci Židů, případně s varováním pro Čechy, kteří se stavějí na roveň Židům, že mohou být postaveni na pranýř a spolu s nimi evakuováni. Mělo by se uvážit, zda dva nebo tři Češi, kteří se veřejně stýkají se Židy, nemají být propagandisticky využiti.“⁶⁵

61 MILOTOVÁ – KÁRNÝ: Od Neuratha... Viz pozn. 5, dokument č. 54. Záznam Cyrila Mečla je pořízen v češtině. Proto je také dodrženo psaní velkého písmene „Ž“, které u nás začínalo být běžně používáno právě v době okupace.

62 AMV, 114-2-56. Viz přílohu č. 1 tohoto článku.

63 KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, J.: *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha 1991, dokument č. 8.

64 AMORT, Č.: *Heydrichiáda*. Praha 1965, příloha č. 1 k dokumentu č. 4. Těž OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M.: *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*. Praha 1966, dokument č. 458. Těž AMV, 325-90-7.

65 FREUMUND, K. – KRÁL, V.: *Die Vergangenheit warnt*. Praha 1960, dokument č. 20. Těž: KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, J.: *Protektorátní politika...* Viz pozn. 63, dokument č. 190.

Potom již následoval Heydrichův výnos z 24.10.1941 o opatřeních proti Čechům, kteří se chovají přátelsky k židům.⁶⁶

Protektorátní tisk o česko-židovských vztazích po nástupu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora

Ve výše uvedeném Mečlově záznamu z porady s von Wolmarem můžeme číst i tato slova: „Žádám, aby toto varování bylo učiněno s veškerým důrazem.“ I Heydrich při tiskové konferenci 10.10. apeloval na novináře: „I v těchto celkových otázkách žádám závěrem jako dosud o podporu vás jako prostředníky k obyvatelstvu protektorátu.“ Ti se své úlohy zhostili „se cti“ a byl to především tisk, který začal psychicky terorizovat a vydírat obyvatelstvo protektorátu. Neslavnou úlohu periodik v době okupace analyzoval zevrubně Tomáš Pasák.⁶⁷ Přesto však jsou jednotlivé sondy do protektorátního tisku cenným pramenem k poznání klimatu doby a dokreslují svým osobitým způsobem doklady úřední provenience.⁶⁸

Ke zmapování situace byly vybrány *Venkov*, *Národní politika*, *České slovo*, *Lidové listy*, *Lidové noviny*, *Národní práce*, *Polední list* a *A-Zet*.⁶⁹ Jedná se tedy o „nejserióznější“ tisk. Všechny noviny sledovaly několik témat se židovskou problematikou. První tematický okruh, spojený s rozsudky stanných soudů, byl vysvětlován v tom smyslu, že Češi byli svedeni židy a teď na to doplácí. Vzápětí následovaly články reagující na nařízení ministra vnitra Josefa Ježka, které doslovně opakovalo Heydrichův výnos z 2.10.1941. Zároveň se již začínaly objevovat požadavky evakuace židů z českých měst, které se v průběhu měsíce stupňovaly, až na jeho konci byla požadována evakuace z protektorátu. V té době byla také v tisku publikována Antonescova odpověď prezidentu Svazu židovských obcí v Rumunsku Fildermannovi na jeho žádost o pomoc rumunským židům deportovaným do lublinské oblasti. I tato zpráva posloužila mnohým novinářům k rozvíjení úvah o tom, jak naložit s českými židy. Zmíněné tematické okruhy byly doplňovány zprávami o protižidovských nařízeních a zákazech, tendenčně zpracovanými články o dějinách židů, o jejich hospodářském potenciálu před vznikem protektorátu atd. Lze říci, že hlavním motivem veškeré této publikační činnosti byly vztahy Čechů k židům; někteří čeští novináři tak vzali pokyny nacistického vedení za své a plnili je ze všech sil. Mnohé stěžejní zprávy byly sice přejímány od tiskových agentur, ale komentáře k nim byly již zcela v režii jednotlivých redakcí.

Ze 160 článků, zpráv a noticek v uvedených novinách není možné na tomto místě citovat vše. (Již jejich nadpisy svědčí o tom, jak byla židovská tematika autorům „blízká“ a že ji chápali jako velký společenský problém.) Poukážeme u jednotlivých novin alespoň

66 *AMV*, 114-2-56. Dokument otiskujeme jako přílohu č. 2.

67 Např. PASÁK, T.: *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939–1945*. Praha 1980.

68 Např. rozbor protektorátního tisku po uvedení nacistického antisemitského filmu *Žid Süss* od Veita Harlana. Viz KREJČOVÁ, H.: „Jsem nevinen“: Süss, Harlan, Čáp a jiní. In: *Iluminace*, 1993, č. 3, s. 65–99.

69 *Večer*, *Národní listy* a *Expres* již v říjnu 1941 nevycházely. Ilegální *Rudé právo* tuto problematiku v roce 1941 nezmiňovalo.

na příspěvky pro ně typické. Poslouží to zároveň k vzájemnému odlišení jednotlivých novin, jejich úrovně i stupně zaprodanosti.

Venkov (list českého zemědělského lidu, náklad 10 tisíc výtisků)⁷⁰ věnoval v říjnu 1941 židovské problematice celkem 19 příspěvků.⁷¹ Ke vztahům Čechů a židů se příznačně vyjadřuje článek pod šifrou -l- Účtování se židovstvem:

„... musí býti znemožněno, aby byl lid nadále otravován leptavými destruktivními židovskými povahami. Nešlo se u nás dosti ostře ve vyřešení židovské otázky. Bylo mnoho shovívavosti, ohledů, nerozhodnosti. Nyní bude jinak. (...) Vidíme-li dnes v ulicích spoustu žlutých hvězd, označujících Žida, setkáme se brzy se zjevem jiným: Žlutá hvězda zmizí. (...) Říšské úřady samy očistí český život, říšské úřady provedou nezbytný rozvod národa s jeho odvěkým nepřítelem. Necht' jsou si toho vědomi všichni čeští lidé, že jejich prokázané sympatie se Židovstvem dovedli[!] by je právě na ta místa, kde se Židé octnou. Styky, službičkování a zdravení českých lidí[!] vůči Židům mělo by neodvolatelně jediný účinek: Označení každého takového Židomilce žlutou hvězdou se všemi důsledky. Židovský problém bude nyní vyřešen absolutně a rychle. Volání tisku po vystěhování Židovstva z měst bude provedeno, a to nejen, pokud jde o města, ale i městečka a vesnice. (...) Účtování se Židovstvem začalo a bude rychle skončeno.“⁷²

Národní politika (list Národního souručenství, náklad 40 tisíc, v neděli 422 tisíc) věnovala židům 16 příspěvků,⁷³ z nichž stojí za pozornost článek Židovské zamoření „Sokola“, ve kterém byli jeho židovští členové jmenovitě denuncováni:

„Tato nešťastná orientace směrem, jímž se nikdy tělovýchovná organizace neměla brát, projevila se ještě výrazněji v tom, že také Židé hledali a bohužel i nacházeli útočiště v sokolských organizacích. (...) Zvláště je třeba si připomenouti, že styk členů sokolských jednot se Židy byl do poslední chvíle neobyčejně živý a úzký. Židé klidně navštěvovali sokolská představení a na sokolské straně se nenašel nikdo, kdo by je odkázal do patřičných mezí. Tyto návštěvy měly často přímo demonstrativní ráz, jako tomu bylo např.

70 Údaje o výši nákladu listu jsou čerpány z výše uvedené práce Tomáše Pasáka.

71 *Venkov*, (1.10.): jr.: Zrádci národa svedeni Židy, s. 2; Emil Oplatka: Tak pracovali Židé v českém tisku, s. 4; (5.10.): J. A. Trpák: Evakuujte Židy z veškerých českých měst, s. 6; (7.10.): Dr. Aug. Mencák: Ostrá opatření proti Židům. Všichni Židé a všichni jejich přátelé musí nosit hvězdu, s. 5; (14.10.): -l-: Účtování se Židovstvem, s. 3; (22.10.): -jk-: Hnací silou podvodů a hospodářských čachrů byl Žid. Nejen česká města, ale i české vesnice budou zbaveny Židů, s. 5; (23.10.): pzd: Opatření proti Židům v protektorátě, s. 2; (24.10.): -jv-: Židům ani mrtvá litera zákona nepomůže. Právo a manželství se Židem, s. 5; (25.10.): oz.: „Od Židů zásadně tuzéry neberul“, s. 7; (29.10.): Ing. Aug. Mencák: Židovstvo zásadně doplácí na boj, který vyvolalo, s. 2; (30.10.): Cepo: Židovská fronta proti Říši, s. 1. V těchto výčtech samozřejmě neuvádíme všechny zmínky o židech v jednotlivých listech, ale upozorňujeme pouze na ty nejpodstatnější články.

72 *Venkov*, (14.10.1941), s. 3. Ve všech uváděných citacích zachováváme nejen dobový pravopis, ale i pravopisné a tiskové chyby (včetně chybějících písmen), kterými jsou některé články přímo přeplněny.

73 *Národní politika*, (1.10.): To jsou zrádci národa, s. 4; (4.10.): Proč jsou Židé trpěni v městech?, s. 3; Karel Schulz: Zostřená opatření proti Židům v protektorátě. Žádné výjimky v označování Židů. Uzavření synagogy a modliteben. Důrazné varování české veřejnosti před židomilstvím, s. 1, Karel Réling: Zločin a trest, s. 2; (7.10.): Zostřená opatření proti Židům. Důrazné varování české veřejnosti před židomilstvím, s. 3; (12.10.): V. Kosák: Vždy stejní Židé, s. 1, Velká účast Židů v hospodářství bývalé Čs., s. 5; (18.10.): Židé nositeli epidemických nemocí v Generálním gouvernementu, s. 2; (23.10.): Třetí velký pohyb v židovské obci v Čechách a na Moravě, s. 1; (25.10.): Židovské zamoření „Sokola“, s. 3; (28.10.): Antonescu odpovídá Židům. Zvrstvá Židů v Besarabii a v Bukovině. Činy nenávisť, vyhnané až k šílenství, s. 2; (29.10.): Český tisk o vině a zodpovědnosti Židů, s. 4; (30.10.): Židé na pranýř! Čtenáři bojují proti židovským rejdmům, s. 3.

v Litomyšli, kde nedávno byli na sokolské schůzce přítomni všichni místní Židé. V Pardubicích také navštěvovali Židé sokolská představení a v Huti u Slaného, ačkoliv je tam na Sokolovně napsáno, že Židům je vstup zakázán, bývali Židé z Prahy každou neděli přítomni filmovému představení, aniž by jim v tom někdo zabránil. V Příbrami neušla rovněž pozornost[!] židovská demonstrace. Při divadelním představení Sokola byly přední řady neobsazeny, ačkoliv bylo oznámeno, že je představení vyprodáno. Na dotaz bylo řečeno, že lístky na tato místa byly prodány Židům, že tito nemohou přijít, že však zakoupením lístků chtějí dokázat svůj zájem na Sokole a podpořit jej.

Židé nacházeli bohužel také na vedoucích sokolských místech své chráněnce, kteří byli ochotni vycházeti jim vstříc, aniž by si dělali výčitky, že se tím vlastně dopouštějí zrady na českém národě. (...) Za těchto okolností nebylo možno očekávat nic jiného, než co se stalo, to je rozpuštění této organizace.⁷⁴

České slovo (list Národního souručenství, náklad 96 tisíc, v neděli 322 tisíc) patřilo k deníkům, které židovské problematice věnovaly nejvíce prostoru – celkem 27 příspěvků.⁷⁵ Citujeme ze dvou z nich. V článku Není vskutku nad tuto drzost můžeme číst: „Je všeobecně známo, že židovští parazité lidstva, pokud jsou ještě v Čechách a na Moravě, zde nezůstanou. Jejich zločinný vliv musí být jednou pro vždy zneškodněn tím, že budou odstraněni z našich měst a vesnic. Postupně se to již provádí. A k tomu jsme se dozvěděli s několika stran o případech, kdy židovská drzost už přesahuje všechny meze. Mnozí Židé a jejich Rebečky navštívili krejčí a švadleny, aby si u nich z nových látek dali šít nové obleky. Nikdo neví, odkud vzali peníze na krejčího a na švadleny, jisto však je, že ani peněz ani látek nenabýli poctivě a zákonnou cestou. Přitom se u řemeslníků ještě drze chovají a žádají na nich, aby si s prací pospíšili, že 'to' spěchá. Snad si mnohý krejčí ani neuvědomuje, že se vystavuje velkému nebezpečí, jestliže přijímá židovskou práci a odkládá na později vyřízení zakázek, svěřených mu arijcem. Tady je útlocitnost zločinem a měla by se trestat. Švadlena, které ještě dnes záleží víc na židovské milostpaní než na arijských zákaznicích, patří také mezi Židy a náleží jí židovská hvězda a s ní všechna omezení.“⁷⁶

Pozoruhodný byl také článek Rázný účet se Židy a jejich přáteli, z něhož vyjímáme: „Práci úřadů, které zbavují náš život židovského vlivu po všech stránkách, musí veřejnost všemožně podporovat. Ještě se stále totiž vyskytují Židé, a bohužel, i jejich přátelé, kteří nechtějí rozumět příkazům doby a chovají se, jako kdyby se jim dala křivda. Nebude tedy,

74 *Národní politika*, (25.10.1941), s. 3.

75 *České slovo*, (1.10.): Neodpustitelná vina Židů, s. 2; (7.10.): Edvard Cenek: Zostřená opatření proti Židům. Synagogy zavřeny. Každý Žid musí nosit žlutou hvězdu. Státní policie bude zakročovat proti židomilům, s. 3. Vina Židovstva na válce, s. 6; (11.10.): V životním zájmu českého národa. Vycištění a vyjasnění, s. 2; (12.10.): Fr. J. Prokop: Otázka Židů bude vyřešena, s. 3; (15.10.): Nesplněný slib, s. 2; (19.10.): Židovský problém a Češi, s. 2; (22.10.): Josef Danda: Právní překážky v židovské otázce, s. 1; (23.10.): Praha a Moravská Ostrava na prvním místě. Opatření proti Židům v protektorátě, s. 2, Každý desátý Pražan – Žid, s. 2; (24.10.): Židé všude stejní, s. 2, Neucta k pohřbu Karla Lažnovského, s. 2; (25.10.): Černé bursy u Židů, s. 2; (28.10.): Rázný odmítnutí pokryteckých nářků. Antonescova odpověď Židům, s. 1–2, Otto Casar: Antonescův spravedlivý soud o Židech, s. 1, Není vskutku nad tuto drzost, s. 2; (29.10.): Rázný účet se Židy a jejich přáteli, s. 2, Další opatření proti Židům, s. 2; (31.10.): Arijci pozor!, s. 4.

76 *České slovo*, (28.10.1941), s. 2. Článek vyšel v době, kdy již z Prahy odešly první tři z pěti transportů do Lodže a mnozí židé z neznalosti, co je na východě očekává, si na cestu do transportu pořizovali nové oblečení.

než s nimi zatočit. Všechn český tisk se staví do čela této očištné akce a doufá, že – podporován veřejností – bude mu možno docílit nápravu poměrů i všude tam, kam úřady nemohou nebo tam, kde jim nelze zasáhnouti protože nevědí o provinění. Spolupráce veřejnosti je nutná a záleží na míře této spolupráce, aby židovský vliv byl vymýcen co nejpodstatněji. (...) Zdá se však, že mnozí ještě pořád se ustrašeně obávají, aby je nestihl nějaký trest za samozřejmou povinnost, jíž konají a proto píší redakcím anonymně ... kdo neručí za poskytnutou zprávu ani svým podpisem, tomu vůbec nelze popřát sluchu. V konkrétních případech zejména musíme mít podpis a plnou adresu informátora, abychom si u něho mohli potřebná data doplnit. (...) Čím víc informací o nekalé židovské činnosti se tisku dostane, čím dřív budou odhaleni zbývající židomilové, tím dřív a rázněji bude zjednána náprava a vyčištěno ovzduší. Židomilové, kterým jsou Židé milejší než vlastní národ, musí si pak uvědomit, že je postihne osud jejich přátel se žlutou Davidovou hvězdou. Netrpte proto provokace Židů, ani židomilů!⁷⁷

Lidové listy (list Národního souručenství, náklad 14 tisíc, v neděli 27 tisíc) byly katolického zaměření a článků o židech v nich bylo v říjnu 1941 otištěno šestnáct.⁷⁸ František Zelenka se v tomto periodiku propůjčil k denuncování židů a Čechů, kteří jim pomáhali: „Jedině po označení Židů Davidovou hvězdou mohou čeští lidé nyní rozpoznat, kdo to byl, kdo je zastavoval, kdo jim šeptal o marnosti zápasu Říše, o chystané rozsáhlé pomoci Ameriky, a celou tu řadu jiných nesmyslů, podávaných ve formě hlouposti nebo chytrosti posluchače. Žid to byl! (...) Žid nikdy nemiloval žádného arijce a teprve ne českého člověka, ani českou zemi. (...) Ale zbyly zde pozůstatky, sirotečkové, kterým se stýská po milém a příjemném styku se židovským zápachem. (...) Žid zmizel, Židomilci zůstali. Proto bude potřeba nečekat, až se seschnou, ale pomoci jim, aby následovali rychle osud Žida, jenž jim dosud tolik leží na srdci.“⁷⁹

Je třeba podotknout, že *Lidové noviny* (list Národního souručenství, náklad 47 tisíc) se svými sedmi články patřily k periodikům, která bychom mohli označit za „slušnější“. Absence kvantity ovšem neznamená, že chyběla „kvalita“.⁸⁰ Příspěvek Opatření proti Židům v Protektorátě se neliší od agenturních zpráv publikovaných v té době i v ostatních novinách, ale agitka pod čarou vypovídá o mnohém: „S hlediska historického je nynější dobrovolné i nedobrovolné přestěhování Židů vedle vystěhování Židů za doby Marie Terezie a panického útěku Židů po navrácení sudetské župy k Říši třetím velkým pohybem

77 *České slovo*, (29.10.1941) s. 2.

78 *Lidové listy*, (5.10.): Židé stále nepoučitelni, s. 3; (7.10.): Žid nepřitelem českého národa. Zostřená opatření proti Židům v protektorátě. Žádné výjimky v označování Židů. Všechny synagogy a židovské modlitebny budou uzavřeny. Důrazné varování české veřejnosti před stykem se Židy, s. 1; (8.10.): Dr. Jos. Doležal: Není návratu pro židovský vliv mezi Čechy, s. 1–2, Londýnský rozhlas vyslovuje svou úctu a dík Židům a keřasům, s. 2, Židé rušiteli české pracovní kázně, s. 2; (12.10.): Naše města jsou zamořena Židy, s. 2; (23.10.): Opatření proti Židům v Protektorátě, s. 2; (25.10.): Židé v Černovicích, s. 2; (28.10.): Sokol a židovstvo, s. 2; (29.10.): Maršál Antonescu odmítl pokrytecké stížnosti Židů, s. 2; (30.10.): F. Zelenka: A teď na Židomilce, s. 1, Vyříditi Židy je také národní povinností, s. 2, Arijské sebevědomí, s. 2.

79 *Lidové listy*, (30.10.1941), s. 1.

80 *Lidové noviny*, (6.10.): ČTK a lz: Označení Židů bez výjimky. Židovské modlitebny a synagogy jako semeniště šeptané propagandy a ilegálních akcí budou uzavřeny. Policie bude stíhat okázalý styk se Židy, s. 1–2; (6.10.): lz: Proti Židům a jejich přátelům, s. 1; (18.10.): Židé nositeli epidemických nemocí, s. 2; (23.10.): Opatření proti Židům v Protektorátě, s. 2; (28.10.): Dst.: Žlutá hvězda židovská. Obranné opatření prastarého původu, s. 2–3.

židovské obce v Čechách a na Moravě, která početně je stále ještě silná. Nové opatření je však zárukou, že se nebude již opakovati proces, který započal kdysi několik let po tom, co dala císařovna Marie Terezie podnět k protižidovskému opatření. – Sběr starého papíru je příkazem doby.⁸¹

Národní práce (ústřední list Národní odborové ústředny zaměstnanecké, náklad 34 tisíc) na tom nebyla co do počtu příspěvků o mnoho hůře než *Lidové noviny* – bylo jich jedenáct.⁸² Vybíráme drobnou zprávu S Židomily na pranýři: „Židovský neblahý vliv, který po desetiletí hloďal drásavě na českém národním celku, musí být konečně vymýcen a odstraněn. Nelze proto mlčky přihlížeti k tomu, jestliže ještě i dnes se vyskytují mezi Čechy jednotlivci, kteří se Židy buď sympatizují nebo s nimi projevují ostentativní soucit. Taci lidé jsou škůdci českých národních zájmů a musí býti postaveni na pranýři! Dělníci a soukromí zaměstnanci, kdekoli zjistíte případy židomilské, oznamte je redakci 'Národní práce'. Židomilci budou veřejně pranýřováni.“⁸³

Rubriku Pranýř hanby otiskoval jako jediný ze sledovaných periodik *Polední list* (list Národního souručenství s nákladem 49 tisíc, v neděli 61 tisíc). Udržoval si také prioritu v počtu protižidovských článků, bylo jich 36.⁸⁴ Ze souboru daných příspěvků je skutečně obtížné vybrat pro tento list nejvýznamnější. Nejpriléhavěji mohou charakterizovat tyto noviny snad citace ze dvou článků. Nejprve nechme promluvit článek Židé před 50 lety a dnes. Jak vypadala pražská ghetta: „Ano, špinavost se druží ke všem známým vlastnostem židovského plebeme. Ani největší židomil nemohl popřít, že židé museli být úřady donucováni[!], aby vyčistili alespoň jednou za rok zahmyzený byt, vyprali své prádlo, převlékli peřiny.“⁸⁵

81 *Lidové noviny*, (23.10.1941), s. 2.

82 *Národní práce*, (6.10.): vr: Záslužný čin proti škůdcům našeho národa. Zostření protižidovských opatření v Protektorátě. Dosavadní výjimky, kdy Židé nemuseli nosit hvězdu, byly zrušeny. Synagogy a židovské modlitebny budou zavřeny. Opatření proti židomilcům, s. 1; (12.10.): Židé v našem hospodářství, s. 15; (13.10.): Otázka Židů bude vyřešena, s. 2; (20.10.): Češi a židovský problém, s. 2; (22.10.): Dnes Židi – zítra prý Češi, s. 2; (23.10.): Opatření proti Židům v Protektorátě, s. 2; (26.10.): S Židomily na pranýř, s. 4.

83 *Národní práce*, (26.10.1941), s. 4.

84 *Polední list*, (4.10.): Češi nemluví se Židy, s. 2, Nejlépe by bylo evakuovat Židy z českých měst, aby se už nikdy nemohlo opakovat to, na čem Židé nesou nejtěžší spoluvinu, s. 3; (5.10.): Stále hlasitěji se ozývá volání: Vystěhujte Židy z českých měst. Národ si uvědomil, že jen Židům děkuje za nynější situaci, s. 4; (6.10.): Karel Werner: Před stannými soudy se ukázalo, že v pozadí protistátních činů jsou Židé. Jako červená nit táhne se za každým zločinem proti Německé říši Žid. Spravedlivá zostřená opatření proti těmto rozvracečům a škůdcům českého národa. Také Židé ze smíšených manželství budou označeni. Všechny synagogy uzavřeny. Stejně zacházení se Židomily a provokatéry. Satisfakce českému tisku, který včas před Židy varoval. Žádáme odstranění všech Židů z českých měst, s. 1; (8.10.): Žid a keřas dostanou pomník?, s. 1; (10.10.): Židi v Turnově do pracovních kolon, s. 3; (18.10.): Neblahý židovský vliv, s. 2; (19.10.): Židé před 50 lety a dnes. Jak vypadala pražská ghetta, s. 7; (21.10.): Dnes Židi – zítra prý Češi, s. 2, Proč Židi neutekli?, s. 2; (23.10.): Opatření proti Židům v protektorátě, s. 2, Jak nás okrádali, s. 2, -kř-: Židovka s hvězdou klečí u oltáře..., s. 3; (25.10.): Židovské knihy zmizely z pražských výkladů, s. 2; (28.10.): Nedejte se oklamat provokatéry! Proti Židomilům! Čeští lidé nesmějí považovat židovskou provokaci za služnost. Kdo se s Židy stýká, ať také s nimi trpí, s. 3, Česká mládež a Židé, s. 2, Odmitnutí stížností Židů, s. 1; (29.10.): Pavel Křepela: Židi z Evropy!, s. 1; (31.10.): Neschovávat Židům skvosty!, s. 3. Na přelomu října a listopadu vycházel v těchto novinách Pranýř hanby. Ve dnech 29., 30., 31.10. a 1., 4., 5., 6., 7.11. bylo v této rubrice denuncováno plným jménem několik židů a Čechů, kteří překračovali protižidovská nařízení.

85 *Polední list*, (19.10.1941), s. 7.

Výpovědní hodnotou vyrovná se tomuto „zamyšlení“ článek Židovka s hvězdou klečí u oltáře...: „Davidova hvězda se stala viditelným znamením rasy, která do Evropy nepatří. Ani morálkou, ani čistotou těla i duše a ani náboženstvím se do ní nehodí. Kdyby měli všichni lidé rozum, hleděli by na Židy jako na štenice, které také jen zaneřádí svůj byt a kterým určitě nevěnujete svůj soucit. Židi nám zaneřádili kulturu, obchod, průmysl a znesvětili i náboženství. Dávali se ze zistných důvodů pokřtít, říkali, 'My Češi, my křesťané!' a peníze se jim jen hrnuly. Křest ovšem nezachránil dnes Žida před nošením hvězdy. A při známé židovské nehoráznosti a drzosti se dalo očekávat, že tito pokřtění Židi budou provokovat v kostelích a chrámech. Budou tam zbožně padat na kolena, sehrají tyátr pokorného a do vůle Boží oddaného člověka, aby vzbudili u prostých českých lidí soucit. (...) Žádný Žid se nemůže stát křesťanem.“⁸⁶

Posledním deníkem, který jsme excerpovaly, je *A-ZET* (list Národního souručenství, náklad 115 tisíc); židovské problematice věnoval 14 příspěvků.⁸⁷ I tyto noviny zamýšlely otiskovat udavačské zprávy, ale snaha skončila v tomto případě naprostým fiaskem.⁸⁸ I v tomto deníku nalezneme výroky symptomatické pro celý protektorátní tisk, obsahující nevědomé odkazy na konečné řešení židovské otázky a vědomé výstrahy Čechům, pokud jsou vůči židům vstřícní, sympatizují s nimi, či jim dokonce pomáhají. Za všechny snad jen jediný: „Židé brečí, že musí jít do ghatt, mluví o 'otrásající tragedii' a 'upěnlivě' se dovolávají 'lidskosti' tvrdíce, že se neprovinili 'ničím jiným, než že jsou Židy'. (...) Také u nás Židé nařikali a také útočili na lidskost a ujišťovali, že nejsou vinni ničím jiným, než že jsou Židy. (...) Nyní je stihlo jen to, co si zasloužili. Bylo by však dobře, kdyby se to všechno dověděli naši lidé, kteří ještě sem tam staví na odív soucit se Židy.“⁸⁹

Tento list se zmínil také o počátku deportací židů z Čech: „Nic necharakterizuje židovskou zlotřilost lépe než toto: když už musejí jít a má být konec jejich hnusnému otravování, dopustí se alespoň ještě jednoho zločinu, jímž chtějí uvrhnout do neštěstí ty, kteří by jim sedli na lep. 'Necháme vám zde skvosty, schovejte je nám do konce války, než se zase vrátíme.' – I když vědí, že se sem jakživi nevrátí.“⁹⁰

* * *

Publikační činnost aktivistických novinářů sama o sobě odkazuje k antisemitským tendencím v českém národě. Ale témata, o kterých píší, problémy, na které upozorňují, svědčí o tendencích zcela opačných. Je důležité uvědomit si tento rozdíl a přemýšlet nejen o formě textu, ale i o jeho obsahu. Ten totiž poukazuje na to, jaké byly vztahy Čechů a židů ve skutečnosti.

86 *Polední list*, (23.10.1941), s. 3.

87 *A-Zet*, (4.10.): ks: Odstraňte Židy z měst!, s. 2, Židé ven ze společenství!, s. 3; (14.10.): Se židomily jako se Židy!, s. 1; (23.10.): J. Kohlík: Jen zájem národa!, s. 1; (24.10.): oz.: Konec pokoutního obchodu. Kofistnictví mizí, s. 3, Přesídlení Židů z Protektorátu, s. 3; (28.10.): jk- Židé budou vyhozeni z Evropy. Prorocká slova vůdcova, s. 1, Bezohledný boj židomilům! Uveřejňujeme první případ, s. 3; (29.10.): Poučení i pro nás. Antonescova odpověď Židům, s. 1, Arije se třese před Židem!, s. 3, Židé schovávají hvězdy!, s. 3; (31.10.): jk: „Schovejte nám skvosty!“ Poslední židovský zločin, s. 3.

88 Tak ostatně skončil i *Polední list*, který ve svých závěrečných Práných hanby byl nucen dementovat své předchozí informace.

89 *A-Zet*, (29.10.1941), s. 1. Poučení i pro nás. Antonescova odpověď Židům,

90 *A-Zet*, (31.10.1941), s. 3, jk: „Schovejte nám skvosty!“ Poslední židovský zločin.

Také citované materiály úřední proveniencce, které se mohou jevit jako monotonní a stále se opakující, svědčí o tom, že vztah Čechů k židům (i samotná židovská reflexe nové životní skutečnosti před deportacemi) byl v protektorátě pro okupační moc složitým, reálným problémem, jímž se musela zabývat a řešit jej. I to je důkazem, že vzájemné vztahy Čechů a židů nebyly tak negativní, jak se převážně traduje. Skutečnost, že mnozí Češi byli s židy solidární, že se jim snažili pomoci a ulehčit život, dokládají ostatně i vzpomínky jednotlivců, kteří židovskou genocidu přežili.⁹¹

Některé výpovědi svědčí navíc o české pomoci, jež vedla k záchraně jednotlivých židovských životů. Stát Izrael za ni několik českých občanů vyznamenal titulem „Spravedlivý mezi národy“; naposledy Milenu Jesenskou spolu s hrabětem Joachimem von Zedwitzem. Často se poukazuje na to, že jich bylo málo. Dělat si však obraz o Češích a jejich postojích k židům na základě počtu vyznamenaných je zavádějící. Při podobných srovnáních je nutné zvažovat nejen počet obyvatel státu, ale i skutečnost, že většina těch, kteří se skutečně zasloužili o záchranu životů, činila tak naprosto samozřejmě a nezachovala o tom svědectví. Mnozí z nich jsou již dávno mrtvi. Vyhledávání těchto „spravedlivých“ je ostatně možné až po roce 1989, dříve tomu nemohla být věnována pozornost. Dosud známý počet ukrývaných a zachráněných dětí, jejichž výpovědi jsou soustřeďovány v Židovském muzeu, se blíží stovce. I tato svědectví potvrzují, že mnozí Češi s nasazením života vlastního i svých rodin neváhali židům pomoci.

V mnoha námi citovaných dokumentech lze najít i pasáže o Češích, kteří propagovali pronacistické, antisemitské a kolaborantské smýšlení a aktivně je praktikovali. Těchto zpráv je však méně než těch druhých. Toto konstatování nechce v žádném případě problém kolaborace bagatelizovat. Dochovalo se mnoho pramenů, které kolaboraci potvrzují, některé z nich se staly podkladem studií věnovaných této problematice. (Většina z nich je z pera Tomáše Pasáka.)

Naše vědomosti o soužití Čechů a židů, o jejich vzájemných vztazích, jsou stále kusé a dílčí. Tato problematika si zaslouží, aby se stala předmětem dalšího podrobného výzkumu.

91 V Židovském muzeu je jich v současné době soustředěno na pět set.

Přílohy

1

Návrh projevu o židovské problematice v protektorátě vypracovaný Horstem Böhmem pro Reinharda Heydricha k tiskové konferenci 2.10.1941.

Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD⁹²

Prag, den 2. Oktober 1941

Tgb. Nr. B. d. S.⁹³ VII - 10401/41

An den
SS-Obergruppenführer Heydrich
Prag

Betr.: Entwurf für Ausführungen über die Judenfrage anlässlich
eines Presseempfangs.

Anlg.: -1-

Anliegend übersende ich den befohlenen Entwurf über die Judenfrage.

Horst Böhme⁹⁴

SD-Leitabschnitt Prag

Prag, den 2.10.1941.

E

Entwurf für Ausführungen des Obergruppenführers
über die Judenfrage im Protektorat bei einem
Empfang der tschechischen Presse.

1. Unter den Fragen, die im Protektorat vordringlich einer Lösung bedürfen, kommt der Judenfrage eine ganz besondere Bedeutung zu. Die rassische, politische, kulturelle und wirtschaftliche Bedeutung der Judenfrage kann ich bei Ihnen, meine Herren von der Presse, wohl wenigstens zu einem Mindestmaß als bekannt voraussetzen. Seine besondere Bedeutung erhält das Judenproblem im Protektorat dadurch, daß der Jude hier größtenteils [sic!] noch in einer Umgebung lebt, die ihn nicht nur bemitleidet, sondern in mannigfacher Weise fördert und damit in seiner jüdischen Frechheit bestärkt. Es trifft sich insofern besonders glücklich, daß ich in meiner Eigenschaft als Chef der Sicherheitspolizei und des SD im gesamten Gebiet des Großdeutschen Reiches generell mit der Regelung der Judenfrage beauftragt bin. Ich möchte daher schon jetzt

92 Připsáno rukou: Zda Juden [zu den Akten Juden/Ke spisům Židé]. SD: Sicherheitsdienst [bezpečnostní služba].

93 Tgb. Nr.: Tagebuch Nummer [číslo jednací]. B. d. S. nebo BdS: Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD [Velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby].

94 Připsáno rukou: erl[edigt]. durch Plan[ungs].- Besprechung vom 17. Oktober 1941 [vyřízeno plánovací schůzkou dne 17. října 1941].

Einiges über meine Beurteilung der Lage auf diesem Gebiet und meine Absichten ausführen.

2. Ich stellte soeben fest, daß zahlreiche Tschechen leider die Bedeutung der Judenfrage verkannt haben und nach wie vor in ihrem Denken und Handeln unter dem Einfluß ihrer jüdischen Freunde stehen, deren maßgebliche Beteiligung an der deutschfeindlichen Flüsterpropaganda ja allgemein bekannt ist. Ich brauche Sie nur an folgende Tatsachen zu erinnern:

a) An die seinerzeitige schleppende und unklare Behandlung der Judengesetzgebung durch die Protektoratsregierung (besonders im Jahre 1939) und die bis heute fortdauernde Begünstigung von Juden durch Protektoratsbehörden verschiedenster Kategorien.

b) An die mangelhafte Haltung der NG in dieser Frage.

Obwohl in der NG eine Anordnung besteht, daß NG-Mitglieder, die mit Juden verkehren, auszuschließen sind, ist von solchen Ausschlüssen bisher noch nichts bekannt geworden. Die Vorschläge einiger Aktivisten, die eine entschiedene Stellungnahme der NG bezweckten, wurden in NG-Führungskreisen durchweg kühl und passiv aufgenommen, vielfach als demagogisch bezeichnet und damit abgewiesen, daß die Judenfrage eine rein deutsche Angelegenheit sei. Selbst als Angestellte bei der NG sind stellenweise noch Juden oder jüdisch Versippte beschäftigt (Beispiel: die Jüdin Stepanejova in der Konditionsabteilung der Hauptleitung der NG). Ein Sachbearbeiter der sogen. Ideenkommission der NG äußerte noch in letzter Zeit, daß man die Juden in der Öffentlichkeit grüßen müsse. Antijüdische Artikel einzelner NG-Funktionäre wurden nicht weitergeleitet und daher nicht veröffentlicht. Sogar oberste Funktionäre der NG wurden erst unlängst in Gemeinschaft mit Juden beobachtet.

c) An die immer wiederkehrenden Fälle wirtschaftlicher Bevorzugung von Juden. Ein Beispiel für unzählige:

Am 30.9. verweigerte die tschechische Obsthändlerin Hahn in Pilsen zwei deutschen Frauen und einem Angehörigen der NSDAP-Kreisleitung den Obstverkauf, verkaufte aber an Juden.

d) An die noch immer bestehenden engen gesellschaftlichen Beziehungen von bestimmten tschechischen Kreisen zu Juden (Beamtschaft, Lehrer und sonstige Intelligenzberufe, ebenso wie Wirtschaftskreise).

e) An das Verhalten zahlreicher Tschechen nach der kürzlich durchgeführten Kennzeichnung der Juden.

In Prag, Mähr.-Ostrau und zahlreichen anderen Städten begrüßten Tschechen nach der Kennzeichnung Juden mit besonderer Herzlichkeit durch Handschlag und unterhielten sich mit ihnen öffentlich. Verschiedentlich gingen Tschechen und Tschechinnen sogar mit gekennzeichneten Juden öffentlich Arm in Arm⁹⁵

95 Připsáno rukou: „Arm in Arm“ [zavěšení do sebe].

spazieren. An einigen Stellen ist es sogar vorgekommen, daß Tschechen sich aus Sympathie zu den Juden Nachahmungen des Judensternes an die Brust hefteten. Auch Tschechen mit NG-Abzeichen wurden in engstem Verkehr mit Juden beobachtet. Die Juden selbst mußten deshalb zu der Auffassung kommen, daß die Kennzeichnung für sie nicht eine Isolierung, sondern eine Auszeichnung darstelle, die sie mit besonderer Frechheit zur Schau trugen.

3. Wenn in diesem Raume seit dem 15.3.1939 überhaupt etwas entscheidendes gegen die Juden getan worden ist, dann ist es fast nur deutscher Initiative und der Arbeit der dafür zuständigen deutschen Dienststellen zu verdanken. Ich darf Sie auf die wesentlichsten Maßnahmen und ihre Auswirkungen hinweisen:

a) Auswanderung:

Wie überall im Reich wurde auch hier die gesamte Behandlung der Judenfrage dem obersten Gesichtspunkt untergeordnet, daß die Juden in der Gemeinschaft europäischer Völker künftig nichts mehr zu suchen und daher zu verschwinden haben. Durch systematisches Betreiben der jüdischen Auswanderung wurde die Gesamtzahl der Juden im Protektorat, die am 15.3.1939 118.310 betrug, bis zum 1.10.1941 auf 88.105 herabgedrückt. Es ist dies unter Berücksichtigung der die Auswanderung erschwerenden Kriegsverhältnisse ein recht beachtlicher Erfolg.

b) Regelung der Lebensverhältnisse der hier noch verbliebenen Juden:

Es wurde zunächst über die jüdischen Kultusgemeinden eine übersichtliche Erfassung des Judentums durch die Zentralstelle für jüdische Auswanderung durchgeführt und das gesamte weitverzweigte jüdische Vereinsleben (15. 3. 1939 117 jüdische Vereine in Prag, 229 in der Provinz) völlig beseitigt.

Es wurde ferner eine völlige berufliche Umschichtung des Judentums erzwungen, die vor allem darin bestand, daß die Juden aus der ihren Rasseigenschaften besonders entsprechenden Betätigung in Handel und Gewerbe sowie freien Berufen fast völlig ausgeschaltet und nunmehr größtenteils einem planmäßigen Arbeitseinsatz zugeführt sind, der ihre nützliche Beschäftigung in Hoch-, Tief- und Bahnbau, bei Regulierungsarbeiten, Hilfsarbeiten in industriellen und handwerklichen Betrieben, Land- und Forstwirtschaft usw. in immer steigendem Maße gewährleistet. Außerdem wurde den Juden bekanntlich durch eine Reihe von Anordnungen das Verfügungsrecht über ihr Vermögen entzogen.

Die gesellschaftliche Isolierung der Juden wurde durch ihre Ausscheidung aus dem politischen und kulturellen Leben sowie zahlreiche Einzelbestimmungen und Bewegungsbeschränkungen im täglichen Leben durchgeführt.

Schließlich wurden die Wohnverhältnisse der Juden durch Einführung von besonderen Wohnvierteln und eine Wohnungsbewirtschaftung, die eine Zusammendrängung der Juden auf einen engen Wohnraum vorsieht, neu geregelt.

Das gesamte noch erlaubte jüdische organisatorische Leben wurde durch Verordnung des Reichsprotectors vom 5.3.1940 der Zentralstelle für jüdische Auswanderung unterstellt, als deren Vermögensträger der Auswanderungsfonds für Böhmen und Mähren geschaffen wurde.

4. Ich bin mir darüber im klaren, daß alle diese Maßnahmen nur Zwischenstufen bis zur endgültigen Ausschaltung des gesamten Judentums sind. Ich weiß ferner, daß die jüdische Begabung, Verordnungen und Gesetze zu umgehen, in diesem Lande infolge der Unterstützung durch arische Sympathisierende zu besonderer Blüte gelangen konnte. Ich habe die Absicht, nunmehr rücksichtslos dafür zu sorgen, daß die eben erwähnten Verordnungen künftig den Buchstaben und dem Sinne nach peinlichst befolgt werden. Sie können schon jetzt in der Presse darauf aufmerksam machen, daß ich gegebenenfalls Arier, die sich weiterhin mit Juden gemein machen, mit sicherheitsspolizeilichen Mitteln zur Aufgabe ihrer judenfreundlichen Haltung zwingen werde. Allerdings bin ich gern bereit, unbelehrbaren Judenfreunden insofern entgegenzukommen, als ich ihnen gleiche Behandlungsweise wie den Juden zugestehe. Es wäre außerdem zu erwägen, ob man als Gegenstück zu dem früher hierzulande⁹⁶ oft propagierten "Ehrenarier" den Titel eines "Ehrenjuden", vielleicht kenntlich gemacht durch besonders kunstvoll gearbeiteten Davidstern, für diese Herrschaften einführen sollte. In Vorbereitung befindet sich schließlich auch eine Verschärfung der über die Kennzeichnung der Juden erlassenen Verordnung insofern, als die großzügigerweise zugestandenen Ausnahmen für arisch verheiratete Juden usw. eingeschränkt werden. Ich sehe mich zu dieser Maßnahme gezwungen, weil die unter diese Ausnahmen fallenden Juden die bisher geübte Rücksichtnahme nicht gewürdigt, sondern offenbar mit einer Schwäche der deutschen Behörden verwechselt und daher mißbraucht haben.

Außerdem kann ich Ihnen davon Mitteilung machen, daß ich beginnend zu Mitte Oktober die Lösung des Judenproblems dadurch voranzutreiben beabsichtige, daß ich zunächst 5.000 Evakuierungen von Juden nach einem Ostgebiet durchführen lasse. Auch hierfür gilt meine vorhergehende Äußerung, daß ich Tschechen, die sich weiterhin demonstrativ mit Juden einlassen, gern einem derartigen Transport anschließen werde. Sie können auch dies in der Presse andeuten.

Ich möchte diesen Punkt meiner Ausführungen mit der Bemerkung schließen, daß ich weiß, daß gerade Sie als Hauptschriftleiter der tschechischen Presse im Gegensatz zu weiten Kreisen der übrigen tschechischen Intelligenz sich schon bisher um die Aufklärung der Bevölkerung über die Judenfrage bemüht haben, und daß ich daher das Vertrauen in Sie setze, daß Sie auch weiterhin in Ihrer Aufklärungsarbeit nicht erlahmen. Sie handeln damit im Interesse Ihres eigenen Volkes, dessen Arbeiter- und Bauernschaft sich weithin ihren gesunden antijüdischen Rasseninstinkt bewahrt hat, obwohl ihr blasse Intellektuelle, die in Wirklichkeit bewußt oder unbewußt im Dienste der plutokratisch-bolschewistischen Feindmächte und des hinter ihnen stehenden internationalen Judentums handeln, eine Schicksalsgemeinschaft mit dem Judentum vorgeredet und vorgespiegelt haben.⁹⁷

AMV ČR, 114-2-56. Strojopis s rkp. poznámkami.

96 Připsáno po straně rukou: „hierzulande“ [zde, v této zemi].

97 Nečitelná parafa, 2.10.

Překlad do češtiny

Velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby

Deník č. B. d. S. VII - 10401/41

SS-Obergruppenführerovi Heydrichovi v Praze

Věc: Návrh projevu o židovské otázce pro přijetí zástupců tisku

Příl.: -1-

V příloze Vám posílám, jak přikázáno, návrh o židovské otázce.

Horst Böhme

SD-Leitabschnitt v Praze

Praha, 2. října 1941

E

Návrh projevu Obergruppenführera o židovské otázce
v protektorátu při přijetí zástupců českého tisku

1. Mezi otázkami, které si v protektorátě vyžadují přednostní řešení, má židovská otázka zcela mimořádný význam. U vás, páni z tisku, mohu předpokládat alespoň minimální znalost rasového, politického, kulturního a hospodářského významu židovské otázky. Židovský problém získal v protektorátě tak mimořádný význam proto, že zde Žid ve velké míře ještě žije v prostředí, které ho nejen lituje, ale i nejrůznějším způsobem podporuje a tím jeho židovskou drzost posiluje. Díky šťastné shodě okolností jsem ve své funkci jako velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby na celém území Velkoněmecké říše pověřen všeobecně řízením židovské otázky. Proto chci již nyní něco vyložit o svém hodnocení situace na tomto úseku a svých záměrech.
2. Právě jsem zjistil, že si mnozí Češi bohužel neuvědomili význam židovské otázky a tak jako dříve jsou ve svém myšlení a jednání pod vlivem svých židovských přátel, jejichž rozhodující účast na protiněmecké šeptané propagandě je všeobecně známa. Chci vás upozornit jen na následující fakta:
 - a) Na vleké a nejasné projednávání židovského zákonodárství svého času v protektorátní vládě (zvláště v roce 1939) a až dodnes trvající zvýhodňování Židů protektorátními úřady nejrůznějších kategorií.
 - b) Na nedostatečný postoj NS [Národního souručenství] v této otázce.

Ačkoliv existuje v NS nařízení, že jeho členové, kteří se stýkají s Židy, musí být vyloučeni, není dosud nic o takových vyloučeních známo. Návrhy některých aktivistů, které měly za cíl rozhodné stanovisko NS, byly ve vedoucích kruzích NS přijaty veskrze chladně a pasívně, mnohdy byly označovány jako demagogické a odmítnuty s tím, že židovská otázka je záležitostí čistě německou. Místy jsou jako úředníci u NS zaměstnáni dokonce Židé nebo osoby s židovským příbuzenstvím (Příklad: Židovka Stepanejová v zaměstnaneckém oddělení hlavního vedení NS). Referent tzv. ideové komise NS se ještě v nedávné době vyjádřil, že se mají Židé na veřejnosti zdravit. Protižidovské články jednotlivých funkcionářů

NS nebyly předávány dál, a proto nebyly uveřejňovány. Dokonce i nejvyšší funkcionáři NS byli nedávno vidáni ve společnosti Židů.

c) Na stále se opakující případy hospodářského upřednostňování Židů. Jeden příklad za mnohé:

30.9. odmítla česká prodavačka ovoce Hahnová v Plzni prodat dvěma německým ženám a jednomu příslušníkovi krajského vedení NSDAP ovoce, Židům ho však prodala.

d) Na stále ještě existující úzké společenské styky určitých českých kruhů se Židy (úřednictvo, učitelé a jiní příslušníci inteligence stejně jako hospodářské kruhy).

e) Na chování mnoha Čechů po nedávno zavedeném označení Židů.

V Praze, Moravské Ostravě a mnoha jiných městech zdravili Češi Židy po označení zvláště srdečně podáním ruky a bavili se s nimi na veřejnosti. Mnohde se dokonce Češi a Češky procházeli na veřejnosti s označeným Židem, zavěšení do sebe. Na některých místech se dokonce stalo, že Češi si ze sympatie k Židům připnuli na hrud' napodobeninu židovské hvězdy. Také Češi s odznakem NS byli pozorováni při nejužších stycích se Židy. Židé tak museli dojít k názoru, že označení pro ně neznamená izolaci, nýbrž vyznamenání, které předvádějí s obzvláštní drzostí.

3. Pokud se v tomto prostoru vůbec něco rozhodujícího proti Židům od 15.3. 1939 stalo, pak skoro vždy jen z německé iniciativy a díky práci německých služeben k tomu určených. Dovolím si vás upozornit na nejpodstatnější opatření a jejich výsledky:

a) Vystěhování

Jako všude v Říši byla všechna jednání o židovské otázce podřízena nejvyššímu hledisku, a to, že Židé nemají v budoucnu ve společenství evropských národů co pohledávat a musí proto zmizet. Systematickou organizací židovského vystěhovatelství byl celkový počet Židů v protektorátě, který 15.3.1939 činil 118.310, snížen k 1.září 1941 na 88.105. S ohledem na válečné podmínky, které stěžují vystěhování, je to poměrně úctyhodný úspěch.

b) Úprava životních podmínek pro Židy, kteří zde ještě zůstali:

Nejdříve provedla Ústředna pro židovské vystěhování pomocí židovských náboženských obcí přehlednou evidenci Židovstva; celý široce rozvětvený židovský spolkový život (15.3.1939 117 židovských spolků v Praze, 229 mimo Prahu) byl zcela zlikvidován.

Dále bylo prosazeno úplné profesní převrstvení Židovstva, které spočívalo hlavně v tom, že Židé byli téměř zcela vyřazeni z obchodu, řemesel a svobodných povolání, tedy z činností, nejlépe odpovídajících jejich rasovým vlastnostem. Nyní většinou podléhají plánovitému pracovnímu nasazení, které zajišťuje v neustále větší míře jejich užitečnou činnost v pozemním, inženýrském a železničním stavitelství, při regulačních pracech, pomocných pracech v průmyslových a řemeslných závodech, zemědělství, lesnictví atd. Kromě toho bylo řadou nařízení Židům odňato právo disponovat svým majetkem.

Společenská izolace Židů v denním životě se uskutečnila jejich vyřazením z politického a kulturního života, jakož i četnými jednotlivými nařízeními a omezením pohybu.

Nakonec byly ubytovací podmínky Židů nově upraveny zavedením zvláštních čtvrtí a přidělováním bytů, které sleduje cíl zatlačit Židy do jediného a malého životního prostoru.

Židovské organizace, pokud jsou ještě povoleny, byly nařízením říšského protektora z 5.3.1940 podřízeny Ústředně pro židovské vystěhování a jako správce jejich majetku byl zřízen Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu.

4. Je mi jasné, že všechna tato opatření jsou jen mezistupně ke konečnému vyřazení veškerého Židovstva. Dále vím, že židovský talent obcházet všechna nařízení a zákony v této zemi v důsledku podpory ze strany sympatizujících arijců obzvláště kvetl. Mám v úmyslu od této chvíle bezohledně dbát o to, aby zmíněná nařízení byla plněna do posledního písmene přesně podle jejich smyslu do nejmenších podrobností. Můžete již nyní v tisku upozornit, že arijce, kteří se budou i nadále se Židy stýkat, donutím pomocí bezpečnostně-politických prostředků, aby se vzdali přátelského postoje vůči nim. Jsem však ochoten vyjít nepoučitelným přátelům Židů vstříc tím, že jim přiznám stejný způsob zacházení jako Židům. Stálo by ostatně za úvahu, zda by se neměl jako protějšek ke zde dříve často propagovanému označení "čestný arijec" zavést titul "čestný Žid", a označit tyto pány zvlášť umělecky vyvedenou Davidovou hvězdou. Připravuje se také zostření nařízení o označení Židů tak, aby byly omezeny velkorysé výjimky pro Židy ženaté či vdané s arijskými partnery atd. Jsem k tomuto opatření donucen, protože Židé, na které se vztahují tyto výjimky, si ohledů, které jsou na ně brány, nevážíli, zřejmě si je vykládali jako slabost německých úřadů a zneužívali je.

Kromě toho vám mohu sdělit, že počínaje polovinou října miním v řešení židovské otázky pokročit tím, že nechám provést evakuaci nejdříve 5.000 Židů do jedné východní oblasti. Také zde platí moje předchozí vyjádření, že Čechy, kteří se budou dále se Židy demonstrativně stýkat, k takovému transportu rád přiřadím. Můžete to i v tisku naznačit.

Tento bod svého projevu bych rád uzavřel poznámkou, že vím, že právě vy jako hlavní představitelé českého tisku, na rozdíl od širokých kruhů ostatní české inteligence, jste se již snažili obyvatelstvu židovskou otázkou objasnit. Důvěřuji vám, že i napříště ve své osvětové činnosti nepolevíte. Jednáte v zájmu svého vlastního národa, jehož dělnictvo a rolnictvo si doposud zachovalo zdravý protizhidovalý rasový instinkt. A to i přes to, že jim slabší intelektuálové, kteří ve skutečnosti - ať vědomě či nevědomě - slouží plutokraticko-bolševickým nepřátelským mocnostem a za nimi stojícímu mezinárodnímu Židovstvu, namlouvají a předstírají, že tvoří se Židovstvem osudové společenství.

2

Pokyny Reinharda Heydricha o opatřeních proti Čechům projevujícím přátelství k židům, s průvodním dopisem ministru vnitra Josefu Ježkovi.

ABSCHRIFT!⁹⁸

B.Nr. BdS - I - 1661/41

Prag, den 24. Oktober 1941

Betr.: Massnahmen gegen judenfreundliche Tschechen.

- . - . -

1. Vermerk:

Wegen der Behandlung judenfreundlicher Tschechen erging bereits ein Erlaß vom 2.10.1941 – BdS - I - 1661-41 – an den Minister des Innern, in dem diesem zur Kenntnis gebracht wurde, dass die Staatspolizeileitstellen angewiesen sind, gegen Personen, die mit äußerlich gekennzeichneten Juden sich auf der Straße oder in öffentlichen Lokalen demonstrativ freundlich zeigen oder unterhalten, mit staatspolizeilichen Massnahmen (Schutzhaft) vorzugehen. Der Minister des Innern hat daraufhin mit Erlaß vom 6.10.1941, Z. E-3443-6/10-41-1, gleichlautend die Landesbehörden Prag und Brünn sowie die Bezirks- und Regierungspolizeibehörden angewiesen, die nachgeordneten Organe sowie die Gemeindebehörden hiervon zu unterrichten.

Da jedoch nicht zu erwarten ist, dass diese Protektoratsbehörden und -ämter von sich aus durch Anzeigen den Staatspolizeistellen in ausreichendem Masse Gelegenheit zu Massnahmen gegen solche Tschechen geben, ist es erforderlich, wie bereits hinsichtlich der Beachtung der Vorschriften über die Kennzeichnung der Juden in dem Erlass an den Innenminister vom 17.9.1941 geschehen, diesen zu beauftragen, seine Sicherheitsorgane anzuweisen, solche judenfreundlichen Tschechen namentlich festzustellen und der örtlich zuständigen Dienststelle der Geheimen Staatspolizei zur Anzeige zu bringen.

2. Schreiben:

An den Herrn Minister des Innern⁹⁹
in Prag

Betr.: w.o.

Vorg.: Schreiben vom 2.10.1941

- . - . -

Wie ich bereits in meinem oben erwähnten Schreiben zum Ausdruck gebracht habe, sind von mir, um dem Treiben gewisser unbelehrbarer tschechischer Kreise Einhalt zu gebieten, die Staatspolizeistellen angewiesen, gegen solche Personen, die mit äußerlich gekennzeichneten Juden demonstrativ freundlichen Umgang pflegen, mit staatspolizeilichen Massnahmen (Schutzhaft) vorzugehen.

Trotz Ihrer in diesem Sinne gehaltenen Verfügung an die Landesbehörden bzw. Bezirks- und Regierungspolizeibehörden hat sich bisher bedauerlicherweise ein erkennbarer Erfolg dieser Verfügung nicht gezeigt.

⁹⁸ Připsáno rukou: ZdA [Zu den Akten] Juden im Protektorat [Ke spisům Židé v protektorátu].

⁹⁹ Josef Ježek.

Da es dem besonnenen Teil der Bevölkerung auf die Dauer nicht zugemutet werden kann, von derartigen Elementen ständig provoziert zu werden und so die Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung und Sicherheit gefährdet erscheint, ersuche ich, die nachgeordneten Dienststellen, insbesondere aber der Sicherheitsorgane zu beauftragen, im Betretungsfalle Protektoratsangehörige, die in der Öffentlichkeit, auf Strassen und in öffentlichen Lokalen, ihre projüdische Einstellung durch betont freundliches Verhalten gekennzeichneten Juden gegenüber an den Tag legen, in jedem Falle namentlich festzustellen und hierüber unverzüglich schriftliche Anzeige an die örtlich zuständige Dienststelle der Geheimen Staatspolizei zu erstatten.

Auch auf diesem Gebiete behalte ich mir eine Kontrolle der Einsatzbereitschaft der Sicherheitsorgane vor.

3. Kanzlei: Setze auf Abschrift zu 2)

Abschriftlich:

- an a) die Staatspolizeileitstelle Prag
- b) die Staatspolizeileitstelle Brünn
- c) den SD-Leitabschnitt Prag
- d) die Zentralstelle für jüdische Auswanderung zur Kenntnisnahme.

4. Wv. nach Genehmigung.¹⁰⁰

Mit der Führung der Geschäfte beauftragt:

SS-Obergruppenführer
und General der Polizei¹⁰¹
[kulaté razítko]

AMV ČR, 114-2-56. Strojopis. Opis.

Překlad do češtiny

OPIS !

B. Nr. BdS - I - 1661/41 Praha, 24. října 1941

Věc: Opatření proti Čechům chovajícím se přátelsky k Židům.

- . . . -

1. Záznam:

V záležitosti Čechů, kteří se chovají přátelsky k Židům, vyšel již výnos z 2.10.1941 – BdS-I-1661/41 – určený ministru vnitra, v němž se mu dává na vědomí, že velitelství státní policie obdržela pokyn zasahovat státně policejními opatřeními (ochrannou vazbou) proti osobám, které se na ulici nebo ve veřejných místnostech demonstrativně přátelsky ukazují anebo rozmlouvají se zřetelně označenými Židy.

¹⁰⁰ Wv.: Wiedervorlage [znovu předložit].

¹⁰¹ Reinhard Heydrich; dokument není parafován.

Ministr vnitra poté nařídil výnosem ze 6.10.1941, Z. E-3443-6/10-41-1, určeném ve stejném znění zemským úřadům v Praze a Brně, jakož i okresním a vládním policejním úřadům, aby o tom poučily své podřízené orgány i obecní úřady.

Protože nelze očekávat, že protektorátní úřady poskytnou samy od sebe udáními k policejním služebnám v dostačující míře příležitost k zásahům státní policie proti výše uvedeným Čechům, je třeba pověřit ministra vnitra tak, jako se již stalo výnosem ze 17.9.1941 ve věci zachovávání předpisů o označování Židů, aby nařídil orgánům bezpečnosti, které mu podléhají, jmenovitě zjišťovat Čechy chovající se k Židům přátelsky a oznamovat je místně příslušným služebnám gestapa.

2. Dopis:

Panu ministrovi vnitra v Praze

Věc: viz výše

Dř. spisy: Dopis z 2.10.1941

- . - . -

Jak jsem již uvedl ve výše zmíněném dopise, vydal jsem za účelem skoncování s rejdy jistých nepoučitelných českých kruhů velitelstvím státní policie pokyn, aby používala proti osobám, které udržují demonstrativně přátelský styk s viditelně označenými Židy, státně policejní opatření (ochrannou vazbu).

Navzdory tomu, že jste v tomto smyslu dal pokyny zemským, případně okresním a vládním policejním úřadům, nedostavil se dosud bohužel žádný znatelný úspěch.

Protože nelze nechat trvale vystavovat rozumnou část obyvatelstva provokacím ze strany těchto živlů a protože je ohroženo udržování veřejného pořádku a bezpečnosti, žádám, aby bylo uloženo podřízeným služebnám, zejména však služebnám bezpečnostních orgánů, oznamovat přestupky protektorátních příslušníků, kteří na veřejnosti, na ulicích a ve veřejných místnostech demonstrují své prožidovské postoje přátelským jednáním s označenými Židy. Tyto osoby je nutné jmenovitě zjistit a pak neprodleně učinit písemné oznámení místní službě státní policie.

Také v této oblasti si pro sebe vyhrazuji kontrolu pohotovosti bezpečnostních orgánů.

3. Kanceláři: Vyhotovit opis [paragrafu] 2

[zaslat] V opise: a) Velitelství státní policie v Praze

b) Velitelství státní policie v Brně

c) SD-Leitabschnitt v Praze

d) Ústředně pro vystěhování Židů
na vědomí.

4. Po schválení znovu předložit

Provedením věci pověřen:

SS-Obergruppenführer
a generál policie
[kulaté razítko]

Soupis zahraničních pramenů k dějinám Československa 1938–1945

Pavel Rafaj

Již po vydání vládního nařízení č. 29/1954 Sb. o archivnictví začala tehdejší archivní správa soustřeďovat veškeré archivní pomůcky, a to inventáře, katalogy, rejstříky a další typy pomůcek, které zpřístupňují fondy uložené v českých archivech. Vznikla tak sbírka, jejíž počet přesahuje 11 500 svazků. Některé z těchto svazků zpřístupňují i několik desítek fondů, takže skutečný počet fondů je daleko vyšší.

Od druhé poloviny padesátých let se tato sbírka rozšiřuje o výsledky studia pramenů k dějinám Československa v zahraničních archivech.¹ V 70. letech byl tento úkol začleněn do státního plánu základního výzkumu „Dějiny Československa ve vztahu k ostatním zemím“, jehož garantem byl Ústav československých a světových dějin ČSAV. V obsahovém zaměření však podléhal vládnoucí ideologii té doby. Proto se výzkum zprvu orientoval na socialistické země, hlavně na NDR, Polsko, Bulharsko a SSSR, a jen v menší míře na Francii, Itálii, Anglii a některé další země. Větší pozornosti se v pozdějších letech dostalo materiálům k československým dějinám v archivech Rakouska a Spolkové republiky. Teprve po listopadu 1989 se otevřel prostor pro široce koncipovaný archivní výzkum, který archivní správa Ministerstva vnitra ČR zastřešila uzavřením dohod s archivními orgány různých států. Slibně se například rozvíjejí styky s Německem, Rakouskem, Ukrajinou, Itálií, ale také s Izraelem.²

Z chronologického hlediska převládají v uvedené sbírce dokumenty k období do roku 1945. Novější materiál je zastoupen sporadicky a jen z některých zemí.

1 Zprávy o průběhu a výsledcích zahraničních archivních výzkumů shrnul J. Charous v článcích otištěných ve *Sborníku archivních prací*, 29 (1979), s. 350–388 a 33 (1983), s. 138–148. Zde je podchycen výzkum prováděný do roku 1981. Zpráva o následujícím období bude rovněž otištěna ve *Sborníku archivních prací*.

2 Mezi českou a slovenskou archivní správou probíhala až do konce roku 1992 výměna cestovních zpráv. Po rozdělení státu byla, doufejme jen dočasně, tato spolupráce přerušena.

Archivní pomůcky k dějinám Československa 1938–1945 můžeme rozdělit do skupin podle teritoria původu. Převažují pomůcky z území bývalé NDR.³ Již v padesátých letech (1958) poskytl Německý státní ústřední archiv v Postupimi, dnes oddělení Spolkového archivu NSR v Koblenzi, Státnímu ústřednímu archivu v Praze 37 kotoučů mikrosnímků procesních spisů československých občanů, kteří byli v letech druhé světové války souzeni a odsouzeni nacistickými mimořádnými soudy a Lidovým soudním dvorem v Berlíně. K fondu byl zpracován inventární soupis, vydaný též tiskem, kde se u souzených osob uvádí jméno, příjmení, povolání a bydliště, datum zatčení a vynesení rozsudku, druh trestného činu a délka trestu, jména soudců a členů senátu, název soudu, který vedl řízení, eventuálně datum popravy. K soupisu byl pořízen jmenný rejstřík souzených osob, soudců obou typů soudů a členů senátu.

Od roku 1960 prováděli archiváři průzkum k období 1938–1945 v těchto fondech: Kancelář říšského prezidenta, Německá nadace (*Deutsche Stiftung*), zahraniční úřad, říšská ministerstva (hospodářství, spravedlnosti, propagandy, vědy a výchovy, vnitra), diplomatická zastoupení v zahraničí, Říšský statistický úřad, Vrchní říšský návladní při lidovém soudním dvoru. Zajímavé materiály jsou například ve fondu ministerstva hospodářství a výživy k výstavbě chemické továrny v Záluží u Mostu; ve fondu ministerstva financí jsou písemnosti, které se týkají obsazování vedoucích míst nacistické správy v protektorátu a v Sudetech, zavádění rasových zákonů a jiné; ve fondu ministerstva justice a vrchního říšského návladního se našly dosud neznámé procesní spisy československých občanů, často končící rozsudkem smrti. Cennou dokumentaci k okupaci Československa obsahuje fond Kanceláře říšského prezidenta; doklady o štvavé kampani proti Československu při přípravě záboru Sudet a k okupaci najdeme v písemnostech ministerstva propagandy. K vlastnímu protektorátu pak vypovídají materiály z činnosti zahraničního úřadu, zejména jeho obchodněpolitického, kulturněpolitického a právního oddělení. Bohemika však obsahují i fondy německého červeného kříže. Zajímavé jsou materiály plánovací komise pro Prahu a okolí, které najdeme ve fondu Generálního stavebního inspektora pro Berlín. Podle těchto plánů by se Praha přeměnila ve vzorové „nové německé město“. Novinové výstřižky o hospodářství, financích a obchodu na území protektorátu obsahuje fond Tiskového archivu říšského svazu (*Reichsbund-Pressearchiv*). Ve fondu Nového říšského kancléřství jsou četné dokumenty k problematice zahraničních Němců, k protektorátu i Sudetám, k boji proti nepřátelům říše, k rasové vyhlazovací politice a další.

V sedmdesátých letech výzkum pokračoval v drážďanském a postupimském archivu a od osmdesátých let se věnoval i západoněmeckým archivům. Po roce 1990 tento výzkum zintenzivněl, zejména v bavorských archivech a ve spolkovém archivu v Koblenzi, a přinesl kromě starších materiálů i některé dosud neznámé písemnosti z období okupace. Tak například v Bavorském státním ústředním archivu jsou ve fondu Říšského místodržitele (*Reichsstatthalter in Bayern*) dokumenty k začleňování částí okresů Prachatice, Kašperské Hory a Železná Ruda do bavorské správy. Obdobné materiály o osídlování české Šumavy Němci a o správě území přiřčených k Bavorsku najdeme ve fondech Ministerstva vnitra (*Bayerische Staatsministerium des Innern*) a Bavorské státní kanceláře (*Bayerische Staats-*

3 O bohemikách z území bývalé NDR viz inventární čísla *Sbírkový pomůček sekce archivní správy MV ČR* 1111, 2523, 2686, 8057 a další, z území Polska např. i. č. 5117, 5355, 6578, 7438, z Velké Británie i. č. 5998 a 6772.

kanzlei). Ve státním archivu v Mnichově je pak fond řídicí úřadovny gestapa, který obsahuje statistiku policejní vazby z let 1939–1941 a dokumenty k zaměstnávání Čechů v německých podnicích.

Soupis bohemik v polských archívech začal až v roce 1970 a systematicky probíhá dodnes. Zatím byly prozkoumány fondy varšavských ústředních archivů a archivy ve Slezsku. Vedle starších archiválií je zde množství dokumentů z období nacistické správy na území Hlučínska, Těšínska a Sudet, doklady o perzekuci československých občanů, jejich věznění, popravách či pochodech smrti.

Další bohemika jsou v pobožce archivu v Cieszynie, a to fondy těšínského landrátu (správa průmyslových podniků a obchodů, stavební záležitosti v Karviné a Sluché), věz-nice v Těšíně (vězeňské spisy občanů českého původu) a státního zástupce u zemského soudu v Těšíně (stíhání českých občanů).

Ve státním archivu ve Vratislavi jsou uložena především bohemika ke středověku. Z období druhé světové války pochází zajímavý fond opolské oblastní vlády (*Regierung Oppeln*), kde najdeme informace o organizaci policie v Sudetech z let 1938–1939 či o úpravě styků Horního Slezska s protektorátem. Vězeňské spisy občanů české národnosti z věznic ve Vratislavi, Kladsku a Rogoźnici jsou v pobožce archivu v Nise a z věznice v Brzegu v pobožce opolského státního archivu.

Četné prameny k československým dějinám obsahují archivy ve Velké Británii. Soupis britských pramenů je však zatím značně mezerovitý. Nejdůležitějším zdrojem jsou fondy *Public Record Office* v Kew, zejména fond Zahraničního úřadu. Zde jsou četné dokumenty k událostem před mnichovskou dohodou a k okupaci republiky, ale i k jednání vůdce liberální frakce v Horní sněmovně lorda Samuela s Benešem v roce 1941. Opomenout nelze ani fondy britské knihovny (*British Library*).

Rozšiřování zahraničních styků po roce 1990 přineslo další poznatky o bohemikách v Rakousku, kde například ve vídeňském Archivu republiky je uložen fond Komisaře pro likvidaci spolků, organizací a svazů z Liberce (STIKO) 1938–1942, o jehož vrácení se uvažuje. Hornorakouský zemský archiv (*Oberösterreichisches Landesarchiv*) v Linci obsahuje bohemika ve fondech Zemského soudu Linec – pobožka Krumlov (*Landesgericht Linz-Zweigstalle Krummau*), zvláštního soudu a státního zastupitelstva v Krumlově.

Izraelský archiv Yad Vashem v Jeruzalémě schraňuje četné prameny k osudu českých židů, například sbírku k Československu 1938–1945 (*Collection on Czechoslovakia 1938–1945*), fond Ghetto Terezín, ve kterém jsou seznamy transportovaných osob do Terezína a odtud do vyhlazovacích táborů, a fond „Sbírka pozůstalostí a dokumentů“ k účasti československých židů ve válce proti Německu.

Soupis pramenů k dějinám Československa v zahraničních archívech byl pořízen během čtyřiceti let; dobová kritéria ovlivňovala možnost zahraniční spolupráce i výběr archivů, přesto může soubor poskytnout výchozí informace k dalšímu výzkumu.

Dokumenty sovětské éry v ruských archivech – nový pramen k československým dějinám 1941–1945

Badatelské zkušenosti z let 1994 a 1995

Vilém Prečan

Název článku nevystihuje zcela přesně, oč jde. Archivní dokumenty sovětské éry byly zajisté zpřístupňovány ke studiu a publikovány i v dobách existence Sovětského svazu, nejpozději od počátku šedesátých let. Výběr ke studiu uvolněných pramenů, okruh badatelů, kteří je směli studovat, a samozřejmě rozhodování o tom, co je dovoleno publikovat, to všechno však podléhalo – jak známo – pečlivému dohledu a zkoumání politických aparátů nebo grémií k tomu účelu speciálně zřízených. Jejich rozhodování bylo dáno režimní politikou ve sféře informací, kterou charakterizovalo snad nejvíc ze všeho utajování skutečného stavu věci v minulosti i v současnosti. Přednost tu měla účelová hlediska politická a propagandistická, apologie velmocenské politiky sovětského státu, zájmy vládnoucí strany a její ideologie; v případě dokumentů, jež se tak či onak dotýkaly vztahů se státy označovanými jako „bratrské“, bral se ohled také na zájmy politiky vládnoucích struktur těchto zemí.¹

1 Tímto konstatováním však nechci znevažovat hodnotu všech dokumentací či pramenných edic k soudobým dějinám vydaných v sovětské éře před nástupem Gorbačova k moci. Naopak je třeba upozornit na vzorně editované 2. vydání Stalinovy korespondence s britskými premiéry a americkými prezidenty v letech 1941–1945 (*Perepiska predsedatelja Soveta ministrov SSSR s prezidentami SŠA i prem'jer-ministrami Velikobritanii vo vremja Velikoj otečestvennoj vojny 1941–1945* gg. T. I-II. Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literatury 1976), a zejména na šestisvazkovou ediční řadu *Sovetskij sojuz na meždunarodnyh konferencijach perioda Velikoj otečestvennoj vojny 1941–1945* gg. V jednotlivých svazcích této řady, označených vždy jako sborník dokumentů, byly zveřejněny prameny dochované v sovětských archivech (záznamy o rozhovorech a jednáních, memoranda, dokumenty, předložené návrhy, výměna korespondence atd.) vážící se k moskevské konferenci ministrů zahraničí v říjnu 1943, ke konferenci Velké trojky v Teheránu a na Krymu (Jalta), ke konferenci v Dumbartonu Oaksu (srpen – září 1944), kde se připravoval statut OSN, k ustavující konferenci OSN v San Francisku (25. dubna – 26. června 1945) a k summitu šéfů vlád tří spojeneckých velmocí v Postupimi. Všechny šest svazků řady, s nimiž česká historiografie zatím málo pracuje, jichž je však nezbytné

Gorbačovovy reformy a posléze rozpad sovětského impéria, vznik Ruské federace, úsilí o vytvoření nové ruské demokracie a ruského právního státu, všechny procesy politické a společenské transformace, jichž jsme v posledních pěti letech v Rusku svědky, vedly k tomu, že se tamní archivy začaly od počátku devadesátých let stále více otevírat v nejširším smyslu tohoto pojmu. Přesnější možná bude, že otevírání archivů bylo součástí zmíněných transformačních procesů. Anebo ještě jinak: zápas o zpřístupnění archivních pramenů podle zásad obvyklých v západoevropských demokratických státech byl a je v Rusku – podobně jako v ostatních takzvané postkomunistických zemích – součástí politického a společenského zápasu o prosazení demokracie, politického pluralismu a vybudování právního státu.

Ke vzpomenu, v tradičních demokraciích dnes už normativním zásadám zacházení s archivy a archiváliemi patří především zákonem stanovená povinnost zpřístupnit všechny archivní prameny (výjimky stanoví zákon), a to obvykle s třicetiletou lhůtou od vzniku pramene, pokud není stanovena lhůta jiná (může být delší, ale v některých zemích, například v USA, je fakticky často i kratší), a dále zákonem stanovené rovné právo přístupu ke studiu archivních pramenů, spojené s možností využívat různých technických prostředků usnadňujících uživateli práci s prameny.

Tento článek pojednává o zkušenostech ze studia pramenů v ruských archivech (v současnosti asi bude přesnější hovořit o archivech Ruské federace) otevíraných od počátku devadesátých let s ambicí uplatňovat postupně uvedené zásady, nikoli však o stavu ruského archivnictví. To nebylo na uvedenou demokratizaci ve zpřístupnění archivních pramenů připraveno (tak jako v ostatních sférách ruské společnosti a státního zřízení jde také v archivnictví o skutečnou revoluci) a zápasí s nedostatkem finančních prostředků, školeného personálu a věcného vybavení. Nekladu si rovněž za cíl rozsáhleji komentovat výsledky publikační žně ruské historiografie vycházející z archivních pramenů zpřístupněných od počátku devadesátých let.

Informace mého textu jsou omezeny také tematicky. Hlavním předmětem mého studia v ruských archivech byly prameny k československým dějinám, k dějinám československo-sovětských vztahů a k sovětské politice vůči Československu v letech 1941–1945. Věnoval jsem se především tomuto období, s jistým přesahem do roku 1946, zejména pokud jde o Slovensko, a dovolil jsem si i drobnou sondu do pramenů z roku 1948 v Archivu zahraniční politiky Ruské federace a ve fondu *Informbyra* v jiném moskevském archivu, který o několik odstavců níže identifikuji přesněji.

používat vedle obdobných pramenů amerických a britských, vydalo Ministerstvo zahraničních věcí SSSR v moskevském Nakladatelství politické literatury v letech 1978–1980. Editori měli k dispozici předcházející obdobná vydání americká a nevydané britské archivní prameny, věnovali velkou pozornost poznámkovému aparátu, který má čistě věcný charakter, avšak zásadně neuváděli signatury archivního uložení publikovaných dokumentů. Upozorňuji, že při přepisu ruské cyrilice (azbuky) do latinského písma jsem v tomto článku volil důsledně *transliteraci* podle platné normy, nikoli běžnou transkripci. Pokud nejsou v ruské předložce nad ruskou samohláskou *e* dvě tečky, přepisuji ji jako *je* i případech, kde se vyslovuje „jo“.

Co jsem viděl na vlastní oči

Budiž řečeno hned na počátku, že z let 1994 a 1995 mám vlastní, nezprostředkovanou zkušenost – i ta je přirozeně důležitá, neboť vychází z výsledků celkem šesti týdnů pobytu v Moskvě – pouze ze tří ruských archívů:

1. Z Archivu zahraniční politiky Ruské federace (*Archiv vnešnej politiky Rossijskoj Federacii*, dále *AVP RF*): soubor jeho fondů tvoří materiály sovětského lidového komisařiátu a později ministerstva zahraničí Sovětského svazu (včetně písemností zahraničních diplomatických zastoupení SSSR), tedy útvaru, který zde také nazývám sovětský zahraniční úřad. O tomto archívu budu referovat v druhé části článku obsažněji.

2. Z archívu, který se označuje těžko vyslovitelnou zkratkou *RCChIDNI*, což znamená *Rossijskij center chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii* (Ruské středisko pro archivování a studium dokumentů nejnovějších dějin). Je to bývalý ústřední archiv někdejší vládnoucí strany,² čímž se jistě vysvětluje okolnost, že jeho fondy a sbírky jsou pečlivě uspořádány a zpracovány na úrovni podrobných katalogů zachycujících obsah každého jednotlivého svazku (fasciklu).³ Zde jsou mimo jiné uloženy tři rozsáhlé fondy, přesněji tři obrovské komplexy písemností, jejichž částem jsem věnoval pozornost: fond *Central'nyj Komitet KPSS* (č. 17), fond *Kommunističeskij internacional* (č. 495) a fond *Informacionnoje bjuro kommunističeskich i rabočich stran* – v žargonu historiků *Informbyro* či *Kominforma* (č. 575). Pro představu o rozsahu těchto fondů uvedu, že fond č. 17 má 158 archivních jednotek s 681 856 svazky materiálu z let 1898 až 1988, fond č. 495 má 301 archivních jednotek s celkem 152 306 svazky z období 1915 až 1945 a fond č. 575 jednu archivní jednotku s 442 svazky z let 1947 až 1956.

Je přirozené, že v každém z uvedených fondů jsem byl s to prohlédnout a zpracovat pouze některé archivní jednotky (*opisi*), respektive část svazků těchto archivních jednotek: ve fondu č. 17 něco málo v archivních jednotkách 125 a 128 (oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b) v letech 1944–1945), ve fondu č. 495 z archivní jednotky 74 (korespondence Jiřího Dimitrova s vedeními komunistických stran různých zemí) svazky

2 Archivně-badatelské středisko *RCChIDNI* vzniklo z Ústředního stranického archívu Ústavu teorie a historie socialismu při Ústředním výboru Komunistické strany Sovětského svazu, a to na základě dekretu prezidenta Ruské federace (dále *RF*) ze srpna 1991 a rozhodnutí Rady ministrů *RF* ze září téhož roku. Archiv *RCChIDNI* je tedy dávno v sovětské éře pečlivě vybudovaným archívem; pravda, dříve byl běžnému badateli zcela nepřístupný. Srv. *Kratkij putevoditel' [po RCChIDNI]*: Fondy i kolekcie, sobrannyje Central'nym partijnym archívom. Moskva, Blagovest 1993. XIII + 200 s.

3 Struktura uložení a třídění materiálu v ruských archívech má jednotné schéma: *fond–opis'* (nejvhodnější český ekvivalent pravděpodobně „archivní jednotka“) – *papka* (karton) – *delo* (svazek či fascikl). Kategorie „*papka*“ v některých archívech chybí, například právě v *RCChIDNI*, zatímco v *AVP RF* je vždy neodmyslitelnou součástí archivní signatury. V každém jednotlivém svazku či fasciklu (*delo*, vyslovováno jako „dělo“) jsou pak písemnosti průběžně číslovány podle listů počínaje číslem 1. Jestliže je „list“ popsán i na rubu, uvádí se k číslu listu zkratka „ob“ (*obratno*), což nesmí badatel opomenout při objednávce kopií, jinak mu okopírují pouze licovou stránku listu. Schéma citace archivního uložení písemnosti se tedy obligatorně řídí uvedeným pořadím *fond – opis' – (papka) – delo – list*: někteří autoři uvádějí k číslům zkratky (f./ op./ p./ d./ l.), jiní pouze čísla v uvedeném pořadí. (Pokud je to bez rizika omylu možné, cituji, v tomto článku bez zkratk, před číslem listů ve svazku uvádím však vždy zkratku „l.“)

týkající se Československa v letech 1943–1945, ve fondu č. 575 svazky týkající se Československa v letech 1947–48.⁴

Prameny fondů č. 17 a 495 potvrzují obecně známou skutečnost o hluboké závislosti moskevského vedení KSČ na strukturách, které se vytvořily v mezinárodním oddělení VKS(b) po rozpuštění Kominterny a v nichž nadále hrál až do jara 1945 vedoucí úlohu Jiří Dimitrov, a poskytují o tom mnohá detailní svědectví. Dimitrovův úřad dostával od zahraničního vedení KSČ záznamy o jednáních československých komunistů s prezidentem Benešem a všechny informace z Londýna, jež se jim dostaly do rukou. O všem, co moskevské vedení KSČ podnikalo, včetně návrhu vládního programu, struktury a složení československé vlády, bylo předem zpraveno oddělení zahraniční informace a všechno tu bylo předem závazně projednáno.⁵

V zmíněných dvou fondech jsou uloženy také obsáhlé zprávy o situaci na Slovensku v roce 1945, vypracované vedoucími slovenskými komunisty nebo na základě podkladů, které tito lidé dali k dispozici sovětským vojensko-politickým orgánům. Mnohé z těchto materiálů tu lze studovat v jazyce originálu i v ruském překladu.⁶ Česky i v pracovním ruském překladu, pořízeném tehdy sovětskými instancemi, je tu k dispozici obsáhlý soubor zpráv o politické situaci v českých zemích, včetně směrnic o vytvoření Prozatímního národního shromáždění a podrobných informací o organizační struktuře KSČ, zaslány pražským sekretariátem KSČ a doručeny do Moskvy kurýrem kolem 20. září 1945. Pokud jde o Slovensko, nachází se v tomto souboru zpráv, ba vlastně hlášení KSČ do Moskvy, devadesátistránkový záznam o průběhu společné porady předsednictva ÚV KSČ a ÚV KSS v Praze ve dnech 17. a 18. července 1945.⁷

Těžko říci, jak se do Moskvy zatoulala ještě jedna tematická skupina materiálu, kterou lze ve fondu č. 17 studovat, totiž situační zprávy o chování americké armády v západních Čechách, mezi nimiž jsou uloženy kopie zpráv českých policejních úřadů o vyšetřování nejružnějších prohřešků amerických vojáků proti civilnímu obyvatelstvu, dokonce i svědectví o nespokojenosti české mládeže mužského pohlaví s tím, že mnohá česká děvčata dávala v létě a na podzim roku 1945 v Plzni a okolí přednost americkým boys.⁸

4 Zde upozorňuji zejména na svazek d. 39, kde jsou uloženy zajímavé dokumenty vztahující se k Československu: Informační zpráva R. Slánského z června 1947 (l. 102–106), materiál O činnosti reakce na Slovensku (l. 114–128), zpráva z 31.5.1947 o situaci v československé armádě (l. 107–113) a rozsáhlý sovětský elaborát datovaný 5.4.1948 *O nekotorych ošibkach KPČ* (l. 164–193).

5 Srv. *RCChIDNI*, f. 495, op. 74, zejména d. 549–551, 554 a 557; důležitý je v tomto směru svazek d. 1082 ve f. 17, op. 128, kde jsou uloženy otfesné „třidní“ charakteristiky některých nekomunistických členů Košické vlády, například Jana Masaryka. Stanovisko V. Zorina, tehdy designovaného sovětského velvyslance v Československu, k některým kapitolám komunisty navrženého programu první poválečné československé vlády však nalezneme v *AVP RF*, 06/7/5/822, l. 1–3, *Zamečanja k projektu platformy novogo čechoslovackogo pravitel'stva*, 19.3.1945; bylo určeno Molotovovi a Vyšinskému. Zorin zde kritizoval zejména okolnost, že příslušná kapitola návrhu neuměřeně vyzvedává těsný vztah Československa k Sovětskému svazu a slovanskou linii jeho zahraniční politiky; v textu o vztahu mezi Čechy a Slováky postrádal upřesnění budoucí státní formy (autonomie, federace) a doporučoval vyjádřit se určitěji o státoprávním postavení Slovenska v jednotném československém státě „v zájmu překonání slovenského separatismu, pěstovaného Němci“.

6 *RCChIDNI*, f. 17, op. 128, d. 31.

7 *Tamtéž*, d. 29 a 30.

8 *Tamtéž*, d. 33, l. 1–51. Všechny české dokumenty jsou strojopisné průpisy, ruské překlady strojopisné prvopisy. – Podobně se můžeme ptát, jak se dostala na jaře 1948 do sovětských rukou složka záznamů o rozhovorech

3. Přímo zkušenost mám také z jednání o studiu v ruském ústředním vojenském archivu, který se jmenuje *Central'nyj archiv Ministerstva oborony Rossii*, dále CAMO (Ústřední archiv Ministerstva obrany Ruska). Přístup do tohoto archivu je pro cizince obzvlášť komplikovaný. V mém případě mu předcházela diplomatická korespondence vojenského ataše českého velvyslanectví s historicko-archivním střediskem generálního štábu ozbrojených sil RF, a to prostřednictvím ruského ministerstva obrany. K oznámení o kladném vyřízení žádosti byl připojen seznam 75 dokumentů uložených v ústředním vojenském archivu, jež představují podle názoru příslušných ruských míst informace o sovětsko-československých vztazích za léta 1941–45 v CAMO, které smějí být předloženy badatelům. To bylo v listopadu 1994. V září 1995 jsem v ruském generálním štábu zjistil, že jsou ochotni zařídit pořízení kopií podle zmíněného seznamu, aniž bych musel vážit cestu do archivu mimo Moskvu. Vybral jsem asi 30 dokumentů, které se zdály být zajímavé. Sepsali jsme smlouvu, v níž byla stanovena i odměna za práci archiváře při vyhledávání (usmlouval jsem to na 12 hodin práce po 10 dolarech) a 80 dolarů za 117 stran fotokopíí. Nakonec jsem dostal něco méně než 100 kusů xerokopíí, část dokumentů nebyla ještě odtajněna.⁹

Nejzajímavější z takto získané kořisti jsou doklady z jednání a korespondence náčelníka československé vojenské mise generála Píky se sovětskými vojenskými představiteli o náležitých žádostech povstalců v Praze v květnu 1945 o podporu zbraněmi, tanky a letectvem.¹⁰ Dále překlad přípisu náčelníka štábu americké vojenské mise v Moskvě náčelníkovi sovětského generálního štábu; datován 8. května 1945, avšak podle spisových poznámek přeložen do ruštiny zřejmě až o den později, obsahoval dvě zprávy generála Eisenhowera o situaci v Praze. Potvrzuje se v nich to, co víme z amerických pramenů: Američané předali Sovětům žádosti povstalců nebo Československé vojenské mise u spojeneckého velitelství o vojenskou pomoc, ujistili je, že sami nečiní žádná opatření, a ponechávali na nich, aby učinili, co uznají za nezbytné.¹¹ Odpovídalo to známému sovětskému přání, aby se Američané zastavili na linii České Budějovice – Plzeň – Karlovy Vary.

ministra londýnské vlády Ripky se sovětskými diplomaty, s prezidentem Benešem a dalšími osobnostmi v letech 1942–1944, více než 200 listů strojopisu a rukopisných poznámek. V první vlně zpřístupnění archivu sovětského ministerstva bylo možno tento takzvaný Ripkův deník studovat, dokonce dostat xerokopii jeho části. Nyní je pro studium zablokovan s odůvodněním, že jde o duchovní majetek autora záznamů. Srv. *AVP RF*, fond 0138 (*referentura po Českoslovačii*), op. 29, p. 14, d. 147. V průvodním dopise sovětského velvyslance v Československu Silina tehdejšímu náměstkovi ministra zahraničních věcí SSSR Valerianu Zorinovi z 28. dubna 1948 se uvádí, že „dnevníky“ (tento pojem bude vysvětlen později) byly objeveny v Ripkově kabinetu (zřejmě v sekretariátu ministra zahraničního obchodu) po jeho odchodu z úřadu v únoru 1948. Silin píše, že postupuje tento „obdržený“ materiál, aniž uvádí, od koho jej získal. (*Tamtéž*, I. 4.) – Při této příležitosti děkuji někdejšímu kolegovi dr. Petru Kolářovi, že mi poskytl ke studiu a k použití rešerše a kopie získané za studijního pobytu v Moskvě na jaře 1993, mezi nimi opisy a fotokopie větší části uvedených Ripkových záznamů.

9 Zaplatil jsem ovšem celou dohodnutou sumu 200 amerických dolarů, byť s výhradou, že zbytek mám předplacen, až budou dokumenty odtajněny.

10 CAMO, f. 40, op. 11549, d. 287, l. 22–23; d. 257, l. 98–99 a 102–103.

11 *Tamtéž*, f. 40, op. 11549, d. 297, l. 248–249. „General Ejzenchauer opjat' zajavljajet, čto on ne predprinimajet nikakich dejstvij. (...) ...ja napravljaju etu informaciju Vam dlja prinjatija takich dejstvij, kakije Vy sočete neobchodimym.“

Žádné nové sovětské dokumenty o tom, že by Sověty znepokojoval osud povstalecké Prahy a že by zamýšleli zasáhnout v Praze jinak než pozemním vojskem, až se jim podaří dorazit ku Praze od Berlína, mi archiv nenabídl, zřejmě nejsou k dispozici. V dané souvislosti je pak zajímavé už jen hlášení maršála Koněva Stalinovi datované 12. května 1945 ve 4.00 hodin.¹² Koněv líčí situaci v Praze, jak ji sám shledal za návštěvy 11. května, a mimo jiné uvádí: „Dnes byl rozpuštěn podezřelý národní výbor v čele s profesorem Prežokem a v Praze se vytvoří nová národní rada.“¹³

(4.) Doufal jsem, že získám vlastní zkušenosti také s čechosloveniky v Archivu prezidenta Ruské federace, a proto jsem vlastně podnikl cestu do Moskvy v září 1995. Těšil jsem se, že si zde mimo jiné ověřím, zda jsou nějaké rozdíly mezi sovětskými záznamy o rozhovorech Beneše se Stalinem v prosinci 1943 a těmi záznamy z československých zdrojů, které publikoval Vojtěch Mastný.¹⁴ V prezidentském archivu jsem však zatím vyšel naprázdno, je pro běžné domácí a pro všechny zahraniční badatele uzavřen. Nicméně intervencí českého velvyslanectví, jež mému dvou týdněmu pobytu v Moskvě předcházela, se podařilo dosáhnout, že prezidentský archiv vybral podle mnou uvedených tematických okruhů nějaké dokumenty, které pro mě postoupil do Archivu zahraniční politiky.

Do odjezdu z Moskvy 23.9.1995 jsem se dozvěděl pouze o tom, že se dokumenty už opravdu nacházejí v AVP RF a že musí být ustavena komise k jejich odtajnění. Do té doby tedy nejen nelze dokumenty studovat, ale ani nemohu znát jejich seznam. Časový odhad, kdy dostanu jakékoli další informace, byl velmi neurčitý.¹⁵

A tak mám ze sovětských záznamů o Benešových rozhovorech v Moskvě v prosinci 1943 pouze ty, jež se týkají jednání s Molotovem; pocházejí z Archivu zahraniční politiky RF, z fondu 06, jak jsou označeny písemnosti sekretariátu někdejšího ministra zahraničí SSSR

12 *Tamtéž*, f. 236, op. 2712, d. 346, l. 220–222.

13 Jak známo, slo o povstaleckou Českou národní radu a jejího předsedu Alberta Pražáka. V přepise ruského originálu to zní takto: „Segodnja podozritel'nyj nacional'nyj sovet voznikšij do priehoda [v orig. škrtnuto] komitet vozglavljajemyj [prof. – toto slovo na fotokopii špatně čitelné] Prežok raspuščen i sozdajetsja novyj nacional'nyj sovet v g. Praga.“ *Tamtéž*, l. 220.

14 Poprvé byly publikovány v anglickém překladu, srv. MASTNY, Vojtech: The Beneš-Stalin-Molotov Conversations in December 1943: New Documents. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, N. S. 20 (1972), s. 367–402. Česky MASTNÝ, Vojtěch: Benešovy rozhovory se Stalinem. In: *Svědectví*, č. 47 (1973), s. 467–498. Doplňky k záznamům, jež publikoval Mastný ze sbírky písemností Jaromíra Smutného uložené ve sbírkách *Columbia University* v New Yorku, zveřejnili František Janáček a Marie Michálková v příspěvku Neznámé dokumenty z Benešovy cesty do Moskvy v roce 1943, in: *Historie a vojensví*, roč. 41, č. 5 (1992), s. 145–167. (Pro budoucnost stále ještě zůstává úkol pečlivě porovnat všechny dochované verze konceptů a vyhotovení záznamů o uvedených rozhovorech, zejména pak nyní, když jsou k dispozici také verze těchto dokumentů v Benešově fondu *Archivu Masarykova ústavu Praha* a pravděpodobně už brzy také sbírka fotokopii, kterou nedávno darovala Smutného rodina *Archivu Národního muzea* v Praze.)

15 V průběhu ustavujícího zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů na přelomu listopadu a prosince 1995 v Praze jsem se od příslušného činitele Archivu zahraniční politiky RF dověděl, že bych možná mohl dostat zmíněnou složku dokumentů z prezidentského archivu ke studiu už v lednu 1996, kdybych se spokojil s tím, že si budu smět dělat pouze rukopisné poznámky a nebudu trvat na vyhotovení fotokopii. Souhlas s takovou eventualitou jsem ze své strany vyloučil; zatím tedy na konci ledna 1996 nemám žádné zprávy o tom, zda a kdy budu moci nahlédnout do třinácté komnaty archivních pramenů sovětské éry.

Molotova.¹⁶ Za zmínku stojí pouze to, že jsou podstatně stručnější než záznamy pořízené Smutným.

Informace z četby a z doslechu

Jakkoli je moje vlastní zkušenost ze studia archivního materiálu v archívech Ruské federace omezena na výše uvedený okruh pramenů, jsou mé informace o fondech ruských archivů podstatně širší. Leccos lze zjistit v ruských odborných časopisech a katalogích vyšlých tiskem,¹⁷ a také z knih a článků ruských i jiných zahraničních historiků, které jsou na těchto pramenech založeny.¹⁸ Mezi časopisy, které zveřejňují dosud neznámé jednotlivé dokumenty nebo menší soubory dokumentů sovětské éry, zauímají významné místo dvě ruská periodika – *Istoričeskij archiv* (Historický archiv) a *Istočnik* (Pramen); jeho součástí je od 1. čísla ročníku 1995 Věstník Archivu prezidenta Ruské federace, který podle poznámky redakce takto vychází jako časopis v časopise. Mnoho informací o současných ruských archívech a pramenech v nich uložených lze získat od zahraničních kolegů, včetně ruských: v tomto ohledu jsou historici solidární.

V literatuře a v kuloárech archivů se takto historik doví i o jednom důležitém pramenu, který se sice v současné ruské historické literatuře cituje, o jehož uložení se však nic neuvádí. Mám na mysli deník Jiřího Dimitrova, z jehož podrobných každodenních záznamů je možné získat informace například o jednáních u Stalina v souvislosti s přípravou k rozpuštění Kominterny v roce 1943. Postupně bulharsky, německy a rusky psaný deník se záznamy začínajícími v roce 1924 – *relata refero* – má být publikován nejdříve anglicky v USA a snad bezprostředně potom rusky v Bulharsku. Z kopie deníku, bezpochyby zhotovené v Moskvě před odevzdáním originálu jeho nynějšímu majiteli v Bulharsku, Dimitrovovu dědici, čerpají někteří historici údaje umožňující najít souvislosti mezi dokumenty dochovanými v archívu Kominterny (příslušný fond *RCChIDNI*), pochopit pozadí přijatých opatření, identifikovat jejich iniciátory a zjišťovat další údaje, pro něž chybí písemné podklady.¹⁹

16 *AVP RF*, 06/5/33, d. 401 a 395 (v tomto fasciklu jsou uloženy originály či opisy a překlady dokumentů, jež Beneš odevzdal Molotovovi a z nichž některé jsou také ve svazku 401; jeden z nich, *Vojennyje voprosy dlja obsuždenija s Sovetskim pravitel'stvom*, odtud – d. 401, l. 20–27 – zveřejnili v českém překladu Janáček s Míchálkovou v příspěvku citovaném v předcházející poznámce, neuvedli však plnou archivní signaturu).

17 Za upozornění stojí, že kromě už uvedeného katalogu archivů *RCChIDNI* byly uveřejněny také dva svazky katalogu Archivu současných ruských dějin: *Archiv novejšej istorii Rossii*. Tom I. „Osobaja papka“ I. V. Stalina. Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR 1944–1953 gg. Katalog dokumentov. Pod redakcijej V. A. Kozlova i S. V. Mirošenko. Moskva, Blagovest 1994; Tom II. „Osobaja papka“ V. M. Molotova. Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR 1944–1956 gg. – Podtitul, redakce, místo, rok vydání a nakladatelství jsou u 2. svazku totožné s prvním. Údaje katalogu ovšem neslibují pro československou agendu příliš mnoho, spíše naopak.

18 Tak například vyplývá z údajů v článku Valentiny V. Marjinové (*Soudobé dějiny*, roč. I, 6/94), že ke studiu československé problematiky nutno vzít v potaz také fondy Státního archívu Ruské federace (*Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii*). Její článek nás dále uvádí na stopu výslechových protokolů ministra obrany Slovenské republiky Čatloše pořízených v době, kdy byl Č. vězněn či konfinován v SSSR; jsou uloženy v archívu, který má název *Central'nyj archiv federal'noj služby kontrarozvedki RF*.

19 Tak například v článku *Rospusk Kominterny se jeho autoři* N. S. Lebedeva a Michail M. Narinskij (in: *Vtoraja mirovaja vojna: Aktual'nyje problemy*. Moskva, Nauka 1995, s. 72–86, zde 74 n.) při citování záznamů z Dimitrova deníku odvolávají v příslušné poznámce na knihu Adibekova (ADIBEKOV, G. M.: *Kominform*

K ruské historické literatuře posledních několika let, která už čerpá z nově zpřístupněných archivních pramenů, si dovolím učinit na tomto místě tři stručné poznámky, které si v žádném případě nedělají nárok na vyčerpávající postižení daného fenoménu.

Zajisté tu zaznamenáme díla, na nichž je znát to, co lze s jistou dávkou zjednodušení nazvat sovětskou historickou školou. Ale setkáváme se tu se stále početnějšími ruskými autory, kteří jsou skvěle připraveni na řešení složitých otázek soudobých dějin, mnozí z nich dlouhodobým pobytem ve Spojených státech, v čemž jistě hraje velkou úlohu badatelský projekt *Cold War International History Project*, organizovaný mezinárodním vědeckým střediskem Woodrowa Wilsona, nebo práce na britsko-americko-ruském projektu, jehož výsledkem byl obsáhlý sborník o druhé světové válce²⁰. (Lze jen doufat, že bádání ve zbytku kontinentální Evropy neztratí krok s postupem Američanů, Rusů a Britů.) V každém případě ruští historikové, o nichž je řeč, znají celou dosavadní západní literaturu, nevyhýbají se žádné z otevřených otázek, nejsou poplatní velmocenskému uvažování nebo jiné ideologii a jejich argumentace je prostá jakýchkoli laciných aktualizací.²¹

Pokud jde o publikování jednotlivých dokumentů nebo drobných tematických edic pramenů ve zmíněných a dalších ruských historických periodikách²² – to je druhá poznámka – je na místě vyzvednout vzornou ediční techniku a dobrou vybavenost věcným poznámkovým aparátem.

Třetí poznámka se týká publikovaných dílčích materiálů z prezidentského archivu k dějinám druhé světové války a počátkům války studené. Zdá se, že ruští referenti účastníci se různých významných mezinárodních konferencí, či přispěvatelé do sborníků, které představují výsledky nového bádání, mají přednostní přístup k určitým zajímavým archivním „kusům“, o nichž je možno předpokládat, že mezi zasvěcenci vyvolají právem velkou pozornost. Takto byl například publikován sovětský záznam o jednání Stalina s britským ministrem zahraničí Anthonym Edenem 16. prosince 1941²³ nebo záznam rozhovoru Stalina s Winstonem Churchillem 9. října 1944 (takzvaná percentáž na Balkáně)²⁴. Do kategorie těchto publikací patřila bezesporu také první informace o memorandu náměstka ministra zahraničí SSSR Ivana Majského z ledna 1944 s obsáhlou analýzou sovětských cílů v poválečném uspořádání světa.²⁵

i poslevojemaja Jevropa 1947–1956 gg. Moskva, Rossija molodaja 1994). Tam opravdu najdeme na příslušných stránkách obsáhlé citace deníkových záznamů tehdejšího generálního tajemníka Komunistické internacionály. V jinak pečlivě dokumentované knize s velkým počtem odkazových poznámek jsou řečené záznamy sice uváděny v uvozovkách, avšak bez odkazu na uložení pramene.

20 *Allies at War. Soviet, American, and British Experience, 1939–1945.* Edited by David Reynolds, Warren F. Kimball and A. O. Chubarian. London, Macmillan 1994, 456 s.

21 Neuvádím žádná jména ani díla, protože bych pro nedostatek místa mohl některou významnou práci opomenout.

22 Kromě časopisu *Istoričeskij archiv a Istočnik* jsou to z těch, které znám, bezpochyby *Voprosy istorii a Novaja i novejšaja istorija*.

23 V stati Olega Ržeševského, srv. pozn. č. 39.

24 V rozmnoženém textu referátu téhož autora, předneseného na konferenci k 50. výročí konce války v Evropě pořádané Britským výborem pro dějiny druhé světové války v oxfordské *St. Antony's College* v dubnu 1995.

25 Srv. rozmnožený text referátu Alexeje Filitova *Problems of the Postwar Order in Soviet Conceptions of Foreign Policy during the Second World War*, předneseného na konferenci *The Soviet Union and Europe in the Cold War (1943–1953)* v italské Cortoně 23.–24. září 1994. Mezitím bylo Majského memorandum *O želatel'nyh*

A tak, třebaže ještě nemáme zevrubné informace o všech nejdůležitějších archívních fondech, můžeme už tušit obrysy jejich rozsahu a považovat za nesporné zjištění, že v ruských archívech je uchováno obrovské množství pečlivě pořizovaných a stejně pečlivě uchovávaných písemností ze sovětské éry, bez nichž se historické bádání o dějinách dvacátého století nemůže obejít. Jistě, žádný z těchto dokumentů není „kamenem mudrců“, který historici jako by znovu a znovu toužili najít – ač by to nikomu nepřiznali –, to znamená pramenem, s jehož pomocí by historik vyrvál minulosti i její poslední tajemství a nad veškerou pochybnost dokázal, že jeho interpretace dané události, procesu, historického fenoménu je správná. Avšak ve svém úhrnu nás tyto prameny dovádějí k hlubšímu poznání mnohých stránek dějin dvacátého století, v tom také historie Československa, zejména pokud jde o půlstoletí 1938–1989. Jejich zvládnutí a s tím související interpretace je ovšem složitý a namáhavý úkol možná pro celou jednu generaci historiků. Ale o tom později.

„Dnevníky“ sovětských diplomatů

O některých druzích pramenů, s nimiž se setkáváme v písemnostech zahraničního úřadu, a o jejich vypovídací hodnotě bych se zde chtěl krátce zmínit. Jedním z nich jsou takzvané *dnevníky* (deníky) ruských diplomatů. Označení je matoucí, nejsou to žádné deníky, nýbrž soubory záznamů o služebních rozhovorech všeho druhu vedených s cizinci.

Pořizování těchto záznamů bylo zřejmě rutinní záležitostí upravenou pracovními pokyny diplomatické služby, které zatím neznáme. Ze záznamů není také vždy zřejmé, kdy byly pořizovány ze stenogramu třetí přítomné osoby a kdy jen z poznámek autora záznamu.²⁶ Z rozdílu mezi datem konání rozhovoru a datováním záznamu (obojí datum je důsledně uváděno, i když je totožné) vyplývá, že ne vždy byl záznam pořízen bezprostředně po rozhovoru. Někdy se v záznamu uvádí délka rozhovoru; porovnáním tohoto údaje s rozsahem záznamu lze odhadnout, jak podrobně byl rozhovor zaznamenán.

Na každém záznamu je rozdělovník. Nejsou však k dispozici kritéria, podle nichž bychom mohli bezpečně usoudit, proč byly některé záznamy adresovány jen náměstkům ministra zahraničí nebo jen jednomu z nich, zřejmě zodpovědnému za danou agendu

osnovach buduščego mira z 11. ledna 1944, určené Stalinovi a Molotovovi (převodní dopis v *AVP RF* je adresován Molotovovi), publikováno v plném znění jako dokument č. 5 v *dossier* nazvaném *Staraja ploščad'*. *Vestnik Archiva Prezidenta Rossijskoj Federacii*. In: *Istočnik*, (1995), č. 4, s. 113–158, Majského memorandum s. 124–144. (Díkem za fotokopii celého *dossier* jsem zavázán prof. Michailu Narinskému z Ústavu všeobecných dějin Akademie věd RF.) Prvopis Majského převodního dopisu Molotovovi a kopii jeho memoranda (označeného autorem *zapiska*) lze bez omezení studovat v *AVP RF* (06/6/14/145), v materiálu Litvinovovy komise pro přípravu mírových smluv a poválečného uspořádání světa.

26 Zdeněk Fierlinger na jednom místě svých pamětí píše: „Mému rozhovoru s Lozovským byl přítomen, jak je zde zvykem, stenograf, který má slova zapisoval... Podrobněji a otevřeněji jsem mohl mluvit o věci s Novikovem, neboť rozhovor se dal bez stenografického zápisu. Byl jsem si ovšem vědom, že Novikov po mé intervenci má slova předložit vyšším instancím.“ (FIERLINGER, Zdeněk: *Ve službách ČSR: Paměti z druhého zahraničního odboje*. Díl 2. Praha, Svoboda 1948, s. 117 n. Poslední slovo citované pasáže je ve Fierlingerově knize zřejmým omylem uvedeno jako „intencím“.) – V dochovaném záznamu náměstků lidového komisaře pro zahraniční věci S. A. Lozovského o též rozhovoru s československým velvyslancem 6. března 1943, pořízeném téhož dne, se o stenografovi nic neuvádí. Záznam však končí údajem, že se rozhovoru zúčastnil pracovník 4. evropského oddělení Sergejev. (*AVP RF*, 0138/25b/152/6, l. 1–9.)

věcně či teritoriálně, a proč jindy byl naopak mezi adresáty na prvním místě ministr zahraničí (Vjačeslav M. Molotov), nebo dokonce sám Stalin.²⁷ Ze spisů je zřejmé, že sovětská diplomacie v zahraničí postupovali své moskevské centrále jednak informace o obsahu služebních rozhovorů v šifrovaných depeších, jednak zmíněné záznamy v plném znění kurýrní poštou.

Uvedené dokumenty představují pramen různé hodnoty, avšak v každém případě mnohostranný. Je to dodatečný pramen k přesnější interpretaci obsahu rozhovoru v případě, že už existuje obdobná informace z pera partnera sovětského diplomata. To se týká záznamů velvyslance Zdeňka Fierlingera o rozhovorech s jeho sovětskými protějšky v Moskvě a Kujbyševě, záznamů státního ministra Huberta Ripky v Londýně o rozhovorech s Alexandrem J. Bogomolovem, sovětským velvyslancem u spojeneckých vlád v Londýně, a také celé škály záznamů a informací o rozhovorech, které vedl prezident Edvard Beneš a byl na české straně jediným informátorem o obsahu daného rozhovoru.²⁸

Jistě, nesmíme zapomenout na varování Wheelera-Bennetta, že nejlepší argumenty nacházejí účastníci takových rozhovorů až ve chvíli, když se o nich chystají referovat, a že se jim pak tyto lepší argumenty vnutí do pera.²⁹ U sovětských diplomatů je navíc nutno vzít v úvahu jejich indoktrinaci, „třídní“ způsob myšlení, podezřívavost vůči cizincům, zejména „buržoazního původu“, i naučený smysl předjímat reakci nadřízených, zvláště u úředníků na nižších stupních úřední hierarchie.³⁰ Nicméně, čteme-li tyto záznamy

27 Podle osob uvedených na rozdělovníku lze ovšem usuzovat na to, jakou závažnost svému sdělení připisoval jeho autor, nebo odtud získat informace o kompetencích či rozsahu agendy jednotlivých funkcionářů ministerstva.

28 Svého času jsem se také potýkal s okolností, že jsou velké diskrepance mezi tím, co zaznamenal o svém rozhovoru s Benešem velvyslanec Nichols nebo ministr Eden, a co o témž rozhovoru z podání Benešova zaznamenal Tábořský, co Smutný nebo co je o témž rozhovoru uvedeno v depeši určené Fierlingerovi. Britské záznamy jsou ve fondu FO 371 londýnského *PRO*, pro příklady těch, jejichž pramenem byla sdělení Benešova, srv. např. TÁBORSKÝ, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha, Mladá fronta 1993. (Edice Archiv, sv. 69); *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943 (I)*: Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě. K vydání připravily Libuše Otáhalová a Milada Červinková. Praha, Academia 1966. (Acta Occupationis Bohemiae et Moraviae.) Podobně rozdíly, na jaké výše upozorňuji, najdeme přirozeně také tehdy, když srovnáváme české a sovětské záznamy o týchž rozhovorech. Ripkovo záznamy rozhovorů se sovětskými, britskými a československými činiteli lze v Praze najít nejméně na třech místech: v nekdějším fondu Klement Gottwald bývalého Archivu ÚV KSČ (nyní *Státní ústřední archiv*, AÚVKŠČ, f. 100/24, a.j. 1521), v *Archivu Ministerstva vnitra České republiky* (složka 305-204-1) a zřejmě také ve fondu Archiv dr. Huberta Ripky ve III. oddělení *SÚA* (Loretánská). O sbírce uložené v *AVP RF* v Moskvě viz pozn. č. 8.

29 Srv. WHEELER-BENNETT, John: *Friends, Enemies and Sovereigns*, úvodní pasáž 3. kapitoly nazvané *The Bare Bones of History*. London, Macmillan 1976, s. 58 n. Oněmi „holými kostmi historie“ myslel autor dokumenty, s nimiž historik pracuje, a říká o nich: „I would not for the world, however, deny the importance of documents in the resources of the historian. All that I would warn against is the belief that the immortal and everlasting truth is to be found in the use of documents alone.“ (*Tamtéž*, s. 60.)

30 V dokumentech narazíme přirozeně také na svědectví o tom, že některá nedorozumění mezi československými a sovětskými činiteli vyplývala ze zásadně odlišného chápání reality či z neschopnosti sovětských funkcionářů uznat platnost ještě jiných hledisek, než byla jejich vlastní. Tak například člen vojenské rady 4. ukrajinského frontu Mechlis v interním sdělení generálu Antonovovi z generálního štábu sovětské armády komentoval stížnosti čs. vládního delegáta ministra F. Němce na to, že Sověti dělají na osvobozeném území Podkarpatské Rusi nábor dobrovolníků do Rudé armády, takovýmto způsobem: „O přijme dobrovol'cev. Nikakich čechov my ne berem. Ich v ZAKARPATSKOJ UKRAINE net. Po našemu ob'javljeniju mogut postupit' dobrovol'no

s vědomím uvedených výhrad a s patřičnou vnitřní kritikou, jsou důležitým korektivem československého pramene tohoto druhu a dodatečným zdrojem informace.

Někdy se dovíme věci, jež jsme tušili, které však v podobě explicitního záznamu vyrazí dech, kupříkladu v některých záznamech rozhovorů s Fierlingerem, kdy se ani sovětský diplomat nezdržel údivného komentáře nad Fierlingerovými výroky o jeho vlastní vládě.³¹

Některé *dnevníky* jsou pramenem jedinečným, protože nic podobného se nezachovalo, jako například série záznamů o rozhovorech, jež vedl v dubnu 1945 sovětský velvyslanec Valerian A. Zorin se členy nově jmenované československé vlády a s některými dalšími českými a slovenskými politiky. Záznamy jednání s Klementem Gottwaldem, Rudolfem Slánským, Júliem Ďurišem a dalšími představiteli KSČ a KSS poskytují cennou autentickou představu o jejich tehdejších programových politických představách, ideové výbavě, způsobu uvažování, i když i zde musí být historik na pozoru a nic údajně řečeného nebrat doslova. Podobně cenné, protože dobově autentické, jsou například takto zaznamenané výroky Karola Šmidkeho, Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského o rozporech ve vedení komunistické strany na Slovensku a jejich kritické hlasy na adresu Viliama Širokého a jeho lidí, jak je zaznamenal sovětský diplomat v předjaří roku 1946.³²

Jednání členů československé vlády nebo československého velvyslance v Moskvě s ministrem Molotovem v druhé polovině roku 1945 a v roce 1946 (i v dalších letech) jsou jistě dokumentována v záznamech uložených v *Archivu ministerstva zahraničí ČR* nebo ve fondech pocházejících z činnosti jiných ministerstev, nicméně ani tehdy nemůže pečlivý historik nechat nepovšimnuty dnes už dostupné sovětské záznamy v archívech ruských a neověřit si, zda tu nejsou závažnější odlišnosti.³³ A když půjde o pramenné edice k československo-sovětským vztahům, nedovedu si představit, že by jejich uspořadatelé směli nepřihlédnout aspoň v poznámkovém aparátu k existenci sovětských dokumentů, i když budou tyto edice vycházet z pramenné základny československé provenience.

v KRASNUJU ARMIJU ruskije i ukraincy. NEMEC zaputal.“ (*AVP RF*, 0138/25b/155/14, l. 7, Mechlišův dopis z 8.11.1944, poslaný na vědomí Molotovovi s přílohou šesti telegramů ministra Němce, jež pak měly být postoupeny adresátům.) Mechlis byl asi opravdu přesvědčen, že Němec záležitost „popletl“ (*zaputal*), protože bylo nad jeho chápání, že všichni původní obyvatelé Podkarpatské Rusi byli v té době právně českoslovenští občané bez ohledu na národnost či jazyk, jimž hovořili.

- 31 „Ljubopytno, čto kogda F. govoril o londonskom pravitel'stve Beneša, to on ironičeski imenoval jeho 'tak nazyvajemym pravitel'stvom'. Na moy vopros, počemu on v takoy uslovnoj forme govorit o svojem pravitel'stve, F. zametil, čto, razumejtsja, nynešneje pravitel'stvo nel'zja sčitat' podlinnym pravitel'stvom. Eto liš' tot oficial'nyj fasad, kotoryj byl neobchodim čechoslovakam dlja togo, čto by kak-to podderživat' otnošenija s Anglijej. Nynešneje pravitel'stvo nikem ne izbrano i ne naznačeno i deržitsja tol'ko v silu priznanija jeho inostrannymi deržavami.“ *AVP RF*, 06/4/25/277, l. 6; záznam vedoucího 4. evropského oddělení N. Novikova o rozhovoru s velvyslancem Fierlingerem 15. ledna 1942, datovaný 16.1.1942.
- 32 *AVP RF*, 0138/27/135/10, l. 42–46, záznam pracovníka sovětského velvyslanectví v Československu I. A. Čičajeva z 8.3.1946 o rozhovorech vedených v Bratislavě ve dnech 21. a 22. února 1946. – V téže složce, která má 132 listů, je několik desítek záznamů, mezi nimi také o rozhovoru prvního tajemníka sovětského velvyslanectví v ČSR Zajceva s šéfredaktorem časopisu *Obzory* Ivo Ducháčkem, kterému sovětský diplomat činil výtky kvůli údajnému antisovětskému zaměření *Obzorů* (*tamtéž*, l. 61–65).
- 33 V této souvislosti upozorňují na svazek záznamů o rozhovorech ministra Molotova s čs. velvyslancem Horákem za období 5.1.–6.12.1946 (5.1. za účasti ministra Laušmana a 28.3. za účasti ministra Ripky). *AVP RF*, 06/8/54/889, l. 1–47.

Z letmého nahlédnutí do jednoho svazku záznamů o rozhovorech sovětského velvyslance v Praze s českými a slovenskými partnery v roce 1951, kupodivu uloženého v RCChIDNI, vyplývá, že *dnevníci* sovětských diplomatů působících v Československu po roce 1948 jsou v mnoha směrech opět pramenem jedinečným. Jakmile se Československo stalo satelitem Moskvy, chovali se čeští a slovenští činitelé podle toho: sovětským představitelům si stěžovali či vylévali si u nich srdce, vzájemně na sebe donášeli a pomlouvali jeden druhého. Neznám žádný domácí pramen, kde by bylo tolik informací z československé politické kuchyně, ze zákulisí, ba snad i z ložnic, jako právě v řečených pramenech sovětských.

Depeše došlé a odeslané

Archiv zahraniční politiky Ruské federace však neuvolnil ke studiu korespondenci moskevské centrály se sovětskými diplomatickými zastoupeními v jednotlivých zemích, jež se uskutečňovala formou šifrovaných telegramů. Ani depeše došlé, ani depeše odeslané, ani jejich koncepty a navrhované či diskutované varianty, na něž jsou tak bohaté fondy britského Foreign Office v *Public Record Office* v Londýně, v ruském archivu nenajdeme. Pouze tu a tam narazíme na jejich stopy, když se v interní zprávě, referátu či komentáři cituje sdělení toho či onoho velvyslance nebo z centrály odeslaný pokyn. Někdy se při takové příležitosti uvádí i číslo příslušných telegramů. V některých starších oficiálních československo-sovětských pramenných edicích, jež vyšly v dvojí jazykové verzi, česky a rusky, je několik výňatků z depeší došlých Bogomolovovi do Londýna z Moskvy anebo jím do Moskvy odeslaných; je zajímavé, že jeden takový sborník z roku 1982 uvádí jen ty depeše, které byly publikovány už v obdobném sborníku dokumentů z roku 1960, a že jako pramen cituje pouze tento sborník, nikoli archiv nebo *také* archiv, z něhož dokument pochází.³⁴ Ve svazcích spisů, jež jsem dostal v *AVP RF* ke studiu, není po takových dokumentech ani stopa.

Hovořil jsem o možnosti zpřístupnění tohoto druhu pramenů s představiteli příslušného oddělení ruského ministerstva a setkal jsem se s odmítavým stanoviskem. Byli ochotni uvažovat o eventuálních rešerších takové interní korespondence, pokud si je badatel objedná a zaplatí za ně, avšak byli skeptičtí k myšlence uvolnit tento druh pramenů ke studiu *in extenso* či v jakékoli původní podobě. Pro nedostatek záchytných bodů se tu otevírá nedohledný prostor fantazie k dohadům, jaké jsou skutečné důvody uvedeného stanoviska ruských archivářů.³⁵

Zmínil jsem se o dvou druzích pramenů, s nimiž je badatel konfrontován v Archivu zahraniční politiky RF, či vlastně jen o jednom. Je jich přirozeně daleko více – například diplomatická korespondence mezi sovětským zahraničním úřadem a diplomatickými

34 Srv. *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*. Díl IV, svazek 1, březen 1939–prosinec 1943. Praha, Academia 1982 (obsahově identická ruská verze vyšla v Moskvě 1981); *Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války 1941–1945*. Praha 1960 (ruská verze vyšla v Moskvě rovněž 1960).

35 Pravděpodobně to souvisí s tehdejšími sovětskými šifrovacími systémy a s obavou, že na základě uvolněných dešifrovaných depeší ministerstva zahraničí by bylo možné rozluštit i jiné šifrované depeše, jež ruská strana za války vysílala a o nichž předpokládá, že je svého času zachytila odposlechová služba někdejších spojeneckých nebo nepřátelských států, a na jejichž utajení má doposud zájem.

představiteli cizích států; tu ovšem najdeme dokumentovanou také v archívech těchto zemí (v *Archivu ministerstva zahraničí ČR*, ve fondu Foreign Office (FO 371) londýnského *Public Record Office*, v *National Archives* ve Washingtonu a jinde), zajímavé a pro badatele zcela nové jsou pouze nepříliš časté komentáře, glosy, spisové poznámky, analýzy pracovníků nebo vysokých funkcionářů sovětského zahraničního úřadu.³⁶

Není také třeba připomínat, že při studiu některé z otázek československé agendy nutno sáhnout do pramenů týkajících se sovětsko-britských³⁷ či sovětsko-amerických vztahů. Tím ovšem rostou požadavky na studium sovětských pramenů daného období mírou až geometrickou.

Sovětské tažení proti československo-polské konfederaci

Chtěl bych nyní uvést dva příklady toho, co nového se lze v materiálu sovětského zahraničního úřadu dovědět. První se týká problematiky uvedené v podtitulku, druhý historie československo-sovětské smlouvy z prosince 1943.

Z britského záznamu o rozhovoru Anthonyho Edena se Stalinem v Moskvě v prosinci 1941, který byl zpřístupněn nejméně před dvaceti lety, vyplývá, že Stalin ujistil 16. prosince 1941 Brity o tom, že Sovětský svaz nebude mít námitek, budou-li si některé z evropských zemí přát federaci.³⁸ To potvrzuje i nyní zveřejněný sovětský záznam.³⁹

36 I tu lze narazit na dokumenty, o nichž by se ani nepředpokládalo, že se dochovaly, například na pozoruhodný doklad o tom, co už bylo zmíněno v memoárové literatuře, o čem si však lze jen stěží učinit představu, dokud to není černé na bílém. V jednom z fasciкул fondu Molotovova sekretariátu, nadepsaném *Notnaja perepiska NKID s Československím posol'stvom*, je také 14 listů písemností týkajících se jednoho nechtěného „konfliktu“ československého ministra zahraničí s Molotovem v San Francisku v roce 1945. Zčásti jde o rukou a strojem psaná vysvětlení a ponižené omluvy Jana Masaryka za to, že se mu z procedurálních důvodů nepodařilo splnit slib daný Molotovovi a přednést na zasedání řídicího výboru zakládající konference OSN v San Francisku 26. dubna 1945 jménem československé vlády prohlášení ve prospěch Prozatímní polské vlády, na němž měla sovětská strana zájem. Vodopád Masarykových omluv byl vyvolán kratičkým vzraskem člena Molotovova štábu: „Gospodin Molotov prosil peredat' Vam, čto jesli Vy ne vystupíte, to eto budet grubym narušenijem soglašenija meždu Vami i im.“ Bouře ve sklenici vody byla nakonec zažehnána; Masarykovi se přece jen podařilo dosáhnout, aby jeho prohlášení bylo zařazeno do programu, a to o den později. Je ve spisu v anglickém znění i v ruském překladu. (*AVP RF*, 06/7/51/820, l. 30–43.)

37 Například do svazku spisů o sovětských jednáních s Brity v souvislosti s připravovanou cestou prezidenta Beneše do Moskvy v roce 1943 a britskými námitkami proti uzavření smlouvy mezi SSSR a Československem, pokud by se vztahovala i na dobu po válce (v britském pojetí takzvaná *self-denying ordinance*). Kopie britské korespondence, jež se tu nachází v prvopisech, lze studovat v *Public Record Office*, avšak sdělení velvyslance Ivana Majského v dané věci, odeslaná z Londýna Molotovovi, nejsou nikde jinde než tady: *AVP RF*, 06/5/20/218; svazek má 27 listů.

38 „M. Stalin: (...) If certain of the countries of Europe wish to federate, then the Soviet Union will have no objection to such a course.“ *Public Record Office London*, FO 371, 32874; W.P. (42) 8, January 5, 1942 (Mr. Edens Visit to Moscow). Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, p. 11: record of an interview between the Foreign Secretary and M. Stalin, December 16, 1941.

39 V sovětském záznamu zní tato pasáž ze Stalinových poznámek týkajících se poválečného uspořádání takto: „Sovetskij Sojuz takže ne imel by vozraženij protiv sozdanija v Jevrope tech ili inych gosudarstvennych federacij.“ *Záznam rozhovoru Stalina s Edenem 16. prosince 1941 v znění uloženém v ruském archívu (Archiv Prezidenta Rossijskoj Federacii)*, f. 45, op. 1, d. 279, l. 10–21) zveřejnil O. A. Ržeševskij v článku *K istorii anglo-sovetskogo dogovora 1942 g.* In: *Vtoraja mirovaja vojna: Aktual'nyje problemy*. Moskva, Nauka 1995, s. 133–151, zde s. 139. Že šlo o souhlas s eventuálními konfederacemi, vyplývá mimo jakoukoli pochybnost z dalšího průběhu rozhovoru: Eden poděkoval Stalinovi za jeho kladný postoj „k voprosu o federovanii malych

Z dosavadní literatury a také z archivních pramenů československého původu bylo dále známo, že navzdory citovanému Stalinovu ujištění tváří v tvář Edenovi vedl sovětský velvyslanec Bogomolov v debatách s ministrem Ripkou a později i s prezidentem Benešem po celý rok 1942 urputnou kampaň proti myšlence československo-polské konfederace. Nyní víme navíc, jak byl v tomto směru instruován. Obsáhla, několik desítek stran dlouhá informace tehdejšího vedoucího 4. evropského oddělení sovětského ministerstva zahraničí N. V. Novikova z června 1943 nazvaná Politika československé vlády vůči SSSR po obnovení vztahů (1941–1943)⁴⁰ cituje podrobný pokyn Bogomolovovi ze 14. července 1942 ve věci „naší taktiky“ v otázce konfederace. Závěr byl takový, že konfederace je bezpředmětná a že se k ní sovětské kruhy stavějí záporně. Bogomolov měl tlumočit námitky proti konfederaci jako názor „sovětských diplomatických kruhů“; Novikova zpráva hodnotí kriticky fakt, že Beneš v rozhovoru „překroutil“ smysl Bogomolovovy argumentace, když ji chápal jako názor sovětské vlády, a s politováním konstatuje, že si takové nesprávné interpretace „soudruh Bogomolov nepovšiml“.

Sovětské dokumenty potvrzují, jak Beneš i Ripka myšlenku konfederace s Poláky v rozhovorech se sovětskými partnery hájili. Ti se ovšem bránili myšlence, že by sovětská strana veřejně prohlásila, že má ke konfederaci negativní postoj. Novikova zpráva cituje Bogomolovovo hlášení, podle něhož v září 1942 Beneš prohlásil: „Vyprovokujte mne v otázce konfederace k roztržce s Poláky. Oficiálně mi to oznamte, abych o mohl říci Polákům a Angličanům.“ Novikov pak pokračuje: „V polovině října dostal Bogomolov pokyn k Benešovým 'návrhům'. Bylo mu uloženo, aby sdělil, že Benešův návrh ohledně našeho oficiálního prohlášení ke konfederaci je nepřijatelný. Přijetí takového návrhu by vlastně znamenalo, že Beneš chce, abychom špinavou práci při přerušení polsko-československých jednání o konfederaci vykonali my, a sám aby zůstal stranou a příležitostně s touto okolností spekuloval.“⁴¹

Československo-sovětská smlouva

Druhý příklad se týká historie vzniku československo-sovětské smlouvy z prosince 1943, jež je ve fondech sovětského zahraničního úřadu velmi slušně dokumentovaná, a to počínaje rozhovorem Bogomolovova zástupce V. A. Valkova s ministrem Ripkou 29. prosince 1942, který Sověti považovali za počátek československé iniciativy v tomto směru.⁴²

jevropských gosudarstv“, přičemž výslovně hovořil o připravované konfederaci Polska a Československa. (*Tamtéž*, s. 141.)

40 *AVP RF*, 0138/255/152/4, l. 5–20. Plné znění informace v českém překladu bude uveřejněno v příštím čísle *Soudobých dějin*.

41 Citované pasáže jsou na s. 21 a 22 citované zprávy, *tamtéž*, l. 16.

42 Dokonce se tu dovíme číslo telegramu, jímž Valkov referoval do Moskvy. Srv. dokument *Spravka o předloženíh Čechoslovakého pravitel'stva zaključit' dogovor s SSSR o vzaimopomošči*, přiložený k referátu A. Kornejčuka ministru Molotovovi z 2.4.1943. *AVP RF*, 016/1/2/12, l. 3. Zde se říká: „Zamestitel' Ministra Inostrannyh Del Čechoslovakii Ripka v besede s tov. Val'kovym 29 dekabrja 1942 goda (sm. tel. No. 618) zajavil o želanii Čechoslovakého pravitel'stva zaključit' dogovor, vključajuščij vzaimopomošč i poslevojennoje sotrudničestvo.“ Telegram sám není ve spisu založen, kurýrní poštou došlý strojopisný záznam o rozhovoru lze v archivu číst *in extenso*. (*Tamtéž*, 06/5/33/397, l. 19–20, záznam o rozhovoru s Ripkou 29.12.1942, datovaný 6. ledna 1943.) Vzhledem k pobytu velvyslance Bogomolova v Moskvě zastával tehdy Valkov funkci *chargé d'affaires ad interim* na sovětském velvyslanectví u spojeneckých vlád v Londýně.

První argumenty ve prospěch jednání o smlouvě pocházely od jednoho z náměstků komisaře pro zahraniční věci Alexandra J. Kornejčuka. Když předkládal Molotovovi 2. dubna 1943 návrh telegramu Bogomolovovi (ve svazku není založen), doporučoval: „Vycházejte z toho, že musíme podniknout ty či ony kroky s cílem rozbit polsko-československé plány na vytvoření konfederace a že uzavření paktu o vzájemné pomoci s Československem obecně odpovídá našim státním zájmům, považoval bych za nezbytné přijmout Benešovy návrhy a zahájit s Čechy rozhovor o projektu paktu.“⁴³ Kornejčuk se dokonce domníval, že by bylo vhodné, aby se rozhovory s Benešem o smlouvě konaly v Moskvě, a to ještě před jeho státní návštěvou v USA plánovanou na 12. května. K tomu nedošlo a hlavní jednání o smlouvě začalo až koncem léta.

Tentýž Kornejčuk vypočetl 5. září 1943 Molotovovi ve zprávě o návrhu smlouvy, který odevzdal v srpnu 1943 Beneš Bogomolovovi v Londýně, následující důvody pro podpis smlouvy s Československem: „...nepochybně posílí naše pozice ve východní a střední Evropě, protože ztěžuje vznik vůči SSSR nepřátelských uskupení malých zemí a stojí v cestě polsko-československé konfederaci jako základnímu článku celého systému takzvaného sanitního kordonu kapitalistických zemí proti SSSR. [Na jiném místě je v souvislosti s nepřátelskými uskupeními výslovně jmenováno „reakční Polsko“.] Zároveň taková smlouva sehraje kladnou úlohu při sjednocování slovanských národů okolo SSSR, prodchne je jistotou, že si za mocné podpory Sovětského svazu uchrání svou nezávislost a svobodný mírový vývoj. Proto musí už sám charakter této smlouvy s Československem v nynějších podmínkách nejen demonstrovat naši přátelskou politiku vůči malým státům, ale ukázat jim také vzájemné výhody plynoucí z navázání poválečné spolupráce se SSSR.“⁴⁴

Třebaže i zde chybějí dokumenty s přímými instrukcemi Bogomolovovi, zpřístupněná dokumentace umožňuje rekonstruovat podstatnou část interního projednávání československého návrhu smlouvy v sovětském zahraničním úřadě a formulování sovětských „oprav“,⁴⁵ jež byly poslány v Molotovově spisové poznámce z 29. září 1942 pojímány jako sovětská podmínka *sine qua non*. (Jestliže Beneš přijme tyto opravy, může přijet do Moskvy podepsat smlouvu.)⁴⁶ To ostatně vyplývá z rovněž dochovaného záznamu o rozhovoru

43 „Ischodja iz togo, čto nam neobchodimo predprinjat' te ili inye šagi s cel'ju rasstrojit' pol'sko-čechoslovakijje plany sozdanija konfederacii i čto voobščee zaključenje pakta vzaimopomoščii s Čechoslovakijej otečajet našim gosudarstvennym interesam, ja polagal by neobchodimym prinjat' predloženiye Beneša i vstupit' s čechami v peregovory o projekte pakta.“ *Tamtéž*, 016/1/2/12, l. 2.

44 *Tamtéž*, 06/5/34/403, l. 14–18, A. Kornejčuk V. M. Molotovovi, citovaná pasáž je na l. 14 a 15. Ve zprávě označil Kornejčuk rozhovor Ripka – Valkov konaný 29. prosince 1942 zřejmým omylem jako rozhovor Ripka – Bogomolov. Srv. pozn. č. 42.

45 Jde o dva svazky spisů v *AVP RF*, jež se vzájemně doplňují, jeden z fondu „sekretariát Molotova“, druhý z fondu „sekretariát Kornejčuka“: 06/5/34/403 a 016/1/2/12.

46 Kornejčuk předložil Molotovovi 25. září 1943 zprávu, v níž doporučoval přijmout návrh smlouvy předložený prezidentem Benešem jako základnu k jednání a uložit Bogomolovovi, aby to sdělil velvyslanci Fierlingerovi. Referát obsahoval návrhy sovětských oprav k československému návrhu a bylo k němu přiloženo původní znění, jež dostal 22. srpna 1943 v Londýně velvyslanec Bogomolov od Beneše, a sovětský protinávrh. Na první straně prvopisu Kornejčukovy zprávy je Molotovova spisová poznámka datovaná 29. září: „Protiv Dogovora ne vozražajem, no nužna ukazannaja zdes' popravka + v protokole. Jesli Beneš prinimajet eti popravki, to možet prijечат' v Moskvu, čtoby podpisat' Dogovor. V. M.“ (Druhá, přeškrtnutá rukopisná poznámka naznačuje, že Molotov asi postoupil věc k potvrzení Stalinovi, to však je možné ověřit jen na původním spise; na fotokopii, již mám k dispozici, totiž nelze rozlišit použití barevných tužek: Molotov obvykle používal modré,

Bogomolova s Fierlingerem 30. září 1943. Předáváje československému velvyslanci oprávněný návrh smlouvy, použil Bogomolov formulaci takřka totožnou s Molotovovou poznámkou na spisu. (To by mohlo napovídat, jaký byl asi pokyn centrály Bogomolovovi.) „Sdělte prezidentu Benešovi, že jsem využil svého pobytu v Moskvě a odevzdal jsem své vládě návrh sovětsko-československé smlouvy o vzájemné pomoci, který mi Beneš předal k seznámení 22. srpna t.r. v Londýně. Sovětská vláda přijala prezidentův návrh příznivě, považovala však za nezbytné učinit řadu oprav a upřesnění. Nebude-li mít prezident proti těmto opravám námitky, může přijet do Moskvy k podpisu takové smlouvy.“⁴⁷

Opravy a doplňky se týkaly zejména doby, na kterou se smlouva uzavírala (československý návrh se o tom nezmiňoval): Sověti se rozhodli pro dvacet let s eventuálním automatickým prodlužováním. Článek týkající se závazku obou smluvních stran neuzavírat žádný svazek a nevstupovat do žádné koalice, jež by byly namířeny proti druhé straně, sovětský doplněk upřesňoval, že nesmí být namířeny proti druhé straně „přímo či nepřímo“. Interně byla tato sovětská formulace zdůvodňována jako opatření, „aby se maximálně ztížila účast Československa v jakýchkoli uskupeních vůči nám [tj. sovětské straně] nepřátelských“. Mimo jiné šlo dále o údaj v protokolu, že ke smlouvě se může připojit kterákoli třetí strana.

* * *

Z uvedených příkladů je zřejmé, že fondy sovětského zahraničního úřadu dovolují alespoň tu a tam nahlédnout do sovětské diplomatické kuchyně. Zdaleka ne ovšem tolik jako například prameny britského Foreign Office; spisové záznamy – *minutes* –, jaké známe z britské praxe, nemají obdobu nikde jinde na světě. Pokud jde o sovětskou praxi, nemáme však dosti záchytných bodů, abychom mohli s jistotou říci, že neexistují dosud nezpřístupněné záznamy o interních poradách v odděleních zahraničního úřadu, v kolegiu ministra, o eventuálních poradách ministra s náměstkou.

Materiál, který jsem měl v rukou, ovšem dovoluje učinit závěr, který navazuje na výše uvedené konstatování, že písemnosti všeho druhu byly v sovětských aparátech pečlivě evidovány a uschovávány. V zahraničním úřadě byly úřední spisy – depeše, záznamy o rozhovorech, diplomatická korespondence a všechny další skupiny úředních spisů – pracovní paměti na všech stupních rozhodování. Pečlivě vedená *dossier* byla zakládána a připravena ke každodennímu použití nebo aby posloužila v případě potřeby. Jako například v březnu 1945, když Molotov předložil Benešovi záznam jeho výroku z debaty s ruským diplomatem roku 1939, který se týkal zejména Podkarpatské Rusi.⁴⁸

Stalin psal svou šifru červeně.) *Tamtéž*, 06/5/34/403, l. 33–43, Molotovova spisová poznámka na l. 33.

47 *Tamtéž*, l. 44–45, *Zapis besedy tov. Bogomolova s českoslovačkim poslom Fierlingerom 30 sentjabrja 1943 g.* Spis vyhotovil A. Kornejčuk 6.10.1943 pro V. M. Molotova na základě Bogomolovova telegramu č. 371–375 (ve spisech není založen) a s ním souvisejícího ústního sdělení.

48 Ve svazku dokumentů nadepsaném *Prebyvanije Beneša v Moskve*, jež souvisely s návštěvou prezidenta Beneše v Moskvě v březnu 1945 a s návratem československých představitelů do vlasti. Šlo o desetifádkový výňatek ze záznamu rozhovoru Beneše s Majským v Londýně 23.9.1939, na němž je rkp. poznámka *Peredano Benešu 24.III.45 g.* Nejdůležitější byla bezpochyby poslední věta: „V otnošenii Karpatskoj Ukrainy Beneš prjamo govoril, čto ona dolžna vojti v sostav USSR, i čto on, ešče v bytnost' svoju Prezidentom Čechoslovakii, rassmatrival jeje kak buduščuju čast' Sovetskogo Sojuza.“ (*Tamtéž*, 06/7/51/835, l. 9.)

Existuje jistě řada diskrepancí mezi tím, co myslel svým výrokem partner sovětského činitele a co si o tom zaznamenal, a tím, co o těchže výrociích zaznamenal či hlásil sovětský úředník. V sovětském zahraničním úřadě se však pracovalo se sovětskými záznamy a paměti úřadu bylo to a jen to, co bylo zaznamenáno v sovětských spisech. A to také padá na váhu, jestliže zkoumáme sovětskou politiku, sovětské rozhodovací mechanismy.

To přirozeně neznamená, že v těchto spisech bylo rozhodování či další postup sovětské zahraniční politiky předurčeno. V systému, kde *decision-taking* bylo tak centralizováno jako právě v sovětském případě, zejména za Stalinova života, to ani nebylo možné. Tak tomu ostatně není nikdy a nikde. Leč historika zajímají všechny možnosti vývoje, jež jsou v každém okamžiku historického procesu otevřené a jejichž realizace závisí na okolnostech, na lidech, na náhodě. Zajímají ho často právě ty vývojové alternativy, jež se neuskutečnily. V daných souvislostech například osud námětů a rozborů očekávaných trendů poválečného vývoje, jež byly vypracovány od ledna 1944 do poloviny roku 1945 individuálně nebo v komisích ustavených sovětským politbyrem v rámci sovětského ministerstva zahraničních věcí.⁴⁹

Jedno z těchto memorand, za nimiž stály osobnosti jako Ivan Majskij, Maxim M. Litvinov a Andrej A. Gromyko, totiž Majského *zapiska* O žádoucím obraze budoucího světa,⁵⁰ se zmiňuje také o Československu. To bylo v Majského představě součástí sovětské sféry zájmů v Evropě; doporučoval, aby byla za všech okolností zajištěna dostatečně dlouhá společná hranice SSSR s Československem, i za cenu změny hranic s Polskem nebo Rumunskem. Teritoriálně, politicky a hospodářsky posílené Československo mělo být podle Majského považováno za předvoj sovětského vlivu ve střední a jihovýchodní Evropě.⁵¹

Úskalí a obtíže studia v ruských archívech

Zmínil jsem se již o některých neúspěších, jež jsem utrpěl ve snaze získat přístup k určitým pramenům sovětské provenience nebo aspoň zjistit, co všechno je v tom či onom ruském archivu k dispozici. Mohl bych uvést řadu dalších jednotlivostí. Historici pracující v ruských archívech všeobecně pociťují zneklidnění nad tím, že se v posledním roce zpřísnila i tak dosti nepřehledná pravidla pro zpřístupnění archivních pramenů ze sovětské éry. V září 1995 jsem v archivu *RCChIDNI* nedostal k nahlédnutí materiál, který jsem tam studoval v roce 1994 a z něhož mi tehdy bez potíží pořídili mikrofilmy. Nešlo o zásah, který by se týkal pouze mne. Celá jedna část fondu Kominterny, archivní jednotka (*opis'*) 74 – korespondence Dimitrova s vedeními komunistických stran v letech 1934–1944 – celkem 647 svazků písemností, je prostě pro všechny badatele bez rozdílu prohlášena za „uzavřenou“ a podmínky jejího znovuzpřístupnění se komisionálně zkoumají. Těžko posoudit, jaké jsou příčiny nynějších restriktivních opatření, a v tomto ohledu nutno vyčkat

49 Souhrnně a zatím nejlépe o tom informuje studie uveřejněná v sérii vydávané washingtonskou institucí *Woodrow Wilson International Center for Scholars*: PECHATNOV, Vladimír O.: *The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post War Relations with the United States and Great Britain*. Washington D.C., July 1995. (Cold War International History Project, Working Paper No. 13.)

50 Viz pozn. č. 25.

51 „Čechoslovakija dolžna byt' po vozmožnosti usilena – territorial'no, političeski i ekonomičeski. Jeje sledujet rassmatrivat' kak forpost našego vlijanija v central'noj i jugo-vostočnoj Jevrope.“ *AVP RF*, 06/6/14/145, l. 30.

dalšího vývoje. Není vyloučeno, že jde o složité politické otázky související s celkovou politickou nejistotou v Rusku.

I bez tohoto znejištění, doufejme jen momentálního, je studium v ruských archívech z řady důvodů obtížné, časově neúměrně náročné a málo efektivní ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi. Je také – právě v mezinárodním srovnání – neobvykle nákladné.

Nejvíce to bije do očí v Archivu zahraniční politiky Ruské federace. Pro orientaci badatele je k dispozici pouze průvodce po fondech s jejich zběžným popisem; žádné katalogy, inventáře, rejstříky. Badatel je zcela odkázán na to, co pro něho vybere archivář podle tématu, které je uvedeno v žádosti, a je na něm zcela závislý. Teprve po dlouhé době může trpělivým ohledáváním terénu postupně zjistit, co všechno asi ten či onen fond obsahuje, jist si ovšem nemůže být ničím – může mít štěstí, ale také smůlu. S archivářem konzultovat nelze, s ním se ostatně historik ani nedostane do styku. Studovna, kam se materiál ke studiu přiváží dvakrát týdně, je v jiné budově než archiv. Od objednávky materiálu k jeho předložení uplyne obvykle celý týden plný nejistoty, co z toho, oč badatel žádal a co si objednal, nakonec přivezou. Ctihodní profesori věhlasných univerzit jsou tu stejně ubohými párii jako badatelští „pěšáci“, historikův čas jako kdyby neměl v tomto archívu žádnou cenu a váhu.

Kopírování je velmi nákladné: základní cena za jednu stranu xerokopie formátu A4 je v AVP RF jeden americký dolar; k tomu se připočítává 23% daň. Tu mi v roce 1994 po oficiální intervenci českého velvyslance odpustili. O rok později jsem ji už platit musel, za to jsem však na kopii každého spisu našel razítko „bez práva publikovat“. Ruské archívy totiž přecházejí k systému komerčních licencí: za právo dokument publikovat musí badatel zaplatit zvláštní licenční poplatek. Ve vojenském archívu je licence už součástí kupní smlouvy. Licenci k publikování písemností z Archivu zahraniční politiky poskytuje k tomu účelu zřízená společnost. Nejprísnejší pravidla, přinejmenším na prohlášení, které badatel podepisuje, jsou v archívu *RCChIDNI*: bez licence nejsou z tamních dokumentů povoleny ani drobné citáty.

Kopírování je v AVP RF i v dalších archívech navíc omezeno počtem kopií na badatele ročně; dále je vyloučeno kopírování celého souboru písemností v jednom svazku spisů, a to i tehdy, jsou-li ve svazku pouhé tři listy. Objednáte-li v takovém případě opomenutím celý dokument, neokopírují vám nic. Kolik úskoků si musí historik vymyslet, aby nemusel celé dny opisovat! Tento archiv ještě navíc nepožizuje kopie těch písemností z fondů ministerstva zahraničí, jejichž původcem byla jiná sovětská instituce, byť byl adresátem zahraniční úřad nebo třeba i sám ministr zahraničí. To se považuje za „cizí materiál“, a žádná logická argumentace nepomáhá. Obvykle až doma člověk zjistí, že se při objednávání provinil proti nějakému pravidlu, když konečně po týdnech drží v rukou vytožené kopie, a právě ty nejzajímavější chybí: „pokračování příště“.

Potíže a úskalí bádání v ruských archívech jsou tedy velké, nemluvě o obtížích spojených s pobytem v současném Rusku, přičemž okolnost, že Moskva je pro cizince snad nejdražší město na světě, zdaleka není obtíží největší. Přesto se historici nedají a ani se nesmějí dát odradit. Jde o příliš vážnou věc: po desetiletí jsme cítili jako velký handicap, že jsme při práci na soudobých dějinách Československa – a *mutatis mutandis* na dalších tématech – neměli k dispozici sovětské prameny. Nyní tu tedy jsou, a je nutno najít cestu, jak je zvládnout navzdory jejich obrovskému množství, navzdory překážkám, z nichž jsem některé vyjmenoval.

Potřeba komplexního zvládnutí zahraničních pramenů

Česká a slovenská historiografie mají ještě navíc úkol zvládnout prameny k československým dějinám a k postavení Československa v evropské politice, jež jsou uloženy v archívech britských a amerických. Přinejmenším pro období 1939–1945, možná pro celé desetiletí 1938–1948 platí, že k řádnému zpracování dějin Československa jsou tyto prameny nezbytné.⁵²

Bude-li to ponecháno na jednotlivých badatelích, nebudeme ani za dvacet let o mnoho dále než dnes, nehledě na plýtvání časem a prostředky. Vidím schůdnou cestu – možná jedinou schůdnou: pokusit se získat soustředěnou a koordinovanou akci kopie relevantní části uvedeného zahraničního archívního materiálu a zpřístupnit je pak na jednom místě v Praze českým a slovenským historikům i badatelům z okolních zemí. K takové koordinované a jistě nákladné akci, i když *bezpochyby nejlevnější* ze všech, jež přicházejí v úvahu, bude potřeba spojit síly na věci zainteresovaných historiků i archivářů z celých Čech a Moravy a snad i bohemistů za hranicemi. Vypracovat pěti- či šestiletý projekt, který by dostatečnou částkou podpořila Grantová agentura České republiky; obrátit se o podporu k Evropské kulturní nadaci v Bruselu; získat pro věc ruské archiváře a historiky, najít a vhodně motivovat pomocníky v Moskvě, Londýně i Washingtonu, i když samotný nákup mikrofilmů a fotokopii bude v *Public Record Office* a v *National Archives* ve Washingtonu snazší než v Moskvě. (Obtíže mohou nastat v *Hoover Institution* v kalifornském Stanfordu.)⁵³ Důležitý materiál americké provenience je také v archívech prezidentů Roosevelta a Trumana, každý na jiném místě Spojených států.

Takový projekt má však ještě další rozměr. Obávám se, že v Čechách není momentálně dost historiků připravených tento úkol zvládnout. Součástí projektu musí být proto systematická výchova vědeckého dorostu orientovaného tímto směrem, mladých historiků obojího pohlaví, kteří pobytem v zahraničí načerpají vědomosti, které zde v zemi chybějí, a zvládnou literaturu, která byla ve světě publikována v uplynulých čtyřiceti letech. Nové prameny ze sovětské éry už nyní oživují nejednu diskusi z uplynulých desetiletí a my potřebujeme natolik zasvěcené historiky, aby mohli do současného i budoucího historického diskursu o základních otázkách dějin studené války kvalifikovaně zasáhnout.

Obdobně stojí česká historiografie před úkolem výchovy mladých archivářů pro práci se soudobým materiálem, a protože půjde o prameny zahraničního původu, stojí v popředí dostatečné znalosti cizích jazyků a praxe nabytá studiem ve velkých zahraničních archívech. Podobné úsilí bude nutné vyvinout k vyškolení dostatečného počtu editorů pro přípravu pramenných edic. Jak archiváři, tak vydavatelé pramenů budou muset umět ovládat nejnovější elektronickou techniku sloužící nejen při skladování a evidenci materiálu, ale i při jeho zpracování, zhotovení inventářů, indexů a přípravě edic, kde se budou zřejmě používat jako hlavní nosiče dat kompaktní disky CD-ROM.

52 Pro období 1938–1945 nutno k tomu připočítat prameny uložené v archívech německých. Mikrofilmy z někdejších amerických projektů zdaleka nezahrnovaly všechny prameny nacionálněsocialistické éry relevantní pro československé (resp. české a slovenské) dějiny za války a okupace, a ani ze vzpomínutých mikrofilmových sbírek není v České republice k dispozici všechno, co historik nezbytně potřebuje.

53 Kromě důležitých soukromých sbírek, z nichž k některým je přístup bezpochyby omezen, je tu například fond *Polish Government*, který má okolo 900 kartin. Nejméně 15 z nich obsahuje písemnosti přímo se týkající československo-polských vztahů za války (podle stavu v roce 1979).

Studentky a studenti s talentem pro historickou a archivářskou práci se najdou, budou-li pro obor soudobých dějin motivováni už v průběhu studií, bude-li je mít kdo učit a na jejich budoucí práci orientovat a připravit. Proto by měl projekt, jehož obrysy jsem načrtl, zahrnout i prostředky na personální posílení fakultních ústavů a kateder v naznačeném směru.

Jsou to utopické plány? Nikoli, pouze odpověď na nepřehlédnutelnou a neodbytnou výzvu doby, bezpochyby přelomové, a logický závěr z evidentní pravdy, že dějiny československého státu a české společnosti, jaké potřebují současníci a budoucí generace občanů v této zemi, se nedají koupit nikde ve světě za žádné peníze a že je za nás, české historiky, nenapíše nikdo jiný ani v Oxfordu, ani na Harvardu, ani na žádné německé univerzitě. Bez znalosti *celého* komplexu dochovaných a dnes už dostupných pramenů dějiny hodné toho označení však napsat nelze.

Článek je rozšířenou verzí referátu předneseného na výroční konferenci mnichovského Collegia Carolina Československo a východní Evropa 1945–1948, jež se konala v Bad Wiessee 23.–26. listopadu 1995.

Několik poznámek k tématu „cesta k odsunu sudetských Němců z Československa“

Jitka Vondrová

KURAL, Václav: *Místo společenství – konflikt!*: Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945). Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994, 295 s.

Kuralova práce¹ je prvním pokusem československé, respektive české historiografie splatit letitý dluh vůči problematice ukončení mnohasetletého soužití Čechů a Němců na území Čech a Moravy. Autor se pokouší o syntetizující pohled na otázku dosud opomíjenou, a proto zpracovanou značně nerovnoměrně a nesystematicky. Podobná nevyváženost se ovšem projevuje i v jeho knize; Kural věnuje hlavní pozornost období 1939–1942, tedy do atentátu na Reinharda Heydricha a do britského oduznání mnichovské dohody v srpnu 1942, jemuž ve své knize vyhradil první tři kapitoly: Němci proti Čechům, Češi proti Němcům a Vyrcholení německo-českého konfliktu (205 stran textu). Na další tři válečné roky zbyly jen dvě kapitoly: Průlom u velmocí – rok 1943 a Povinnost obrátit nebo bojů „až do hořkého konce“? a pouhých 40 stránek, ač se jedná o léta rozhodující.

Kural ve své knize, stojící na pomezí populárně naučné a vědecké práce a psané tomu odpovídajícím živým jazykem, dokazuje svou schopnost synteticky pojmout téma, vystihnout podstatné a neutápět se v detailech. Na druhé straně přílišná generalizace a snaha o syntézu tam, kde by byly zatím na místě spíše analytické studie, a současně malý zřetel a až přehlížení detailů vedou někdy k zjednodušením a nepřesnostem, k nepřesvědčivosti závěrů. Kladu si otázku, zda je téma dostatečně zralé na syntetickou práci, zda kniha vzhledem k současnému stavu historiografického zpracování nepřišla předčasně – tohoto rizika si byl ostatně vědom i autor (s. 4). Na druhé straně si téma zpracování opravdu vyžadovalo, už s ohledem na to, jakým politikem se stalo. Pokud v tomto směru přispěje k osvětlení dosud velmi zkreslované Benešovy role v otázce transferu sudetských Němců z Československa, kde autor správně zdůrazňuje a celou knihou dokazuje, že transfer

1 Navazuje na autorovu předcházející knihu *Konflikt místo společenství?* Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1993, věnovanou předcházejícímu období – letům 1918–1938.

nebyl produktem pouze Benešovy politiky, ale „vzájemného, plynulého i etapovitého působení několika různých faktorů (německo-nacistické okupační politiky, postoje Spojenců, názorů odbojového domova i jeho oportunistických kruhů, činnosti českého exilu a jeho protagonisty, prezidenta E. Beneše)“ (s.4), a pokud tento názor pronikne do širšího povědomí, je Kuralova práce velmi přínosná.

Kniha nevznikala snadno – vzhledem k autorově profesní přestávce se práce na ní značně prodlužovaly, aby nakonec byly dokončeny ve značném spěchu, což nemohlo nepoznamenat výslednou podobu předkládaného díla. Na některá problematická místa bych chtěla poukázat. Vzhledem k tomu, že jedné stránky Kuralova díla, a to „obecných pasáží“, tedy definování Hitlerovy politiky vůči Československu hned po Mnichovu a později po okupaci Čech a Moravy – vývoji „protektorátní autonomie“, se ve svém diskusním příspěvku dotkl Stanislav Kokoška,² omezím se na kapitoly věnované otázce, jak si řešení sudetoněmecké otázky představoval československý odboj, a na oblast vztahů mezi československým a sudetoněmeckým exilem. Protože toto téma nebylo dosud v české historiografii synteticky zpracováno, jedná se pravděpodobně o nejvýznamnější části knihy.

Václav Kural přináší řadu nových poznatků a závěrů k vývoji myšlenky na odsun sudetoněmeckého obyvatelstva z Československa, který podle něj nebyl výsledkem Benešova „němcožroutství“, neboť Beneš „svou koncepci německé otázky dosti dlouho a pracně hledal a upravoval ji“. Ne vždy jsou však autorovy závěry dostatečně zdůvodněny a doloženy.

Platí to především o výchozí Kuralově tezi, že již v roce 1939 měl Beneš „celkovou sudetoněmeckou koncepci (nám známou z Drábkova svědectví)“, kterou „spatřoval ve směsi územních odstupů a vysídlení“ (s. 124) a již údajně zastával až do poloviny roku 1940. Toto tvrzení opírá Kural o jediný pramen – „Drábkovy poznámky“, jiný neuvádí. Nejsem přesvědčena, že z Benešových úvah pronesených 31. ledna 1939, které představitel formujícího se domácího odboje Jaroslav Drábek zachytil slovy „Morava zpět. Severní a západní [Čechy] nikoli zpět. 1 400 000“ a doplnil zakreslením území,³ které by ČSR mohla odstoupit Německu, do přiložené mapky, lze dedukovat zmíněnou koncepci, podle níž mělo dojít k úbytku sudetoněmeckého obyvatelstva o 1,4 milionu, zřejmě v souvislosti s odstoupeným územím (zde by bylo zapotřebí alespoň přibližně stanovit, kolik Němců tam žilo), a o dalších 600 tisíc výměnou obyvatelstva (v Drábkových poznámkách nezmiňnou), celková redukce sudetoněmeckého etnika měla tedy představovat dva miliony.⁴ Ničím pak autor nedokládá konstatování, že se Beneš této koncepcí držel až do poloviny roku 1940 (a pak opět od jara 1941), ačkoli s ním argumentuje v části o vzájemných kontaktech československého exilu se sudetoněmeckou exilovou sociální demokracií,

2 KOKOŠKA, Stanislav: Poznámky ke knize Václava Kurala Místo společnosti – konflikt! In: *Historie a vojenství*, (1995), č. 4, s. 161–173.

3 KOKOŠKA, Stanislav (vyd.): Poznámky Jaroslava Drábka o jeho rozmluvě s Edvardem Benešem v lednu 1939. In: *Z Druhé republiky*, II. Praha, Historický ústav České armády 1993, s. 369.

4 I když se Beneš otázky výměny obyvatelstva během tohoto rozhovoru zcela jistě dotkl jako tématu, k němuž by se měl vyjádřit domácí odboj. Ten tak učinil studii prof. Z. Pešky o výměně obyvatelstva. Srov. VONDROVÁ, Jitka (vyd.): *Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945: Dokumenty*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994, s. 21–23.

reprezentovanou *Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten*, a při výkladu o vývoji názorů domácího odboje na řešení sudetoněmecké otázky. Tvrzení, že Beneš již v této době plánoval výměnu obyvatelstva, a dokonce vysídlení sudetských Němců, a to tak značného rozsahu, je však natolik zásadní, že by bylo potřebné doložit je dalšími prameny.

Podle autora pak Beneš v souvislosti s programovým prohlášením *Treuegemeinschaft* z března 1940, takzvanou holmhurstskou deklarací, „začal nejspíš někdy v létě 1940 hledat novou podobu řešení sudetoněmecké otázky v rámci budoucího československého státu, která by představovala českou alternativu k březnové koncepci *Treuegemeinschaft*“ (s. 124), a v polovině roku přišel s řešením počítajícím s „možnou přítomností Sudetoněmců v rámci předmnichovských hranic cestou vytvoření dvou národních prostorů uvnitř ČSR, a to při zmenšení váhy německého elementu pomocí vysídlení nacistů“ (tamtéž).

Kural přitom ponechává stranou důkazy svědčící o tom, že po celou tu dobu se jedná nikoli o dvě různé koncepce, ale o jeden plán, který Beneš jen postupně precizoval od původních neurčitých představ až do ucelené podoby ve svém memorandu o mírových cílech Československa z počátku roku 1941.⁵ Že své úvahy o odstoupení území spojeném s redukcí německého osídlení spojoval s myšlenkou, která vycházela z III. plánu řešení sudetoněmecké otázky, předloženého v srpnu 1938, a počítala se vznikem německých samosprávných krajů – žup, naznačil Beneš ostatně i Jakschovi v osobním rozhovoru 3. srpna 1939 (pak by ovšem neobstálo Kuralovo tvrzení, že Beneš Jakschovi při tomto rozhovoru zatajil svou koncepci řešení sudetoněmecké otázky). Nezůstalo to nejspíš utajeno ani okruhu Benešových spolupracovníků, neboť na tuto myšlenku reaguje již v lednu 1940 ve svém memorandu *Náš boj* J. Kalla (Kuralem nesprávně zařazený do tábora nacionalistických extremistů v československém exilu), který v něm zcela odmítá myšlenku „kompaktních, homogenních německých území“.⁶ Posléze tuto myšlenku jako způsob

5 Beneš sám naznačil spojitost mezi svými plány z jara 1940 a tímto memorandem v rozhovoru s R. B. Lockhartem, britským zástupcem u československé prozatímní vlády, když na Lockhartovu žádost, aby Čechoslováci odevzdali Angličanům své *war-aims*, odpověděl: „Už jsem je formuloval v memorandu pro S. Wellesle... Nemám, co bych k tomu dodal... Budu je jenom precizněji formulovat!“ OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (vyd.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943: Acta occupationis Bohemiae & Moraviae*. Praha 1966, dok. č. 126, s. 174.

6 J. Kalla, československý vojenský a letecký atašé v Londýně, patřil – i podle hodnocení W. Jaksche – k umírněným a spíše proněmecky citícím členům londýnského exilu, jak to dokládají úvodní slova jeho memoranda: „Domnívám se, že musíme najít s Němci jakýsi *modus vivendi*, jednak proto, že jich nyní potřebujeme k dosažení svých státněpolitických postulátů, jednak proto, že ve svých zásadách, s nimiž jdeme do boje proti nacismu, zdůraznili jsme zvláště silně zásadu demokracie, sociální spravedlnosti, a tím jsme *de facto* proklamovali hesla francouzské revoluce rovnost – volnost – bratrství,“ a následná polemika s těmi názory, že „se budeme moci úplně zbavit Němců. Říká se: část jich povraždíme, část vyženeme, mnoho jich uteče ze strachu před pomstou a zbytku se zbavíme přestěhováním Němců, případně úpravou hranic.“ Proti tomu staví Kalla argumentaci: „Máme asi tři a čtvrt milionu Němců. Odhaduji, že v německých výběžcích, které bychom mohli beze škody pro nás postoupit Říši, nežijí jeden milion. Ale i kdybychom s touto číslicí počítali, zbývá nám dva a čtvrt milionu Němců, které není možno ani vybit, ani vyhnat nebo přesídlit...“ Dva miliony lidí se vystěhovat nedají a více než čtvrt milionu jich nezhyne ani v sebekravější domácí revoluci...“ VONDROVÁ, Jitka (vyd.): *Češi a sudetoněmecká otázka... Viz pozn. 4, s. 37–38*. Zastavila jsem se poněkud šířeji u této otázky, protože nesprávná interpretace Kallova memoranda se už stává součástí veřejného mínění. Viz NOVÁČEK, Petr: Postupím za to nemůže: Odsun Němců se nezrodil v Postupimí, ale v hlavách Čechů. In: *Týden*, (31.7.1995), s. 27–29.

řešení sudetoněmeckého problému, které mělo proběhnout na základě korektur hranic, blíže nespecifikovaného „převodu obyvatelstva“⁷ a vytvořením „obvodů, které by byly národnostně co nejhomogennější“ a měly „local government“,⁸ předsedřel Beneš na jaře 1940 i Britům a Američanům. Oficiálně s tímto plánem vystoupil až po uznání prozatímní československé vlády Velkou Británií v červenci 1940, kdy byl československý exil postaven před nutnost vyjádřit se, jak si představuje řešení sudetoněmecké otázky, a nechtěl-li se zříci svých předmnichovských hranic, také před nutnost dohodnout se a navázat spolupráci se sudetoněmeckým exilem. Beneš tehdy musel zanechat své dosavadní rezervy a přijít s koncepcí, která by měla naději na přijetí sudetskými Němci.

Soudím, že pro toto období, kde prameny buď vůbec chybějí, nebo příliš nevypovídají, by byla na místě větší zdrženlivost při formulování závěrů. Autor svým tvrzením o dvou naprosto odlišných počátečních koncepcích – odstupové a župní – rýsuje poněkud překvapivou dynamiku československých představ o řešení sudetoněmeckého problému: nejprve zde byla na svou dobu velice radikální koncepce, podle níž měl počet Němců v obnoveném Československu klesnout o dva miliony a kterou přitom údajně Beneš razil v době, kdy obnova ČSR byla velmi nejistá. Od ní pak Beneš přešel k poměrně umírněné, „kompromisní“ koncepci německých žup. Autor tím poněkud zpochybňuje své konstatování o „vývojové řadě“ v Benešových názorech na řešení sudetoněmecké otázky, kdy se radikální představy o jejím řešení cestou odsunu prosazovaly postupně – především pod vlivem německé okupační politiky, a je zde vlastně velmi blízko některým tezím jisté části německé historiografie, podle nichž Beneš toto řešení zamýšlel od samého počátku a světová konstelace mu posléze dovolila je realizovat (s. 208).⁹

7 Beneš v této době mluvil i při jiných příležitostech vedle „převodu obyvatelstva“ o možném „stěhování“ německého obyvatelstva, aniž by specifikoval, zda tím myslí vysídlení Němců mimo budoucí hranice Československa, či pouze vnitřní stěhování Němců z území, která měla být v zájmu bezpečnosti obnoveného státu počestněna (severovýchodní Morava, Polabí, Duchcov, Teplice), do dvou, resp. tří německých žup. Srov. např. Benešova vystoupení v Chatham House v Oxfordu v březnu a dubnu 1940. OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (vyd.): *Dokumenty...* Viz pozn. 5, dok. č. 61, s. 83–84 a č. 80, s. 101–102.

Soudím, že v této době měl Beneš spíše na mysli vnitrostátní přesuny a že teprve později, zhruba od jara 1941, a zejména od uznání československé vlády v červenci 1941, spojoval rektifikace československých hranic s transferem – tedy něco za něco, jak to vyložil např. H. Ripka J. Kopeckému 10. října 1941: „V případě rektifikace je třeba významné rekompensace, zejména ve zmenšeném počtu Němců u nás.“ VONDROVÁ, Jitka (vyd.): *Češi a sudetoněmecká otázka...* Viz pozn. 4, s. 131–132. Nelze potom mluvit o spojitosti Benešovy koncepce z let 1939–1940 s jeho koncepcí z jara 1941.

8 Viz např. Benešovo memorandum Československo po válce z března 1940, určené S. Wellesovi. VONDROVÁ, Jitka (vyd.): *Češi a sudetoněmecká otázka...* Viz pozn. 4, s. 46–49.

9 V poslední době podpořil tyto názory i německý historik Detlef BRANDES ve své studii *Eine verspätete tschechische Alternative zum Münchener Diktat: Edvard Beneš und die sudetendeutsche Frage 1938–1945*. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Heft 2, April 1994, s. 221–242. Na základě záznamu rozhovoru R. B. Lockharta s E. Benešem z 22. května 1941 (nalezeného nedávno v pozůstalosti J. Smutného, uložené v Columbijské univerzitě v New Yorku) dochází k závěru, že Beneš nikdy nemyslel vážně své plány s třemi sudetoněmeckými župami. Podle autora sloužila tato varianta pouze k oklamání sudetoněmeckých sociálních demokratů, k uklidnění českého odbojového hnutí a jako východisko pro případ převratu v Německu s následným kompromisním mírem, zatímco Beneš od počátku trval neochvějně na svém cíli: nejen zredukování počtu sudetských Němců v Československu, ale i jejich odstranění jako menšiny (s. 238).

Kural poněkud opomíná Benešovu tezi právní kontinuity Československa a její nejednoznačné, či dokonce odmítavé přijetí u spojeneckých velmocí.¹⁰ Proto tvrzení, že „se obnova Československa stává od této doby [od července 1941] v podstatě nespornou... Tak jako v r. 1919 zařadí velmocenské rozhodnutí o ČSR a jejich hranicích sudetské Němce i teď do československého státu a jejich osud bude součástí rozhodnutí o podobě jeho nové státnosti – s vyústěním, které je známo...“ (s. 97), považují za sporné. Stálo by vůbec za zamyšlení, jakou roli hrál odmítavý postoj především Velké Británie k tezi o právní kontinuitě Československa a současně Benešův existenční zájem získat britský souhlas s touto tezí (a tím i potvrzení předmnichovských hranic Československa) ve vztazích mezi československým a sudetoněmeckým exilem a v jejich neblahém vyústění na konci roku 1942.

Tyto vztahy určovala na sudetoněmecké straně téměř výlučně Jakschova *Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten*. Autor líčí její politickou linii ve velké zkratce, i když správně vystihuje a analyzuje základní rys Jakschovy politiky, který v té či oné míře tvořil její stálou součást – latentní pangermanismus, jehož si byl i Beneš dobře vědom a s nímž počítal ve vzájemných jednáních obou exilů. Nicméně přílišná stručnost neumožnila autorovi podat vždy vyvážený pohled na tyto vztahy. Především otázka konečného rozchodu obou exilů a míry „viny“ jejich protagonistů – Beneše a Jaksche – by si zasloužila větší prostor i větší pečlivost při zpracování. Autor poněkud zastírá jeho průběh tím, že opomíná Jakschův dopis Benešovi z 22. června 1942, v němž Jaksch obhajoval svou dosavadní politiku a veškerou odpovědnost za neúspěch vzájemných jednání přesunul na Beneše a československou vládu, s níž prý není možná dohoda, protože preferuje jednostranné mocenské řešení. Přestože byl takto obviněn, otálil Beneš se svou reakcí na Jakschův krok (svou odpověď ze 4. září 1942 obsahující stanovisko k transferu neodeslal) a v rozporu s Kuralovým konstatováním o „přitvrzení stanoviska k Jakschovi“ (s. 200) naopak zahajuje další kolo – údajně velmi vstřícných – vzájemných rozhovorů jak s Jakschem, tak s celou exekutivou *Treuegemeinschaft*. Definitivně je ukončí až svým dopisem z 10. ledna 1943. Taktizoval zde Beneš ve snaze přesunout veškerou vinu na Jaksche, nebo mu šlo opravdu o dosažení dohody?

Ve druhé části knihy, věnované období po atentátu na Heydricha a po britském oduznání mnichovské dohody, rezignuje Kural na vyličení celkového obrazu česko-německých vztahů a zaměřuje se jen na několik momentů. Konstatuje-li však, že v tomto období „všechny až dosud uvedené skutečnosti posunovaly během roku 1942 československé, resp. české řešení sudetoněmecké otázky směrem k radikalismu, k přesunu od antinacistických hledisek k radikálně antiněmeckým“ (s. 206), nemá pro toto tvrzení plnou podporu pramenů, které jsou k dispozici. I když v tomto období přestaly hrát svou roli některé dosavadní limity Benešovy politiky (domácí odboj, *Treuegemeinschaft*), stále zde působil limit rozhodující – politika Spojenců. Právě jejich zdráhání definitivně a jasně se vyslovit o československých hranicích a osudu Němců v nich nedovolilo ani českosloven-

10 V rozporu s Kuralovým tvrzením na s. 97 ani Sovětský svaz nepodpořil v červenci 1941 obnovu Československa v předmnichovských hranicích – k tomu došlo až s ročním zpožděním: teprve 4. června 1942 se sovětská vláda vyslovila „pro obnovení nezávislého silného Československa, a to znamená, že je pro úplnou restauraci Československa v těch hranicích, jaké bylo před Mnichovem“. VONDROVÁ, Jitka (vyd.): *Češi a sudetoněmecká otázka... Viz pozn. 4, s. 164–165.*

ské vládě v Londýně zaujmout jednoznačné stanovisko k sudetoněmecké otázce. Tvrdit proto, že československý exil dosáhl na počátku roku 1943 dohody o hlavních rysech transferu sudetských Němců (s. 211), je velice diskutabilní. Sledujeme-li průběh debaty k návrhu dekretu o státním občanství československých občanů německé a maďarské národnosti, jímž se zástupně – vzhledem k tomu, že až do roku 1944 se téma transferu nestalo předmětem oficiálních jednání československého exilu a zůstávalo omezeno na neformální rozhovory – řešila československá menšinová otázka,¹¹ vidíme, že navrhovaný dekret vycházel až do srpna 1944 stále z „antinacistických hledisek“, tedy ze zásady individuální viny, a československý exil se přes řadu radikálních hlasů zdráhal použít zásadu kolektivně pojímané viny, aniž by měl explicitně potvrzen spojenecký souhlas s transferem sudetských Němců z československého území. Ani Beneš sám, jak se názorně projevilo hned po návštěvě USA, odkud se vrátil s údajným souhlasem všech tří spojeneckých velmocí s transferem, v diskusi o dekretu o státním občanství nepodpořil radikální antiněmecká stanoviska a vyjádřil ústy J. Smutného, že „otázku našich národních menšin – Němců a Maďarů – nebudeme moci řešit sami. Problém transferu našich menšin bude lze řešit jen za pomoci a účasti mezinárodní a tuto věc nebylo by lze obejít tím, že bychom tyto menšiny prostě *in toto* zbavili našeho státního občanství... kdyby transfer z těch či oněch důvodů nemohl být proveden, nastala by u nás situace taková, že by ve státě bylo na čtyři miliony cizích státních příslušníků.“¹²

Na této zásadě individuální viny byl také založen Benešův desetibodový plán transferu z konce roku 1943, určený Stalinovi. Označení, že se jedná o „superradikalismus“ nebo o „integrální radikalismus“, pokládám za příliš silné. V tomto plánu, zkompilem z několika dokumentů, Beneš zachytil tehdejší stav názorů československé exilové vlády na sudetoněmecký problém, a ty byly stále velmi opatrné. Rostly sice radikální nálady (mezi jejich nositeli by bylo na místě jmenovat spíše členy československé exilové vlády S. Ingra a L. Feierabenda a ředitele Studijního ústavu československého ministerstva zahraničních věcí J. Císaře, kteří měli přímý vliv na formulování československých představ řešení sudetoněmeckého problému, než Kallu a Černého), ale ohled na nevyjasněné spojenecké stanovisko držel československý exil při zemi. Proto do něj Beneš nezahrnul kategorický požadavek domácího odboje, aby „každý Němec byl občanem Říše... Věrní Němci dostanou povolení k pobytu v zemi jako cizinci...“, obsažený ve „čtyřech pražských bodech“ z června 1943, které byly jedním z podkladů jeho desetibodového plánu.¹³

Značný růst radikalismu a obrat většiny exilového vedení k posuzování sudetoněmecké otázky z hlediska kolektivní viny nastává teprve po návratu Beneše z Moskvy a zbývá zodpovědět, co je způsobilo – zda to, že Beneš získal v Moskvě od Sovětů více, než

11 V této souvislosti nemohu souhlasit s Kuralovým tvrzením, že první verze tohoto dekretu z června 1942 nerozlišovala národnost těch, kterých se měl zánik státního občanství týkat (s. 216). Je sice pravda, že návrh dekretu neformuloval tuto otázku právě nejvýstižněji a nejméně, na což poukazovali již účastníci diskuse o něm (a další varianty této první verze již mluví o „čs. státních občanech německého nebo maďarského jazyka“), nicméně byl zamýšlen a chápán jako opatření zaměřené výlučně na československé státní občany, kteří byli německé, resp. maďarské národnosti nebo pro německou příslušnost optovali. Srov. VONDROVÁ, Jitka (vyd.): *Češi a sudetoněmecká otázka...* Viz pozn. 4, s. 245nn.

12 Viz VONDROVÁ, Jitka (vyd.): *Češi a sudetoněmecká otázka...* Viz pozn. 4, s. 253.

13 OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (vyd.): *Dokumenty...* Viz pozn. 5, s. 714–715.

očekával, nebo dohoda s moskevským vedením KSČ, či něco jiného. Teprve tehdy – na jaře 1944 – se také začíná s oficiálními pracemi na transferovém plánu československé vlády, které vyvrcholily v listopadu 1944 předložením memoranda o transferu Spojencům. Nevím, nakolik je přínosné srovnávat toto memorandum s různými víceméně soukromými názory lidí, kteří se na formulování oficiálních československých představ o řešení sudetoněmeckého problému nepodíleli, a docházet k závěru, že toto memorandum nebylo „tak radikální“ (s. 236). Ve skutečnosti představuje nejzazší mez, k níž československý exil po dobu války dospěl, a naprosté vítězství těch nejradikálnějších představ.

Kural místy právem relativizuje význam souhlasných prohlášení Spojenců s transferem sudetských Němců, která od nich Beneš získal. V této souvislosti bych přivítala zařazení pasáže o tom, do jaké míry se Benešovi podařilo „implantovat své pojetí sudetoněmecké otázky do válečných projektů hlavních spojeneckých mocností“. Zdá se mi, že Benešův vliv na spojenecké plánování je poněkud přeceněn. Neurčovala podobu poválečné střední Evropy mnohem více snaha Spojenců zajistit světu mír alespoň na padesát let, a proto uspořádat Evropu tak, aby problém německých minorit neexistoval, a dosáhnout tak stavu, který charakterizoval anglický publicista slovy: „Vyloučení z Čech, Němci nemohou nikdy zneklidňovat Evropu, avšak ovlivňováním Čech, byť i nepřímo, Němci obnoví svou honbu po ovládnutí Evropy znovu,¹⁴“ a nebyla tato podoba spíše výsledkem mocenských zájmů Spojenců než „implantace“ Benešovy koncepce?

Ukazuje se, že Kuralova kniha nezodpověděla a vzhledem k současnému stavu (ve zpřístupnění pramenů i jejich zpracování) ani nemohla zodpovědět všechny otázky. Přesto je třeba ji uvítat jako první syntetizující počín k této problematice.

14 TAYLOR, A. J. P.: Czechoslovakia's 25 Years. In: *Manchester Guardian*, (27.10.1943).

O mýtu, legendě a hagiografii

Jan Kuklík

FUČÍK, Julius: *Reportáž, psaná na oprátce*. Přípr. František Janáček, Alena Hájková. První úplné, kritické a komentované vydání. Praha, Torst 1995, 347 s. ISBN 80-85639-46-7.

Badatelský a autorský kolektiv, který soustředil historik protinacistického odboje František Janáček, dosti dlouho hledal nakladatele pro vydání „prvního úplného, kritického a komentovaného vydání“ Fučíkovy *Reportáže, psané na oprátce*. Odborná i širší veřejnost očekávala editování tohoto tolik kontroverzního díla s napjatým zájmem, neboť už z rozhovoru Jaroslava Veise s Františkem Janáčkem v *Lidových novinách*¹ bylo zřejmé, že „causa Fučík“ a celý rozporuplný příběh *Reportáže, psané na oprátce* má tentokrát naději na skutečně vědecké, badatelsky fundované a ideologicky nepředpojaté zkoumání. Hledání nakladatele skončilo šťastně. Nakladatelství Torst totiž pojalo celou záležitost odpovědně a s vědomím, že se odhodlává k edičnímu činu: právě tak lze totiž nazvat vydání díla, které nepřítaká ani nepoučitelným stoupencům hagiografie Julia Fučíka, ale ani jeho apriorním odpůrcům, kteří jsou *de facto* stejně ideologicky deprivováni, jenže s opačným znamenkem.

Nespornou badatelskou hodnotou je samo první úplné, autentické vydání *Reportáže, psané na oprátce*. (Editoři přesně zdůvodnili i onu čárku v titulu knihy.) Vytváří totiž nezbytný předpoklad jejího dalšího vědeckého zkoumání. Mladý historik Jan Němeček, který provedl hutnou a v mnoha ohledech příznačnou a inspirativní komparaci všech českých vydání *Reportáže*, přitom zcela odpovědně konstatuje, že v „téměř padesátileté historii vydávání *Reportáže*... objevujeme sled různých účelových manipulací, které neprospekly ani dílu, ani jeho autorovi“, a také že „samostatnou kapitolou je poslední, takzvané lidové vydání z roku 1994“, které se přes proklamovanou úplnost „stalo jedním z nejhorších, ne-li nejhorším“ (s. 103) pro množství neodborných zásahů do textu. Ve všech dosavadních vydáních (s výjimkou kritizovaného 37. vydání) chyběly závěrečné motáky M 165 a M 166 a části motáků M 164 a M 167, v nichž bylo objasněno Fučíkovo

1 Socha z papíru. In: *Lidové noviny*, (16. srpna 1990).

rozhodnutí „mluvit“ a „začít hrát vysokou hru“. Ke cti badatelského a autorského kolektivu budiž připísáno, že se nespokojil s pouhou konfrontací Fučíkova výpovědního protokolu, ale podnikl i další náročný a rozsáhlý výzkum, který doplňuje a umocňuje hodnotu vydání nyní už autentického historického pramene pro poznání určité části českého protinacistického odboje, nejen odboje komunistického, podotýkám. Jestliže autoři slibují, že připraví k vydání další dokumenty a materiály, které při široce koncipovaném výzkumu sledovali, lze si jen přát, aby svůj záměr mohli realizovat co nejdříve. Český protinacistický odboj kritické a objektivní zkoumání potřebuje, a odpovědné vydávání autentických pramenů a dokumentů je pro to jednou z neúčinnějších cest. Předpokládám přitom, že i v této druhé publikaci se projeví perfektní editorská příprava a že bude příkladem editorského činu a výkonu srovnatelného s tím, který v případě *Reportáže, psané na oprátce* předvedli dva nejpřednější čeští textologové – literární historička Jaroslava Janáčková a jazykovědec a literární historik Alexander Stich.

K ediční složce recenzované publikace patří i hutné shrnutí základních odlišností ve vydáních *Reportáže* (připravili J. Němeček a L. Eliášová) a celkový přehled jejich dosavadních vydání, který připravila J. Korousová.

Pod druhým slovem z podtitulu – kritické vydání – se skrývá rozsáhlé, více než stopadesátistránkové shrnutí poznámek, vysvětlivek a komentářů Františka Janáčka a Aleny Hájkové Na okraj motáků (s. 109–254). Mají sice formu poznámek, ve skutečnosti však představují cennou studii k dějinám odboje. Janáček a Hájková v ní zužitkovali nejen svůj zájem o tuto problematiku, ale i výsledky nového badatelského výzkumu, který v některých ohledech má povahu zcela původního zpracování dosud málo probádaných stránek české rezistence. Naprosto určitě je možno toto tvrzení vztáhnout k problematice odbojové aktivity Národního revolučního výboru české inteligence (NRVI). Ta je představena a dokumentována především celou sérií portrétů osobností, které se na jeho činnosti podílely. Janáček a Hájková se zároveň vyrovnávají s obrazem, který o této kapitole z dějin našeho odboje poskytuje dosavadní literatura, například obecněji známé *Paměti 1938–1945* Václava Černého.² Na základě studia autentických materiálů doplnili, upřesnili a v některých ohledech i vyvrátili názory Václava Černého, což je pouze připomenutím, že i svědectví jednoho z hlavních protagonistů „národněrevolučního hnutí české inteligence“ – a tím Černý nesporně byl – zasluhuje kritickou konfrontaci a ověření. V analýze úlohy Huga Sonnenscheina vstoupili autoři do fundované polemiky s některými zahraničními autory (s. 235–243). Právě v těchto pasážích působí poznávací hodnota jejich výzkumu zvláště silně. Usvědčili Sonnenscheina z konfidentství těžko zpochybnitelnými argumenty a prokázali, že rádo by věrohodná konstrukce a strohá řeč faktů jsou dvě zcela odlišné věci. Svou kritickou pozornost zaměřují přirozeně i na samotného Fučíka a dospívají k názoru, že není oprávněné obvinění, „že byl vinen pozorností gestapa prokazovanou tehdy některým levicovým intelektuálům“ (s. 238), a přinášejí důkazy o tom, kdy se aktivním udavačem gestapa stal Sonka-Sonnenschein (s. 239).

Kritické poznámky k Fučíkovým motákům se netýkají jen osobností z řad komunistického odboje. Figurují v nich i lidé reprezentující demokratický národní odbojový proud

2 ČERNÝ, Václav: *Křik koruny české: Paměti 1938–1945. Náš kulturní odboj za války*. 3. vyd. Brno, Atlantis 1992. O problematice NRVI a případu Julia Fučíka s. 247–266.

(například Josef Skořepa či Josef Pešek) a patriční pozornost je věnována i vyšetřovatelům z pražské řídicí služebny gestapa a jejich pomocníkům. I jejich osobní zájmy a ambice spoluurčovaly realitu, v níž se příběh *Reportáže* odehrával. V obou těchto případech obsahují poznámky řadu cenných fakt a postřehů. Nelze však pominout, že například v „miniportrétu“ Josefa Skořepy chybí přesnější specifikace činnosti zpravodajské skupiny redaktora Václava Königa, která jen velmi volně souvisela s činností odbojové organizace Petiční výbor „Věrní zůstaneme“.³ Podobně by se dalo uvést, že při charakteristice odbojové činnosti Josefa Peška byla opomenuta jeho významná pozice v „plénu“ Ústředního vedení odboje domácího (ÚVOD). Jednáním tohoto „pléna“, v němž byly paritně zastoupeny všechny konstitutivní složky ÚVODu, dokonce jako senior předsedal. Alespoň zmínku si také zasloužila rozvětvená síť Josefa Peška v jižních Čechách (výraznou roli v ní hráli jednak železničáři na trati z Prahy do Horažďovic, jednak učitelé z této části jižních Čech), jejíž aktivity (především zpravodajské) byly ovšem gestapem téměř půl roku sledovány, což souviselo s prozrazením systému „krycích adres“ v rámci vnitřní zpravodajské služby ÚVOD. Na různé pražské poštovní úřady docházely pravidelně na „krycí adresy“ zpravodajské informace, které gestapo se stejnou pravidelností zachycovalo a vyhodnocovalo... Z nacistického rozsudku nad Peškem a jeho spolupracovníky⁴ je zřejmé, že gestapo tak nashromáždilo poznatky a důkazy, kterým se dalo jen těžko čelit. Uvádím tyto dílčí kritické poznámky proto, že přece jen existuje určitý nepoměr mezi tím, jak je rozebrána úloha odboje komunistického (například Klecana, Vysušila, Pokorného, Ziky) a odboje národní demokratické orientace, což nepochybně souvisí s dlouholetým badatelským zaměřením autorů a také s faktem, že důkladná badatelská práce na dějinách rezistence – vzdor občasným proklamacím – se alespoň z institucionálního hlediska téměř zastavila.

Kritické vydání Fučíkovy *Reportáže* má ovšem nejen historicko-dokumentační, ale i čistě literární a estetickou stránku. Ta je v tomto vydání zastoupena – vedle vnímání autentického textu – hutnou a podnětnou studií Vladimíra Macury Motáky jako literární dílo (s. 281–300). Macura, dnes zřejmě nejvýznamnější osobnost mezi soudobými literárními kritiky, teoretiky a historiky střední generace, neváhá přiznat Fučíkovy umělecké ambice. Zároveň svůj rozbor postavil na hagiografickém výkladu Fučíkova díla, na srovnání s legendou o svaté Kateřině. Macura dospívá k závěru, že Fučík svou *Reportáží* „předurčil také sebe sama jako hrdinu k uctívání“ a že jí „připravoval své zmrtvýchvstání“. Souhlasím s pochvalou za Macurův nevšední interpretační přístup, ale také s kritickými výhradami vůči této interpretaci, které vznesl literární historik a teoretik Emil Lukeš.⁵ K výhradám, které ve své recenzi formuloval, připojuji konstatování, že psal-li Fučík svou *Reportáž*, psanou na oprátce jako hagiografii, pak především jako hagiografii odboje jako celku, nikoliv své osoby. Zdá se mi to zřejmě zejména v souvislosti s tím, že dnes už známe jeho rozhodnutí „začít hrát vysokou hru“, ale „ne o sebe – tu bys musel hned prohrát, ale o jiné“.

3 Materiály k činnosti skupiny Václava Königa jsou uloženy v *Okresním archivu Česká Lípa*, v pozůstalosti dr. N. Melnikovové-Papouškové, Königovy přítelkyně a spolupracovnice.

4 *Státní ústřední archiv Praha*, 141-207-1, obžaloba dr. Josefa Fischera a Josefa Peška, čj. 12 J 236/44, Berlín 6.9.1944

5 LUKEŠ, Emil: Kritické zmrtvýchvstání Fučíkovy modly. In: *Nedělní Lidové noviny – Národní* 9, (12.8.1995), s. XIV.

František Janáček a jeho spolupracovníci pečlivě a přesvědčivě doložili studiem archivních materiálů, co přesně tato „vysoká hra“ obsahovala. Shodou okolností se právě v tomto bodě nejvíce vzdálil kritický pohled Václava Černého na Fučíka od reality.⁶ Vladimír Macura ve své studii také vysvětlil, proč a v jakých souvislostech měla pro Fučíka literární tvorba vpravdě existenciální smysl. Rovněž jeho hodnocení poválečného Fučíkova kultu vyznívá plasticky a přesvědčivě a je podloženo „nezapomenutelnou“ generační zkušeností. Po mém soudu podnětnou otázku však klade Macurovi jeho kritik Lukeš, když se dovolává přísně historické podmíněnosti soudů a když se táže, zda „z tohoto svatořečení lze vinit samotného autora“.⁷

Knihu uzavírá Janáčková studie Pochybnosti a jistoty, kterou uvozuje citát z motáků Karla Bondyho – měly při cestě z věznice na Pankráci obdobné osudy jako motáky Fučíkovy –, jenž je pro historika Janáčka doslova mementem: za každou cenu totiž hodlá dodržet důsledně historický pohled, umí se vcítit do myšlení a cítění svých hrdinů a chce být práv „klíčové větě“ celého svého výkladu – a ta věta zní: „Mnohé bylo jinak, ale nikoli všechno naopak“ (s. 329).

Janáčkovu studii považují za cennou a přínosnou nejenom proto, že systematicky mapuje zrod a fungování Fučíkova kultu v poválečné české společnosti, a to od prvních projevů glorifikace až po záměrné vytvoření fučíkovského mýtu a legendy, ale i proto, že sleduje i proces „demytizace“, a zvláště pak proto, že je výzvou všem soudobým „mýto-tvůrcům“. Historiografie, která chce být vědou a nikoliv posluhovačkou, musí mít na paměti pokorný respekt k poznání faktů a schopnost jejich objektivní interpretace. Pak bude sloužit, nikoliv posluhovat. Především v tomto smyslu slouží recenzovaná kniha dobré věci.

Recenze původně končila těmito slovy a jejich platnost má své opodstatnění i po přečtení poněkud zvláštní polemiky, jež se kolem „causy Fučík“ odvíjela a odvíjí. V revue *Střední Evropa*, kterou řídí Rudolf Kučera, se totiž v číslech 51–53⁸ objevila série svědectví žijících i nežijících pamětníků odboje (například Rivy Friedové-Krieglové a dalších), koncipovaná tak, aby zpochybnila tu verzi Fučíkova příběhu, kterou předkládají Janáček a Hájková. Následovalo pak otištění článku Bohumila Pečinky v *Lidových novinách* z 24. listopadu 1995 (Prostě Julius Fučík), který širší veřejnost na otištění těchto svědectví upozorňoval a který vyjádřil názor, že tato svědectví badatelské výsledky Janáčka a Hájkové zpochybňují. Ozvala se i napadená strana – články Proč ještě o Fučíkovi (M. Šiška, zřejmě za pomoci A. Hájkové) v *Právu* z 6. ledna 1996 a Fučík „prostě“ podle *Lidových novin* (*Lidové noviny* 15. ledna 1996). To už ale historik František Janáček byl měsíc mrtev a nadále se nemohl obhajovat sám. Zřejmě by tak učinil po rozhovoru Bohumila Pečinky s Rudolfem Kučerou, který vyšel v *Lidových novinách* 17. ledna 1996 pod názvem Zdravý rozum v pohledu na Fučíka.

6 Podrobně referoval o této problematice František Janáček na konferenci o životě a díle Václava Černého, která se uskutečnila v březnu 1995 v Náchodě.

7 Srv. pozn. 2.

8 JANOVSKÁ, Jarmila: Julius Fučík. In: *Střední Evropa*, roč. 11, č. 51 (1995), s. 107–112; MICHALOVÁ, Marie: Kolínský nemlčel. In: *Tamtéž*, s. 113–124. Kauza Fučík. In: *Střední Evropa*, roč. 11, č. 52 (1995), s. 41–70; č. 53, s. 78–117.

Dosavadní polemika se vyznačuje nesmiřitelným „interpretačně-konfrontačním“ tónem. Zatím totiž příliš nového nepřinesla, máme-li na mysli opravdu *přesvědčivé nové pramenné poznání*. Širší veřejnost jistě otištěná zmiňovaných svědectví uvítala, ale pamětníkův pohled nikdy nebude nevyvratitelným a neoddiskutovatelným důkazem, tím spíše ne, když není podroben konfrontaci s pramenným materiálem objektivizující povahy. Chce-li ovšem autorský kolektiv recenzované knihy (nyní už bez Františka Janáčka) dostát svým předsevzetím a otevřenému a kritickému pojetí výzkumu, k němuž se přihlásil, měl by splnit svůj slib a urychleně připravit avizovanou knihu dokumentů, materiálů, výsledkových protokolů atp., jež se vztahují ke „cause Fučík“, ale nejen k ní. To by dodalo další fázi pře o Fučíka a o dějinnou pravdu celého odboje širší a badatelsky hodnotnější rozměr.

Výběr z prací Františka Janáčka (* 31. května 1930, † 2. prosince 1995)

- K otázkám strategie a taktiky KSČ v národně osvobozené boji proti fašistickým okupantům. In: *ČSČH* 4 (1956), s. 51–85.
- Počátky národní fronty v politice KSČ. In: *Vznik a vývoj lidově demokratického Československa*. Praha 1961, s. 81–101.
- Dva směry v začiatkoch národného odboja (október 1938 – jún 1940). In: *Sborník Ústavu dejín KSS*. Bratislava, VPL 1962, 359 s.
- Dvě proměny slovenské otázky: Mezi Mnichovem a Slovenským národním povstáním. In: *Slovenské národné povstanie roku 1944*. (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938–1945), Bratislava 1965, s. 611–628.
- Národní fronta a komunisté: Československo – Jugoslávie – Polsko 1938–1945. Red. F. Janáček, J. Hříbek, P. Morača, A. Przygoński. Praha–Beograd–Warszawa 1968.
- HÁJKOVÁ, A. – JANÁČEK, F. – NOVOTNÝ, J.: Pakt, válka a KSČ. In: *Historie a vojenství*, (1969), č. 3, s. 425–457.
- Největší zbrojovka monarchie: Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce. 1859–1918*. F. Janáček a kol. Praha 1990.
- Na cestách strojírenského monopolu, sblížení a splynutí se Škodovými závody. In: *Cesty hradeckých kováků*. Sborník studií ke 120. výročí založení ZVÚ v Hradci Králové. Brno 1990, s. 35–51.
- Neznámé dokumenty z Benešovy cesty do Moskvy v roce 1943. Ed. F. Janáček, M. Michálová. In: *Historie a vojenství* 41, č. 5 (1992), s. 145–167.
- Československo roku 1968*. 1. díl – Obrodný proces (autorský kolektiv V. Kural, J. Moravec, F. Janáček, J. Navrátil a A. Benčík). Praha 1993.
- Příběh zvaciho dopisu. Ed. F. Janáček, M. Michálová. In: *Soudobé dějiny* 1, č. 1 (1993), s. 87–101.
- JANÁČEK, F. – NĚMEČEK, J.: Reality a iluze Benešovy „ruské“ politiky 1939–1945 (poznámky k některým klíčovým událostem, rozhodnutím a činům). In: *Edvard Beneš – československý a evropský politik*. Praha 1994, s. 71–96.
- Odboj a jeho paměť. In: *Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války*. Praha CeFREŠ 1995, s. 35–49.
- FUČÍK, J.: *Reportáž, psaná na oprátce*. Vysvětlivkami a komentáři doplnili: F. Janáček, A. Hájková, Praha, Torst 1995.

Recenze

O zločinech ukrajinských nacionalistů

Jaroslav Vaculík

POLIŠČUK, Viktor.: *Girka pravda: Zločinnist' OUN-UPA*. Toronto-Warszawa-Kyjiv, vlastním nákladem 1995, 483 s. Jmenný rejstřík s. 455–461.

V souvislosti se vznikem samostatné Ukrajiny zesílila kampaň ukrajinských nacionalistických kruhů v emigraci (Německo, USA, Kanada) usilujících o rehabilitaci činnosti Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) a Ukrajinské povstalecké armády (UPA) za druhé světové války na území Ukrajiny. Tyto složky jsou představovány západní i ukrajinské veřejnosti jako bojovníci za demokratickou Ukrajinu, zbavenou závislosti jak na sovětském Rusku, tak na nacistickém Německu. Naznačený obraz však vznikl účelově teprve v letech studené války, kdy se ukrajinští nacionalisté chtěli stát přijatelnějšími pro veřejnost západních demokracií jako údajní bojovníci proti dvěma totalitním režimům.

Viktor Poliščuk v recenzované práci usiluje zasadit uvedené snahy do rámce historických faktů. Autor pochází ze západní Ukrajiny ze smíšené ukrajinsko-polské rodiny, která byla po roce 1939 perzekvována bolševiky. Po válce využil svého smíšeného původu k reemigraci do Polska, ale v osmdesátých letech emigroval do Kanady a do USA. Jeho původ mu umožnil nestranný pohled na činnost ukrajinských nacionalistů, a to především na západní Ukrajině (západní Volyň a východní Halič), která do roku 1939 patřila k Polsku.

Autor ukazuje, že ukrajinští nacionalisté, kteří se vydávali za mluvčí celého ukrajinského národa, měli jistý vliv pouze na západní Ukrajině, a i zde reprezentovali pouze menšinu ukrajinského obyvatelstva. V podmínkách polského státu sice západní Ukrajina, na rozdíl od Slezského vojvodství, nezískala žádnou autonomii, nicméně zde mohla legálně působit řada ukrajinských politických stran, které také vytvořily parlamentní reprezentaci v polském sejmu a senátu.

Předesílá, že ukrajinské obyvatelstvo z bývalého ruského záboru (západní Volyň) bylo, pokud jde o národní uvědomění, na nižší úrovni než Ukrajinci ve východní Haliči. Menší byla i jeho politická aktivita. Nejsilnějším legálním ukrajinským seskupením v Polsku bylo Ukrajinské národnědemokratické sjednocení (UNDO), opoziční vůči polským vládám a usilující o autonomii západní Ukrajiny, ale demokratickými prostředky. Heslo odtržení

ukrajinských zemí od Polska hlásala Ukrajinská vojenská organizace (UVO), založená v roce 1920 v Praze. Politický týl UVO tvořila Organizace ukrajinských nacionalistů, která vznikla v roce 1929 a usilovala o výchovu ukrajinských nacionalistů nového typu, kteří necouvnu před užitím žádného prostředku. Tyto organizace šířily intenzivní propagandu doma i v zahraničí, mimo jiné s podporou Německa, a prováděly atentáty a sabotáže proti polským úřadům i jednotlivým Polákům.

Jen stručně je naznačeno, že kádr národně smýšlející inteligence dodávala ukrajinským politickým hnutím v Polsku řeckokatolická církev, ke které se hlásili katoličtí Ukrajinci, a jež měla již za Rakouska ukrajinský národní charakter. Naproti tomu v pravoslavné církevní hierarchii si v meziválečném období dominující pozici zachovali duchovní ruské národnosti, stavějící se proti snahám věřících o ukrajinizaci své církve. (Pravoslavná církev byla nejsilnější na území bývalého ruského záboru.) To bylo diskrétně podporováno polskými vládami, které se obávaly vzrůstu vlivu ukrajinského národního hnutí; ruský episkopát zaujímal loajální postoj vůči polskému státu.

O národnostní politice polských vlád vůči Ukrajincům (5 mil., tj. 15 % obyvatel Polska v roce 1931) se dá mluvit až po definitivním připojení východní Haliče k Polsku rozhodnutím velvyslanecké konference v roce 1923. Grabského vláda se orientovala na státní asimilaci menšin, v roce 1924 byl vydán zákon o užívání jazyka a organizaci školství ve východních vojvodstvích, který zaručoval polskému jazyku převahu v administrativě a osvětě. Politika vlády však byla často bojkotována lokálními úřady, které před kompromisy dávaly přednost represáliím.

Pišudski nedocenil význam národnostní otázky a pomákové vlády přijaly program státní asimilace, k níž měla vést politika malých kroků. Vláda projevovala lhostejnost vůči místním iniciativám, například volyňského vojvody Henryka Józewského, který jako bývalý spolupracovník Symona Petljury přišel v roce 1928 na Volyni se záměrem zajistit polsko-ukrajinské porozumění. Činnost Józewského však nepřinesla dostatečně výrazný efekt a v roce 1938 byl odvolán. Po smrti Pišudského vládnoucí Tábor národního sjednocení (OZN) přejal od národní demokracie nacionalistické ideje, což přineslo praktické konsekvence v podobě snahy o polonizaci východních území, včetně úsilí o postupnou polonizaci vnitřního života pravoslavné církve. Tyto širší souvislosti nejsou v Poliščukově práci dostatečně vysvětleny, takže nezasvěcený čtenář obtížně pochopí zdroje protipolského ukrajinského nacionalismu. Poliščuk správně odmítá tvrzení ukrajinských nacionalistů o údajně „obránném“ charakteru nacionalistických bojůvek, které se ve skutečnosti řídily heslem čím hůře, tím lépe.

Autor si všímá situace v období mezi zářím 1939 a červnem 1941, kdy se na západní Ukrajině vzájemně likvidovali příslušníci OUN a bolševických trestních orgánů. Uvádí, že bolševici vyřadili nejméně polovinu nacionalistického aktivu, zejména na nižší úrovni. Obětí nacionalistů se stávali nejen příslušníci NKVD, ale i odborné kádry (agronomové, učitelé) posílané sem z východní Ukrajiny.

Velkou pozornost věnuje Poliščuk aktu z 30. června 1941, kdy banderovská frakce OUN, která vznikla po rozkolu OUN v roce 1940, vyhlásila ve Lvově, okupovaném nacistickou armádou, ukrajinský stát a vládu v čele s profesorem Jaroslavem Steč'kem. Upozorňuje na skutečnost, že jedno politické hnutí, dokonce jedna jeho frakce si uzurpovala právo vyhlásit stát jménem celého národa.

Ve druhé části své práce si autor všímá konkrétních zločinů Ukrajinské povstalecké armády. Polemizuje s tvrzením ukrajinských nacionalistů, že UPA bojovala na dvou frontách, a to jak proti nacistickému Německu, tak proti bolševickému Rusku. Uvádí, že několik desítek tisíc ukrajinských nacionalistů nemohlo bojovat s milionovými armádami Německa a SSSR a že ve skutečnosti UPA nebyla bojující armádou, nýbrž šlo o bandy terorizující židy a Poláky, které se jen výjimečně dostaly do konfliktu se sovětskými partyzány nebo německými okupačními orgány. Svě tvrzení dokládá konkrétními příklady teroru ukrajinských nacionalistů vůči civilnímu polskému obyvatelstvu, který měl vést k etnické „očistě“ západní Ukrajiny. Všímá si také činnosti divize SS Galyčyna (Galizien), která nebyla žádnou ukrajinskou armádou a tento název obdržela teprve 19. dubna 1945.

Autor poukazuje na skutečnost, že řeckokatolická církev v Haliči se nedistancovala od ukrajinského, ve své podstatě zločinného nacionalismu, neodsoudila ho, nevarovala před ním věřící. Zároveň se však nepodřizovala diktátu ukrajinských nacionalistů. Publikuje prohlášení řeckokatolické (uniatské) církve i ukrajinské autokefální pravoslavné církve, které uvítaly vyhlášení samostatného ukrajinského státu 30. června 1941. V závěru druhé části své práce sleduje důsledky, které činnost UPA měla pro Lemky, malou etnickou skupinu Ukrajinců v Karpatech.

Třetí část Poliščukovy studie je věnována nebezpečí obnovení ukrajinského nacionalismu. Zde si autor povšiml zvláště jeho poválečného vývoje v západní emigraci, vzniku nových nacionalistických organizací, a zejména expanze ukrajinského nacionalismu na Ukrajinu. Považuje ukrajinský nacionalismus, který dělá vše pro to, aby se zmocnil vlády na Ukrajině, za vážné nebezpečí pro její sousedy a pro celou Evropu. Kniha, která se opírá i o vzpomínkové práce volyňských Čechů, představuje závažný příspěvek k objektivnímu pohledu na moderní dějiny Ukrajiny. Její hodnocení ukrajinského nacionalistického hnutí, jehož činnost se dotkla nejen Čechů na Volyni, ale i poválečného Československa, odpovídá faktické skutečnosti.

Bullockovy paralelní životopisy Hitlera a Stalina

František Svátek

BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin: Paralelní životopisy*. Překlad Stanislav Plášil a Vlastimil Novák, doslov Jan Kumpere. Plzeň, Mustang 1995, 1029 s., 285 s. foto. ISBN 80-85831-51-1.

Kniha Alana Bullocka *Hitler a Stalin*¹ má velký úspěch u českých čtenářů; přes její poměrně vysokou cenu a značný rozsah byl původní náklad v krátké době rozebrán a prodává se již druhý dotisk. Je tomu tak zčásti i u jiných knih, které jsou věnovány osudům Hitlera nebo Stalina a které u nás v posledních letech vyšly, avšak Bullockova kniha nad ně vyniká tematickým rozpětím i brilantním uměním spisovatele.

Je to práce ve stejné míře analytická jako narativní. Je věnována ideologii nacionálního socialismu i bolševismu, zejména v jeho stalinském provedení, ovšem ideové a politologické analýzy jsou vřazeny do vyprávění o životech dvou diktátorů, které považuje Bullock za snad nejdůležitější dvě osobnosti, jež vtiskly podobu dvacátému století.

Dnes už více než osmdesátiletý autor si zaslouží, aby byl podrobněji představen. Alan Bullock, baron z Leafieldu a doživotní *peer* (od roku 1976), oxfordský profesor moderních dějin (působil tam již od roku 1945 jako lektor, od 1960 *Master*, od 1980 *Fellow* na *St. Catherine's College*), má za sebou dlouhý a vědecky plodný život. Narodil se na počátku první světové války, 14. prosince 1914, a do vypuknutí druhé světové války stačil získat pověst brilantního studenta v Oxfordu. Absolvoval jako dvojí *Master of Arts*, z literatury a humanitních oborů v roce 1936 a z moderních dějin 1938. Stal se z něj historik se zájmem o aktuální politické dění, který se nevyhýbá „žurnalismu“. Po řadu let byl stálým spolupracovníkem časopisu *The Observer* (1957–1969), kratší dobu i jeho ředitelem (1977–1981).

1 Recenze vychází z porovnání původního vydání *Hitler and Stalin: Parallel Lives*. London, HarperCollins 1991, německého vydání *Hitler und Stalin: Parallele Leben*. Berlin, Siedler Verlag 1991 a českého vydání v roce 1995.

Životopis Hitlerův byl první jeho knihou (*Hitler: A Study in Tyranny*, 1952), jeho dvojživotopis Hitlera a Stalina jednou z posledních. Psal ji od konce 80. let a byla publikována v roce 1991 téměř současně anglicky i německy, následovaly překlady, mezi nimi i české vydání. V době mezi těmito daty se badatelsky věnoval nejvíce dějinám Velké Británie, její vnitřní i zahraniční politice. Archivnímu historickému výzkumu věnoval nejvíce času při práci na třísvazkové biografii *The Life and Times of Ernest Bevin*; I–II, 1960 a 1967, III. díl s názvem *Ernest Bevin, Foreign Secretary* byl vydán s velkým odstupem až roku 1983. Archivně fundované dokončení Bevinovy biografie bylo totiž nemožné až do změny archivních pravidel v Británii v 70. letech, díky kterým se otevřely možnosti studia novodobých fondů, včetně archivu *Foreign Office*, s výjimkou posledních třiceti let.

V Bullockově celoživotním díle je tedy konstantní zájem o politickou biografii velkých osobností, stejně jako přesvědčení, že právě jejich prostřednictvím lze nejlépe zobrazit dobu. Od počátku své kariéry se také trvale těšil značné důvěře politických elit států (to souvisí zřejmě s jeho činností za druhé světové války) – bez ní by sotva pronikl k důležitým *inside* informacím, které jsou pro historika nedávných politických tajemství velmi důležité. Jak vyplývá z Bullockovy vědecké biografie a bibliografie, byl od poloviny 50. let pověřován řídicími funkcemi při organizaci vědeckého bádání (předseda výboru pro výzkum v *Royal Institute of the International Relations*, 1954–1978) a působil jako osvědčený „manažer“ velkých edičních činů a slovníků. Společně s Williamem Deakinem byl Bullock hlavním editorem významné řady *Oxford History of Modern Europe* a jako editor připravil rovněž řadu slovníků z dějin moderního myšlení.

Přesvědčením je Bullock liberál, i když se poměrně nedávno (1981) připojil k sociálně-demokratické straně Británie (ta ovšem stojí napravo od *Labour Party*, směrem k liberálnímu středu); svoje politické a humanitní krédo vyjádřil snad nejsoustavněji v knize *The Liberal Tradition* (1956). Je také „Evropanem“ a stoupencem těsného „Atlantického spolenectví“; v hutném eseji, který napsal pro soubor pohledů na „dvacáté století“, vyjádřil již roku 1971 naději v překonání rozdělení Evropy a její „obnovu“ (*Eclipse, Division and Renewal: The Place of Europe in World History*, v knize *The Twentieth Century: A Promethean Age*, kterou také redigoval a pro niž napsal úvod).

Téměř čtyřicetiletý odstup mezi Bullockovým prvním životopisem Hitlera a nynější dvoubiografií se projevil změnou perspektivy, přístupu k zkoumání. Ke knize z roku 1952 přistupoval s čerstvým a otřesným dojmem z druhé světové války, a především také z jednání norimberského procesu, na němž byl přítomen. Byl ovlivněn dobovým akcentem na sociálněpsychologický výklad nacionálního socialismu a jeho vůdců, především Hitlera. Ten se zde jeví především jako „démon“ Německa a svůdce využívající německých tradic. Tuto linii – vztah vůdce a národa, vůdce a lidu – sledovali ostatně později mnozí jiní badatelé, včetně autorů prací u nás nedávno přeložených, Josefa P. Sterna i Iana Kershawa. Bullock byl ovšem ovlivněn i teorií totalitarismu, i když vůči ní zaujímal postoj empirického historika, kterému „modely“ velkých teorií jsou příliš „prázdné“, všeobecné a heuristicky málo obsažné.

Tento názor vyjádřil také v úvodu nynější práce – připomněl velké spory o totalitarismus stručnou poznámkou, zdůraznil však svůj odlišný cíl: nechce srovnáním Hitlera a Stalina dospět k všeobecně platnému modelu „totalitarismu“, nýbrž porovnávat dva historicky reálně existující režimy v určitém historicky omezeném a vymezeném čase. Bullock sleduje všude, nejen v několika „srovnávacích kapitolách“, rozdíly i podobnosti Hitlerova

Německa a Stalinova Ruska. Společný, srovnávací „model“ lze nalézt spíše v Bullockově důrazu na koncept „revoluce shora“, násilného přetváření státu a společnosti či národní pospolitosti podle utopické představy, vize. Účelem srovnání je Bullockovi objasnit osobitosti obou jevů, které se tak osvětlují navzájem. Dodejme k tomu, že Bullock usiluje o důsledné srovnání v rámci biografie obou mužů, jejichž rok narození není stejný (Stalin je o deset let starší). Podrobuje tomu důsledně celou kompozici knihy, která i v obsahu a podtitulech jednotlivých kapitol uvádí vždy věk obou diktátorů v daném období. Výborně vystihl tento záměr německý vydavatel knihy, když podtrhl zvolený způsob komparace dvou paralelních životních drah tím, že na začátek každé kapitoly vložil fotografické snímky, jež zachycují Stalina i Hitlera v příslušném fyzickém věku, počínaje dětstvím. Naproti tomu české vydání vpuštěním podtitulů s údajem o věku tento záměr poněkud znejasnilo.

Proti této koncepci komparace lze namítat, že nemá podobu sociálněvědné klasifikace či „sofistikovaného modelu“, o jaký se pokoušejí sociologové nebo historikové hospodářských či sociálních dějin, nýbrž je spíše „intuitivní“ povahy. Bullockovi byl inspirací Plutarchos se svými „paralelními životopisy“. Důležitý je význam pojmu paralelní: nekříží se, nepronikají, nejsou „společné“, ale rovnoběžné jako linie v geometrii. Jinak řečeno, Bullockův přístup by se dal přirovnat k „synchronním tabulkám“ dějin 20. století, které se řídí synchronizací v čase. Bullock však dovedně vetkává do příběhů o životě Hitlera a Stalina více či méně analyticky pojatá témata: „vůdce a strana“, „vůdce a stát“, „dikta-tura a revoluce“, „vůdce a policejní stát, teror“, „vůdce a válka“. Tím je sjednocuje a srovnává i tematicky.

Pro vystižení povahy a fungování režimů, politických systémů, je však tento přístup sotva dostačující a Bullockem zvolená metoda působí zejména v druhé polovině knihy dojmem poněkud mechanického střídání dějišť. Kritický čtenář však ocení, jak se Bullock vyhýbá prostému „analogizování“, metodě, která se až příliš zahnízdila v publicistice a části prací historiků. Na rozdíl od nich například nepovažuje fenomény komunismu a fašismu za totožné, a to ani pokud jde o jejich ideové kořeny a sociální podhoubí.

Knihy je rozdělena do dvaceti kapitol. Jednotlivé tematické celky logicky sledují životní dráhy obou protagonistů: 1) dětství a mládí – 2) první revoluční zkušenosti a pokusy – 3) vzestup do postavení Vůdce hnutí – 4) cesta k moci – 5) výkon diktatury a povaha režimu – 6) druhá světová válka, započatá jako kvazi-aliance (pakt Hitler–Stalin 1939) a zakončená střetnutím na život a na smrt od roku 1941 – 7) poslední léta života Stalina po pádu a smrti Hitlerově.

Bullock citlivě ukazuje ještě značný „rozchod“ dvou paralelních životů po skončení první světové války. Byl dán především tím, že Stalin vstupoval do šlépějí Lenina jako jeden z bolševických vůdců státu, bojoval o moc mezi již etablovanou porevoluční elitou „staré gardy bolševiků“, zatímco Hitler se dostával k moci odlišnou cestou. Začínal takřka z ničeho a svoje vůdcovské postavení si dobýval mezi malou skupinou radikálních nacionalistů, stále ještě teprve snících o dobytí moci. K roku 1925 ještě stál Stalin neporovnatelně výše na žebříčku moci i v očích světového veřejného mínění než Hitler. Důrazem na tento důležitý rozdíl Bullock velmi plasticky osvětlil řadu odlišných rysů povahy i politického stylu Hitlera a Stalina. K nejdůležitějším a vrcholným částem knihy patří kapitoly věnované Stalinově a Hitlerově revoluci, letům 1928–1934 u Stalina, 1930–1933 u Hitlera. Na ně pak navazuje a již řečené rozvíjí i zobecňuje první důsledně „srovnávací

kapitola“ (v knize jde o desátou kapitolu), zachycující Stalina a Hitlera v roce 1934. Zde je také soustředěno nejvíce empiricky zjištěných „podobností a rozdílů“ těchto dvou diktatur, a to v roce, kdy se téměř definitivně ustálil jejich vnitřní režim, ideologie a prostředky uplatňování moci. Od počátečního „izolovaného“ životopisu obou diktátorů kniha dospěla k propletení obou životů, všechny další kapitoly do Hitlerovy smrti mají již vesměs titul, v němž se objevují obě jména.

Následující kapitoly, jedenáctá až třináctá, se mění místy v nástin dějin třetí říše a SSSR v době velkých plánů a ekonomicko-spoolečenské výstavby a přestavby, intenzivního zbrojení – a ovšem také ničivých čistek a politického teroru. Jeden z rozdílů mezi oběma režimy podle Bullocka spočívá také v tom, že stalinský teror byl zaměřen dovnitř, jak v rámci etnicky a teritoriálně složitého komplexu sovětského impéria, tak i v kontextu politického systému proti bývalým spojencům, stranickým kádrům a přátelům z „leninské gardy“. Naproti tomu Hitlerův teror směřoval proti „cizím“ elementům (za něž ovšem obsese Hitlera a nacionálního socialismu považovala i všechny Židy, ale i jiné rasově „méněcenné“ národy a skupiny), ale vůči *alte Kameraden* z heroického období dvacátých let si zachoval Hitler značnou přichylnost a loajalitu. Neváhal také asimilovat – i přijetím do NSDAP a jejich frontových organizací – ani bývalé odpůrce z řadového členstva sociální demokracie nebo i komunistů, pokud prokazovali „německé“ nacionální smýšlení a přijali za svůj nacionálněsocialistický program. V ideologii německého nacionálního socialismu shledává Bullock (ve shodě s většinou německých badatelů) tři základní sloupy, dosti odlišné od ideologie komunismu: 1) rasismus a extrémní antisemitismus, 2) idea *Lebensraum* jednotlivých národů a ras, o něž je nutné bojovat bezohlednou válkou a násilím; cílem pro Hitlera je dobytí Evropy a světa, především však prostoru Východu pro velký experiment „vypěstění“ nového člověka, 3) vůdcovský princip ve výstavbě mocenského režimu, výchova k nadčlověku, bezohledně užívajícímu síly, násilí, vůle a odvahy k boji.

Společné nacionálnímu socialismu Hitlera i komunismu Stalina je ovšem utopické a ideologizující myšlení, bezohlednost ve volbě prostředků a nepředstavitelné rozměry masově prováděných zločinů. Z morálního hlediska a z perspektivy zločinů obou diktatur a jejich obětí je proto spojování a komparace Hitlera a Stalina i jejich systémů oprávněné. Společná je i víra obou diktátorů ve vlastní poslání, sakralizace vlastní politiky a přesvědčení o vlastní neomylnosti, hraničící s pomateností nebo chorobnou, psychopatickou mánií.

Bullock ale nesouhlasí s koncepcemi těch historiků (Ernst Nolte a jiní), kteří výkladem dějin Evropy 20. století jako „občanské války“ dvou extrémních ideologií, komunismu a nacionálního socialismu, nepřímou, „banalizací srovnáním“, zmenšují a znejasňují jedinečnost nacionálněsocialistického projektu genocidy, vědomě plánovaného a systematicky prováděného masového vyhlazování, který se liší od teroru *Gulagu*, i když ne počtem obětí. Jako Angličan do komparace přináší ocenění západoevropské demokracie, a to navzdory její krizi ve 30. letech a často sporného lavírování jejích politiků. Německý nacionální socialismus nebyl jen nepřítelem stalinského komunismu, ale také západní demokracie, dokonce i kapitalismu.

Poslední zhruba čtvrtině textu, kapitolám čtrnácté až osmnácté, dominuje problematika mezinárodních vztahů a druhé světové války, s nasnadě jsoucími časovými mezníky let 1941, 1943, 1945. Ve všech těchto kapitolách sleduje Bullock paralelně oba životy a obě země, střídají se pasáže „německé“ a „sovětské“. Stále více ustupují do pozadí biografické

details vůči líčení všeobecných dějin obou říší. V posledních fázích druhé světové války, od roku 1941, se tyto dějiny přirozeně prolínají, střetávají. Bullock se zde přidržuje „hlavního proudu“ interpretace druhé světové války, nepřijímá některé senzační teze posledních let, například o Stalinově úmyslu napadnout Hitlerovu říši „preventivní“ válkou krátce před zahájením německého útoku. Mnohem pozitivněji, než je u nás v posledních letech obvyklé, hodnotí význam spojenecké aliance pro porážku Hitlera, včetně vztahů Churchilla a Roosevelta k Stalinovi, i když konstatuje také rozpornost tohoto spojenectví. Boj dvou diktatur končí Hitlerovou porážkou a Stalinovým vítězstvím.

Předposlední, devatenáctá kapitola je věnována poválečným letům Stalinovy diktatury do jeho smrti v roce 1953. V popředí je úvaha o možných Stalinových plánech nástupu k nové „revoluci shora“ a k uskutečnění „nového řádu“ v Rusku a SSSR, mnohem méně jsou pojednány – kupodivu u autora knih o britské zahraniční politice – otázky vzniku studené války.

Bullock v knize použil velkého množství prací, edic i monografických zpracování německých i ruských pramenů – podnětem k jejímu sepsání byl ostatně proud nových „odhalení“, která přicházela ze Sovětského svazu od roku 1985 v době *glasnosti*. Přesto je v knize zřetelně patrná nerovnoměrnost zpracování tématu dějin třetí říše na jedné a Stalinova impéria na druhé straně. To ovšem celkově platí i pro německou, ruskou a vůbec světovou historiografickou produkci. Při líčení doby teroru v SSSR je Bullock až příliš závislý na pracích několika málo západních autorů (především Roberta Conquesta), kteří jsou mu blízcí svým důrazem na ideologické a politické motivy stalinské diktatury (mohli bychom tento proud výkladu srovnat s „intencionalisty“ v historiografii třetí říše). Podobně však postupují ruští autoři publikující po roce 1990 (a zčásti již za Gorbačova od roku 1985). Je v nich hodně převážně emocionálních a někdy i politicky instrumentálních tezí, například u rovněž často citovaného Dmitrije A. Volkogonova, které musí teprve prověřit čas.

Patrně záměrně Bullock potlačil interpretace americké, ale také evropské „revizionistické“ školy historiků, zdůrazňujících sociální podmíněnost stalinismu a vycházejících zejména z rozboru zaostalosti ruské a sovětské vesnice jako podstatného faktoru podmiňujícího jeho vznik a růst. Bullock sice odkazuje k pracím Moshe Lewina, který je jakýmsi „duchovním otcem“ celé revizionistické školy, neuvádí však již mladší autory, například Sheilu Fitzpatrickovou, Gábora Rittersporna a jiné.

Naproti tomu u německé historiografie a historiografie třetí říše vůbec, kde je zřejmě více doma, velmi zdařile kombinuje výsledky práce historiků různých škol a pojetí, intencionalistů i strukturalistů (funkcionalistů), objektivně shrnuje a s odstupem hodnotí německý *Historikerstreit* atd. V závěrečném epilogu – dvacáté kapitole – se Bullock zamýšlí nad možnostmi a mezemi srovnání Stalina a Hitlera, sovětské a německé diktatury, vzhledem k současnému stavu historické práce – a přelomu, který po roce 1989 přinesl „pád komunismu“. Velké zpoždění, které má historiografie nejen Ruska a SSSR, ale celého „Východu“ proti již velmi systematicky a podrobně prozkoumanému – a poměrně krátkému – období trvání třetí říše, je ovšem dáno velmi rozdílným časovým odstupem, který nás dělí od konečného pádu těchto dvou diktatur.

Na závěr ještě poznámku k českému překladu a způsobu vydání knihy: nakladatelství je třeba pochválit za odvahu vzít na sebe riziko volby rozsáhlého svazku a za vcelku dobré vybavení knihy ilustracemi odpovídajícími anglickému originálu. Českému čtenáři knihu

doporučuje „douška českého historika“ Jana Kumpery z plzeňské Západočeské univerzity; obecně uvažuje o „totalitarismu“ (ne právě ve shodě s Bullockovou zřetelnou distancí od této teorie), vytýká „kolaborantským Čechům“ jejich pasivitu vůči diktaturám v jejich vlastní minulosti a vyzvedává na knize Bullockovo poselství k „duši“ čtenářů, mířící proti nesnášenlivosti a násilí. Velmi málo se čtenář doví o autorovi a kontextu práce v evropské a světové historiografii.

Kritiku si zaslouží skutečnost, že kniha nemá rejstřík, a také nepřilíš kvalitní překlad; vadí zejména, že četné citace z Hitlerových projevů a jiných německých textů nebyly zřejmě kontrolovány a překládány z originálu, nýbrž z anglického znění, čímž došlo k řadě významových posunů. Kdyby si vydavatel povšiml německého vydání, mohl se inspirovat nápaditými doplňky knihy v podobě nových ilustrací vřazených do textu; fotografie a jejich popisky ve vydání německého Siedlerova nakladatelství pozoruhodně zvýrazňují některé myšlenky autora a doplňují je. I tak bude ovšem Bullockův text pro čtenáře jistě přitažlivý a prospěšný.

Recenze

Výběrová bibliografie slovenských dějin za léta 1990–1994

Věra Břeňová

Historiografia na Slovensku 1990–1994: Výberová bibliografia. Zostavila Alžbeta Sedliaková. Bratislava, HÚ SAV 1995, 193 s. – ISBN 80-967150-9-7.

U příležitosti 18. mezinárodního kongresu historických věd (*18th International Congress of Historical Sciences*) v Montrealu, který se konal ve dnech 27. srpna – 3. září 1995, vydal Historický ústav SAV výběrovou bibliografii k dějinám Slovenska za období 1990–1994. Navázal tím na tradici výběrových bibliografických soupisů k světovým historickým kongresům, na kterých se dosud podílely oba partnerské historické ústavy (HÚ AV ČR a HÚ SAV). Ve spolupráci tak vznikla desetiletá bibliografie za léta 1970–1980 (Bukurešť 1980), následovaly dva pětileté soupisy za roky 1980–1985 (Stuttgart 1985) a 1985–1989 (Madrid 1990).

Spolupráce mezi oběma akademickými ústavami na úseku registrace historických prací vydávaných na území Československa trvala desítky let. V letech 1957–1993 – s určitými mezerami v souvislosti s politickou situací a cenzurními zásahy – byly vydávány historické bibliografie ve formě ročenek, případně dvouročenek pod názvem *Bibliografie československé historie*, později *Bibliografie dějin Československa*. Například nevyšly ročenky za roky 1966–1970, 1978–1979, 1982–1989, ale ani za 1991–1992 a další. Historický ústav SAV tuto absenci řešil každoročním publikováním bibliografických soupisů „Historiografia na Slovensku“ v *Historickém časopise*, a to za roky 1988–1992. Poslední společně vydaná bibliografie zachytila rok 1990 (vydal HÚ AV ČR v roce 1994).

Z přehledu je patrné, že situace na úseku registrace historických pramenů není právě nejlepší; historikům domácím i zahraničním, archivářům, vysokoškolským pedagogům a studentům a další odborné veřejnosti chybí jeden z nepostradatelných zdrojů informací: ucelená, kontinuální a aktuální bibliografie. Částečně – pro období soudobých dějin (období je vymezeno zhruba rokem 1939 po současnost) – je potřeba saturována průběžným vydáváním výběrové bibliografie knih, sborníků a článků domácích a zahraničních

provenience od roku 1990 v časopise *Soudobé dějiny*, který vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR od roku 1993.

Vydáním historické bibliografie na Slovensku se vyplňuje další mezera. Pětiletý časový rozsah, který zachycuje původní vědecké a odborné práce z období přechodu od totality k demokratické společnosti, registruje mimo jiné výzkum nových témat a okruhů, přehodnocování a analýzy historických událostí a období. Zpracovatelka Alžbeta Sedliaková, zkušená a dlouholetá bibliografka, se při výběru zaměřila na publikační činnost vydávanou na Slovensku; nejsou zahrnuty práce slovenských historiků, které vyšly v zahraničí. Rovněž nebyly pro velký rozsah do soupisu zahrnuty recenze, publicistika, překlady, učebnice, medailonky, kroniky a zprávy.

Bibliografický soupis obsahuje 1471 bibliografických záznamů monografií, monoa polytematických sborníků, edicí pramenů, vědeckých studií a odborných článků. Jsou věcně roztrženy do třech částí: 1) všeobecná část obsahuje teoretické a metodologické práce a práce z pomocných věd historických i z příbuzných vědních oborů; 2) dějiny Slovenska jsou uvnitř členěny chronologicky od pravěku do současnosti, v rámci období se používá tematické třídění; 3) světové dějiny, kde jsou v první části všeobecné práce řazeny chronologicky, v další části se používá geografické třídění.

Pro snadnější orientaci uživatele bibliografie slouží rejstříky: autorů včetně editorů, sestavovatelů, překladatelů a podobně, míst, osob, kterých se práce týkají, a názvový rejstřík. Bibliografie obsahuje rovněž seznam excerpovaných periodik a seznam používaných zkratk. Práce překrývající určité chronologické období jsou propojeny odkazy.

Historiografia na Slovensku 1990–1994, přes svůj výběrový charakter, je významným informačním zdrojem pro historickou badatelskou veřejnost, která se zabývá dějinami Slovenska. Bibliografický soupis je rovněž důležitým pramenem pro česko-slovenské vztahy.

Literatura:

- Bibliografia v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied / Alžbeta Sedliaková. – In: *Knížnice a informácie*. Roč. 27, č. 5 (1995), s. 220–222.
- Historie, historikové a historická knihovna / Jiří Javorský. – In: *Národní knihovna*. – Roč. 5, č. 5 (1994), s. 348–356.

Kronika

Za Tomášem Pasákem

František Svátek

Uprostřed mnoha nedokončených velkých projektů zemřel 26.10.1995 Tomáš Pasák, docent Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a ředitel Pedagogického muzea Jana Amose Komenského, jeden z předních historiků novodobých českých dějin, zejména druhé světové války, odboje a kolaborace.

Jeho životní dráha byla spjata s univerzitním prostředím pražské Univerzity Karlovy, i když učil vlastně jen krátce. Narodil se 6. června 1933 v Praze. Po maturitě na pedagogickém gymnáziu krátce učil na základní škole, ale pak se rozhodl pro další studium. Na filozoficko-historické fakultě studoval historii v letech 1955–1960, ve stejném ročníku jako Miroslav Vlk, Vojtěch Mastný, Jan Galandauer, Antonín Klimek, Otto Urban, Zdena Hledíková, ale i Jaroslav Kojzar – z těch nejznámějších.

V polovině padesátých let dominoval na katedře československých dějin (tehdy společně s archivním studiem) – vedle Františka Kavky – profesor Václav Husa, osobnost nikoliv jednoduchá. Hlásil se k marxistické metodologii a své žáky a asistenty orientoval na historii sociálních poměrů a „třídních bojů“. Představoval ale také určitou kontinuitu s předválečným dějepiscetvím na univerzitě i v Státní archivní škole. Díky němu se mohl na pražskou univerzitu vrátit František Kutnar, ve stínu jeho profesury na katedře československých dějin v té době vyrůstali historici Jan Havránek, Josef Petráň, Robert Kva-

ček a Věra Olivová. Profesor Husa podporoval u Tomáše Pasáka, který nastoupil na katedru jako asistent v roce 1960, zaměření na studium české politiky 30. let, a zejména na problematiku českého fašismu a kolaborace.

Zpřístupňování archivních pramenů a možnost studia období okupace bez ideologických předpojatostí lákaly tehdy velkou skupinu historiků. Seskupili se v polovině 60. let v Československém výboru pro dějiny protifašistického odboje, okolo jeho bulletinu *Odboj a revoluce* a v časopisu Vojenského historického ústavu *Historie a vojenství*. Zaměřili se na otázky proměny české společnosti, jejích sociálních struktur, ale také „veřejného mínění“. To se také stalo tématem Pasákovy „kandidátské“ práce *Problematika veřejně-politického života 1939/1945*, kterou obhájil v únoru 1969 (udělení vědecké hodnosti CSc. bylo předpokladem habilitace). Rukopis jeho disertace, který přepracoval pro tisk pod názvem *Pod ochranou říše*, však už nevyšel, i když sazba byla na počátku roku 1970 hotová – do vědeckého a akademického života již plně zasáhla „normalizace“.

Pasákovy drobné stati o Gajdově hnutí vyšly již v roce 1961 v časopise *Dějiny a současnost*, poté co otisk svou první práci *Hnutí drobných řepářů na Roudnicku v roce 1931*. V letech 1962–1970 publikoval Pasák ve všech významných odborných časopisech, zejména v *Československém časopise historickém*, *Sborníku historickém*, *Historii a vojen-*

ství, *Příspěvcích k dějinám KSČ, Revui dějin socialismu, Sborníku Matice moravské, Slezský sborník* – i v řadě knižních sborníků (například sborník k poctě Václava Husy *Z českých dějin*, Praha 1966, nebo ve sbornících *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*, Bratislava 1969, a *Fašismus a Evropa*, Praha 1969). I když si získal svými studii renomé, habilitovat se již nemohl.

Pasákovy práce čerpaly z archivních pramenů, zejména poválečných procesů před Národním soudem a protokolů o vyšetřování kolaborace na základě retribučních dekretů. Bezpečně se však orientoval i v dobové publicistice a tisku. Získal si také důvěru pozůstalých po osobnostech nekomunistického odboje a české politiky, a tím i přístup k jejich rodinným pozůstalostem. Podstatně přispěl k prozkoumání historie Gajdova fašistického hnutí, Vlajky a činnosti českých kolaborantských novinářů za protektorátu. Objevil neznámé dokumenty o činnosti právního poradce K. H. Franka dr. Hermanna Raschhofera a otiskl řadu studií o česko-německém vztahu ve 30. letech a za okupace. Především však – a to byl tehdy nejen historický, ale i politický čin – „rehabilitoval“ část protektorátní české politické reprezentace, především generála Aloise Eliáše a jeho spolupracovníky, zatčené a odsouzené nacisty k smrti v roce 1941 pro spojený s exilovou vládou prezidenta Edvarda Beneše v Londýně a pro zpravedajskou odbojovou činnost. Studie Proces generála Eliáše připravená na základě předchozích článků a drobnějších edic dokumentů, které Pasák otiskl v letech 1966–1969, byla už v sazbě pro sborník *Historica 1971* nakonec rozmetána.

Důvodem normalizačních zásahů a obvinění z „revizionismu“ a ideologické úchyvky byla nejen Pasáková rozsáhlá publikační činnost v denním tisku a časopisech, jako byl *Hlas revoluce, Reportér, Dějiny a současnost* a dalších, ale zejména jeho funkce místopředsedy Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje, kterou zastával v letech 1967–1970. Byl tu však ještě jeden důvod, charakteristický pro otrávené klima začínajících sedmdesátých let, pro čas „prověrek“. Byla jím mstivost a důsledné proná-

sledování od jednoho z hlavních normalizátorů doby Václava Krále, v němž měl Pasák po více než desetiletí osobního nepřítel.

Po „prověrkách“ na podzim 1971 přešel Tomáš Pasák jako vědecký pracovník na katedru archivnictví a pomocných věd historických, chráněn tehdy jejím vedoucím Zdeňkem Fialou. Václav Král však požadoval, aby „revizionistický“ historik Pasák odešel nejen z katedry, ale z univerzity vůbec. Až po smrti Zdeňka Fialy dosáhl svého. Vedení fakulty rozhodlo o ukončení pracovního poměru s Tomášem Pasákem v roce 1976, i když k odchodu došlo až v roce 1979 po houževnaté Pasákově obraně, při které se mohl opřít i o určitou solidaritu některých historiků z katedry a univerzity.

Tomáš Pasák nemohl řadu let odborně publikovat. Na katedře archivnictví připravil *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939–1945*, který vyšel až po jeho odchodu z univerzity v roce 1980, ale jen v omezeném nákladu v univerzitní řadě monografií *Acta universitatis Carolinae*. Obsáhla úvodní studie je první soustavnou analýzou tiskového zákona a cenzury v meziválečném Československu. Zejména si všímá tiskové praxe a cenzury okupační správy, ale i aktivismu českých novinářů v protektorátu. K tomuto okruhu problémů se vztahují i další Pasákovy studie, které publikoval v 70. letech ve sbornících *Z pomocných věd historických III* (1976) a *IV* (1978) – poslední byl současně sborníkem *in memoriam* Zdeňka Fialy.

V druhé polovině 70. let, v souvislosti s přechodem na nové pracoviště v Pedagogickém muzeu Jana Amose Komenského a v Ústředním ústavu pro vzdělávání učitelů, začal Pasák studovat dějiny učitelského a studentského odboje, o kterých pak mohl v omezené míře psát do *Pražského sborníku historického*. Už v letech 1968–1969 se věnoval událostem 17. listopadu 1939. K soudům se zatčenými a do koncentračních táborů zavlčenými studenty se pak vracel několikrát, z různých aspektů. V roce 1978 vyšla kniha *Čeští učitelé v protifašistickém odboji 1939–1945*, jejímž byl Tomáš Pasák spolueditorem a hlavním autorem. V pedagogických časopisech mu vyšla řada menších; jejich dobově poznamena-

ná terminologie a ideologická klíče by neměly dnešní čtenáře odradit od pozorného studia. Tyto studie totiž obsahují pečlivá faktografická shrnutí, první výsledky archivního studia, z něhož musí vycházet každá další práce v této oblasti.

Pasákovy statě vycházely, i když omezeně a pod ideologickým dozorem, také v „zájmových“ nákladech, které vydával Svaz protifašistických bojovníků, zejména jeho místní organizace v Praze 6 – Dejvicích, kde autor bydlel. U příležitosti oficiálních výročí (roky 1975, 1980, 1981, 1985) tak mohly vyjít sborníky *Odkaz revolučních tradic Prahy 6* (1975) a *Bojovali za nás* (1985) – souhrn biografických studií o hrdeci odboje, kam se Pasákovi podařilo zahrnout nejen komunisty, ale i přední postavy Petičního výboru „Věrní zůstaneme“, vůdce vojenského odboje Obrany národa i představitele inteligence.

Postupné uvolňování ideologického dozoru po roce 1985 umožnilo Pasákovi publikovat drobné studie a články i v denním tisku. Ovšem rozsáhlý rukopis *Stíny černých košil: K historii českého fašismu 1922–1945*, který dokončil v roce 1982 (měl 510 stran), nedostal doporučení k tisku a v SPN vyšel jen stručný výtah pod názvem *K historii českého fašismu*, Praha 1986, 95 s. Jako jeden z hlavních autorů se však mohl alespoň podílet na 2. vydání příručky *Dějiny Československa v datech* (1967, 1986). Až se dostanou historikové českého dějepiscectví k podrobné analýze prací takzvané „šedé zóny“, budou muset pečlivě zvažovat, vedle jiných, právě Pasákovy studie.

Po listopadu 1989 Pasák publikoval ve *Studentských listech*, *Hlasu revoluce*, v *Lidových novinách*, *Tvaru*, *Reflexu* a dalších periodikách

stručně a populárně o českém fašismu, Gajdovi, ale i Eliášovi a Schmoranzovi. V edici Sešity o historii (1991), vydávané v nakladatelství Melantrich, vyšel biografický portrét Aloise Eliáše a výklad jeho procesu. Současně dělal Pasák korektury svých rukopisů *Pod ochranou říše a Stíny černých košil*. Také se věnoval práci na rozsáhlé biografii Emila Háchy, kterou ještě stačil dokončit a odevzdat do nakladatelství. Doufejme, že se všechny tyto Pasákovy práce dostanou brzy na knižní trh.

Po návratu na univerzitu a „rehabilitaci“ obhájil Tomáš Pasák svou habilitační práci, současně však nadále působil jako ředitel Pedagogického muzea. Byl jmenován členem rozšířené československo-německé komise nezávislých historiků a v dubnu 1990 ho zvolili předsedou historicko-dokumentační komise Ústředního výboru Československé společnosti bojovníků za svobodu a předsedou Společnosti pro dějiny odboje a druhé světové války.

Pedagogické muzeum Jana Amose Komenského získalo pod jeho vedením velkou a cennou pozůstatost Přemysla Pittera a připravilo mezinárodní výstavu o Pitterovi a jeho díle (1995), spojenou s vydáním odborné publikace. Edičně ji připravil Tomáš Pasák, který tak představil české veřejnosti život a dílo českého nonkonformisty, humanisty a exulanta.

Plně ponořen do práce nedbal ani prvního varovného signálu nemoci a nadále usiloval využít času pro možnosti, které se před ním otevřely, jako učitel, autor, organizátor výstav a konferencí – až ho zastavila smrt. Jeho práce k dějinám okupace 1939–1945 však zůstanou základní informací i pro budoucí badatele.

Cizí s cizím aneb znovu o Česku, Slovensku a ČSR

Jan Měchýř

Na sklonku října 1995 se asi třicet slovenských a českých historiků vrátilo k problému, k němuž zdánlivě už není co dodat – k nadějnému obnovení Československé republiky v květnu 1945 a zároveň k zárodkům hořkého konce společného soužití Slováků a Čechů ve společném státu. Mělo toto setkání v sobě cosi freudovského, ale zároveň ukázalo to, co sami jeho účastníci a organizátoři snad ani netušili: kolik zde stále existuje otázek či aspektů, které i přední znalci této problematiky někdy nedocenili či si jejich kontext neuvědomovali.

Předem však základní informace: Ve dnech 19. a 20. října 1995 se na Masarykově univerzitě v Brně konala konference či spíše neformální a přátelská rozprava slovenských a českých historiků („workshop“) na téma „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945“. Pořadatelé: Česko-slovenská komise historiků, Historický ústav Masarykovy univerzity v Brně, Seminář dějin střední a východní Evropy Filozofické fakulty MU, Katedra historie Pedagogické fakulty MU v Brně. Záštitu (což mimo jiné znamenalo také finanční zatížení jeho rozpočtu) převzal rektor Masarykovy univerzity Eduard Schmidt. Ač profesí přírodovědec, ve svém zahajovacím projevu projevils pochopení i zasvěcenost nad rámec pouhé hostitelské zdvořilosti.

Pořadatelé zajistili úvodní referáty na téma „Česká a slovenská společnost při obnově

společného státu“ (Ivan Kamenec a Michal Barnovský z Historického ústavu Slovenské akademie věd – dále jen SAV). O problému „Staré a nové elity“ hovořili Ľubomír Lipták z Historického ústavu SAV a František Svátek z Ústavu pro soudobé dějiny České akademie věd v Praze (dále jen ÚSD). Třetí diskusní blok „Problémy státoprávního uspořádání, práva a spravdnosti“ uvedli Katarína Zavadská z Ústavu štátu a práva SAV v Bratislavě a Vladimír Goněc z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Pořadatelé hodljají nějakým skromným způsobem publikovat hlavní referáty, ale diskusi nezaznamenávali, a tak snad tato informace bude k užitku – byť předkládám jen minimum z toho, co by stálo za zmínku, a nelze vyloučit, že výběr může být ovlivněn subjektivními názory na význam některých tezí či faktů.

Duch tohoto setkání potvrdil, že dějepisci hodní svého gradu nepěstují národní mýty, ani se nepokoušejí ospravedlňovat postoje té či oné politické garnitury, a že slovenští a čeští historici „nejsou dva týmy“, které reprezentují dva národy, nýbrž že se snaží pochopit a objektivně vysvětlit, co se stalo a z jakých příčin.

Půdorys a smysl konference se pokusil vymezit a definovat ve svém úvodním projevu Vilém Prečan z Ústavu pro soudobé dějiny tezí, že tak jako veskerý historický vývoj, tak

ani osud společného státu nebyl jednoznačně předurčen a je proto třeba stále zkoumat všechny reálné alternativy. Ale vše, co bylo na konferenci řečeno, a to i včetně Prečanova úvodního příspěvku, potvrzovalo, že vývoj neodvratně směřoval k rozdělení obou národů. Prečan také připomenul, že historie slovensko-českých vztahů je nejen historickým problémem, nýbrž že je to stále politikum, které vstupuje i do naší současnosti. Proto, pokud historik chce dostát své povinnosti, své společenské funkci (což znamená, že bude klást „své“ otázky bez ohledu na to, co se líbí či nelíbí arbitrům té které právě vládnoucí ideologie), bude to i v českých zemích a ještě více na Slovensku vyžadovat jistou míru občanské odvahy. Jeho výzva „bránit se všem aspektům, které nám do našich pracoven tisknou dnešní politické zápasy“ a že je nezbytné „dešifrovat dobové pojmy“ mohla by se zdát nadbytečnou frází pouze tomu, kdo se s tímto problémem nepotýká dnes a denně jako učitel i na učilištích nejpřestížnějších či jako badatel v institucích zdánlivě nezávislých.

Prečanově tezi, že rok 1945 byl rokem promarněné šance nového začátku (vzájemného soužití) a že čeští politici nebyli připraveni tuto šanci využít, oponovalo několik řečníků antitezí, že v krizových či historicky vypjatých situacích není na ideální řešení připravena žádná společnost. Avšak věcně také nevedli nic, čím by překročili rámec bonmotu.

Rada diskusních příspěvků potvrzovala hypotézu úvodního referátu, že neblahým předznamenáním budoucího vývoje byla jednání mezi vládou ČSR a Slovenskou národní radou o VI. kapitole vládního programu a pak o takzvané První pražské dohodě. V několika projevech bylo doloženo, že to slovně garantovalo takové autonomní postavení Slovenska v Československu, které překračovalo slovenské nároky z roku 1938, včetně takzvané Žilinské dohody ze 6. října 1938. Na sklonku války fakticky Slováci a Češi jednali o budoucím uspořádání společného státu nejen jako „rovný s rovným“, nýbrž jako *cizí s cizím*. Čeští exulanti o vládním programu budoucího společného státu – prakticky s výjimkou pouze šesté kapitoly – jednali bez Slováků. Na druhé straně Slovenská národní rada se prohlásila za svrchovaný zákonodárny orgán

a jediného nositele vládní moci na Slovensku a fakticky na svém území neuznávala zákonodárnou, vládní a výkonnou pravomoc české politické reprezentace. Jak připomenul Karel Jech (ÚSD), Slovenská národní rada fakticky uznala Beneše za svého prezidenta až v dubnu 1945 a později dokonce Sbor poveriků manifestoval slovenskou svébytností tím, že pro Slovensko suspendoval platnost některých dekretů prezidenta republiky. Robert Kvaček z Filozofické fakulty Karlovy University, taktně, ale jednoznačně vyslovil názor, že demokratická či republikánská část slovenské politické reprezentace se sice oficiálně hlásila k Československé republice a k obnovení společného státu, ale nikdy – až na výjimky – nepovažovala ČSR za svůj stát. Jeden z motivů slovenské přichylnosti k ČSR na sklonku války naznačil slovenský historik Ivan Kamenec: Slovenská republika byla vedle Chorvatska jedním ze dvou „samostatných“ států v německé sféře, jejichž existence v poválečném světě byla brána v pochybnost. Přihlášením k obnovení ČSR se Slovensko přesunulo z kategorie států poražených do tábora vítězných spojenců. V této souvislosti Ivan Kamenec zmínil jen zdánlivou drobnost: V Čechách se vstup sovětské armády označoval jako „osvobození“, na Slovensku se tento historický předěl označoval slovy „před frontou – po frontě“. K tomu ovšem – jak dále uvedl – přispělo možná největší měrou chování sovětské a rumunské armády (drancování, znásilňování žen a podobně).

Úvodní referáty (Svátek, Lipták) o problému elit naznačily, že je to aspekt či metoda, která si zaslouží pozornost. Oba referenti rozuměli tím pojmem výrazné jedince či množinu osobností, které svojí autoritou, silou osobnosti ovlivňují společenský život v oblasti politické, kulturní, morální, včetně sféry zákonodárné, vládní, i na poli státní správy.

František Svátek upozornil na rozdíl mezi starými a novými elitami a léta okupace označil za určité rozhraní. Na rozdíl od zemí a států se starou tradicí politické kultury a tím i elit (Francie, Anglie), staré elity v Československu řadil do let předmnichovské republiky, rok 1945 považuje za nástup elit nových. Při tom ovšem jako elitu lze posuzo-

vat i bývalé „kominternovce“, čímž bylo řečeno, že pojem elita se sice vztahuje na dějnotvorný prvek společnosti, ale to nikterak neznamená, že její role je vždy pozitivní. Staré elity v krátkém období předmnichovské republiky nedozrály, některé tradiční atributy, například majetkové zázemí, nahrazovaly zázemím, vlivem politických stran, které byly hlavní základnou jejich působnosti. V tom vlastním smyslu – jak to posuzuje Svátek – byl typickou elitou v době nesvobody Edvard Beneš se svými věrnými. Po květnu 1945 se tou elitou stává staré, exilové jádro komunistické strany. A není podstatné, že autoritu získalo především na základě svého ztotožnění s fiktivní pokrokovou úlohou Sovětského svazu. Vyjímaje Beneše nebyla zde další skupina, která by fungovala jako elita, která by byla dostatečnou společenskou autoritou – mimo jiné i proto, že všechny ostatní strany byly fakticky nové, jejich staré elity byly odsunuty do pozadí, nové osobnosti kvalitu elit zatím postrádaly.

Ľubomír Lipták upozornil na rozdíl mezi elitou autorů Martinské deklarace (1918), která českou politiku přijímala pasivně a s úctou, a elitou z roku 1945, jejíž autorita plynula (nebo ji odvozovala) z podílu a účasti ve hnutí odporu. Proto vystupovala sebevědomě a kladla své vlastní návrhy a podmínky při jednáních o budoucím státoprávním postavení Slovenska v Československu. Zároveň však Lipták uvedl, že na rozdíl od vládnoucí elity samostatného slovenského státu, která měla praxi z poslaneckého či dokonce ministerského působení v bývalé ČSR (dr. Tiso), garnitura nastupující roku 1945 byla profesionálně nekvalifikovaná. Současně při tom zůstávala ve svých funkcích většina elitních pracovníků státní správy Slovenské republiky. Ti většinou nebyli svých funkcí zbavováni a za své služby nedemokratickému režimu byli trestáni nikoli suspendováním, ale jen přeložením na jiné působiště. Fakticky se stejnou shovívavostí a obdobným způsobem, jakým většinu bývalých stoupenců ideje jednotné ČSR postihoval režim samostatné Slovenské republiky v roce 1939.

V úvodu ke třetímu diskusnímu bloku Katarína Zavadská mimo jiné také připomenula paradox tehdejší situace, kdy Slovenská poli-

tická (povstalecká) reprezentace byla sice londýnským i moskevským „odbojem“ přehlížena, ale zároveň obě tyto skupiny musely Slovensku ve společném státu přiznat takovou míru svébytnosti, jaká převyšovala vše, co si slovenští autonomisté přáli a požadovali před čtrnáctým březnem 1939. Vladimír Goleč mimo jiné upozornil, že v pramenech zachycujících jednání slovenské a české reprezentace je třeba zkoumat nejen co vše bylo řečeno, ale zároveň hledat a rozpoznávat to, co bylo zamlženo a zamlčeno. Rekl dále, že řešení česko-slovenské otázky bylo poznamenáno „stalinskou koncepcí federace“, neboť při formulování zásadních principů státoprávního uspořádání „absentovaly jednoznačné výroky“ a přijaté teze byly natolik obecné, aby se pak v praxi mohly vykládat různým způsobem. A doložil to známými skutečnostmi: Státoprávní postavení Slovenska v Československu nebylo zakotveno ústavními zákony, nýbrž pouhými dohodami mezi slovenskou a českou reprezentací. Česká strana toho později využila a zneužila. Ale v některých jiných příspěvcích bylo naznačeno i dokumentováno citací známých a již publikovaných pramenů, že vše co bylo třeba zakotvit pro dobré vzájemné vztahy slovenská strana vyjádřila zcela jasně, a že tudíž nikoli nepřesné formulace, ale následný vývoj a konstelace politických sil umožnila, aby „Praha“ postupně porušila původní dojednání a oklestila slovenskou svébytnost.

V diskusi zapadly některé velice závažné informace Prečanova úvodního vystoupení o licoměrných postojích komunistické politiky. Navenek Václav Kopecký poučoval z Moskvy londýnský exil a Beneše jak je třeba respektovat slovenské národní citění a sám Klement Gottwald si vyhradil právo, aby přednesl jako první na osvobozeném slovenském území takzvanou Magnu chartu slovenského národa (prakticky teze šesté kapitoly „Košického“ vládního programu). Ale už po několika týdnech právě Václav Kopecký zaútočil ve vládě proti pravomocem Slovenské národní rady a v tajném zasedání ÚV KSČ dne 17. července 1945 požadoval od slovenských komunistů, aby Sloveskou národní radu zlikvidovali. A když se Gottwald stal předsedou vlády, donutil slovenskou reprezentaci

k podpisu takzvané třetí pražské dohody. Tento problém však zůstal na okraji zájmu.

Ve srovnání s tím bylo pozoruhodné jak pouze okrajová poznámka o vztahu KSČ k německým antifašistům vyvolala o problému československo-německém diskusi, která s vlastním tématem konference v podstatě nesouvisela, nicméně byla tak spontánní a zaujatá, že jí musel moderátor rázně ukončit. Prokázalo se, že zřejmě nejen pro české, ale i pro slovenské historiky je to problém palčivější nad mnohé jiné – včetně dávných i současných problémů slovensko-českých vztahů. Ale tato neplánovaná odbočka od vlastního tématu byla užitečná. Několik řečníků upozornilo (nejvýrazněji Karel Pichlík z Historického ústavu České armády), že při posuzování postojů české i slovenské politiky nutno brát v úvahu i problém Německa. Možnost, že Německo dříve či později opět povstane z trosek a stane se znovu hrozbou slovanskému světu jevila se z mnoha opodstatněných důvodů i po květnu 1945 jako ta nejpravděpodobnější varianta či nebezpečí budoucích let. Proto nejen česká, ale ve svých neprozřelejších představitelích i slovenská politika měla za to, že nejbezpečnější záštitou před opětovnou hrozbou germánské výbojnosti může být a bude pouze Sovětský svaz. Byl to omyl osudný, nikoli však nepochopitelný. Tehdy totiž se všeobecně věřilo, že se sovětský systém v nových poměrech bude postupně demokratizovat – „že se stane jiným než byl a dosud je...“

Zaznamenal jsem i řadu dalších pozoruhodných tezí a názorů. Například glosu slovenského historika, že Demokratická strana

byla jediným garantem demokratického vývoje Slovenska, nicméně její volební vítězství v květnu 1946 nelze hodnotit jako vítězství demokracie. Český historik Jan Dobeš (stipendista ÚSD v Praze) uvedl některé aspekty, jimiž se koncepce zahraniční politiky Demokratické strany lišila od oficiální státní politiky ČSR. V jeho příspěvku se mi osobně zdálo mimořádně pozoruhodné zjištění, že v postoji vůči maďarské menšině i k Polsku slovenská politika – jindy vůči Praze bránící národní i občanská práva slabších národností – nalézala s centrální vládou společný jazyk. Podobných úvah či hypotéz bylo vysloveno mnoho. Lze doufat, že nejen hlavní referáty, ale i jednotlivé diskusní příspěvky budou autoři publikovat.

Svým duchem bylo toto shromáždění koncilium obduktorů. Ale i když pitvali organismus, jehož konce v srdci želeli, bez jakýchkoli emocí pojmenovávali jeho letální příznaky. Všichni fakticky dokládali, že od samého počátku obnoveného soužití vše směřovalo k tomu, aby se dříve či později oba národy od sebe oddělily.

Závěrem ještě poznámku k organizační či snad věcné stránce konference. Byla dobrá, užitečná, ale i zde bylo mnoho slov zbytečných. Aby podobná setkání byla skutečně efektivní, pak by si pořadatelé museli od referentů vyžádat text či aspoň podrobné teze jejich referátů a dát je v dostatečném předstihu k dispozici všem účastníkům. Referent by pak své předložené teze pouze stručně komentoval a podobná setkání by mohla být nejen přehledkou ne vždy zcela užitečně stráveného času, ale skutečný „workshop“ čili dílna.

Bibliografie

Následující bibliografický přehled zachycuje knihy, sborníky a články ze sborníků zahraniční slovanské provenience (slovenská produkce byla součástí českého knižního soupisu v minulém dvojčísle – č. 2-3/95 – *Soudobých dějin*) za období 1990–1994.

Zpracovali Věra Břeňová, Slavěna Rohlíková a Oldřich Tůma ve spolupráci s Pavlem Pohleiem.

Schéma:

I. Historiografie

- I.A Obecné problémy historiografie
- I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce
- I.C Bibliografie
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

II. Společenské vědy, publicistika, právo

- II.A Ekonomie
- II.B Filozofie, politologie, publicistika
- II.C Sociologie, demografie
- II.D Právo

III. Prameny

- III.A Projevy, stati
- III.B Dokumenty, fotografie
- III.C Memoáry, deníky, svědectví
- III.D Rozhovory
- III.E Dopisy

IV. Chronologická část

- IV.A 1918–1939
- IV.B 1939–1945
- IV.C 1945–1948
- IV.D 1948–1967
- IV.E 1968–1969
- IV.F 1970–1989
- IV.G 1990–1994
- IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část

- V.A Střední a východní Evropa
- V.B Československé a české vztahy se zahraničím
(mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
- V.D Česko/československo-německé vztahy
- V.E Židé v Československu
- V.F Osobnosti, biografie
- V.G Kultura, umění, literatura

I. HISTORIOGRAFIE**I.A Obecné problémy historiografie**

JEGOROV, V. K. 1
Istorija v našej žizni / V. K. Jegorov. - Moskva : Nauka, 1990. - 190 s.

MARKSIZM 2
Marksizm i istoričeskaja nauka v stranach Central'noj i Jugo-Vostočnoj Jevropy : 1870-1965 / Otv. red. V. A. D'jakov. - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki AN SSSR, 1991. - 348 s.

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce

KRATKIJ 3
Kratkij putevoditel' : Fondy i kollekcii sobrannye Central'nym partijnym archivom / Otv. red. Ju. N. Amiantov. - Moskva : Blagovest, 1993. - xiii, 200 s. - (Spravočno-informacionnyje materialy k dokumental'nym fondam RCChIDNI ; Vyp. 1)

I.C Bibliografie

VREMJA 4
Vremja ; Sobytija ; Ljudi : Rekomendatel'nyj bibliografičeskij ukazatel' : Po stranicam periodiki 1988 g. / Sost. Vladimír Vasil'jevič Antonov, Semen Arkad'jevič Krjučkovskij, Stanislav Nikolajevič Sinegubov...[aj.]. - Moskva : Knižnaja palata, 1990. - 142 s.

I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

KTO 5
Kto jest' kto v Rossiji i v bližnem zarubež'je : Spravočnik. - Moskva : Novoje vremja, 1993. - 782 s.

II. SPOLEČENSKÉ VĚDY, PUBLICISTIKA, PRÁVO**II.A Ekonomie**

Viz: 73

II.B Filozofie, politologie, publicistika

ELITY 6
Elity : Demokracja : Wybory / Red. Jerzy Szczupaczyński. - Warszawa : Agencja Scholar, 1993. - 166 s.

STACHNIUK, Jan 7
Zagadnienie totalizmu / Jan Stachniuk. - Wrocław : Toporzel, 1992. - 161 s.

TOTALITARIZM 8
Totalitarizm : Čto eto takoe?. - Moskva : INION RAN, 1993. - T. 1-2.

ZINOV'JEV, Aleksandr 9
Kommunizm kak real'nost' ; Krizis kommunizma / Aleksandr Zinov'jev. - Moskva : Centrpoligraf, 1994. - 494 s.

II.C Sociologie, demografie

TARKOWSKI, Jacek 10
Socjologia świaata polityki. T. 1, Władza i społeczeństwo w systemie autorytarnym; T. 2, Patroni i klienci / Jacek Tarkowski ; Wstęp Edmund Wnuk-Lipiński. - Warszawa : Instytut Studiów Politycznych, 1994. - 1: 342 s.; 2: 182 s.

III. PRAMENY**III.B Dokumenty, fotografie**

ARCHIV 11
Archiv novejšej istorii Rossii. T. 1, „Osobaja papka“ I. V. Stalina : Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR 1944-1953gg. Katalog dokumentov / Otv. red. V. A. Kozlov, S. V. Mirošenko. - Moskva : Blagovest, 1994. - 353 s.

KOMINTERN 12
Komintern i vtoraja mirovaja vojna. Čast' 1, Do 22 ijunja 1941 g. / Sost. N. S. Lebedeva, M. M. Narinskij. - Moskva : Pamjatniki istoričeskoi mysli, 1994. - 554 s.

NJURNBERGSKIJ 13
Njurnberškij process : Sbornik materialov. T. 4 / Otv. red. A. Ja. Sucharev. - Moskva : Juridičeskaja literatura, 1990. - 672 s : obr.

ZACISKANIE 14
Zaciskanie pětli : Tajne dokumenty dotyczące Czechosłowacji 1968 r. / Wstęp i oprac. Andrzej Garlicki, Andrzej Paczkowski. - Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1995. - 270 s.

III. C Memoáry, deníky, svědectví

ČERNJAJEV, A. S. 15
Šest' let s Gorbačevym : Po dnevnikovym zapis-
jam / A. S. Černjajev. - Moskva : Progress, 1993.
- 521 s.

KVITINSKIJ, V. A. - SVJATOGOROV, A. P. 16
Tak roždalos' bratstvo : Vospominanija [SNP] /
Sost. V. A. Kvitinskij, A. P. Svjatogorov. - Kijev :
Politizdat Ukrainy, 1990. - 421 s.

MEDVEDEV, Vadim A. 17
V komande Gorbačeva : Vzgljad iznutri / Vadim
A. Medvedev. - Moskva : Bylina, 1994. - 239 s :
fotogr.

MLYNÁŘ, Zdeněk 18
Moroz udaril iz Kremļa / Zdeněk Mlynář. -
Moskva : Respublika, 1992. - 287 s.

IV. CHRONOLOGICKÁ ČÁST

IV.A 1918–1939

CHYMYNEC, Julian 19
Zakarpattja - zemlja Ukrainjskoj državy : No-
tatkı z istoriji Zakarpattja / Julian Chymynec. -
Užhorod : Karpaty, 1991. - 143 s.

KONTYNUACJA 20
Kontynuacja czy przełom? : Dylematy transfor-
macji ustrojowej / Red. Witold Jakóbk. - War-
szawa : Instytut Studiów Politycznych, 1994. -
158 s.

KUKOV, Je. V. 21
Sovetskij Sojuz v vojenno-političeskich planach
nacistickoj Germanii / Je. V. Kuľkov. - In: Pred-
vojennyj krizis 1939 goda v dokumentach. -
Moskva : Institut vseobč. istorii RAN, 1992. -
S. 116-132.

MARKUS, Vasyľ 22
Polityčna i deržavno-pravna evoljucija
ukrajins'koho Zakarpattja / Vasyľ Markus. - Už-
horod : Hražda, 1993. - 42 s.

MYŠUHA, Luka 23
Podkarpats'ka Ukrajina : Sučasnyj stan / Luka
Myšuha. - Užhorod : Hražda, 1993. - 112 s. -
Reprint pracı o statutu Podkarpatské Rusi z r.
1921 a 1924.

PREDVOJENNYJ KRIZIS 24
Predvojennyj krizis 1939 goda v dokumentach
: Materialy nauč. konf. Instituta vseobščej istorii
RAN 15 nojabrja 1989 g. / Otv. red. Z. S. Belou-
sova. - Moskva : Institut vseobšč. istorii RAN,
1992. - 160 s.

VANAT, Ivan 25
Narysy novitnoji istoriji ukrajinciv schidnoji Slo-
vaččyny. 1, 1918-1938 / Ivan Vanat. - 2. izd. -
Bratislava : Slovenské pedagogické nakl., 1990.
- 339 s.

VEHEŠ, Mykola - ZADOROŽNYJ, Volodymyr 26
Velyč i trahedija Karpatskoji Ukrainy : Istoryko-
populjarnyj narys / Mykola Veheš, Volodymyr
Zadorožnyj. - Užhorod : Orbis, 1993. - 81 s.

Viz též: 52, 81, 82, 100

IV.B 1939–1945

ANDREJEVA, Jekaterina 27
General Vlasov i rusškoje osvoboditeľnoje dvi-
ženije / Jekaterina Andrejeva. - London : Over-
seas Publications Interchange Ltd., 1990. - 370 s.

DURACZYŃSKI, Eugeniusz 28
Rząd Polski na uchodźstwie : 1939-1945 : Or-
ganizacja, Personalia, Polityka / Eugeniusz Du-
raczyński. - Warszawa : Książka i Wiedza, 1993.
- 487 s : fotogr.

OT MJUNCHENA 29
Ot Mjunchena do Tokijskogo zaliva : Vzgljad
s Zapada na tragičeskije stranicy istorii vtoroj
mirovoj vojny. - Moskva : Izd. polit. literatury,
1992. - 448 s : fotogr.

OT PAKTA 30
Ot pakta Molotova-Ribbentropa do dogovora
o bazach : Dokumenty i materialy / Sost. Kjullo
Ařjakas, Tijt Arumjae. - Tallin : Izd. Periodika,
1990. - 213 s.

SHIRER, W. 31
Kapituljacija v Mjunchene / W. Shirer. - In: Ot
Mjunchena do Tokijskogo zaliva. - Moskva : Izd.
polit. literatury, 1992. - S. 16-23.

STEPIN, A. A. 32
V sovместnoj bor'be za svobodu : Dokumenta l-
nyje očerki / A. A. Stepin. - Kijev : Izd. polit.
literatury Ukrainy, 1990. - 256 s.

TAYLOR, T. 33
Na puti k Mjunchenu / T. Taylor. - In: Ot Mjunch-
ena do Tokijskogo zaliva. - Moskva : Izd. polit.
literatury, 1992. - S. 9-15.

Viz též: 11, 12, 13, 49, 57, 58, 67, 81

IV.C 1945–1948

FEJTŐ, François - FIŠERA, Wladimir 34
Praski zamach stanu 1948 / François Fejtő, Wla-
dimir Fišera. - Warszawa : Krag, 1990. - 207 s.

- KAMIŃSKI, Marek Kazimierz 35
Polska i Czechosłowacja v polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii 1945-1948 / Marek Kazimierz Kamiński. - Warszawa : Instytut Historii PAN, 1991. - 380 s. - Angl. souhrn.
- KAMIŃSKI, Marek Kazimierz 36
Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945-1948 / Marek Kazimierz Kamiński. - Warszawa : PWN, 1990. - 407 s.
- MARKUS, Vasyľ 37
Prijednannja Zakarpats'koji Ukrajiny do Radjans'koji Ukrajiny 1944-1945 / Vasyľ Markus. - 2. izd. - Kyjiv : Intel, 1992. - 111 s.
- Viz též: 11, 77, 79
- IV.D 1948-1967*
- CIESIELSKI, Stanisław 38
Polska Partia Socjalistyczna wobec wydarzeń lutowych w Czechosłowacji w 1948 roku : Delegacja PPS w Pradze / Stanisław Ciesielski. - In: Wrocławskie studia z dziejów najnowszych. - Wrocław : Wyd. Uniw. Wrocław, 1992. - S. 237-251.
- WROCLAWSKIE STUDIA 39
Wrocławskie studia z dziejów najnowszych / Red. Wojciech Wrzesiński. - Wrocław : Wyd. Uniw. Wrocław, 1992. - 285 s. - (Acta Universitatis Wratislaviensis : Historia KC ; No. 1274)
- Viz též: 11, 54, 56, 60, 63, 72, 77
- IV.E 1968-1969*
- ŁOMIŃSKI, Bogdan 40
Europa Wschodnia - upadek systemu / Bogdan Łomiński. - In: Z europejskich problemów międzynarodowych. - Katowice : Uniw. Śląski, 1993. - S. 9-23.
- ŚWIECICKI, Marek 41
Z mikrofonem przez historię / Marek Świecicki. - Warszawa : Oficyna Wydawnicza, 1990. - 240 s. - [kap.9: Praska wiosna]
- Z EUROPEJSKICH PROBLEMÓW 42
Z europejskich problemów międzynarodowych / Red. Jan Przewłocki. - Katowice : Uniw. Śląski, 1993. - 94 s. - (Prace Naukowe Uniw. Śląskiego w Katowicach ; Nr. 1355)
- Viz též: 14, 18, 56, 60, 63, 72, 77
- IV.F 1970-1989*
- Viz: 15, 17, 51, 72
- IV.G 1990-1994*
- ZIELIŃSKI, Jerzy 43
Siły zbrojne sąsiadów Polski / Jerzy Zieliński. - Warszawa : Bellona, 1993. - 150 s : fot.
- Viz též : 15, 20, 46, 50, 51, 55, 68, 69, 70, 72, 73, 76
- IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A - G)*
- KARPATORUSINSTVO 44
Karpatorusinstvo : Istorija i sučasnist' / Jurij Bača, Ivan Vanat, Vasyľ Markus, Oleksa Myšanyč, Pavlo Čučka. - Kyjiv : Oberehy, 1994. - 63 s. - [2. mezin. konference v r. 1990]
- OLSZAŃSKI, Tadeusz Andrzej 45
Historia Ukrainy XX w. / Tadeusz Andrzej Olszański. - Warszawa : Wolumen, 1994. - 348 s.
- ## V. TEMATICKÁ ČÁST
- V.A Střední a východní Evropa*
- BUNCE, Valeri 46
Bor'ba za liberaľnuju demokratiju v Vostočnoj Jevrope / Valeri Bans. - In: Problemy Vostočnoj Jevropy. T. 29/30. - Washington : b.n., 1990. - S. 5-52.
- CZARNOCKI, Andrzej 47
Europa jako region współistnienia Wschód-Zachód w latach 1972-1989 / Andrzej Czarnocki. - Lublin : Wyd. Uniwersytetu M.Curie-Skłodowskiej, 1991. - 278 s.
- DARSKI, Józef 48
Tajni współpracownicy policji politycznej w państwach postkomunistycznych / Józef Darski. - Warszawa : Instytut Polityczny, 1992. - 42 s.
- DVIŽENIJE 49
Dviženije soprotivlenija v stranach central'noj i jugo-vostočnoj Jevropy 1939-1945 / Otv. red. V. V. Mar'jina. - Moskva : Radiks, 1995. - 547 s.
- EUROPA 50
Europa Środkowo-Wschodnia 1992. Roczn. 2. - Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 1994. - 301 s.

- IN PURSUIT 51
In Pursuit of Europe : Transformations of Post-Communist States 1989-1994 / Ed. by Bogdan Góralczyk, Wojciech Kostecki, Katarzyna Zukrowska. - Warszawa : Institute of Political Studies PAS, 1995. - 159 s.
- JEVROPA 52
Jevropa među mirom i vojnoj 1918-1939 / Otv. red. A. O. Čubarjan. - Moskva : Nauka, 1992. - 224 s.
- KIK, Kazimierz 53
Międzynarodówka Socjalistyczna 1951-1992 : Zarys działalności / Kazimierz Kik. - Warszawa : Instytut Studiów Politycznych, 1994. - 124 s.
- KOCIAN, Jiří - VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla 54
České nekomunistické strany po 2. světové válce / I. Kocian, P. Vošagliková. - In: Politické strany SSSR i stran Vostočnoj Jevropy 20-60-je gody. - Moskva : Nauka, 1991. - S. 102-113.
- KONFLIKTY 55
Konflikty v uslovijach sistemnyh izmenenij v stranah Vostočnoj Jevropy. - Moskva : INION RAN, 1994. - 166 s.
- LATYŠ, M. A. 56
Pražská vesna i reakcija Kremlja / M. A. Latyš. - In: Politické strany 50-60-tyh godov v Vostočnoj Jevrope. - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, 1993. - S. 146-182.
- MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 57
Politika SSSR po čechoslovackomu voprosu nakanune Velikoj Otečestvennoj vojny (sentjabr' 1940 - ijun' 1941 g.) / V. V. Mar'jina. - In: Meždunarodnyje otnošenija i strany Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy v period fašistskoj agressii na Balkanach i podgotovki napadenija na SSSR (sentjabr' 1940 - ijun' 1941 g.). - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, 1992. - S. 133-158.
- MEŽDUNARODNYJE 58
Meždunarodnyje otnošenija i strany Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy v period fašistskoj agressii na Balkanach i podgotovki napadenija na SSSR (sentjabr' 1940 - ijun' 1941) / Otv. red. L. Ja. Gibianskij, S. Z. Sluč. - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, 1992. - 166 s.
- NACIONAL'NYJ 59
Nacional'nyj vopros v Vostočnoj Jevrope : Prošloje i nastojaščeje. - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, 1995. - 295 s.
- NOVOPAŠIN, Ju. S. 60
Vtorženije v Čechoslovakiju kak voploščenie klassovogo podchoda / Ju. S. Novopašin. - In: Politické strany i konflikty 50-60-tyh godov v Vostočnoj Jevrope. - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki, 1993. - S. 183-205.
- OČAGI 61
Očagi trevogi v Vostočnoj Jevrope : Drama nacional'nyh protivorečij. - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, 1994. - 328 s.
- ORLIK, I. I. 62
Rossija i Central'no-vostočnaja Jevropa : Naučnyj doklad / I. I. Orlik. - Moskva : Institut meždunarodnyh ekonomičeskich i političeskich issledovanij, 1995. - 46 s.
- POLITIČESKJE KRIZISY 63
Politické strany i konflikty 50-60-tyh godov v Vostočnoj Jevrope / Otv. red. Ju. S. Novopašin. - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, 1993. - 228 s.
- POLITIČESKJE PARTII 64
Politické strany i dviženija Vostočnoj Jevropy : Problemi adaptacii k sovremennym uslovijam / Otv. red. Ju. S. Novopašin. - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki, 1994. - 315 s.
- POLITIČESKJE SISTEMY 65
Politické strany SSSR i stran Vostočnoj Jevropy 20-60-je gody / Otv. red. A. F. Noskova. - Moskva : Nauka, 1991. - 254 s.
- POLSKA 66
Polska a przemiany współczesnej Europy : Z zagadnień międzynarodowych / Red. Jan Przewłocki, Teresa Rduch. - Katowice : Wyd. Uniw. Śląskiego, 1994. - 132 s.
- POP, I. I. 67
Slovakija v sisteme gitlerovskogo "novogo porjadka" (ijun' 1940 - ijuń 1941) / I. I. Pop. - In: Meždunarodnyje otnošenija i strany Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy v period fašistskoj agressii na Balkanach i podgotovki napadenija na SSSR (sentjabr' 1940 - ijun' 1941). - Moskva : Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, 1992. - S. 159-166.
- PROBLEMY 68
Problemy Vostočnoj Jevropy. T. 29-30 / Otv. red. Fr. Silnickij, Larisa Silnickaja. - Washington, 1990. - 277 s.
- RAPORT 69
Raport o stanie Evropy Środkowo-Wschodniej 1991. - Warszawa : ISP PAN, 1992. - 136 s.

- ROSSIJA 70
Rossija i buduščee jevropejskoje ustrojstvo : Sbornik statej. T. 1-2. / Otv.red. N. A. Kosolapov. - Moskva : RAN, 1994. - 1: 212 s ; 2: 213 s.
- ROSZKOWSKI, Wojciech 71
Land reforms in East Central Europe after World War One / Wojciech Roszkowski. - Warszawa : Institute of Political Studies PAS, 1995. - 255 s.
- SLUSARCZYK, Jacek 72
The Warsaw Pact : Political activity 1955-1991 / Jacek Slusarczyk. - Warszawa : IPS PAS, 1992. - 162 s.
- SOCIAL 73
The Social and Political Consequences of Decentralization and Privatization : Meeting report, Gdansk, Poland, 10.-12. April 1991. - Gdansk : Gdansk Inst. for Market Econ., 1991. - VIII, 117 s.
- SOVETSKAJA 74
Sovetskaja vnešnjaja politika v gody "cholodnoj vojny" 1945-1985 : Novoje pročtenije / Otv. red. L. N. Nežinskij. - Moskva : Meždunarodnyje otnošenija, 1995. - 508 s.
- STASZEWSKI, Michał T. 75
Państwo-Kościół w Europie Środkowo-Wschodniej : Aspekty instytucjonalno-prawne / Michał T. Staszewski. - Warszawa : Instytut Studiów politycznych PAN, 1994. - 117 s. - Angl. souhrn.
- SUWERENNOŚĆ 76
Suwerenność i państwa narodowe w integrującej się Europie - przeżytek czy przyszłość? / Red. Józef Fiszer, Czesław Mojsiewicz. - Poznań : Komitet Nauk Politycznych PAN, 1995. - 165 s.
- TOMASZEWSKI, Jerzy 77
Europa środkowo-wschodnia 1944-1968 : Powstanie, ewolucja i kryzys realnego socjalizmu / Jerzy Tomaszewski. - 2. wyd. - Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1992. - 316 s.
- TRANSFORMATION 78
Transformation Processes in Eastern Europe : Western Perspectives and the Polish Experience / Ed. by Jerzy Hausner, Grzegorz Mosur. - Kraków : Institute of Political Studies, 1993. - 397 s.
- U ISTOKOV 79
U istokov socialističeskogo sodružestva : SSSR i vostočnojevropeskie strany v 1944-1949 gg. / Otv. red. L. Ja. Gibianskij. - Moskva : Nauka, 1995. - 207 s.
- ZADOROŽNJUK, Ela G. 80
Gorodskoje melkoje proizvodstvo v Central'noj i Vostočnoj Jevrope : Poiski optimal'noj modeli 1940-1980 g. / Ela G. Zadorožnjuk. - Moskva : Nauka, 1991. - 194 s.
- Viz též: 2, 84
- V.B Československé a české vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- SOVETSKAJA VNEŠNĀJA POLITIKA 81
Sovetskaja vnešnjaja politika 1917-1945 gg. : Poiski novych podchodov / Otv. red. L. N. Nežinskij. - Moskva : Meždunarodnyje otnošenija, 1992. - 348 s.
- WRZOSEK, Mieczysław 82
Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921 / Mieczysław Wrzosek. - Warszawa : Wiedza Powszechna, 1992. - 377 s : fotogr., mp.
- Viz též: 11, 15, 16, 17, 27, 28, 35, 36, 57, 58, 62, 67, 74, 79
- V.E Židé v Československu
- MENDELSON, Ezra 83
Žydi Evropy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym / Ezra Mendelsohn. - Warszawa : PWN, 1992. - 354 s : mp., tab.

Jmenný rejstřík

- AMIANTOV, Ju. N. 3
 ANDREJEVA, Jekaterina 27
 ANTONOV, Vladimir Vasiljevič 4
 AŔJAKAS, Kjullo 30
 ARUMJAE, Tijt 30
 BAČA, Jurij 44
 BELOUSOVA, Z. S. 24
 BUNCE, Valeri 46
 CIESIELSKI, Stanisław 38
 CZARNOCKI, Andrzej 47
 ČERNJAJEV, A. S. 15
 ČUBARJAN, A. O. 52
 ČUČKA, Pavlo 44
 DARSKI, Józef 48
 D'JAKOV, V. A. 2
 DURACZYŃSKI, Eugeniusz 28
 FEJTŐ, François 34
 FISZER, Józef 76
 FIŠERA, Wladimir 34
 GARLICKI, Andrzej 14
 GIBIANSKI, L. Ja. 58, 79
 GÓLALCZYK, Bogdan 51
 GORBAČOV, Michail Sergejevič 15, 17
 HAUSNER, Jerzy 78
 CHYMYNEĆ, Julian 19
 JAKÓBIK, Witold 20
 JEGOROV, V. K. 1
 KAMIŃSKI, Marek Kazimierz 35, 36
 KIK, Kazimierz 53
 KOCIAN, Jiří 54
 KOSOLAPOV, N. A. 70
 KOSTECKI, Wojciech 51
 KRJUČKOVSKI, Semen Arkad'jevič 4
 KOZLOV, V. A. 11
 KUEKOV, Je. V. 21
 KVITINSKI, V. A. 16
 LATYŠ, M. A. 56
 LEBEDEVA, N. S. 12
 ŁOMIŃSKI, Bogdan 40
 MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 49, 57
 MARKUS, Vasyľ 22, 37, 44
 MEDVEDEV, Vadim A. 17
 MENDELSON, Ezra 83
 MIROŠENKO, S. V. 11
 MLYNÁŘ, Zdeněk 18
 MOJSIEWICZ, Czesław 76
 MOSUR, Grzegorz 78
 MYŠANYČ, Oleksa 44
 MYŠUHA, Luka 23
 NARINSKI, M. M. 12
 NEŽIŃSKI, L. N. 74, 81
 NOSKOVA, A. F. 65
 NOVOPAŠIN, Ju. S. 60, 63, 64
 OLSZAŃSKI, Tadeusz Andrzej 45
 ORLIK, I. I. 62
 PACZKOWSKI, Andrzej 14
 POP, I. I. 67
 PRZEWLOCKI, Jan 42, 66
 RDUCH, Teresa 66
 ROSZKOWSKI, Wojciech 71
 SHIRER, W. 31
 SILNICKAJA, Larisa 68
 SILNICKI, Fr. 68
 SINEGUBOV, Stanislav Nikolajevič 4
 SLUČ, S. Z. 58
 SLUSARCZYK, Jacek 72
 STACHNIUK, Jan 7
 STALIN, Josif Vissarionovič 11
 STASZEWSKI, Michal T. 75
 STEPIN, A. A. 32
 SUCHAREV, A. Ja. 13
 SVJATOGOROV, A. P. 16
 SZCZUPACZYŃSKI, Jerzy 6
 ŚWIECICKI, Marek 41
 TARKOWSKI, Jacek 10
 TAYLOR, T. 33
 TOMASZEWSKI, Jerzy 77
 VANAT, Ivan 25, 44
 VEHEŠ, Mykola 26
 VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla 54
 WNUK-LIPIŃSKI, Edmund 10
 WRZESIŃSKI, Wojciech 39
 WRZOSEK, Mieczysław 82
 ZADOROŽNJUK, Ela G. 80
 ZADOROŽNYJ, Volodymyr 26
 ZIELIŃSKI, Jerzy 43
 ZINOV'JEV, Aleksandr 9
 ZUKROWSKA, Katarzyna 51

Názvový rejstřík

- Archiv novejšej istorii Rossii 11
 Bor'ba za liberalňuju demokratiju... 46
 Češskije nekomunističeskije partii... 54
 Dviženije soprotivlenija v stranach... 49
 Elity : Demokracija 6
 Evropa jako region... 47
 Evropa Środkowo-Wschodnia 1944-1968 77
 Evropa Środkowo-Wschodnia 1992 50
 Evropa Wschodnia - upadek systemu 40
 General Vlasov i ruskoje osvoboditel'hoje
 dviženije 27
 Gorodskoje melkoje proizvodstvo... 80
 Historia Ukrainy XX w. 45
 In Pursuit of Europe 51
 Istorija v našej žizni 1
 Jevropa meždu mirom i vojnoj 1918-1939 52
 Kapituljacija v Mjunchene 31
 Karpatorusinstvo 44
 Komintern i vtoraja mirovaja vojna 12
 Kommunizm kak real'nost' 9
 Konflikty v uslovijach sistemnyh izmene-
 nij... 55
 Kontynuacija czy przełom? 20
 Kratkij putevoditel' 3
 Kto jest' kto v Rossiji... 5
 Land reforms in East Central Europe... 71
 Marksizm i istoričeskaja nauka... 2
 Meždunarodnyje otnošenija i strany
 Central'noj... 58
 Międzynarodówka Socjalistyczna 1951-1992 53
 Moroz udaril iz Kremlja 18
 Na puti k Mjunchenu 33
 Nacional'nyj vopros v Vostočnoj Jevrope 59
 Narysy novitnoji istoriji ukrajinciv... 25
 Njurnbergskej process 13
 Očagi trevogi v Vostočnoj Jevrope 61
 Ot Mjunchena do Tokijskogo zaliva 29
 Ot pakta Molotova-Ribbentropa... 30
 Państwo-Kościół v Europie Środkowo-
 Wschodniej 75
 Podkarpatska Ukrajina 23
 Političeskije krizisy i konflikty 50-60-
 godov... 63
 Političeskije partii i dviženija Vostočnoj
 Jevropy 64
 Političeskije sistemy SSSR i stran Vostočnoj
 Jevropy... 65
 Politika SSSR po čechoslovackomu voprosu... 57
 Polityčna i deržavno-pravna evoljucija... 22
 Polska a przymiany współczesnej Europy 66
 Polska i Czechosłowacja v polityce... 35
 Polska Partia Socjalistyczna... 38
 Polsko-czechosłowackie stosunki... 36
 Praski zamach stanu 1948 34
 Pražskaja vesna i reakcija Kremlja 56
 Predvojennyj krizis 1939 goda... 24
 Prijednannja Zakarpatskoji Ukrainy... 37
 Problemy Vostočnoj Jevropy 68
 Raport o stanie Evropy Środkowo-Wschod-
 niej... 69
 Rossija i buduščee jevropeskoje ustrojstvo 70
 Rossija i Central'no-vostočnaja Jevropa 62
 Rząd Polski na uchodźstwie 28
 Siły zbrojne sąsiadów Polski 43
 Slovackija v sisteme gitlerovskogo... 67
 The Social and Political Consequences... 73
 Socjologia świata polityki 10
 Sovetskaja vnešnjaja politika v gody "cholod-
 noj vojny"... 74
 Sovetskaja vnešnjaja politika 1917-1945 gg. 81
 Sovetskij Sojuz v vojenno-političeskich
 planach... 21
 Suverenność i państwa narodowe... 76
 Šest' let s Gorbačevym 15
 Tajni współpracownicy policji politycznej... 48
 Tak roždalos' bratstvo 16
 Totalitarizm 8
 Transformation Processes in Eastern Europe 78
 U istokov socialističeskogo sodružestva 79
 V komande Gorbačeva 17
 V sovместnoj bor'be za svobodu 32
 Velyč i trahedija Karpatskoji Ukrainy 26
 Vremja ; Sobytija ; Ljudi 4
 Vtorženije v Čechoslovakiju... 60
 The Warsaw Pact 72
 Wojny o granice Polski Odrodzonej 82
 Wrocławskie studia z dziejów najnowszych 39
 Z europejskich problemów międzynarodo-
 wych 42
 Z mikrofonem przez historię 41
 Zaciskanie pętli 14
 Zagadnienie totalizmu 7
 Zakarpattja - zemlja Ukrajinskoji deržavy 19
 Žydzi Europy Środkowo-Wschodniej... 83

Summaries

Czech University Students in Sachsenhausen and the Attitude of the Protectorate Administration

Tomáš Pasák and Milan Drápala

The first part of this article is concerned with the Czech university students in the Sachsenhausen-Oranienburg concentration camp, where they were sent shortly after their arrest, 17 November 1939, after anti-German demonstrations, and where they remained until March 1943, when the last of them were released. The article focuses on life in the concentration camp, the relations between students and the other prisoners, and, in particular, the day-to-day life of the interned students, which consisted of hard labour and the being subject to the whims of their guards, but there was also mutual solidarity and a determination not to be broken. To increase their solidarity and self-confidence, they organized poetry readings, lectures, and formed a choir and a string quartet.

The second part documents the attempts by the Czech authorities in the Protectorate and by the imprisoned students' parents to get the students released. President Emil Hácha and Prime Minister Alois Eliáš intervened on behalf of the students, but these efforts were limited by the Germans' intentions to use the imprisoned students as hostages and thereby put pressure on the Czech administration of the Protectorate, as well as make their release conditional upon the administration's conciliatory measures towards the occupiers. The article provides data on the number of students released from Sachsenhausen in stages, and on the health problems which many of them suffered as the result of more than three years' imprisonment. Twenty-one students died from illness and exhaustion.

Paratroops from the Soviet Union to Slovakia and the Protectorate, 1941

Oldřich Sládek

Beginning in mid-1941, when the Red Army was retreating from the Wehrmacht, Soviet Intelligence attempted quickly to obtain, train, and deploy saboteurs behind enemy lines, from where they were to disrupt supply lines to German troops at the front.

Gradually, they managed to get 33 volunteers, of whom 27 went through Soviet Intelligence training (owing to their obedience to the Communist Party, they were called 'hvězdáři' [star-gazers]), and 6 went through training organized by the Czechoslovak military mission in the USSR. Meanwhile, eight of the parachutists (hvězdáři) fell into German hands before they could be parachuted to the designated place. A special status was held by two-member parachute teams, to whom the Czechoslovak Communist Party had assigned the task of establishing contact with the underground Slovak Communist

Party. In all, there were ten parachute units behind enemy lines (two others were planned but not realized). The first was dropped on 10 August 1941, north of Cracow; the last, on the night of 24 November 1941, at the Polish district of Jablonka. Their field of action was meant to be mainly Slovakia, north and central Moravia (the Ostrava, Přerov, Kroměříž and Olomouc regions).

Owing to inadequate preparation and hasty training, the parachutists found themselves in a critical situation. Of a total of thirty three, 23 fell into the hands of the Gestapo, 3 of whom became informers, 3 were executed, 2 were shot while escaping, one handed himself in to the German authorities, and 3 went missing in the USSR. This whole wave of parachute units from the Soviet Union ended in failure. Not one of the groups managed to complete its mission.

The Fate of Hácha's Political Secretary: Josef Kliment on Trial in the National Court, 1947

Michal Musil

The legal historian and journalist, Josef Kliment, was Political Secretary to the President of the Protectorate of Bohemia and Moravia, Emil Hácha. For his work in this office and for his articles in the German-controlled press, the National Court sentenced Kliment to life imprisonment. The main line of the prosecution's case against Kliment, which was then used in the verdict, was a theory by Kliment, which he had first formulated in his article 'The Holy Roman Empire is Being Restored', which he claimed, however, had the character of national self-defence. It raised the supranational, universalist medieval empire and the position of the Czech kingdom within it against the position of Bohemia and Moravia in the Protectorate. The Czech public, though, did not understand Kliment's allegory buried in pro-German rhetoric. Despite his less than brave nature, Kliment himself had more than once intervened on behalf of arrested persons. His trial in 1947 was influenced by the atmosphere of the time and by the campaign in the press of the Czech National Social Party, which demanded a severe punishment for Kliment.

Horizon

Dictatorship

Alan Bullock

In this article, the author compares Hitler's *open* dictatorship in Germany with Stalin's *hidden* dictatorship in the Soviet Union, and examines the two dictators themselves. In the 20th century, 'dictatorship' came to mean unlimited personal power obtained through a *coup d'état*. Hitler's and Stalin's power, however, were never defined and institutionalized. Moreover, the instruments of terror which they created, were answerable only to them, although both men went to great pains to ensure that their role was kept secret. They alone could decide everything at any level. An example of confidence in their own power is the Molotov-Ribbentrop pact of 1939, which completely changed their policies up to that point.

Stalin's stubbornness prevented the army from preparing for Hitler's attack. Hitler's unwillingness to give in brought the Red Army right into Berlin. In the forty years after the war, Germany managed to achieve stability and prosperity. In the USSR and Eastern

Europe, the Soviet dictatorship and the new dictatorships in its satellites took another forty years to collapse. A dictatorship can, in the short run, appear advantageous, but with time it shows itself to be the worst kind of rule or government.

Materials

Hungarian Troops and the Czech Uprising of 1945

Jindřich Pecka

When in February 1945 the Red Army broke through the German defence at Budapest, a complicated situation arose amongst the Hungarian armed forces. Whilst the new anti-fascist government was already in operation on liberated territory, Hungarian units, which had been forced to retreat, remained under German command. They retreated into Moravia and Bohemia. Sources of a local nature reveal the movement of the larger units in 234 localities. (These sources, however, do not take note of smaller groups retreating directly along the principal routes.) The two main currents heading from Czechoslovak territory into eastern and southern Bohemia managed to get caught in the area of the May 1945 uprising. Save for a few exceptions, the Hungarian troops had a predominantly neutral attitude to it. They did, however, disobey orders, surrender their weapons without resistance to the Czechoslovak revolutionary organs, and, in several instances, even took up arms on the side of the Czechoslovaks.

Documents

From the Ladislav Rašín Papers

Ivana Koutská

This previously unpublished material is from the papers of Ladislav Rašín (1900-45), political leaders of the home resistance during the German occupation. While in Nazi German prisons, Rašín kept diaries and wrote letters, some of which were smuggled out uncensored. These are closely tied to the fate of one of the first Czech resistance organizations, the Political Central. The material selected here is varied in content. The entries in the diaries which he was allowed to keep in his cell, are a record of the time from his arrest (1939) to his trial (1941), and he managed to include the facts concerning his interrogation and the trial. The smuggled letters from prison in Plötzensee (1941-42), where Rašín awaited the carrying out of his death sentence, contain further information, among other things the granting of a pardon. The last document is from the Czechoslovak officers' search for the deceased Rašín.

The Czech Attitude towards Jews: From the Political Reports of the Occupation Administration and from the Protectorate Press, 1939-41

Helena Krejčová and Anna Hyndráková

The attitude of Czechs towards Jews in the Protectorate of Bohemia and Moravia, before the commencement of the transports, is assessed in this article on the basis of weekly and monthly reports by the leader of the Sicherheitspolizei (SIPO) and the Sicherheitsdienst (SD), Horst Böhm, for the new Reichsprotektor, Reinhard Heydrich. Quotations from the

press of the period show how Czech activist journalists, following Heydrich's orders, were meant to influence the Czech population's attitude towards their Jewish fellow citizens.

The article is followed by two previously unpublished documents: firstly, background briefing from Böhm to Heydrich for a press conference, 2 October 1941, to discuss the solution of the Jewish question in the Protectorate, the Czechs' friendly attitude towards Jews, and measures against them; and, second, Heydrich's decree on measures to be taken against Czechs showing signs of friendship towards Jews.

On Primary Sources

Foreign Primary Sources on Czechoslovak History, 1938-45

Pavel Rafaj

From the mid-1950s, the archival administration in Prague has been compiling catalogues on Bohemian Studies in archives abroad, both in a collection of research aids and in a volume of reports from journeys and from archivists' research in European archives. For the period 1938-45, they contain information on, for example, the preparations for the Munich Conference, and its consequences, on economic measures in the Protectorate of Bohemia and Moravia, on the resistance at home, and on the persecution of the Czechs and the Jews. The entire collection was compiled and prepared by the archival administration department of the Czech Interior Ministry, in the course of forty years. As a result, it is a reflection of the changing opinions and views of the period, but that does not prevent it from being a good starting point for further research.

New Soviet Documents on Czechoslovak History, 1941-45: One Researcher's Recent Experiences in the Russian Archives

Vilém Prečan

The author reports on his six-week study-stay in Moscow in 1994 and 1995, where, using mainly Soviet documents, he was doing research on Czechoslovak history and Czechoslovak-Soviet relations in the years 1941 to 1945. This report concerns three archives: the former Communist Party of the Soviet Union (CPSU) central archive, now in the Russian Centre for the Documenting and Study of Contemporary History; the central military archive of the Russian defence ministry; and the archive of the foreign ministry.

The holdings of the former archive of the CPSU have been carefully organized and catalogued. Documents from the Communist International and CPSU central committee collections confirm that the Czechoslovak Communist Party leadership in exile in Moscow were profoundly dependent on the Comintern, later on the CPSU's International Department which replaced the Comintern leadership after its dissolution.

Getting access to the military archive is very difficult for non-Russians. The documents offered to Prečan for study were only the less important of those apparently deposited in the archive. The author provides detailed information on some of those documents relating to the Prague uprising in May 1945.

The author devotes most of his article to documents of the former Soviet national commissariat (later the Soviet foreign ministry) in the years 1941-45. They are deposited in the Foreign Affairs Archives of the Russian Federation. He says that although the

holdings of the Soviet foreign office do allow one a look into the back rooms of Soviet diplomacy, certain limitations remain. There can be no doubt that documents of this sort (for example records made by Soviet diplomats of diplomatic talks, telegrams, diplomatic correspondence) have been carefully registered, deposited and used as a working memory of the office at all levels of decision-making.

Prečan describes in detail one important group of documents at the Soviet foreign office, namely the daily journals (*dnevniky*) which are memoranda on various diplomatic talks between Soviet diplomats and ministry employees with their foreign partners. These records allow one a more precise interpretation of the content of talks in cases where similar information had previously been available thanks to the memoranda of the Soviets' opposite members; in many cases, they are the only source of information, where no other records of such talks have been saved.

The mentioned gaps concern a very important type of document, namely correspondence between the Moscow centre and Soviet embassies in individual countries, which took the form of telegrams in cipher. Neither those messages which arrived, nor those which were sent out (whose drafts and discussed versions the British Public Record Office's Foreign Office [FO 371] collection is so rich in) have been declassified. One only comes across traces of them in other documents, for example in the internal reports of the desk officers of the foreign office, which contain references to the telegrams or have quoted them, sometimes even including the telegram's original number.

In two cases, namely the history of the efforts to create a Czechoslovak-Polish confederation and the history of the making of the Czechoslovak-Soviet treaty of December 1943, Prečan discusses in detail what can be learned from the recently declassified Russian archival sources. He points also to the analyses of anticipated trends in post-war development, which were prepared by committees set up within the foreign ministry by the Soviet Politburo before the end of the war, and which can be studied in the Foreign Affairs Archives of the Russian Federation.

Prečan describes also his experiences working in the Russian archives, and concludes that this sort of study is, for a number of reasons, rather inefficient and exceptionally expensive, in comparison with current West European and North American standards. He presents for discussion a proposal for a project which would enable Czech and Slovak historians to have at their disposal, and thus make full use of, documents currently in British, American, Russian and German archives, which relate to Czechoslovak history and Czechoslovakia's place in European politics from 1938-48.

Reviews

On 'The Road to the Transfer of the Sudeten Germans out of Czechoslovakia'

Jitka Vondrová

A review of Václav Kural's *Místo společenství - konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938-1945)* [Instead of community, conflict! Czechs and Germans in the Reich and the road to the transfer] (Prague 1994). The reviewer is concerned with those parts of the book which treat the question of how the Czechoslovak resistance saw the solution of the Sudeten German issue, and the Sudeten German relations with

Czechoslovaks in exile. She takes Kural to task on some of his conclusions which, she notes, are lacking sufficient support (in particular those regarding Edvard Beneš's conceptions of the solution which he formulated in 1939-41, or the decisions of the London Czechoslovak government-in-exile, from the sides of the transfer of the Sudeten Germans, from 1943-44). The reviewer points out some aspects to which Kural has not paid due attention (Beneš's thesis on Czechoslovakia's legal continuity, the question of the final parting of the ways between the Czechoslovaks and Sudeten Germans in wartime exile, the implantation of Beneš's conception of the Sudeten German question into the Allies' war aims).

Of Myths, Legends and Hagiography

Jan Kuklík

This is a review of the first unabridged, uncensored and critical edition of Julius Fučík's *Reportáž, psané na oprátce* [Report from the Gallows], Prague: Torst, 1995. The reviewer assesses the contributions by František Janáček, Alena Hájková, Jan Němeček, Vladimír Macura, and others, about one of the main Communist myths since 1945. He also comments on reception of the publication.

The Crimes of Ukrainian Nationalists

Jaroslav Vaculík

Viktor Polishchuk, *Girka pravda, Zlochynnis' OUN-UPA*, Toronto, Warsaw and Kiev: Vanity Press, 1995, 483 pp.

Viktor Polishchuk, himself of Ukrainian origin, demonstrates in this book that the Ukrainian nationalists who assumed the role of spokesman of their nation, had a certain influence during the Second World War, but only in the western Ukraine, and even here represented only a minority of the population. Polishchuk takes issue with the nationalists' claim that the Ukrainian Insurgent Army (UPA) was fighting on two fronts, that is to say, against Nazi Germany and against Bolshevik Russia. He states that tens of thousands of Ukrainians could not stand up to the Wehrmacht or Red Army which were a million strong, and that in reality the UPA was not a fighting army but a band terrorizing Jews and Poles, which only rarely came into conflict with Soviet partisans or the German occupying forces. He supports his claims with concrete examples of Ukrainian nationalist terror against the Polish civilian population, the purpose of which was to carry out a kind of ethnic cleansing of the western Ukraine. Polishchuk looks also at the post-war development of Ukrainian nationalism as manifested amongst emigré Ukrainians living in the West, and its growth in the Ukraine itself.

Bullock's Hitler and Stalin. Parallel Lives

František Svátek

This review of the Czech translation of Alan Bullock's massive tome contains information on the author and compares the original English version and the German translation (both 1991) with the Czech (1995). The reviewer discusses the contributions and limits of the

method of 'parallel biographies', which Bullock has used for a comparative history of two dictatorships whose influence on the course of 20th-century history was decisive.

A Selected Bibliography of Slovak History from 1990-94

Věra Břeňová

The author reports on Alžbeta Sedliaková's selected bibliography, *Historiografia na Slovensku 1990-1994*, Bratislava: Historical Institute, Slovak Academy of Sciences, 1995.

The bibliography has 1471 entries, which catalogue original scholarly work published in Slovakia in the course of five years: monographs, collections on one or more topics, volumes of documents, and individual essays. The entries are divided by subject into three sections: a general section, containing theoretical and methodological work and work from the ancillary historical sciences; the history of Slovakia, divided chronologically from prehistory to the present; and world history. There is an index of names, places, biographical information and terms.

Chronicle

Tomáš Pasák (1933-1995)

František Svátek

This is an obituary for the important scholar of Czechoslovak history, who was particularly concerned with the period immediately after the Munich Agreement and with the Protectorate of Bohemia and Moravia. Pasák was an assistant professor at Prague University. His life and work is characterized by in the context of the rise of the younger generation of historians in the 1960s, which was then set, in the period of initial successes, by the persecution of the period of normalization in the 1970s and 1980s. By 1970, Pasák had prepared a larger monograph on the history of Czech fascism, collaboration and the non-Communist resistance. He managed, however, only to publish articles from this research. From 1971 to 1989, as a research in the Comenius Museum of Education, and in the Central Institute for Teaching Training, he worked mainly on the history of Czech teachers, with a focus on the resistance movement of the teachers and university students. After the end of Communist rule in November 1989, he lead the Comenius Museum, and, at the same time, returned to Prague University. In 1992, he qualified for university teaching. Some of his earlier articles were then published, others will be published by various publishing houses. He wrote a biography of the president of the Second Republic and of the Protectorate, Emil Hácha, and edited a collection of essays about the educationalist Přemysl Pitter.

Foreign with Foreign: The Bohemian Lands, Slovakia, and the Czechoslovak Republic Revisited

Jan Měchýř

A brief report on a workshop of Slovak and Czech historians, which took place in Brno, 19 and 20 October 1995. The gathering was concerned mainly with the problem of Czecho-Slovak relations after the renewal of the shared state in 1945. There are plans to publish the proceedings.

Contributors

Alan Bullock (1914) is Professor of Modern History at St Catherine's College, Oxford. For a number of years he worked with *The Observer*, and, from 1977 to 1981, was its Director.

Věra Břeňová (1935) worked in the National Library, Prague, in the department of national biography and cataloguing. From 1994, she has been at the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences, Prague, preparing a bibliography of contemporary history.

Milan Drápala (1964) read sociology at Brno University. He is now concerned with contemporary and cultural history. He is a researcher of the Institute of Contemporary History, Prague.

Anna Hyndráková (1928) is a researcher at the Institute of Contemporary History, Prague, in its Department of Jewish Studies. She is particularly concerned with the fate of the Jews during the Second World War.

Ivana Koutská (1947) graduated from Prague University. She was employed in the Encyclopaedia Institute, Czechoslovak Academy of Sciences, until she was forced to leave the field in 1976. From 1991, she is a researcher in the Institute of Contemporary History, Prague.

Helena Krejčová (1951) was employed in the Literary Archive of the Museum of Literature, until 1990. From 1991, she heads the Department of Jewish Studies at the Institute of Contemporary History, Prague. She has published articles on Czech Jewish assimilation, anti-semitism and the fate of the Jews during Second World War.

Jan Kuklík (1940) is Director of the Institute of Bohemian Studies, Prague University, and Docent of Czechoslovak history. He has published on political and cultural history of the First Republic, the Second Republic, and the Protectorate of Bohemia and Moravia. He heads the Summer School of Slavonic Studies.

Jan Měchýř (1930) is Docent at the Institute of Economic and Social History, Prague University. He is particularly concerned with the history of Czechoslovakia from 1945 to the present.

Michal Musil (1972) is a fifth year student of Prague University. He is concerned in particular with the history of the Protectorate of Bohemia and Moravia.

Tomáš Pasák (1933-1995) was, for political reasons, forced to leave the Department of Czechoslovak History, Prague University. Then, from 1990, he was Director of the Comenius Museum of Education. That same year, he was reinstated at Prague University, and became Docent in the Institute of Czech History.

Jindřich Pecka (1936) is a senior researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, and Docent at the School of Education, South Bohemian University, Budějovice. During the period of Normalization, he was forced to leave his field, but continued publishing articles in the *samizdat* journal *Historické studie* and in *Listy* (Rome).

Vilém Prečan (1933), after fourteen years of exile in Germany, returned to Prague, in 1990, to found the Institute of Contemporary History, at the Czech Academy of Sciences, Prague. He is the Institute's Director, and his own research is on Czech and Slovak history in the European context from the Munich Agreement (1938) to the present.

Pavel Rafaj (1943) graduated from Prague University. He is concerned with the research of Bohemia Studies in archives abroad and with bibliographic archival aids. He is Assistant of the Department of Archival Management, Ministry of the Interior, Prague.

Oldřich Sládek (1937) is a graduate of Prague University. He is concerned particularly with archival studies, the history of the regime of occupation and the resistance during the Second World War. He is Director of the Department of Archival Management, the Czech Interior Ministry, Prague.

František Svátek (1936) is a senior researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. He is concerned with European and Czech history since the 19th century, as well as the history and theory of historiography. His current research is on Czechoslovak political élites from 1918 to 1953.

Jaroslav Vaculík (1947) is Docent at the School of Education, Brno University. He lectures on world history since the 17th century. He is particularly concerned with the history of Czech minorities abroad.

Jitka Vondrová (1953) was an archivist in the State Central Archive, Prague, from 1991. She is now a researcher in the Institute of Contemporary History, where she is particularly concerned with Czech history from 1939 to 1945, and in the crisis years 1968-70.

Contents

Tomáš Pasák & Milan Drápala	Czech University Students in Sachsenhausen and the Attitude of the Protectorate Administration	495
Oldřich Sládek	Paratroops from the Soviet Union to Slovakia and the Protectorate, 1941	514
Michal Musil	The Fate of Hácha's Political Secretary: Josef Kliment on Trial in the National Court, 1947	530
<i>Horizon</i>		
Alan Bullock	Dictatorship	545
<i>Materials</i>		
Jindřich Pecka	Hungarian Troops and the Czech Uprising of 1945	551
<i>Documents</i>		
Ivana Koutská	From the Ladislav Rašín Papers	563
Helena Krejčová & Anna Hyndráková	The Czech Attitude towards Jews: From the Political Reports of the Occupation Administration and from the Protectorate Press, 1939-41	578
<i>On Primary Sources</i>		
Pavel Rafaj	Foreign Primary Sources on Czechoslovak History, 1938-45	606
Vilém Prečan	New Soviet Documents on Czechoslovak History, 1941-45: One Researcher's Recent Experiences in the Russian Archives	609

Reviews

Jitka Vondrová	On 'The Road to the Transfer of the Sudeten Germans out of Czechoslovakia'	629
Jan Kuklík	Of Myths, Legends and Hagiography	636
Jaroslav Vaculík	The Crimes of Ukrainian Nationalists	641
František Svátek	Bullock's <i>Hitler and Stalin. Parallel Lives</i>	644
Věra Břeňová	A Selected Bibliography of Slovak History from 1990-94	650

Chronicle

František Svátek	Tomáš Pasák (1933-1995)	652
Jan Měchýř	Foreign with Foreign: The Bohemian Lands, Slovakia, and the Czechoslovak Republic Revisited	655

Bibliography

.	659
-----------	-----

Summaries

.	667
-----------	-----

<i>Annual Contents Vol. II, 1995</i>	678
--	-----

Obsah ročníku II/95

Věra Břeňová	Výběrová bibliografie slovenských dějin za léta 1990–1994	650
Alan Bullock	Diktatura	545
Blanka Císařovská	Libri prohibiti – nezávislá knihovna a studovna	108
Peter Heumos	Strukturální prvky první Československé republiky. <i>Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability</i>	157
Zdeněk Kárník	Fenomén první republiky v proudu dějin	147
Jiří Kocian	Ústavněprávní poměr Čechů a Slováků v návrzích politických stran při přípravě Ústavy ČSR v letech 1946–1948	399
Ivana Koutská	Z pozůstalosti Ladislava Rašína	563
Dušan Kováč	Slovensko v mezivojnovom Československu. <i>Pokus o syntézu</i>	225
Helena Krejčová, Anna Hyndráková	O postoji Čechů k židům. <i>Z politického zpravodajství okupační správy a protektorátního tisku 1939–1945</i>	578
Eduard Kubů	Zátěž dějinného dědictví, chybné kalkulace, osudová neschopnost, či neúprosná logika vývoje? <i>Zahraničněpolitická sekvence</i>	254
Jan Kuklík	O mýtu, legendě a hagiografii	936
Hans Lemberg	„Mnichov 1938“ a jeho dlouhodobé důsledky pro vztahy mezi Čechy a Němci	295
Emanuel Mandler	Intelektuálové na cestě k nepolitické politice. <i>Dva fragmenty</i>	65
Jan Měchýř	Pokrytecké zákony	315
Jan Měchýř	Vladimír Kašík sedmdesátiletý	317
Jan Měchýř	Ladislav Niklíček (9. 10. 1936 – 24. 6. 1995)	319
Jan Měchýř	Cizí s cizím aneb znovu o Česku, Slovensku a ČSR	655
Michal Musil	Příběh Háchova politického sekretáře. <i>Josef Kliment před Národním soudem roku 1947</i>	530

Ladislav Niklíček	Českoslovenští komunisté mezi Kominternou a střeoevropskou demokracií	237
Igor I. Orlik	Moskevský časopis <i>Novaja i novejšaja istorija</i>	116
Milan Otáhal	K některým otázkám dějin „normalizace“	5
Milan Otáhal	Filipika místo diskuse aneb vytváření mýtů	93
Milan Otáhal	Malý akční program Československého hnutí za demokratický socialismus	374
Tomáš Pasák, Milan Drápala	Čeští vysokoškolští studenti v Sachsenhausenu a postoj protektorátní správy	495
Jaroslav Pátek	Možnosti a hranice rozvoje ekonomiky v meziválečném Československu a úloha hospodářského managementu	201
Jindřich Pecka	Maďarští vojáci a české povstání 1945	551
Jiří Pernes	Kominforma a poválečná Evropa	308
Vilém Prečan	Dokumenty sovětské éry v ruských archivech – nový pramen k československým dějinám 1941–1945. <i>Badatelské zkušenosti z let 1994 a 1995</i>	609
Pavel Rafaj	Soupis zahraničních pramenů k dějinám Československa v období let 1939–1945	606
Ferdinand Seibt	Cestou k Mnichovu. <i>K vytváření nacionálně socialistických perspektiv mezi Němci v Československu 1930–1938</i>	281
Oldřich Sládek	Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941	514
Jiří Suk	Vznik Občanského fóra a proměny jeho struktury. <i>(19. listopadu – 10. prosince 1989)</i>	17
František Svátek	K dějinám sociálních elit první Československé republiky	169
František Svátek	Bullockovy paralelní životopisy Hitlera a Stalina	644
František Svátek	Za Tomášem Pasákem	652
Jiří Šubrt	Sociální paměť a sociologický výzkum	269
Oldřich Tůma	17. červen 1953 v nejnovější německé historiografii	58
Oldřich Tůma	„Žijeme ve velmi složité době.“ <i>Záznam rozhovoru E. Honeckera a V. Biřaka 24.11.1988</i>	361
Jaroslav Vaculík	Tři polské syntézy nejnovějších dějin	62
Jaroslav Vaculík	O zločinech ukrajinských nacionalistů	641
Miroslav Vaněk	O některých problémech ekologického hnutí v českých zemích před rokem 1989	42
Rudolf Vévoda	O Václavu Černém v Náchodě	322
Jitka Vondrová	Několik poznámek k tématu „cesta k odsunu sudetských Němců z Československa“	629

Bibliografie

Bibliografie článků ze slovanských časopisů (1990–1993)	119
Bibliografie české a slovenské knižní produkce (od konce r. 1993 do poloviny r. 1995)	324

Ediční řada

Prameny k dějinám československé krize 1967–1970

Pod tímto názvem vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ediční řadu pramenů k dějinám Pražského jara.

Účelem kritického vydání je zpřístupnit historické obci i širší veřejnosti nejzávažnější dokumenty, většinou dosud nepublikované a běžně nedostupné. Ediční řada je založena na kombinaci chronologického a věcného (institucionálního) hlediska.

Tematika jednotlivých děl, z nichž většina je rozvržena do dvou svazků:

1. spontánní projevy Pražského jara; 2. občanská společnost; 3. Národní shromáždění v srpnu 1968; 4. mezinárodní souvislosti československé reformy; 5. federalizace československého státu; 6. vojenské otázky československé krize; 7. ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara; 8. výkonná moc (vláda a prezident); 9. politický systém (KSČ a KSS); 10. hospodářská reforma; 11. letáky roku 1968.

Dokumenty jsou vybrány z celého souboru dochovaných a zpřístupněných pramenů. Základní zásadou je vyloučení jakýchkoli předem stanovených interpretačních kritérií. Editoři usilují také o to, aby výběr archivního materiálu zachytil nejen písemnosti centrálních institucí, ale i nižších a lokálních složek a osobní svědectví. Ediční projekt koordinuje redakční rada, jejíž předsedou je Vilém Prečan, autorsky se na něm podílí 21 českých historiků.

Dosud vyšlo:

PECKA, J.: Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969. Brno, Doplněk 1993, 296 s.

PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: Občanská společnost 1967–1970 (1. sv.). Brno, Doplněk 1995, 587 s.

Připraveno do tisku:

CIGÁNEK, F.: Národní shromáždění 21.–28. srpna 1968.

VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol.: Mezinárodní souvislosti československé reformy 1967–1970 (1. sv.).

ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968–1970 (1. sv.).

BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: Vojenské otázky československé reformy 1967–1970 (1. sv.).

KOUDELKA, F. – SUK, J.: Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968.

Objednávky přijímá
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Vlašská 9
118 40 Praha 1

Autorům

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbou, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit“.
4. Poznámkový aparát připojte na konec rukopisu.
 - a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura.
 - b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, počet stran. **Pro recenzi, anotaci apod.:** uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku:** Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik:** Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očísľujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působistě, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat přehled recenzních výtisků nových knih a předem děkují autorům a nakladatelům za jejich zaslání.

Redakce

SOUDOBE DĚJINY

Obsah ročníků I a II

Roč. 1, č. 1–6 (1993–1994), roč. 2, č. 1–4 (1995)

ÚSTAV PRO SOUDOBE DĚJINY AV ČR

ČLÁNKY

- BENČÍK, Antonín: Ludvík Svoboda a srpen 1968 I/ 24-43
- DRÁPALA, Milan: Spisovatelé na rozcestí : Na okraj prvního sjezdu českých spisovatelů I/ 450-462
- GIBANSKIJ, Leonid: Informbyro a východní Evropa : Vzájemný poměr vnitřních a vnějších faktorů v procesu sovětizace I/ 463-472
- GRAUS, František: Historické studium otázek moci [Gewalt und Recht im Verständnis des Mittelalters] I/ 44-60
- HEUMOS, Peter: Strukturální prvky první Československé republiky : Politicko-spoolečenský systém, intermediární organizace a problém stability II/ 157-168
- JABLONICKÝ, Jozef: Husák v rezistenci 1939-1943 I/ 222-235
- KÁRNÍK, Zdeněk: Fenomén první republiky v proudu dějin II/ 147-156
- KORČEK, Ján: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu Slovenského štátu pred vypuknutím SNP (január – august 1944) I/ 705-723
- KOVÁČ, Dušan: Slovensko v medzivojnovom Československu : Pokus o syntézu . . . II/ 225-236
- KUBŮ, Eduard: Zátěž dějinného dědictví, chybné kalkulace, osudová neschopnost, či neúprosná logika vývoje? : Zahraničněpolitické sekvence II/ 254-268
- MAREK, Jaroslav: Místo teorie a teorií v dějepisectví přítomnosti I/ 193-198
- MĚCHÝŘ, Jan: Na okraj legendy roku 1968 I/ 11-23
- MUSIL, Michal: Příběh Háchova politického sekretáře : Josef Kliment před Národním soudem roku 1947 II/ 530-544
- NĚMEC, Petr: Germanizační působení nacistů v některých oblastech života protektorátní společnosti I/ 206-221
- NIKLIČEK, Ladislav: Českoslovenští komunisté mezi Kominternou a středoevropskou demokracií II/ 237-253
- OTÁHAL, Milan: K některým otázkám dějin „normalizace“ II/ 5-16
- PASÁK, Tomáš – DRÁPALA, Milan: Čeští vysokoškolští studenti v Sachsenhausenu a postoj protektorátní správy II/ 495-513
- PÁTEK, Jaroslav: Možnosti a hranice rozvoje ekonomiky v meziválečném Československu a úloha hospodářského managementu II/ 201-224
- PREČAN, Vilém: Historiografie a politika I/ 199-205
- PREČAN, Vilém: Invaze 1944 : Konec války horké a počátek války studené I/ 473-482
- PREČAN, Vilém: Jaký časopis, nač a pro koho I/ 5-10
- SAK, Robert: Pomsta generála Gajdy : Méně známá epizoda z české účasti v ruské občanské válce I/ 61-78
- SLÁDEK, Oldřich: Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941 II/ 514-529
- SUK, Jiří: Vznik Občanského fóra a proměny jeho struktury : 19. listopad – 10. prosinec 1989 II/ 17-41
- SVÁTEK, František: K dějinám sociálních elit první Československé republiky . . . II/ 169-200
- ŠUBRT, Jiří: Sociální paměť a sociologický výzkum II/ 269-280
- VANĚK, Miroslav: O některých problémech ekologického hnutí v českých zemích před rokem 1989 II/ 42-57
- VARINSKÝ, Vladimír: Nútené práce na Slovensku v letech 1945-1948 I/ 724-736
- VLADISLAV, Jan: K podílu inteligence na sovětzaci české a slovenské společnosti . . I/ 443-449
- ZELÉNÁK, Peter: Autonómia a maďarská otázka na Slovensku v 20. a 30. rokoch . . I/ 737-746

DOKUMENTY

- HEUMOS, Peter: Memorandum Rudolfa Bechyně Stalinovi z ledna 1945 I/ 566-576
- JANÁČEK, František – MICHÁLKOVÁ, Marie: Příběh zvacího dopisu I/ 87-101

JIRÁSKOVÁ, Marie: K první nominaci Jaroslava Seiferta na Nobelovu cenu za literaturu	I/ 747-762
KAPLAN, Karel: Bohumil Laušman – vězení a smrt	I/ 302-309
KOUTSKÁ, Ivana: Z pozůstalosti Ladislava Rašína	II/ 563-577
KREJČOVÁ, Helena – HYNDRÁKOVÁ, Anna: Postoj Čechů k židům : Z politického zpravodajství okupační správy a protektorátního tisku v letech 1939–1941	II/ 578-605
NIŽNANSKÝ, Eduard – SLNEKOVÁ, Veronika: Autonomistický blok	I/ 763-770
PECKA, Jindřich: Z jednání politického byra ÚV KSSS o Československu (16.–17.8.1968)	I/ 771-780
PECKA, Jindřich: Záznam telefonického rozhovoru L. Brežněva s A. Dubčekem 13.8.1968	I/ 577-590
VANČURA, Jiří: Fond republiky	I/ 79-82
VANČURA, Jiří: Poslední projev Františka Kriegla	I/ 83-86

MATERIÁLY

HYNDRÁKOVÁ, Anna: O Židovských listech (Jüdisches Nachrichtenblatt) 1939–1945	I/ 102-108
MADRY, Jindřich: Období zbrojení a přezbrojování : Uzlové body komunistického rozhodování o Československu po Stalinovi	I/ 623-639
MARJINOVÁ, Valentína Vladimirovna: „Brána na Balkán“ : Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Německa v letech 1939–1941	I/ 827-846
MICHÁLEK, Slavomír: Československo-sovětská zmluva z roku 1943 v americké tlači	I/ 847-859
PASÁK, Tomáš: 17. listopad 1939	I/ 322-337
PECKA, Jindřich: Maďarští vojáci a české povstání 1945	II/ 551-562
PECKA, Jindřich: Útěky válečných zajatců a česká protifašistická rezistence : Pokus o kvantifikaci	I/ 310-321

FÓRUM o sudetoněmecké otázce

DOLEŽAL, Bohumil: Poznámky k sudetoněmeckému problému	I/ 236-246
DOLEŽAL, Bohumil: Vyjádření k diskusi	I/ 287-292
HARTMANNOVÁ, Eva: Příspěvek k diskusi o tzv. sudetoněmeckém problému	I/ 246-249
HEUMOS, Peter: Sudetoněmecká otázka a rozhovory historiků	I/ 249-251
HILF, Rudolf: Poznámky k „českému problému“	I/ 252-255
KLIMEK, Antonín: Cesta k odsunu	I/ 255-258
KURAL, Václav: Glosy na okraj „Poznámek...“ B. Doležala	I/ 258-260
KVAČEK, Robert: Výzva politikům	I/ 261
LIPTÁK, Eubomír: Poznámky k Poznámkám	I/ 262-264
LOEWENSTEIN, Bedřich: Příspěvek k diskusi o Doležalových poznámkách	I/ 264-265
MICHNIK, Adam: Mezi utkvělou představou a nadějí	I/ 266-269
PITHART, Petr: Výhrady i přitakání	I/ 270-272
PŘÍHODA, Petr: Trochu jiné poznámky k sudetoněmeckému problému	I/ 272-275
SEIBT, Ferdinand: K diskusi českých a německých historiků	I/ 275-280
STANĚK, Tomáš: Jak to vidím : Zamyšlení nad textem Bohumila Doležala	I/ 280-283
SVÁTEK, František: Poznámky k debatě o česko-(sudetsko)německé otázce	I/ 283-287

FÓRUM o předpokladech sovětizace východní Evropy

BÉKÉS, Csaba: Maďarská politická krize na jaře 1946	I/ 509-513
KAPLAN, Karel: Komunisté v československé Bezpečnosti v boji o moc	I/ 517-522
KERSTENOVÁ, Krystyna: Územní a sociální migrace v Polsku po druhé světové válce	I/ 522-527

LARMOLA, Heikki: Československo a Finsko v poválečné sovětské sféře vlivu	I/ 484-492
PACZKOWSKI, Andrzej: Mezi reformou a importovanou revolucí	I/ 513-517
Redakce: O předpokladech sovětizace východní Evropy	I/ 483-484
RZEPLIŃSKI, Andrzej: První fáze podrobení soudnictví v Polsku 1944–1948	I/ 496-508
SKILLING, H. Gordon: Ohlédnutí : 1945–48	I/ 536-539
SLÁDEK, Zdeněk: Vliv nacistické nadvlády na politický vývoj v Čechách a na Moravě	I/ 532-536
SLÁMA, Jiří: Důsledky nuceného vysídlení Němců pro Československo	I/ 527-532
WILKE, Manfred: Koncepce státu podle vedení KSN v moskevském exilu	I/ 492-495

DISKUSE

BELDA, Josef – BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav: Místo tzv. legend legendy?	I/ 338-349
BROKL, Lubomír: Čím byl a čím zůstal osmašedesátý?	I/ 350-356
HRUBÝ, Karel: Co je demokratický socialismus?	I/ 598-602
KŘEN, Jan: Nový německý přehled dějin českých zemí [<i>Deutsche Geschichte im Osten Europas</i> , Hrsg. F. Prinz u. P. Moraw] : Kritické poznámky	I/ 781-795
MANDLER, Emanuel: Intelektuálové na cestě k nepolitické politice : Dva fragmenty	II/ 65-92
MANDLER, Emanuel: Poločas Pražského jara 1968	I/ 603-622
MĚCHÝŘ, Jan: O něčem jiném(?)	I/ 359-364
OTÁHAL, Milan: Filipika místo diskuse aneb vytváření mýtů	II/ 93-107
SLÁDEK, Zdeněk: Čeká východní Evropu „Historikerstreit“? [Judt, T.: <i>Vergangenheit ist ein anderes Land</i>]	I/ 796-799
VANČURA, Jiří: K legendě 1968	I/ 357-358

MEMOÁRY

DVOŘÁK, Jaroslav: Vojenské důvody invaze do Československa v roce 1968	I/ 591-597
HOUDEK, Vladimír: Spomienka na Jana Masaryka	I/ 817-826
MEZNÍK, Jaroslav: Bohunice	I/ 293-301

HORIZONT

BULLOCK, Alan: Diktatura [Dictatorship]	II/ 545-550
GRUŠA, Jiří: Cenzura a literární život mimo masmédiá	I/ 551-559
LEMBERG, Hans: „Mnichov 1938“ a jeho dlouhodobé důsledky pro vztahy mezi Čechy a Němci [„München 1938“ und die langfristigen Folgen für das Verhältnis zwischen Tschechen und Deutschen]	II/ 295-307
LOEWENSTEIN, Bedřich: Historie má pomáhat žít : Golo Mann (1909–1994)	I/ 800-816
RAINER, János M.: Sovětské dokumenty k maďarské krizi 1956	I/ 560-565
RUPNIK, Jacques: Intelektuálové a moc v Československu [Intellectuals and Power in Czechoslovakia]	I/ 540-550
SEIBT, Ferdinand: Cestou k Mnichovu : K vytváření nacionálně socialistických perspektiv mezi Němci v Československu 1930–1938 [Unterwegs nach München : Zur Formierung nationalsozialistischer Perspektiven unter den Deutschen in der Tschechoslowakei 1930–1938]	II/ 281-294

KRONIKA

BELDA, Josef: Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970	I/ 129-133
CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: Libri prohibiti – nezávislá knihovna a studovna	II/ 108-115
KŘEN, Jan: Česká „German Studies“?	I/ 125-128

MACHÁLEK, Vít: Češi, Slováci a východní Evropa ve 20. století [mezinárodní konference, Brno 3.2.1994]	I/ 653-654
MĚCHÝŘ, Jan: Cizí s cizím aneb znovu o Česku, Slovensku a ČSR [konference Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945, Brno 19.–20.10.1995]	II/ 655-658
MĚCHÝŘ, Jan: Dělnické hnutí a obyvatelstvo venkova [konference Social Democracy and the Peasantry 1870–1914, Amsterdam 2.–3.9.1994]	I/ 899-900
MĚCHÝŘ, Jan: Ladislav Niklíček (9.10.1936–24.6.1995)	II/ 319-321
MĚCHÝŘ, Jan: Vladimír Kašík sedmdesátiletý	II/ 317-318
ORLIK, Igor I.: Moskevský časopis <i>Novaja i novejšaja istorija</i>	II/ 116-118
SVÁTEK, František: Za Tomášem Pasákem	II/ 652-654
TŮMA, Oldřich: Ústav dějin maďarského povstání 1956 v Budapešti	I/ 655-657
VÉVODA, Rudolf: O Václavu Černém v Náchodě [konference Václav Černý – život a dílo, Náchod 23.–25.3.1995]	II/ 322-323

O PRAMENECH

PREČAN, Vilém: Dokumenty sovětské éry v ruských archívech – nový pramen k československým dějinám 1941–1945 : Badatelské zkušenosti z let 1994 a 1995	II/ 609-628
RAFAJ, Pavel: Soupisy zahraničních pramenů k dějinám Československa 1938–1945	II/ 606-608

RECENZE

BŘEŇOVÁ, Věra: Výběrová bibliografie slovenských dějin za léta 1990–1994 [<i>Historiografia na Slovensku 1990–1994</i> : Vyberová bibliografia / Zost. A. Sedliaková. Bratislava 1995]	II/ 650-651
HANZAL, Josef: Z dějin německé historiografie po roce 1945	I/ 861-874
KUČERA, Jaroslav: Česká historiografie a odsun Němců : Pokus o bilanci čtyř let	I/ 365-373
KUKLÍK, Jan: O mýtu, legendě a hagiografii [Fučík, J.: <i>Reportáž, psaná na oprátce</i> . Praha 1995]	II/ 636-640
MĚCHÝŘ, Jan: Pokrytecké zákony [Žatkuliak, J.: <i>V mene zákonov a proti občanom?</i> : Trestnoprávna právomoc Národných výborov na Slovensku v rokoch 1950–1957. Bratislava 1994]	II/ 315-316
PERNES, Jiří: Kominforma a poválečná Evropa [Adibekov, G. M.: <i>Kominform i poslevojnennaja Jevropa 1947–1956 gg</i> . Moskva 1994; Procacci, G.: <i>The Cominform</i> : Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949. Milano 1994]	II/ 308-314
PEŠEK, Jiří: O poválečném hladu v Německu [Erker, P.: <i>Ernährungskrise und Nachkriegsgesellschaft</i> . Stuttgart 1990; Trittel, G. J.: <i>Hunger und Politik</i> . Frankfurt/M. 1990; Gries, R.: <i>Die Rationen-Gesellschaft</i> . Münster 1991]	I/ 648-652
PEŠEK, Jiří: Třikrát Detlef Brandes [Brandes, D.: <i>Die Tschechen unter deutschem Protektorat</i> , T.1. München 1969; Brandes, D.: <i>Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand</i> , 1942–1945, T.2. München 1975; Brandes, D.: <i>Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943</i> . München 1988; Brandes, D.: <i>Von den Zaren adoptiert</i> . München 1993]	I/ 884-888
SVÁTEK, František: Bullockovy paralelní životopisy Hitlera a Stalina [Bullock, A.: <i>Hitler a Stalin</i> : Paralelní životopisy. Plzeň 1995]	II/ 644-649
SVOBODOVÁ, Jana: Listopadová revoluce v české literatuře a tisku (prosinec 1989–prosinec 1991)	I/109-118
SVOBODOVÁ, Jana: Problematika antisemitismu v současné historiografii	I/ 640-647

TŮMA, Oldřich: 17. červen 1953 v nejnovější německé historiografii [Diedrich, T.: <i>Der 17. Juni in der DDR : Bewaffnete Gewalt gegen das Volk</i> . Berlin 1991; Hagen. M.: <i>DDR Juni 53 : Die erste Volkserhebung im Stalinismus</i> . Stuttgart 1992]	II/ 58-61
TŮMA, Oldřich: Vzpomínky na listopad	I/ 374-380
VACULÍK, Jaroslav: Dvě práce k polským poválečným dějinám [Hemmerling, Z. – Nadolski, M.: <i>Opozycja antykomunistyczna w Polsce 1944–1956 : Wybór dokumentów</i> . Warszawa 1990; Nadolski, M.: <i>Komuniści wobec chłopów w Polsce 1941–1956 : Mity i rzeczywistość</i> . Warszawa 1993]	I/ 896-898
VACULÍK, Jaroslav: O zločinech ukrajinských nacionalistů [Poliščuk, V.: <i>Girka pravda : Zločynnisi OUN-UPA</i> . Toronto 1995]	II/ 641-643
VACULÍK, Jaroslav: Tři polské syntézy nejnovějších dějin [Cziomer, E.: <i>Historia Niemiec 1945–1991</i> . Kraków 1993; Czubiński, A.: <i>Dzieje najnowsze Polski do roku 1945</i> . Poznań 1994; Olszański, T. A.: <i>Historia Ukrainy XX w</i> . Warszawa 1994]	II/ 62-64
VESELKA, Miroslav: O dějinách německé justice v letech 1919–1945 [Angermund, R.: <i>Deutsche Richterschaft 1919–1945</i> . Frankfurt/M. 1990]	I/ 889-895
VONDROVÁ, Jitka: Několik poznámek k tématu „cesta k odsunu sudetských Němců z Československa“ [Kural, V.: <i>Místo společenství – konflikt! : Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945)</i> . Praha 1994]	II/ 629-635
VRABEC, Václav: Nedocenené publikace	I/ 119-124
ŽATKULIAK, Jozef: Federatívne usporiadanie česko-slovenského štátu (1968–1970) v literatúre	I/ 875-883

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie [česká a slovenská knižní produkce listopad 1989 – prosinec 1992] / Zprac. Slavěna Rohlíková a Oldřich Tůma	I/ 135-171
Bibliografie [česká a slovenská knižní produkce prosinec 1992 – listopad 1993 a doplňky] / Zprac. Oldřich Tůma a Slavěna Rohlíková	I/ 381-408
Bibliografie [zahraniční knihy a články 1990–1993] / Zprac. Oldřich Tůma, Věra Břeňová a Ilona Christlová	I/ 658-675
Bibliografie [české články 1990–1993] / Zprac. Oldřich Tůma, Věra Břeňová	I/ 901-939
Bibliografie [články ze slovenských a ost. slovanských časopisů] / Zprac. Oldřich Tůma a Věra Břeňová	II/119-133
Bibliografie [česká a slovenská knižní produkce prosinec 1993 – červen 1995] / Zprac. Věra Břeňová, Slavěna Rohlíková a Oldřich Tůma	II/ 324-358
Bibliografie [slovenská knižní a článková produkce 1990–1994] / Zprac. Věra Břeňová, Slavěna Rohlíková a Oldřich Tůma	II/ 659-666

RESUMÉ

Summaries	I/ 172-182, 410-429, 676-692, 940-948
.	II/ 134-138, 472-483, 667-673

ARCHIV SOUDOBÝCH DĚJIN : Příloha

KOČIAN, Jiří: Ústavněprávní poměr Čechů a Slováků v návrzích politických stran při přípravě Ústavy ČSR v letech 1946–1948	II/ 399-471
OTÁHAL, Milan: Malý akční program Československého hnutí za demokratický socialismus	II/ 374-398
TŮMA, Oldřich: „Žijeme ve velmi složité době“ : Záznam rozhovoru E. Honeckera a V. Biřáka 24.11.1988	II/ 361-373

Jmenný rejstřík

BÉKÉS, Csaba	I/ 509-513
BELDA, Josef	I/ 129-133, 338-349
BENČÍK, Antonín	I/ 24-43, 338-349
BROKL, Lubomír	I/ 350-356
BŘEŇOVÁ, Věra	I/ 658-675, 901-939, II/ 119-133, 324-358 650-651, 659-666
BULLOCK, Alan	II/ 545-550
CÍSAŘOVSKÁ, Blanka	II/ 108-115
DOLEŽAL, Bohumil	I/ 236-246, 287-292
DRÁPALA, Milan	I/ 450-462, II/ 495-513
DVOŘÁK, Jaroslav	I/ 591-597
GIBIANSKIJ, Leonid	I/ 463-472
GRAUS, František	I/ 44-60
GRUŠA, Jiří	I/ 551-559
HANZAL, Josef	I/ 861-874
HARTMANNOVÁ, Eva	I/ 246-249
HEUMOS, Peter	I/ 249-251, 566-576, II/ 157-168
HILF, Rudolf	I/ 252-255
HOUDEK, Vladimír	I/ 817-826
HRUBÝ, Karel	I/ 598-602
HYNDRÁKOVÁ, Anna	I/ 102-108, II/ 578-605
CHRISTLOVÁ, Ilona	I/ 658-675
JABLONICKÝ, Jozef	I/ 222-235
JANÁČEK, František	I/ 87-101
JIRÁSKOVÁ, Marie	I/ 747-762
KAPLAN, Karel	I/ 302-309, 517-522
KÁRNÍK, Zdeněk	II/ 147-156
KERSTENOVÁ, Krystyna	I/ 522-527
KLIMEK, Antonín	I/ 255-258
KOCIAN, Jiří	II/ 399-471
KORČEK, Ján	I/ 705-723
KOUTSKÁ, Ivana	II/ 563-577
KOVÁČ, Dušan	II/ 225-236
KREJČOVÁ, Helena	II/ 578-605
KŘEN, Jan	I/ 125-128, 781-795
KUBŮ, Eduard	II/ 254-268
KUČERA, Jaroslav	I/ 365-373
KUKLÍK, Jan	II/ 636-640
KURAL, Václav	I/ 258-260, 338-349, II/ 629-635
KVAČEK, Robert	I/ 261
LARMOLA, Heikki	I/ 484-492
LEMBERG, Hans	II/ 295-307
LIPTÁK, Eubomír	I/ 262-264
LOEWENSTEIN, Bedřich	I/ 264-265, 800-816
MADRY, Jindřich	I/ 623-639
MACHÁLEK, Vít	I/ 653-654
MANDLER, Emanuel	I/ 603-622, II/ 65-92
MAREK, Jaroslav	I/ 193-198
MARJINOVÁ, Valentina Vladimirovna	I/ 827-846
MĚCHÝŘ, Jan	I/ 11-23, 359-364, 899-900, II/ 315-316, 317-318, 319-321, 655-658

PE 6387
1993-1994

MEZNÍK, Jaroslav	I/ 293-301
MICHÁLEK, Slavomír	I/ 847-859
MICHÁLKOVÁ, Marie	I/ 87-101
MICHNIK, Adam	I/ 266-269
MUSIL, Michal	II/ 530-544
NĚMEC, Petr	I/ 206-221
NIKLÍČEK, Ladislav	II/ 237-253
NIŽŇANSKÝ, Eduard	I/ 763-770
ORLIK, Igor I.	II/ 116-118
OTÁHAL, Milan	II/ 5-16, 93-107, 374-398
PACZKOWSKI, Andrzej	I/ 513-517
PASÁK, Tomáš	I/ 322-337, II/ 495-513
PÁTEK, Jaroslav	II/ 201-224
PECKA, Jindřich	I/ 310-321, 577-590, 771-780, II/ 551-562
PERNES, Jiří	II/ 308-314
PEŠEK, Jiří	I/ 648-652, 884-888
PITHART, Petr	I/ 270-272
PREČAN, Vilém	I/ 5-10, 199-205, 473-482, II/ 609-628
PRÍHODA, Petr	I/ 272-275
RAFAJ, Pavel	II/ 606-608
RAINER, János M.	I/ 560-565
ROHLÍKOVÁ, Slavěna	I/ 135-171, 381-408, II/ 324-358, 659-666
RUPNIK, Jacques	I/ 540-550
RZEPLIŇSKI, Andrzej	I/ 496-508
SAK, Robert	I/ 61-78
SEIBT, Ferdinand	I/ 275-280, II/ 281-294
SKILLING, H. Gordon	I/ 536-539
SLÁDEK, Oldřich	II/ 514-529
SLÁDEK, Zdeněk	I/ 532-536, 796-799
SLÁMA, Jiří	I/ 527-532
SLNEKOVÁ, Veronika	I/ 763-770
STANĚK, Tomáš	I/ 280-283
SUK, Jiří	II/ 17-41
SVÁTEK, František	I/ 283-287, II/ 169-200, 652-654, 644-649
SVOBODOVÁ, Jana	I/ 109-118, 640-647
ŠUBRT, Jiří	II/ 269-280
TŮMA, Oldřich	I/ 135-171, 374-380, 381-408, 655-657, 658-675, 901-939, II/ 58-61, 119-133, 324-358, 361-373, 659-666
VACULÍK, Jaroslav	I/ 896-898, II/ 62-64, 641-643
VANČURA, Jiří	I/ 79-82, 83-86, 357-358
VANĚK, Miroslav	II/ 42-57
VARINSKÝ, Vladimír	I/ 724-736
VESELKA, Miroslav	I/ 889-895
VÉVODA, Rudolf	II/ 322-323
VLADISLAV, Jan	I/ 443-449
VONDROVÁ, Jitka	II/ 629-635
VRABEC, Václav	I/ 119-124
WILKE, Manfred	I/ 492-495
ZELENÁK, Peter	I/ 737-746
ŽATKULIAK, Jozef	I/ 875-883

PE 6469

2. 1995.

